

รายงานการวิจัย

เรื่อง

**ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา
ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณี
ศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน**

อิงตะวัน แผลูกอินทร์

ผู้วิจัย

เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปี
รัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

The Reflection of the primeval lifestyles in
Chachoengsao Province within 150 years in The
Reing of the Bangkok Preiod (1782-1932) :
Study From Stuccoworks of Wat Sampatuan

ผู้วิจัย

อิงตะวัน แพลุกอินทร์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
ประจำปีงบประมาณ 2542

บทคัดย่อ

ชื่อเรื่องวิจัย : ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์ :
กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

ผู้วิจัย : นางอิงตะวัน แพลุกยรินทร์

ที่ทำงาน : โรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา”
อำเภอพนมสารคาม
จังหวัดฉะเชิงเทรา

งานวิจัยนี้ ต้องการศึกษารูปภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงระยะเวลา 150 ปี สมัยรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325- พ.ศ. 2475) กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสนอความเห็น ว่า หลักฐานจากรูปปูนปั้น สามารถนำมาศึกษาถึงวิถีชีวิตของผู้คนในยุคสมัยที่ช่างปั้นปูนต้องการสื่อสาร หรือบอกเล่าเรื่องให้อนุชนรุ่นหลังทราบได้ โดยศึกษาข้อมูลจากรูปปั้นที่วัดสัมปทวน เป็นสำคัญ และหลักฐานประกอบเป็นข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นที่ปรากฏในจดหมายเหตุ สารตรา ใบบอก ตราน้อย พงศาวดาร และข้อมูลจากเอกสารชั้นรอง รวมทั้งข้อมูลบางส่วนจากการสัมภาษณ์

การศึกษา พบว่า ชาวเมืองฉะเชิงเทรา ประกอบด้วย กลุ่มคนหลายเชื้อชาติ หลายภาษา ทั้งชาวไทย สลาวลาว ชาวเขมร ชาวมอญ พวกมุสลิม(แขก) ชาวจีนและชาวตะวันตก สำหรับกลุ่มคนต่างชาติต่างภาษานั้น บ้างก็ถูกกวาดต้อนจากผลของสงครามระหว่างไทยกับอาณาจักรใกล้เคียง บ้างก็อพยพพากันเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร บ้างก็อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน เพราะเมืองฉะเชิงเทรามีปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อยู่บนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ทำให้เมืองนี้เป็นทางผ่านของการคมนาคม ทั้งดินแดนภายในกับเมืองหลวง และหัวเมืองชายทะเล อีกทั้งความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ตลอดจนน้ำท่าก็มีบริบูรณ์

การที่เมืองฉะเชิงเทรามีคนหลายกลุ่ม ส่งผลให้มีวิถีชีวิตที่หลากหลาย มีวัฒนธรรมประเพณีทั้งที่ผสมผสานกัน และบางส่วนยังคงเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ทั้งรูปลักษณะของบ้านเรือน เช่น เรือนไทย บ้านชานา ชาวสวน ชาวไร่ เรือนโรงแบบจีน เป็นต้น เรือพาหนะที่ใช้สัญจรไปมา เช่น เรือหมู เรือสำปั้น เรือกระแซง เป็นต้น การประกอบอาชีพตามความสามารถและความถนัด เช่น การทำนา ทำสวน (จาก หมาก ผัก) ทำไร่ (อ้อย สับปะรด) เลี้ยงสัตว์ (ควาย ม้า ไก่ เป็ด หมู) ไร่จ้าง และอุตสาหกรรมชั้นต้นคือการผลิตน้ำตาลทราย

วิถีชีวิตต่าง ๆ เหล่านี้ ของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ล้วนเป็นภาพสะท้อนจากรูปนูนปั้น
วัดสัมปทวน ที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรับตัวของชาวเมือง เพื่อให้เข้ากับสภาพ
แวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองที่ตั้งอยู่ในลุ่มน้ำบางปะกง อันเป็นแม่น้ำสำคัญ สมดังคำขวัญ
ของเมืองฉะเชิงเทรา ที่ว่า

“แม่น้ำบางปะกงแหล่งชีวิต
พระศกดิ์สิทธิ์หลวงพ่อโสธร
พระยาศรีสุนทรปราชญ์ภาษาไทย
อ่างฤๅไน ป่าสมบรูณ์”

Abstract

Research Topic : The Reflection of the primeval lifestyles in Chachoengsao Province Within 150 years in the Reign of the Bangkok Period (1782-1932) : Study From Stuccoworks of Wat Sampatuan.

Researcher : Ingtawan Pairlok-in
Phanomsarakham “ Phanom Adun Witthaya”
School

This research want to study the reflection of the primeval lifestyles in chachoengsao province within 150 years in the reign of the Bangkok period (1782-1932) The case-study is about stuccoworks of Wat Sampatuan with has the purpose to show about the evidences from the stuccoworks. They are brought to study about the lifestyles of the people in the period of the stuccoworkers that would like to communicate or tell the story for the new generation to know. To study the information mainly from the stuccoworks of Wat Sampatuan and also the evidence from the primary documents which appeared in Primary Sources. The secondary information is from the document that involved about the parcial interview

The result of study shows that the people in Chachoengsao province consist of the group is large variety nationalities many languages such as thai, Laotian, Cambodian, Mon, Muslim, Chinese and the western foreigners. Some of these people were forcibly moved in the reason of the war between Thai and the nearby countries. Some immigrated to settle down under Thai King's prestige. The other immigrated here in order to settle down in the agricultural land because Chachoengsao has mainly factor that is the location in geography by situated on the two line of Bangpakong river-sides. In these reason, they make this town be a bypass of the transportation between the capital city and the coast-line provinces. Moreover the fertilizer of the land which is plain and

in the triangle landscape at the mouth of the river that has plenty of water to provide.

In the case of Chachoengsao province has large variety of people that affected in having many lifestyles not only mixing-cultures but also its own cultures. They can be found out from the house-styles examples Thai style-houses, farmer house, chinese buildings ect, as well as the boat for transportation such as Ruemu Ruesampan Ruekrachaeng ect.

The way to earn living are depend on there capabilities and abilities such as to farm grain crops, to grow plant crops, to do orchard gardening, to trade, to domesticate animals and the primary industry about the production of sugar

The varity of lifestyles in Chachoengsao province is the reflection from stuccoworkers of Wat Sampatuan which show about the capability in adjusting of the people in the Chachoengsao province in order to adapt themselves to the natural environment of the town which situated on the important Bangpakong river-side. It is suitable for the saying like this ;

“The Bangpakong River is human existence.
The holy Buddha, Luangphor Sothorn,
Phraya Sri Soonthorn is famous as Thai,
Ang Ruenai Mountain is last abundance.”

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยชิ้นนี้สำเร็จลงได้ ด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ผู้เขียนขอกราบ
ขอบพระคุณอาจารย์ ของโรงเรียนพนมสสารคาม “พนมอดุลวิทยา” ที่กรุณาช่วยเหลือจนกระทั่งผู้
เขียนจัดทำรายงานวิจัยเป็นผลสำเร็จเรียบร้อย โดยเฉพาะ

อาจารย์สมพิศ เสอเจริญ	ช่วยแปลบทคัดย่อเป็นภาษาอังกฤษ
อาจารย์วรวิทย์ พาลพ่าย	ช่วยในด้านอุปกรณ์คอมพิวเตอร์
อาจารย์ชุตินาถ อินทร์พวง	ช่วยพิมพ์รายงานการวิจัย
อาจารย์เอนก แป้นกล่อม	ช่วยถ่ายภาพ บริการด้านการเก็บข้อมูลการวิจัย
อาจารย์ทหมวดสังคมศึกษา	ช่วยสอนแทนในบางคาบเรียน

ขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการทำงาน
วิจัย จำนวนเงิน 35,000 บาท (สามหมื่นห้าพันบาทถ้วน)

ขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
กรมศิลปากร เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัด
ฉะเชิงเทรา ที่กรุณาช่วยอำนวยความสะดวกในการช่วยค้นหาข้อมูลเพื่อการวิจัย และผู้รู้ทุกท่าน
ที่กรุณาให้ผู้เขียนสัมภาษณ์

อิงตะวัน แพลกอินทร์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	1
1 ประวัติและความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน	5
- ที่ตั้งของวัด	5
- จากศรัทธาของอดีตเชลยศึก.....	5
- ตำนานพระคู่เมืองกับชื่อสัมปทวน.....	8
- รูปปูนปั้นที่มีคุณค่าและความหมาย.....	9
- ชีวิตในอดีตจากรูปปูนปั้น.....	19
2 วิธีชีวิตริมน้ำบางปะกง.....	27
- ฉะเชิงเทราในวันนี้.....	27
- เมืองนี้มีชื่อและความหมาย.....	29
- แม่น้ำผ่าเมือง.....	31
- บ้านเรือนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง.....	32
- เรือกับวิถีชีวิตแห่งลุ่มน้ำบางปะกง.....	53
* เรือหมู.....	56
* เรือพายม้า	58
* เรือหวดแก่ง	59
* เรือสำป็นนี้	60
* เรือเปิด / เรือเปิดแก่ง	60
* เรือบด	62
* เรือมาดประทุน	62
* เรือโป๊ะ	63
* เรือปกจ้าย	63
* เรือฉลอม	63
* เรือกอและ / กู้และ	65
* เรือพระที่นั่ง	67
* เรือแก่งพัง	68
* เรือกลไฟ	74
* เรือสำป็น	75
* เรือกระแซง	80
- มาดเรือโกลน	82

บทที่	หน้า
3	
วิถีชีวิตที่หลากหลายของชาวเมืองฉะเชิงเทรา	88
วิถีชีวิตของชนชั้นปกครองเมืองฉะเชิงเทรา	88
- พระยาวิเสศฤาไชย	89
- พระเกียงไกรกระบวณยุทธ	89
- พระสุนทรพิพิธและกรมมหาดไทย	92
- หลวงนาและหลวงวัง	92
- นายกองส่วย	92
วิถีชีวิตของชนชั้นที่ถูกปกครองเมืองฉะเชิงเทรา	94
- ไพรเมืองฉะเชิงเทรา	94
- ทาส	97
วิถีชีวิตของมอญเมืองฉะเชิงเทรา	99
วิถีชีวิตของชาวเขมรเมืองฉะเชิงเทรา	100
วิถีชีวิตของชาวลาวเมืองฉะเชิงเทรา	102
วิถีชีวิตของชาวมุสลิม (แขก) เมืองฉะเชิงเทรา	110
ชนชั้นพิเศษในเมืองฉะเชิงเทรา	114
วิถีชีวิตของชาวตะวันตกในเมืองฉะเชิงเทรา	114
วิถีชีวิตของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา	117
พระสงฆ์	122
4	
อาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรา	130
- ไนนามีข้าว	130
- สวนจากสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง	139
- สวนหมากเมืองแปดริ้ว	145
- การทำสวนผัก	150
- การทำไร่ย่อย	153
- สับปะรดท่าลาด	158
- ควายสัตว์เศรษฐกิจของเมืองฉะเชิงเทรา	161
- สัตว์เลี้ยงชนิดอื่น ๆ	164
- การผลิตน้ำตาลทราย	168
- พืชค้าแม่ค้าเมืองฉะเชิงเทรา	177

บทที่	หน้า
5 วัฒนธรรมประเพณีในวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา	187
6 บทสรุป	224
บรรณานุกรม	226
ประวัติย่อของผู้วิจัย	235

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 แสดงการสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาของชื่อเมืองฉะเชิงเทรา	29
2 แสดงจำนวนเลขไพร่หลวง (เขมร) เมืองฉะเชิงเทรา	101
3 แสดงจำนวนเลขไพร่หลวง (ลาว)เมืองฉะเชิงเทรา	104
4 แสดงโรงที่บอ้ยผลิตน้ำตาลและสถานที่ตั้ง	169
5 แสดงลักษณะควายที่เป็นมงคลและกำมงคล	193

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 พระอุโบสถวัดสัมปทวน (นอก)	4
2 แผนที่แสดงที่ตั้งของวัดสัมปทวน (นอก) และสถานที่สำคัญ ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา	6
3 ที่ตั้งของวัดสัมปทวน(นอก)ด้านทิศตะวันออกติดแม่น้ำบางปะกง	7
4 หลวงปู่พุทธธิรังสีมุนีวงศ์ (ฮ้อ พรหมโชโต)	10
5 หน้าบันของอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก)	11
6 นายเขียนกี แซ่โง้ว	12
7 ชื่อของนายช่าง เขียนกี แซ่โง้ว ปรากฏที่ซุ้มประตูทางเข้าพระอุโบสถ	13
8 คุณป้าหงส์ (ลูกสาวนายช่างเขียนกี แซ่โง้ว)	14
9 ผศ.ประเสริฐ ศีลรัตน์ อาจารย์สถาบันราชภัฏราชนครินทร์ ฉะเชิงเทรา	15
10 นายลัก ชินวงษ์ (แซ่เล่า)	16
11 รูปปูนปั้นรอบเชิงชายพระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก)	17
12 รูปปูนปั้นช่วงเสาที่ 1	21
13 รูปปูนปั้นช่วงเสาที่ 2	22
14 รูปปูนปั้นช่วงเสาที่ 3	23
15 รูปปูนปั้นช่วงเสาที่ 4	24
16 รูปปูนปั้นช่วงเสาที่ 5	25
17 แผนที่แสดงจังหวัดฉะเชิงเทราและเขตจังหวัดใกล้เคียง	28
18 แม่น้ำบางปะกงไหลผ่ากลางเมืองฉะเชิงเทรา	33
19 เรือนแพ ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง(ฝั่งตรงข้ามวัดแหลมใต้)	37
20 เรือนฝาปะกน 3 ห้อง	39
21 เรือนไทย	40
22 เรือนไทยฝาปะกน	41
23 เรือนชั้นเดียว 3 ห้อง	42
24 เรือนไทยแบบขนมปังซิง	43
25 กุฏิพระวัดสัมปทวน(นอก)	44
26 บ้านชานา	45
27 บ้านชาวสวน	46
28 บ้านชาวไร่	47
29 บ้านชาวไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	48

30	โรงเรียนแบบจีน	49
31	เรือนไม้ชั้นเดียว	50
32	อาคารร้านค้าแบบจีน(ตึก 2 ชั้น)	51
33	อาคารร้านค้าแบบจีน(แถบถนนมรุพงษ์)	52
34	เรือหมู(รูปปูนปั้น)	56
35	เรือหมู(จำลอง)	57
36	เรือพายม้า(จำลอง)	58
37	เรือแหวดกึ่ง 4 แจว(จำลอง)	59
38	เรือบดและเรือบดเกสิด	61
39	เรือมาดประทุน(จำลอง)	62
40	เรือฉลอม(จำลอง)	64
41	เรือกอและ(จำลอง)	66
42	เรือพระที่นั่ง(จำลอง)	67
43	เรือแก่งั้ง(รูปปูนปั้น)	68
44	เรือแก่งั้ง(จำลอง)	69
45	เจ้าอาวาสวัดสัมปทวน(นอก) พระครูสมยศ วรสิทธิ์	70
46	หลวงปู่ญาณรังษิ์มุนีวงศ์	71
47	หลักฐานสารตรา	72
48	เรือกลไฟ(จำลอง)	74
49	เรือสำปั้นพาย(รูปปูนปั้น)	75
50	เรือใช้พายก้วยเดี่ยว(จำลอง)	76
51	เรือสำปั้นพายใช้พายกาแพ โอเลี้ยง(จำลอง)	77
52	เรือสำปั้นเพรียว(จำลอง)	78
53	เรือสำปั้นเพรียว(จำลอง)	79
54	เรือกระแซง(รูปปูนปั้น)	81
55	เรือกระแซงในลำน้ำบางปะกง	82
56	อาจารย์ไพฑูรย์ ชาวมาลา เจ้าของพิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	83
57	พระยาวิเสศฤาไชย(ข้าง)เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา	90
58	เสื้อเข้มซาบรวดี(หนึ่งในเครื่องยศบรรดาศักดิ์)	91
59	การพบปะกันของชาวเมืองฉะเชิงเทรา(รูปปูนปั้น)	93
60	คนกำลังปีนต้นไม้หน้ข้างและเสือ	98

61	พระอุโบสถวัดเมืองกาย	107
62	จิตรกรรมฝาผนัง(วัดเมืองกาย)	108
63	ซุ้มประตูทางเข้า “วัดเมืองกาย” กับป้ายชื่อ “วัดเชียงใต้”	109
64	มัสยิดดารุ้ลมุตตะระกิน	111
65	พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน	112
66	วัฒนธรรมการแต่งกายของแขกเมืองฉะเชิงเทรา	113
67	โบสถ์เซนต์ปอล	116
68	ชาวจีนเป็นแรงงานในไร่อ้อย	119
69	สภาพของโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทราย	121
70	พระสงฆ์กำลังออกมารับบิณฑบาต	123
71	ชวนาทึ่งหญิงชายกำลังไถนา	132
72	ชวนา 3 คนกำลังไถนา	133
73	ข้าวกำลังแตกกอ	134
74	ชวนากำลังเกี่ยวข้าว	135
75	ชวนากำลังหาบฟ่อนข้าว	136
76	กอดจากหน้าทึบเขียวชจี(รูปปูนปั้น)	141
77	ป่าจากริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง	142
78	ชาวเมืองฉะเชิงเทรากำลังนั่งเย็บตับจาก	143
79	แม่ค้าขายขนมจาก	144
80	สวนหมากเมืองแปดริ้ว	146
81	ชาวสวนกำลังหิ้วหมากขึ้นจากเรือ	147
82	ชาวสวนกำลังแปรรูปจากหมากสดเป็นหมากแห้ง	148
83	แม่ค้ากำลังนั่งขายหมากแห้ง	149
84	ชาวสวนกำลังหูดและพรวนดิน	150
85	ชาวสวนกำลังใช้ไฟคตักน้ำรดแปลงผัก	151
86	นายโป๊ แซ่ตัน	152
87	ไร่อ้อยที่ปรากฏในรูปปั้น	157
88	สับปะรดใกล้จะตัด	159
89	ไร่สับปะรดริมฝั่งน้ำ	160
90	ชวนากำลังใช้แรงงานจากควายช่วย “ไถนา”	162
91	การใช้แรงงานควายในโรงหีบอ้อย	163
92	สัตว์เลี้ยง(หมู/ไก่)	165

93	ม้าผูกไว้ที่ใต้ถุนเรือน	166
94	เปิดกำลังว้ายน้ำ	167
95	สภาพทั่วไปของโรงที่บอ้อยทำน้ำตาลทราย	175
96	พ่อค้าชาวจีนพายเรือเร็วชายของในแม่น้ำลำคลอง	178
97	แผนที่แสดงที่ตั้งของเมืองฉะเชิงเทราและตลาดหน้าหน้าวัดแหลมใต้	179
98	แพที่จอดอยู่หน้าวัดแหลมใต้	180
99	ผู้ชายกำลังปีนต้นไม้หน้ข้างและเสื่ออยู่ในป่า	188
100	วิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง	189
101	ผู้ชายตัดไม้	190
102	วิถีชีวิตชาวนา	191
103	การลงแขกดำนา	192
104	ข้าวผลผลิตที่ได้จากท้องนา	194
105	การทำบุญตักบาตร	195
106	กอกกล้วย	197
107	วิถีไทยและจีน	198
108	วิถีชีวิตชาวสวน	200
109	การเลี้ยงสัตว์	201
110	ชาวจีนเลี้ยงไก่	202
111	วิถีชีวิตชาวเรือ	203
112	ชาวจีนและชาวลาวเป็นแรงงานรับจ้าง	204
113	ชาวจีนในโรงที่บอ้อย	205
114	อาชีพทำไร่สับปะรด และพ่อค้าขายสับปะรด	206
115	การสวมหมวกก๊วยเลียของชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรา	207
116	วัฒนธรรมการกินหมาก	208
117	คนสอยหมาก	209
118	หญิงไทยตักน้ำ	210
119	ธรรมเนียมปฏิบัติในวิถีชีวิต	211
120	การติดต่อสื่อสาร	213
121	ชูชกกับนางอมิตตา	214
122	ชูชกหลอกถามทางขึ้นเขาวงกตจากพรานเจตบุตร	215
123	ชูชกเข้าเฝ้าพระเวสสันดร	215
124	ชูชกกับกัญญา ซาลี	216

ภาพประกอบ	หน้า
125 พรานเจตบุตร	217
126 เรื่องไซอิ๋ว	218
127 คติการปลุกเรื้อน	219

บทนำ

วัดสัมปทวน ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง และชื่อของวัดนี้เกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อโสธร ซึ่งเป็นพระศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองฉะเชิงเทรา เพราะตำนานได้กล่าวถึงพระสามพี่น้อง คือ หลวงพ่อโสธร หลวงพ่อบ้านแหลม และหลวงพ่อดำวัดบางพลีได้ผู้ศรัทธามากกลางแม่น้ำบางปะกงบริเวณหน้าวัดและแสดงอภินิหารลอยทวนน้ำให้ชาวบ้านเห็น ชาวบ้านจึงพยายามอัญเชิญขึ้นจากน้ำ แต่ไม่สำเร็จพระพุทธรูปทั้งสามองค์จมน้ำหายไป บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่าตำบล “สามพระทวน” ซึ่งต่อมาภายหลังเพี้ยนเป็น “สัมปทวน” อันเป็นที่มาของชื่อวัด

ในปี พ.ศ. 2479 มีการสร้างพระอุโบสถขึ้น และพระอุโบสถของวัดนี้มีชื่อด้านความสวยงาม เพราะสร้างด้วยหินสีซึ่งขัดคล้ายหินอ่อน มีลวดลายและรูปปูนปั้นที่ประดับอยู่โดยรอบบริเวณเชิงชายของพระอุโบสถ ที่ข้างปั้นพื้นเมืองพยายามสอดแทรกประสบการณ์ การรับรู้และบันทึกเล่าเรื่องวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ไว้อย่างชัดเจน

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่ารูปปูนปั้น คือภาพสะท้อนความรู้สึกรู้สึกนึกคิดและประสบการณ์การรับรู้ของผู้คนในแต่ละช่วงของยุคสมัยแทนตัวอักษรที่สามารถเห็นเป็นรูปธรรม หากนำมาศึกษา ร่วมกับข้อมูลประวัติศาสตร์ที่เป็นตัวหนังสือ เช่น จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร ประชุมประกาศ ร่างสารตรา รายงานใบบอก เอกสารทางราชการ รวมทั้งงานวิจัยต่าง ๆ จะทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวที่ต้องการศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน เพราะเนื้อเรื่องจากรูปปูนปั้นแสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับ วิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา โดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับความเชื่อ พระพุทธศาสนา ทศชาติชาดก พระดังช้างจิ้ง สภาพแวดล้อมของชุมชนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง การทำมาหากิน (แบบพอยังชีพ และแบบการค้า) การตั้งบ้านเรือน การแต่งกาย การคมนาคม วิถีชีวิตประจำวัน ตลอดจนเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีรูปปูนปั้นของชาวต่างชาติ เช่น ชาวจีน และชาวลาว ด้วยเหตุนี้ รูปปูนปั้นจึงสามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ชนบทธรรมเนียม ประเพณี เศรษฐกิจ ความเชื่อ และพัฒนาการของความเป็นอยู่ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ตลอดจนความสัมพันธ์ของคนในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นช่วงรอยต่อของระยะฟื้นฟูประเทศ ต่อเนื่องถึงระยะการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามอย่างชาติตะวันตก จนกระทั่งถึงช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

เรื่องราวของรูปปูนปั้นวัดสัมปทวนได้ให้รายละเอียดเพียงพอต่อการศึกษารูปภาพสะท้อนวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ และยังไม่เคยมีใครเคยทำการศึกษาวินิจฉัยเชิงประวัติศาสตร์ในเรื่องนี้ หากทำการวิจัยจะทำให้ได้ความรู้ และเห็นภาพสะท้อนเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วงสมัยดังกล่าวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

เพื่อศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้จะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า จะใช้ข้อมูลที่เป็นเอกสารทั้งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Sources) ใบบอก สารตรา ตราน้อย จดหมายเหตุ เอกสารกรมมหาดไทย รูปปั้นใน และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Sources)

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงเวลา 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน คือระหว่างปี พ.ศ. 2325 – 2475 เนื่องจากปี พ.ศ. 2325 เป็นปีเริ่มต้นสมัยรัตนโกสินทร์ และปี พ.ศ. 2475 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยศึกษาจากรูปปั้นวัดสัมปทวน ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา และศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารประวัติศาสตร์ ชั้นต้นและชั้นรอง

วิธีดำเนินการวิจัย

มีขั้นตอน ดังนี้

1. ศึกษาเรื่องราวรูปปั้นจากเอกสารชั้นรอง
2. ลงศึกษารูปงานปั้นภาคสนาม ถ่ายภาพ พร้อมจัดหมวดหมู่ภาพ และการลำดับเรื่อง
3. เก็บข้อมูลเอกสารชั้นต้นจากหอสมุดแห่งชาติ
4. สัมภาษณ์ผู้รู้ในท้องถิ่นจังหวัดฉะเชิงเทรา
5. แบ่งหัวข้อเรื่อง เพื่อนำเรื่องราวในรูปปั้นวัดสัมปทวนมาศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน เช่น กลุ่มคนในเมืองฉะเชิงเทรา สภาพแวดล้อมของชุมชน ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ
6. ศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน แล้วนำเสนอรายงาน

สถานที่ทำการวิจัยหรือเก็บข้อมูล

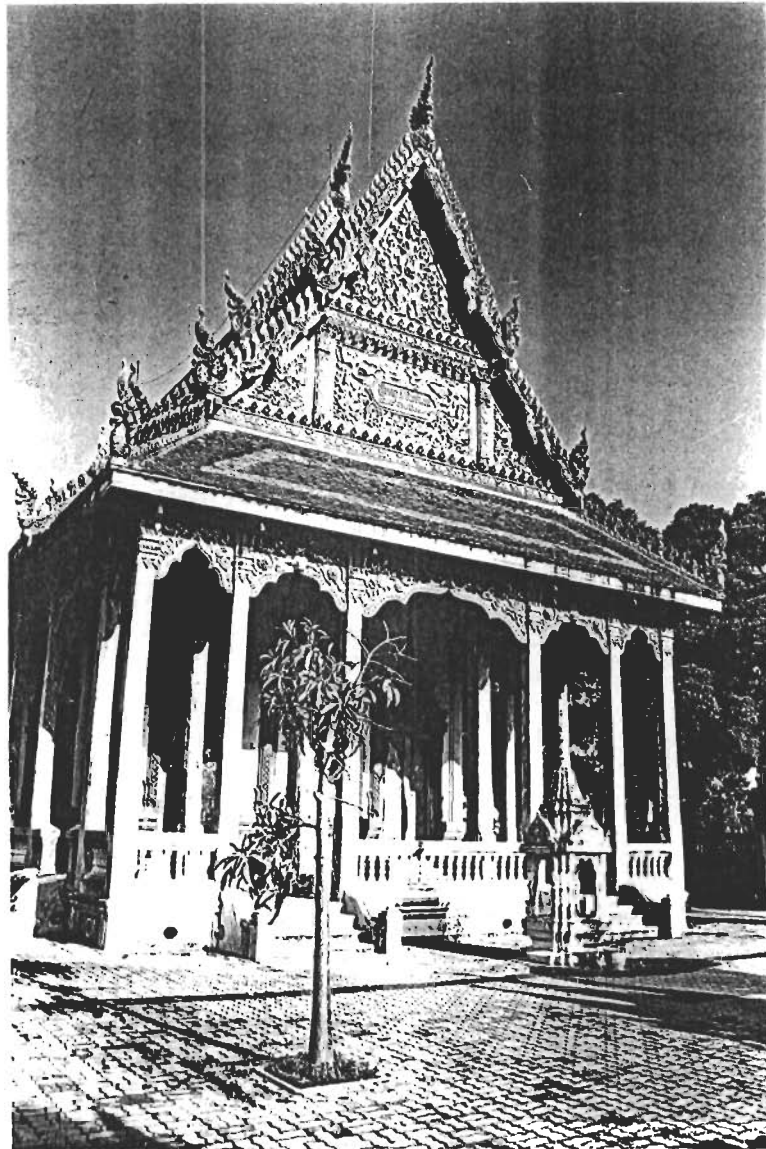
1. หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ (เอกสารชั้นต้นประเภทเอกสารโบราณและเอกสารกรมมหาดไทย)
2. หอสมุดมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น
3. ห้องสมุดสถาบันราชภัฏราชชนครินทร์
4. ห้องสมุดประชาชนจังหวัดฉะเชิงเทรา
5. ห้องสมุดตามอำเภอต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา
6. หน่วยงานต่าง ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา เช่น เทศบาล สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัด เป็นต้น
7. สถานที่ทำงานและที่พักอาศัยของบุคคลในท้องถิ่นที่ต้องการสัมภาษณ์ตามพื้นที่ศึกษา
8. วัดสัมปทวน ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ได้เข้าใจภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วงเวลา 150 ปีรัตนโกสินทร์ในลักษณะรูปธรรมชัดเจนมากยิ่งขึ้น
2. ได้ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราแบบพอยังชีพและแบบการค้าในอดีต ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้
3. เป็นประโยชน์สำหรับนักวิชาการที่สนใจจะศึกษารูปแบบในวัดสัมปทวนในด้านอื่น ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ศิลปะ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นต้น
4. เป็นประโยชน์สำหรับครู-อาจารย์ของจังหวัดฉะเชิงเทรา ที่จะนำข้อมูลไปใช้อ้างอิงและสอนเพิ่มเติมในรายวิชาท้องถิ่นของเรา (ส 071)

อักษรย่อที่ใช้ในการอ้างอิงและงานวิจัยชิ้นนี้

กช.	หมายถึง	กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
กษ. และ กส.	"	กระทรวงเกษตรราธิการ
ค	"	กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
รล	"	ราชเลขาธิการ
สต	"	สารตรา
กท	"	กรมพระกลาโหม
มท	"	กรมมหาดไทย

ภาพประกอบ 1 พระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก) ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของเรื่องราววิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์

บทที่ 1

ประวัติและความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

การศึกษาเรื่อง ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ในชั้นต้นชอกล่าวถึงประวัติ และความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน (นอก) เหตุที่ผู้เขียนลงเลืบไว้ท้ายชื่อวัดสัมปทวน เพราะหมู่บ้านสัมปทวน ตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรานี้มีวัด 2 แห่ง คือ วัดสัมปทวน(ใน) กับวัดสัมปทวน (นอก) แต่พระอุโบสถที่ผู้เขียนได้ไปทำการศึกษาศาสนาม คือวัดสัมปทวน (นอก)

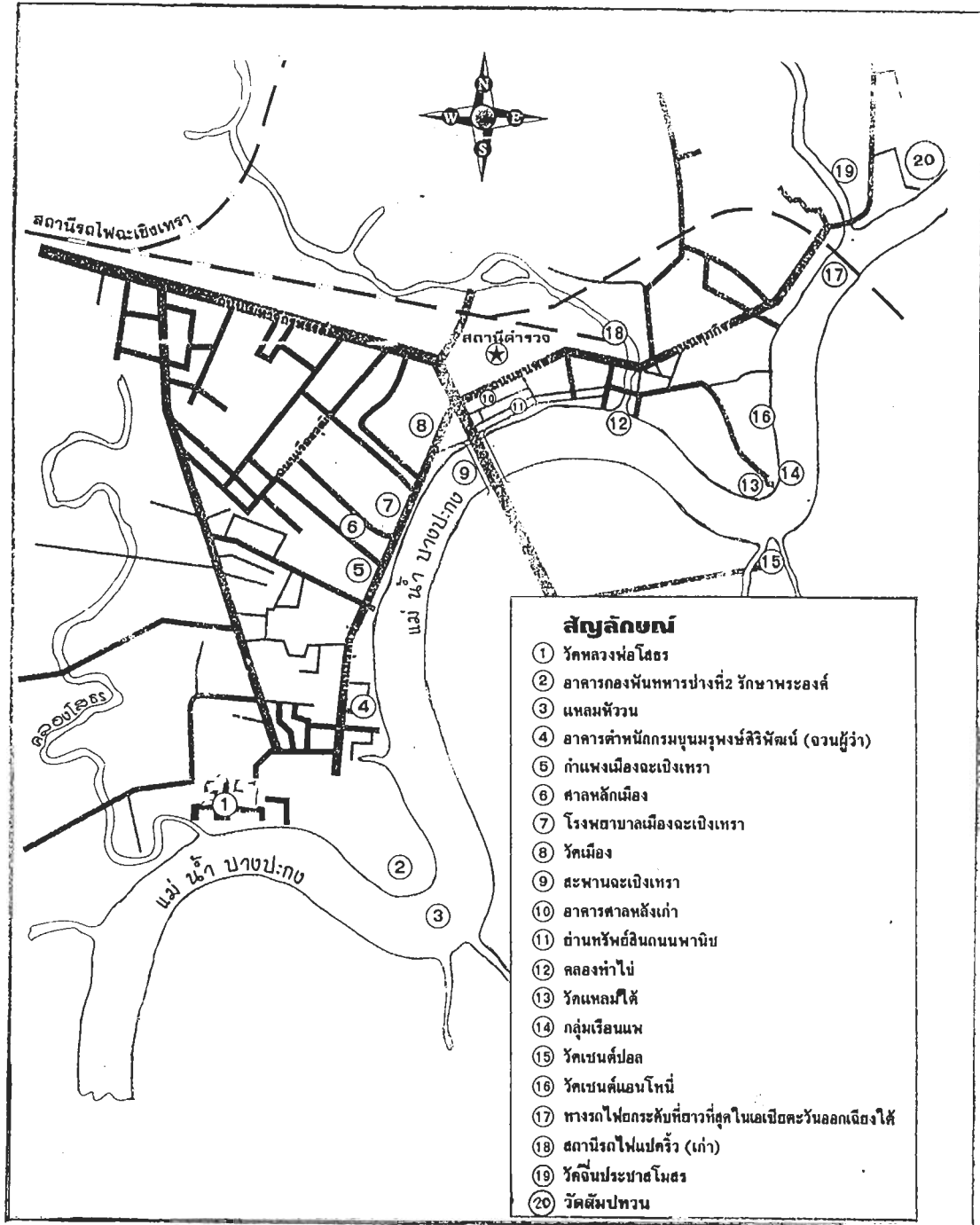
ที่ตั้งของวัด¹

ทิศเหนือ	จด	สวนของชาวบ้านหมู่ 2 ตำบลบางแก้ว
ทิศตะวันออก	จด	แม่น้ำบางปะกง
ทิศใต้	จด	คลองสัมปทวน
ทิศตะวันตก	จด	ศาลเจ้าปูนเล่ากง

จากศรัทธาของอดีตเชลยศึก

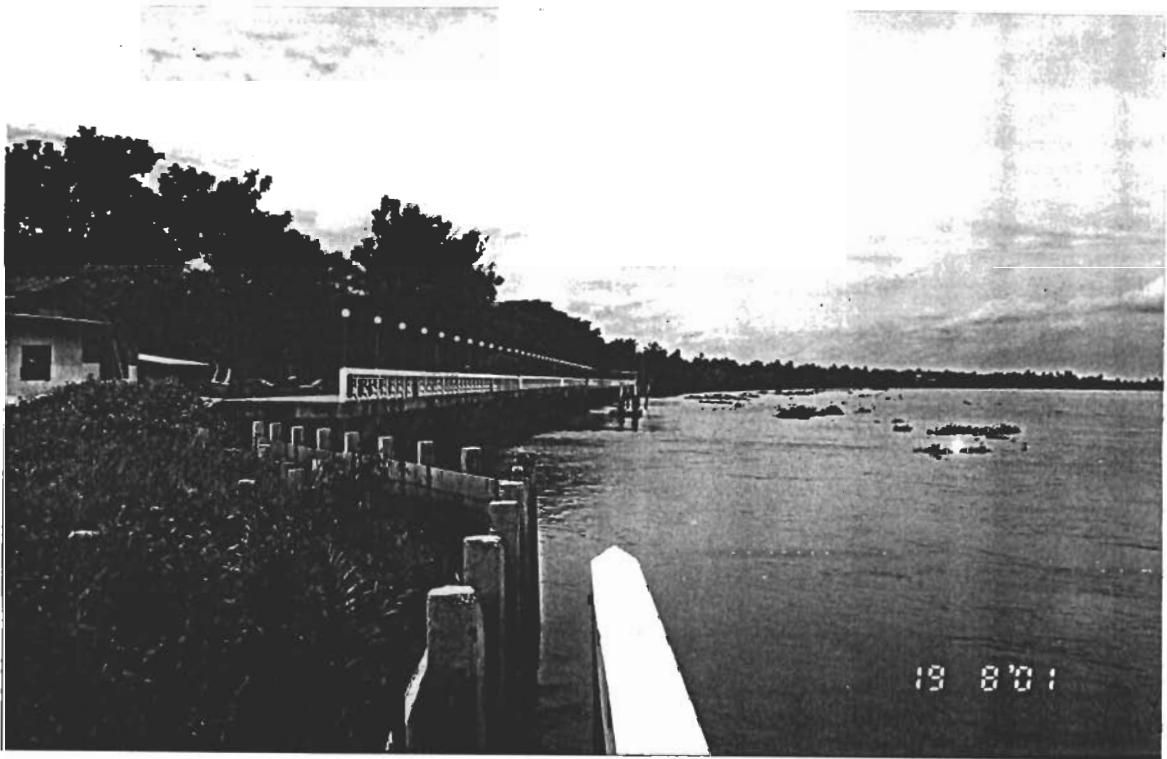
เรื่องราวประวัติวัดสัมปทวน(นอก) ถูกรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นเป็นสายลักษณะอักษร โดยท่านเจ้าคุณพุทธธีรังษิ์มุนีวงศ์ (ย้อ พรหมโชโต)ท่านเกิดเมื่อปี พ.ศ. 2421 และมรณภาพในปี พ.ศ. 2495 ขณะนั้นดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัด พร้อมทั้งเป็นเจ้าของจังหวัดฉะเชิงเทราด้วย ท่านได้เชิญคนเฒ่าคนแก่ในละแวกหมู่บ้านสัมปทวน ซึ่งมีชื่อปรากฏคือ ผู้ใหญ่แดง ผู้ใหญ่ห้า ผู้ใหญ่โป๊ย กำนันหลาย และนายโหม่ง คนเฒ่าคนแก่เหล่านี้ได้มาร่วมกันให้ข้อมูลด้วยวิธีการบอกเล่าในปี พ.ศ. 2479 และในขณะนั้นท่านเหล่านี้ต่างมีอายุในช่วง 70 -80 -90 ปี ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ ล้วนได้บอกเล่าและถูกถ่ายทอดต่อมาจากปู่ ย่า ตา ทวด อีกต่อหนึ่ง จึงเกิดเป็นหลักฐานประวัติของวัดที่บันทึกโดย นายนิทัศน์ จารวัฒน์² กล่าวถึงเหตุการณ์สงครามกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 ซึ่งเหตุการณ์ครั้งนี้ไทยได้สูญเสียเอกราชให้กับพม่า กรุงศรีอยุธยาถูกพม่าเผาทำลายเสียหายจนยากแก่การบูรณะ พร้อมทั้งทำการกวาดต้อนคนไทยไปเป็นเชลยศึกที่พม่า แต่อีกส่วนหนึ่งของเชลยยังคงอยู่ในไทยซึ่งพม่าให้ให้เลี้ยงม้า และเชลยส่วนนี้มีนายอยู่กับนายอินรวมอยู่ด้วย

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงรวบรวมผู้คนกลับไปกู้เอกราชคืนจากพม่า ที่ค่ายโพธิ์สามต้นได้สำเร็จ และในช่วงที่พม่ากำลังทำการต่อสู้กับกองทัพของพระเจ้าตากสินอยู่นั้น นายอยู่กับนายอินได้พากันหลบหนี และเดินทางต่อมาจนถึงหมู่บ้านสวนพริก พร้อมกับขอยู่อาศัยในหมู่บ้านแห่งนี้ นายอยู่กับนายอินเป็นคนดีมีความประพฤติเรียบร้อย มีอัธยาศัยดีจึงเข้ากับชาวบ้านแห่งนี้ได้

ภาพประกอบ 2 แผนที่แสดงที่ตั้งของวัดสัมปทวน (นอก) และสถานที่สำคัญ ๆ ของจังหวัดฉะเชิงเทรา

ที่มา : แหล่งท่องเที่ยวฉะเชิงเทรา. มปป. หน้า 26

ภาพประกอบ 3 ที่ตั้งของวัดสัมปทวน(นอก) ด้านทิศตะวันออกติดแม่น้ำบางปะกง

เมื่อตั้งหลักฐานมั่นคงแล้ว ในราวปี พ.ศ. 2313 นายอยู่กับนายอินมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงได้พากันชักชวนชาวบ้านร่วมกันสร้างวัดขึ้นในหมู่บ้านแห่งนี้ โดยใช้เวลาสร้างประมาณ 3 ปี จึงสำเร็จในราวปี พ.ศ. 2315 คือวัดสัมปทวน(ใน) หรือวัดไชยพุทธารามในปัจจุบันนั่นเอง แต่ในอดีตชาวบ้านเรียกวัดแห่งนี้ว่า “วัดสวนพริก” ตามชื่อหมู่บ้าน เมื่อสร้างวัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว นายอยู่กับนายอินได้พร้อมใจกันอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และให้พระภิกษุอยู่เป็นเจ้าอาวาสวัด

ต่อมาพระภิกษุทั้งสองรูปมีความเห็นตรงกันว่า หมู่บ้านแห่งนี้ต่อไปในภายภาคหน้าจะมีจำนวนชาวบ้านเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งชาวบ้านริมแม่น้ำบางปะกงฝั่งตรงข้ามด้วย จึงมีความคิดว่าน่าจะต้องสร้างวัดขึ้นอีกแห่งหนึ่ง และควรจะขยับขยายออกมาสร้างที่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง เพื่อชาวบ้านจะได้เดินทางไปมาสะดวกสบาย มากกว่าที่จะเดินทางไปทำบุญที่วัดสวนพริก เพราะหนทางเดินค่อนข้างไกล ทางเดินก็ยิ่งลำบาก เพราะในช่วงเวลานั้นยังไม่ได้ทำการขุดคลองสัมปทวน และคลองบางแก้วเชื่อมจากแม่น้ำบางปะกงเข้าไปถึงวัด ด้วยเหตุนี้พระภิกษุอินจึงได้แยกออกมาสร้างวัดสวนพริก(นอก)³ หรือวัดสัมปทวน(นอก) ริมฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกง น่าจะเป็นช่วงปลายสมัยธนบุรีหรือต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ดังนั้นวัดนี้จึงมีความเก่าแก่ประมาณ 200 กว่าปีมาแล้ว

ตำนานพระคูเมืองกับชื่อสัมปทวน

วัดสวนพริก(ใน) และวัดสวนพริก (นอก) เป็นชื่อเรียกที่ตั้งตามชื่อหมู่บ้านสวนพริก แต่ต่อมาทั้งชื่อของหมู่บ้านและชื่อของวัดต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นชื่อ “สัมปทวน” เนื่องจากสถานที่ตั้งของวัดสวนพริก(นอก) ซึ่งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงได้มีความเกี่ยวข้องกับตำนานหลวงพ่อโสธร⁴ ที่เล่าสืบต่อ ๆ กันมาว่า นานมาแล้วยังมีพระพี่น้องสามองค์ (หลวงพ่อโสธร ประดิษฐานอยู่ที่วัดโสธรวรารามวรวิหาร จังหวัดฉะเชิงเทรา หลวงพ่อบ้านแหลม ประดิษฐานอยู่ที่วัดบ้านแหลม จังหวัดสมุทรสงคราม และหลวงพ่อดุสิต ประดิษฐานอยู่ที่วัดบางพลีใหญ่ จังหวัดสมุทรปราการ) อยู่ทางหัวเมืองล้านนา ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ด้วยการล่องลอยมาตามแม่น้ำจากทิศเหนือลงมาทางทิศใต้ จนในที่สุดมาหยุดขึ้นกลางแม่น้ำบางปะกงที่หมู่บ้านสวนพริก บริเวณหน้าวัดสวนพริก(นอก) และแสดงอภินิหารลอยน้ำและทวนน้ำได้ทั้งสามองค์ ชาวบ้านสวนพริกได้พบเห็นจึงพากันเอาเชือกพรวนมะนิลาลงไปผูกมัดที่องค์พระพุทธรูปทั้งสามองค์นั้นไว้ แล้วชาวบ้านประมาณ 500 คนช่วยกันฉุดลากขึ้นฝั่งแต่ไม่สำเร็จ และเชือกที่ผูกองค์พระได้ขาดลง พระพุทธรูปทั้งสามองค์จึงจมน้ำหายไป ชาวบ้านถือเอาเหตุที่พระพุทธรูปสามองค์มาลอยทวนน้ำในบริเวณนี้ว่า “สามพระทวน” ต่อมาภายหลังเพี้ยนไปกลายเป็น “สัมปทวน” ดังนั้นชื่อของหมู่บ้านและวัดจึงกลายเป็น “สัมปทวน” ในที่สุด

รูปปั้นที่มีคุณค่าและความหมาย

พระอุโบสถของวัดสัมปทวน(นอก) ที่ผู้เขียนไปทำการศึกษาวิจัยนี้ สร้างขึ้นในสมัยพระพุทธอิริยังมุนีวงศ์ (ฮ้อ) เป็นเจ้าอาวาสวัด เนื่องจากท่านเห็นว่าพระอุโบสถหลังเก่าเล็กและคับแคบ อีกทั้งยังชำรุดทรุดโทรมมาก และตั้งอยู่ชิดริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงมาก อีกทั้งน้ำเซาะตลิ่งพัง จนเกือบถึงตัวพระอุโบสถ ท่านจึงคิดสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ โดยย้ายออกไปให้ห่างแม่น้ำ การก่อสร้างทำแบบค่อยเป็นค่อยไป ตามกำลังเงินที่ได้จากการบอกบุญเรียไรบ้าง การที่มีผู้บริจาคบ้าง การดำเนินงานเริ่มต้นจากการนำเรือกระแชงไปบรรทุกทรายมาจากคลองท่าลาด และไปขนกรวดจากดงละคร จังหวัดนครนายก โดยใช้พระสงฆ์ในวัดและศฤงคารที่เป็นศิษย์ช่วยกัน⁵ เมื่อเพียงพอกับความต้องการแล้ว จึงไปตกลงกับนายเชียนกี แซ่โง้ว มาทำการก่อสร้าง จากการสัมภาษณ์คุณป้าหงส์⁶ (ร้าน ส. เจริญ) ตรงข้ามตลาดบ่อบัว อายุ 84 ปี จึงได้ทราบว่า นายเชียนกี แซ่โง้ว (เป็นทั้งช่างไม้ ช่างปูน และช่างปั้นพื้นเมืองฝีมือดีมาก) กับลูก ๆ อีก 4 คน (เป็นลูกมือช่วยเตี้ย) รวมทั้งเจ้าอาวาสวัด พระลูกวัด และชาวบ้านที่มีจิตศรัทธามาช่วยกันลงแรงสร้างพระอุโบสถหลังนี้ โดยเริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2479 ซึ่งผู้เขียนได้ข้อมูลเพิ่มเติมจากการสัมภาษณ์ นายลัก ชินวงษ์ (แซ่เล่า)⁷ อายุ 75 ปี ลูกลัก บอกว่าจำปี พ.ศ. ได้แม่นยำเพราะเป็นปีที่เริ่มเข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดสัมปทวน และการสร้างพระอุโบสถหลังนี้ในส่วนของโครงสร้างใหญ่ ๆ ที่ยังไม่แล้วเสร็จต้องหยุดชะงักลง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากวัสดุก่อสร้างมีราคาแพงมาก เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 เลิกจึงมีการสร้างต่อจนแล้วเสร็จเกือบสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2490 และมีการปิดทองฝังลูกนิมิตในปีนั้นด้วย ลูกลัก เล่าให้ฟังว่าปีนั้นยังไม่ได้ปลดประจำการทหาร จึงไม่ได้มาเที่ยวงานและร่วมทำบุญด้วย ในส่วนที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์เหมือนอย่างที่เห็นในปัจจุบันคือแท่นตั้งรูปหล่อเจ้าอาวาสองค์ก่อน(พระครูญาณรังษิมุนีวงศ์) กับส่วนผนังหน้าพระอุโบสถที่ยังว่างอยู่ มาทำเสร็จเรียบร้อยในปี พ.ศ. 2496 หลังจากที่พระพุทธอิริยังมุนีวงศ์ (ฮ้อ) มรณภาพไปแล้ว

ตัวพระอุโบสถสร้างด้วยคอนกรีตทั้งหลัง แม้แต่เครื่องบนก็ไม่ได้ใช้ไม้เลย นอกจากบานประตูกับหน้าต่างเท่านั้น ภายหลังจึงได้มีการเอาไม้สักมาตัดคล้ายกระเบื้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ปูอัดทับปูนซีเมนต์อีกชั้นหนึ่ง จากการสัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประเสริฐ ศีลรัตน⁸ ทำให้ผู้เขียนทราบว่า ใต้พื้นพระอุโบสถได้ขุดดินเป็นบ่อสี่เหลี่ยมผืนผ้าเท่ากับความยาวของตัวอุโบสถ ด้วยเหตุนี้ใต้ถุนของพระอุโบสถจึงกลายเป็นอุโมงค์แต่เจาะช่องกลม ๆ ไว้ให้อากาศถ่ายเทได้ เสาพระอุโบสถและพื้นนอกของพระอุโบสถใส่หินสีแล้วขัดมองดูคล้ายหินอ่อน หลังคามุงด้วยกระเบื้องเคลือบ(กระเบื้องสั่งมาจากเมืองซัวเถา ประเทศจีน)⁹ ช่องฟ้าใบระกาหล่อด้วยซีเมนต์เป็นหัวพญานาคทุกหัวและประดับด้วยกระจกสี แต่จุดที่น่าสนใจและสำคัญที่สุดของพระอุโบสถหลังนี้ น่าจะเป็นรูปปั้นปั้นที่อยู่ตามเชิงชายรอบ ๆ พระอุโบสถ คือ मुखพระอุโบสถด้านหน้าปั้นเป็นรูปนารายณ์ถือพระศรศรียืนเหยียบบำหนุमानตอนบนหน้า मुख ซึ่งพระ

ภาพประกอบ 4 หลวงปู่พุทธธิรังสีมุนีวงศ์ (ฮ้อย พรหมโชโต)

ภาพประกอบ 5 หน้าบันของพระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก) ที่ระบุไว้อย่างชัดเจน
ว่าเริ่มสร้างในปี พ.ศ. 2479

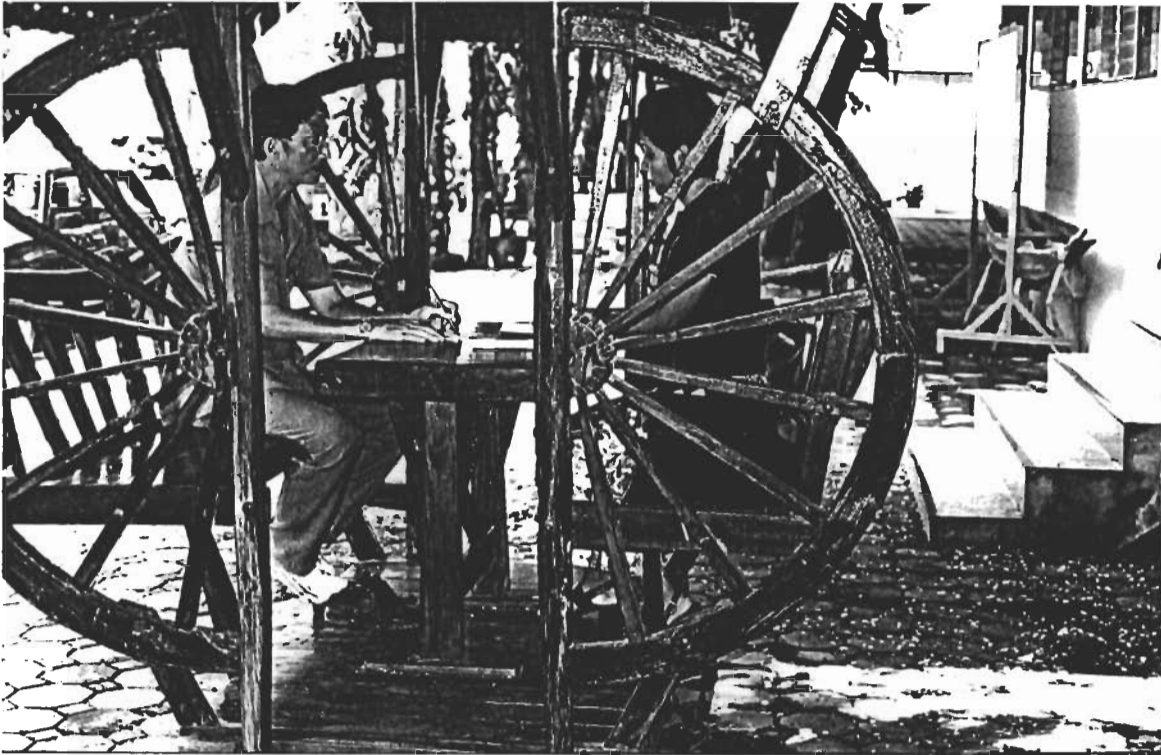
ภาพประกอบ 6 นายเชียนกี แซ่โง้ว ชาวจีน “ฮกเกี้ยน” เมืองฉะเชิงเทรา

ภาพประกอบ 7 ชื่อของนายช่าง เข็ชฌนิกข์ แซ่โง้ว ปรากฏอยู่ที่ซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้า
พระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก)

ภาพประกอบ 8 คุณป้าหงส์ กำลังบอกเล่าข้อมูลเกี่ยวกับประวัติของ “เตี้ย”
นายเซียนที แซ่โง้ว การก่อสร้างพระอุโบสถ และการทำรูปปูนปั้น

ภาพประกอบ 9 ผศ. ประเสริฐ ศีลรัตนา อาจารย์ภาควิชาศิลปกรรม สถาบัน
ราชนครินทร์ จังหวัดฉะเชิงเทรา กำลังบอกเล่าข้อมูลเกี่ยวกับพระอุโบสถวัด
สัมปทวน(นอก) ซึ่งท่านเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทราอีกคนหนึ่งที่ย้ายมารวบรวม
ข้อมูลเกี่ยวกับวัดนี้ เพื่อการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

ภาพประกอบ 10 นายลัก ชินวงษ์ (แช่เล่า) อายุ 75 ปี กำลังนั่งให้ผู้เขียนสัมภาษณ์ จนได้ข้อมูลเกี่ยวกับพระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก) ว่าเดิมเป็น “วัดหลวง” และเป็น แคนประหาร รวมทั้งเรื่องราวทั่ว ๆ ไป ของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยลุงลักเป็นเด็กชาย จนอย่างเข้าสู่วัยรุ่นอีกหลายเรื่อง ลุงลักบอกว่าเป็น “จีนแต่จิว” ก๋งของท่านคือ มาจาก เมืองจีน เตี่ยของลุงลักเกิดในไทย ที่เมืองฉะเชิงเทราและยังไว้ผมเปียอยู่

ภาพประกอบ 11 รูปปั้นปั้นรอบ ๆ เชิงชายพระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก) เสาที่ตั้ง
เรียงรายอยู่โดยรอบ เป็นหินสีที่ขัดคล้ายหินอ่อน

พุทธิรังษิมนิวังศ์ (ช้อ) เป็นผู้ปั้นเอง คุณป้าทงส์บอกว่าทวงพ่อท่านเป็นช่างที่เก่งมากงานของท่านละเอียดตัวหนูมานสามารถมองเห็นได้เลยว่า “ต้องทေးลง” ส่วนตอนล่างปั้นเป็นรูปเทวดา นางฟ้าอยู่ในสายกนกไทย मुखด้านหลังปั้นเป็นพระถึงห้าจั่งพร้อมด้วยทหารเอกกำลังเดินทางไป อัญเชิญพระไตรปิฎกยังเมืองไซท์ ในเรื่องไซอิ๋ว ตามที่กล่าวถึงในพงศาวดารจีน ด้านซ้ายทางทิศเหนือตามช่องคูหาชายคระหว่างเสา ปั้นเป็นรูปตามเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ ด้านขวามือทางทิศใต้เป็นรูปสภาพพื้นที่ของเมืองฉะเชิงเทรา และบริเวณหมู่บ้านที่สร้างวัดสัมปทวน ตลอดจนสภาพชีวิตของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง เช่น การตั้งบ้านเรือน การแต่งกาย การคมนาคมเครื่องมือเครื่องใช้ การดำรงชีวิตประจำวัน ฯลฯ ในอดีตช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ประมาณ 200 ปีเศษ แต่ละกรอบรูปปูนปั้นในระหว่างช่วงเสา เนื้อหาเรื่องราวที่ปรากฏนั้นจะมีการระบุปี พ.ศ. ไว้อย่างชัดเจนในรูปปูนปั้นด้านทิศใต้ ตั้งแต่ช่วงเสาแรกจากด้านหน้าของพระอุโบสถเรื่อยไปถึงด้านหลังของพระอุโบสถ ดังนี้

ช่วงเสาที่ 1 กลางรูปจะมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า “สภาพเมืองแปดริ้ว สมัยก่อน พ.ศ. 2485 ประมาณ 140 ปีขึ้นไป” น่าจะเป็นช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประมาณปี พ.ศ. 2345

ช่วงเสาที่ 2 กลางรูปจะมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า “สภาพเมืองแปดริ้ว สมัยก่อน พ.ศ. 2485 ประมาณ 100 ปีเศษ” น่าจะเป็นช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 2 - ช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 4 เพราะในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเมืองฉะเชิงเทรามีการทำไร่อ้อยและโรงทึบน้ำตาลทรายมาก

ช่วงเสาที่ 3 กลางรูปจะมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า “สภาพเมืองแปดริ้ว ประมาณ พ.ศ. 2400 ถึง พ.ศ. 2485”

ช่วงเสาที่ 4 กลางรูปจะมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า “แปดริ้วเริ่มมีสวนหมากมาถึง พ.ศ. 2485 ประมาณ 80 - 90 ปีเศษ” น่าจะเป็นระหว่างปี พ.ศ. 2395 - 2485

ช่วงเสาที่ 5 กลางรูปจะมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า “บางส่วนของเมืองแปดริ้ว ประมาณ ระหว่าง พ.ศ. 2440 ถึง พ.ศ. 2485”

รูปปูนปั้นที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ ช่างปั้นก็คือ นายเซียนก็ แซ่โง้ว กับลูก ๆ ทั้ง 4 คนนั่นเอง ทำการปั้นรูปตามที่ท่านเจ้าคุณพุทธิรังษิมนิวังศ์ เป็นผู้คิดเรื่องราวและบอกเล่าด้วยปากเปล่ากับ นายเซียนก็ โดยไม่มีการเขียนแบบให้ดู เมื่อรับฟังจากท่านแล้วนายเซียนก็จึงต้องจินตนาการเองให้ออกมาตรงกับความคิดของท่านเจ้าอาวาสวัด การทำรูปปูนปั้นนี้คุณป้าทงส์เล่าว่า เริ่มดำเนินการในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482 - 2488)¹⁰ ซึ่งผู้เขียนมีความเห็นว่า น่าจะในราวปี พ.ศ. 2485 เนื่องจากปี พ.ศ. ที่ระบุไว้ทุกรูปปูนปั้นในแต่ละช่วงเสาจะถือหลักของปี พ.ศ. 2485 และน่าจะปั้นในด้านทิศใต้ก่อนด้านอื่น ๆ การปั้นได้มาแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2490 ขณะทำการปั้นได้นำปูนขึ้นไปปั้นบนหลังคาและเชิงชายพระอุโบสถเลย ผู้เขียนสงสัยว่าคุณป้าทงส์เป็นผู้หญิงเจ้าอาวาสวัดท่านให้ขึ้นไปข้างบนได้หรือ คุณป้าทงส์เล่าว่าขึ้นไปช่วยเตี้ยปั้นปูนข้างบนจริง ซึ่งขณะนั้นมีอายุ 20 ปีต้น ๆ โดยที่เตี้ยเป็นผู้เขียนโครงลายไว้หยาบ ๆ บริเวณเชิงชายที่จะปั้นเพื่อเป็นแนวทางในการปั้นรูป หลังจากนั้นจึงลงมือปั้นโดยนำปูนซีเมนต์ไปพอกตามลายที่ร่างไว้

เพื่อใช้เป็นตัวยึดที่คงทนไม่หลุดง่าย เรียกว่า “โคลน” เมื่อเห็นว่าปูนที่โคลนไว้แข็งตัวจับแน่นกับพื้นผิวดีแล้ว ก็จะนำปูนตา (คุณป่าหงส์เล่าว่า กว่าจะได้ปูนตานั้น เตี้ยจะนำหินขาวมารอง โดยตักปูนขาวส่วนที่ตกตะกอนอยู่กันขึ้นมา แล้วนำกระดาษฟางหรือหุ่นที่แช่หมักไว้จนเน่ามาตาปนกัน ส่วนผสมอีกอย่างหนึ่งคือปูนซีเมนต์สัดส่วนมากกว่าปูนขาวนิดหน่อยใส่ลงไปตาด้วย) มาปั้นพอกทับลงไปอีกชั้นหนึ่ง หนาประมาณ 1 นิ้ว พร้อมกับตักแต่งลวดลายที่ร่างเอาไว้และปั้นแต่งให้เป็นรูปที่มีความงามสมบูรณ์ จนเป็นที่พอใจของช่างปั้น

เมื่อรูปปูนปั้นเสร็จเรียบร้อยแล้ว นายช่างเขียนก็ แซ่โง้ว จะรอให้แห้งหมาด ๆ (ใช้เวลาประมาณ 1 - 2 คืน) จึงลงสีเพื่อให้ปูนดูดีเข้าไป สีที่นำมาใช้กับรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน (นอก) เป็นสีที่สั่งตรงมาจากประเทศจีน ก่อนใช้น้ำสีมาผสมกับน้ำกาวยางคาว (น้ำกาวคาวมาเคี้ยวจนกลายเป็นน้ำ) ก่อนแล้วจึงใช้ทาลงบนรูปปูนปั้น การระบายสีนี้คุณป่าหงส์มีส่วนช่วยในการระบายด้วย

จะเห็นได้ว่า ปูนที่นายช่างเขียนก็ใช้ตลอดจนสีที่มีคุณภาพจากประเทศจีน ประกอบกับความละเอียดในเชิงช่าง ทำให้ประสิทธิภาพของรูปปูนปั้นที่เชิงชายพระอุโบสถวัดสัมปทวน (นอก) มีความคงทน แข็งแรงอยู่ได้เป็นเวลานาน และสามารถทนทานต่อสภาวะดินฟ้าอากาศได้เป็นเวลานานนับ 60 ปีกว่ามาแล้ว และยังเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองฉะเชิงเทรา

การที่ผู้เขียนเลือกศึกษาวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ โดยใช้หลักฐานจากรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน (นอก) เพราะเรื่องราวที่ปรากฏอยู่นั้นช่างปั้นได้ระบุปี พ.ศ. ไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังได้นำหลักฐานชั้นต้นอื่น ๆ มาประกอบด้วย เช่น สารตรา ใบบอก เอกสารกรมมหาดไทย ฯลฯ และเอกสารชั้นรอง ดังนั้นรูปปูนปั้นของวัดนี้ จึงมีคุณค่าที่สะท้อนให้ทราบถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วงสมัยดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ชีวิตในอดีตจากรูปปูนปั้น

พระองค์เจ้าประดิษฐวรการทรงพระนิพนธ์ถึง หมู่อ่างปูน (มีช่างปั้น ช่างปูนก่อ ช่างปูนลาย และช่างปูนปั้น) ว่าเป็น 1 ในช่างสิบหมู่¹¹

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่แถบวัดสัมปทวน(นอก) และการคิดถึงอนุชนรุ่นหลังของท่านเจ้าคุณพุทธวิริงนิมูนิวงศ์ ความสามารถในเชิงช่างของท่านและนายช่างเขียนก็ ตลอดจนการรู้เองเห็นเองของตัวช่าง จึงเกิดเรื่องราวบอกเล่าเกี่ยวกับเมืองฉะเชิงเทรา สภาพชีวิตของผู้คนในเมืองนี้ ปรากฏไว้ในรูปปูนปั้นที่เชิงชายคาพระอุโบสถวัดสัมปทวน(นอก) เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เรียนรู้ โดยเฉพาะทางด้านทิศใต้ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ช่วงเสาที่ 1 เป็นรูปที่แสดงให้เห็นถึงสภาพของเมืองฉะเชิงเทรา บริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกงที่เต็มไปด้วยป่าไม้หนาทึบ มีสัตว์ป่าหลากหลายชนิด เช่น ลิง หมูป่า เสือ ช้าง เป็นต้น ทั้งยังเห็นจรเข้อยู่ในแม่น้ำด้วย มีบ้านอยู่ชายป่า ในภาพยังเห็นผู้ชายกำลังตัดไม้ และอีก

คนหนึ่งกำลังปั้นต้นไม้เพื่อหนีเสือและช้าง บริเวณหน้าบ้านมีไก่และสุนัข มีกระไดลงน้ำและเรือผูกอยู่หนึ่งลำ

ช่วงเสาที่ 2 เป็นรูปที่แสดงให้เห็นถึงชาวจีนทำไร่อ้อย บ้างก็กำลังตัดอ้อย บ้างก็กำลังแบกอ้อยไปยังโรงที่บอ้อย มีชายกำลังนั่งที่บอ้อย บ้างก็หาบน้ำอ้อยที่หีบได้ไปยังโรงเคี้ยวน้ำอ้อย บ้างก็กำลังเคี้ยวน้ำอ้อย มีบ้านและโรงเรียนชาวจีน

ช่วงเสาที่ 3 เป็นรูปที่แสดงให้เห็นถึงการทำนา ชาวบ้านทั้งชายและหญิงกำลังไถนา บ้างก็กำลังดำนา บ้างก็กำลังเกี่ยวข้าวและหาบข้าว มีเรือนที่อยู่อาศัยหลายแบบ ทั้ง เรือนไทยได้ดูสูงมีสัตว์เลี้ยง เช่น ม้า ไก่ แมว มีผู้หญิงกำลังเดินไปยังแม่น้ำเพื่อตักน้ำ

ช่วงเสาที่ 4 เป็นรูปที่แสดงให้เห็นถึงชาวจีนกำลังทำสวนผัก บ้างก็กำลังพรวนดิน มีเรือ 2 ลำในแม่น้ำและมีคนอาศัยอยู่ในเรือด้วย มีเรือนไทยได้ดูสูง และเรือนของชาวจีน มีสวนหมาก สวนมะพร้าว ชาวบ้านกำลังสอยหมาก บ้างก็กำลังเลี้ยงไก่ มีหมูด้วย บ้างก็กำลังอาบน้ำในแม่น้ำ บ้างก็กำลังยีนไห้ว และบ้างก็ลงนั่งไห้วทักทายกัน บ้างก็ยีนคุยกัน บ้างก็อยู่ในบ้าน และเห็นเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โถงน้ำ โต๊ะเครื่องแป้ง เป็นต้น

ช่วงเสาที่ 5 เป็นรูปที่แสดงให้เห็นถึงชาวบ้านกำลังทำไร่สับปะรด มีคนกำลังพายเรือขายสับปะรด 1 ลำ และชายที่ขผลทางการเกษตรชนิดอื่น ๆ อีก 1 ลำ มีชาวจีนกำลังหาบสับปะรดไปเก็บที่โรงซึ่งตั้งอยู่ติดแม่น้ำ มีเรือนไทยได้ดูสูง 3 หลัง ชาวบ้านกำลังสีข้าวและใช้ครกตำข้าว บ้างก็นั่งอยู่ที่นอกชานบ้าน บ้างก็กำลังใส่บาตรพระสงฆ์ที่มาบิณฑบาต

การศึกษาเรื่อง ภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษารูปปั้นวัดสัมปทวน จำเป็นต้องวิจัยอย่างมีกรอบและหลักเกณฑ์ ผู้เขียนจึงนำเรื่องราวจากรูปปั้น วัดสัมปทวน(นอก) มาจัดลำดับเรื่องราว เพื่อถ่ายทอดการทำความเข้าใจ ดังนี้

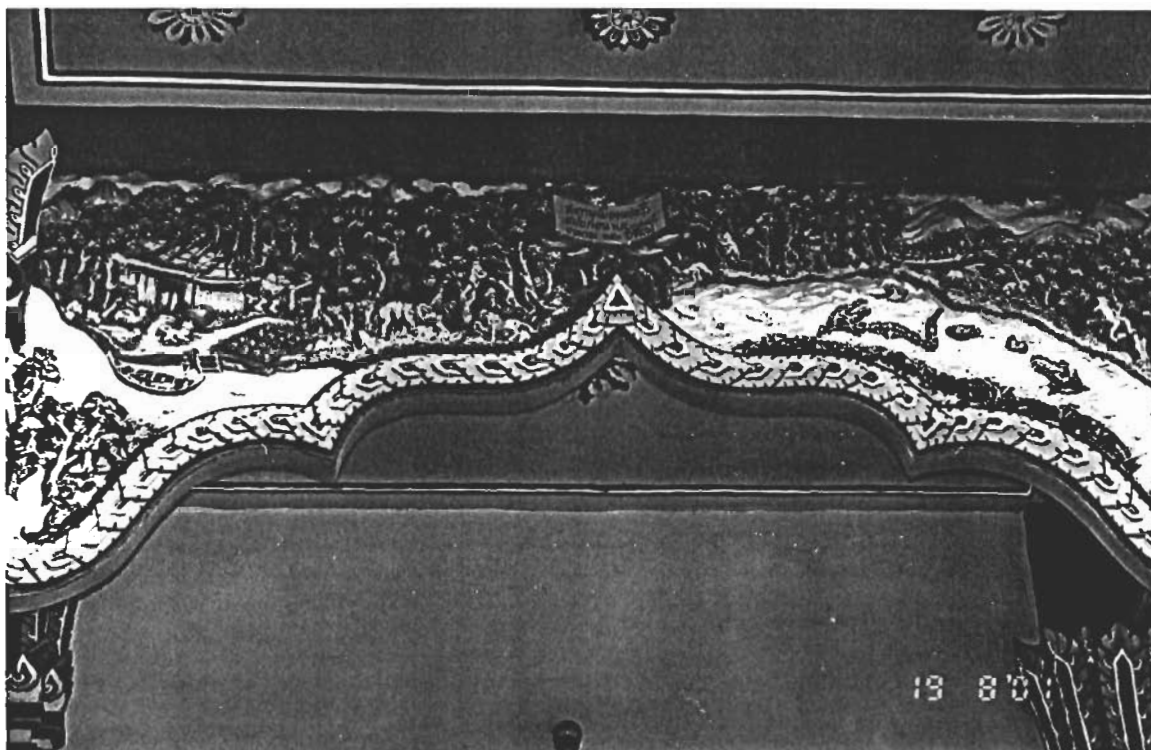
1. วิถีชีวิตริมน้ำบางปะกง (บอกเล่าเรื่องราววิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่พยายามปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของเมืองนี้ ในการสร้างบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัย และการสัญจรไปมาทางน้ำ โดยใช้เรือเป็นพาหนะ)

2. วิถีชีวิตที่หลากหลายของชาวเมืองฉะเชิงเทรา (เป็นเรื่องราวของกลุ่มคน ในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา ที่มีทั้งชาวไทย และชาวต่างชาติ)

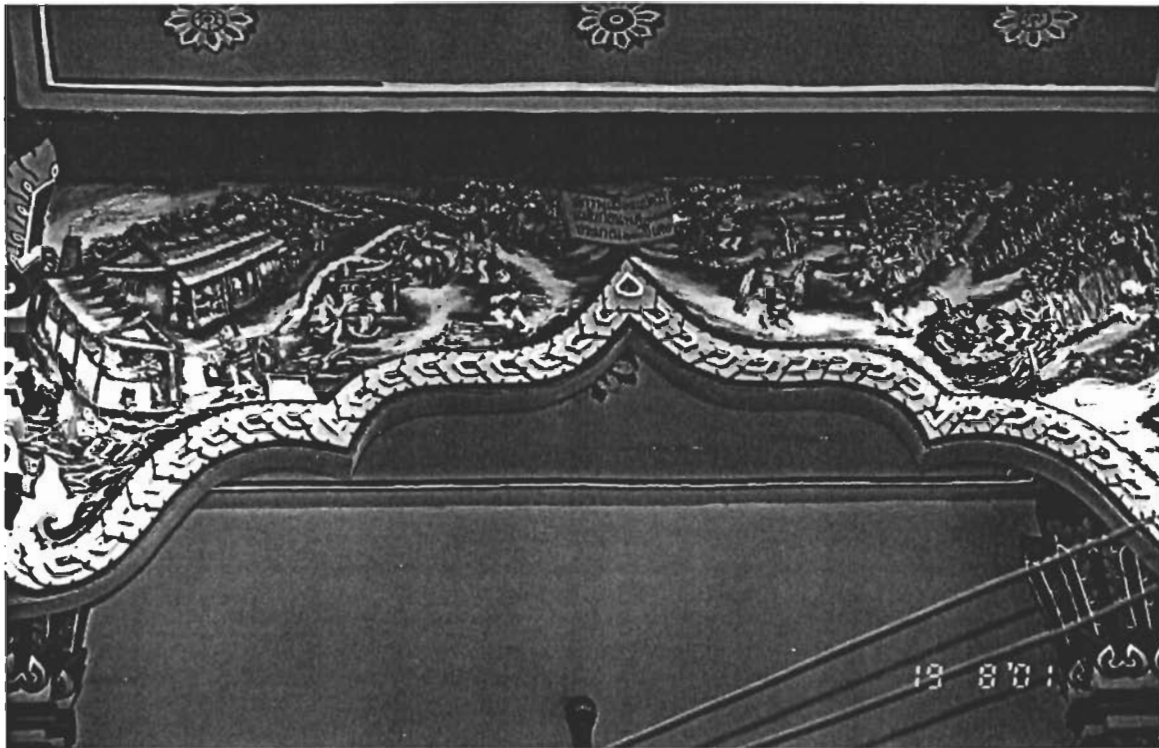
3. อาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรา (บอกเล่าอาชีพที่ปรากฏในรูปปั้นวัดสัมปทวน คือ การทำนา ทำสวนจาก สวนหมาก ไร่สับปะรด ไร่อ้อย การเลี้ยงสัตว์ การทำน้ำตาลทราย แรงงานรับจ้าง และการค้าขาย)

4. วัฒนธรรมประเพณีในวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา (เป็นเรื่องวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ฯลฯ)

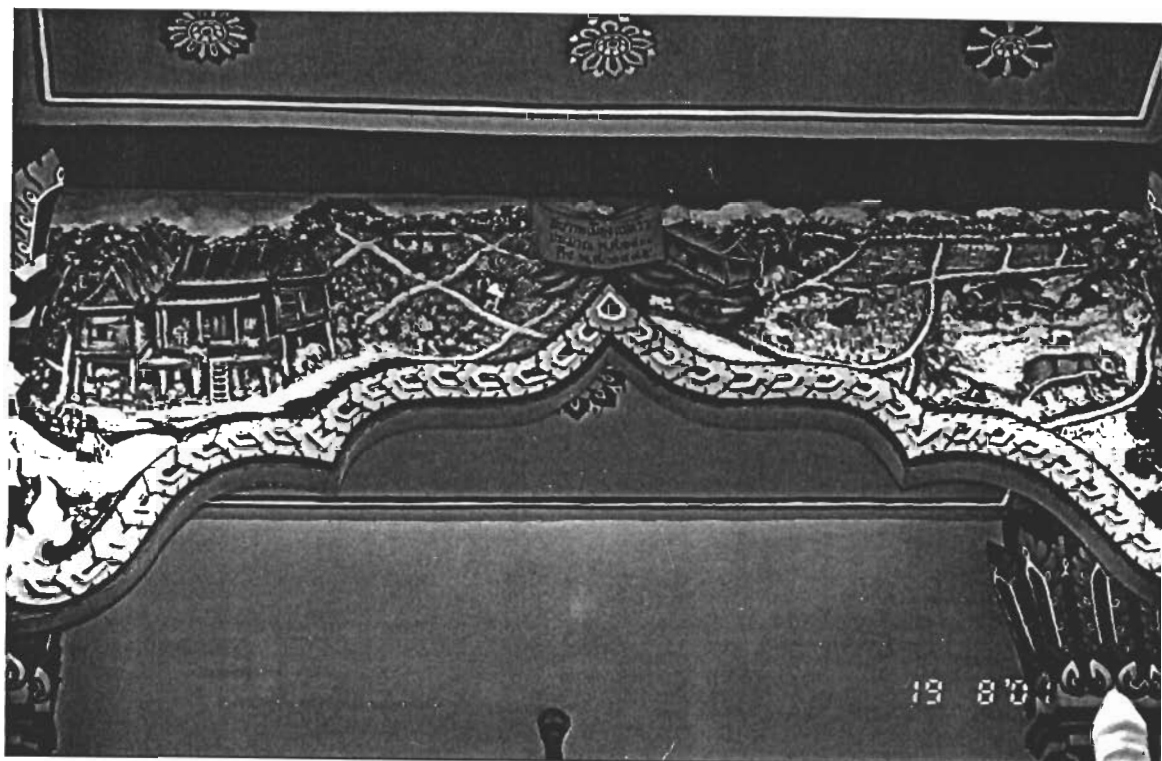
ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเรื่องราวแต่ละลำดับ มาศึกษาอย่างละเอียดในบทต่อไป

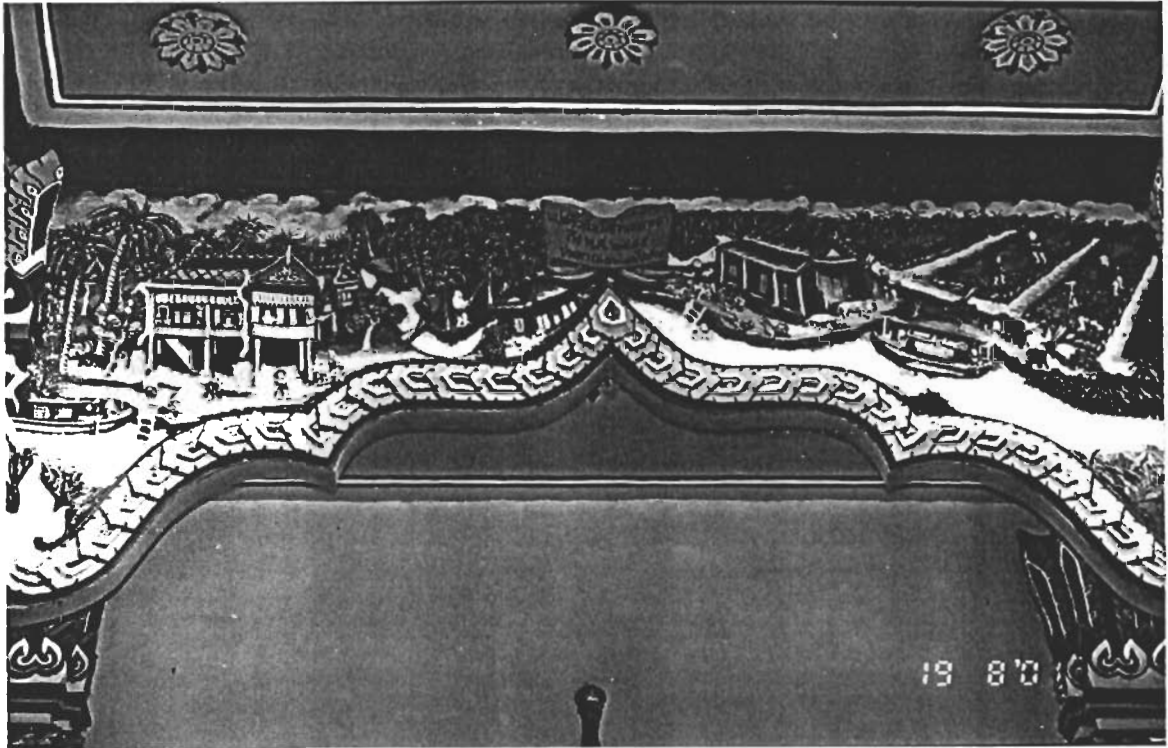
ภาพประกอบ 12 รูปปั้นปั้นในช่วงเสาที่ 1 ตรงกลางมีกรอบตัวหนังสือเขียนว่า
“สภาพเมืองแปดริ้วสมัยก่อน พ.ศ. 2485 ประมาณ 140 ปี ขึ้นไป”

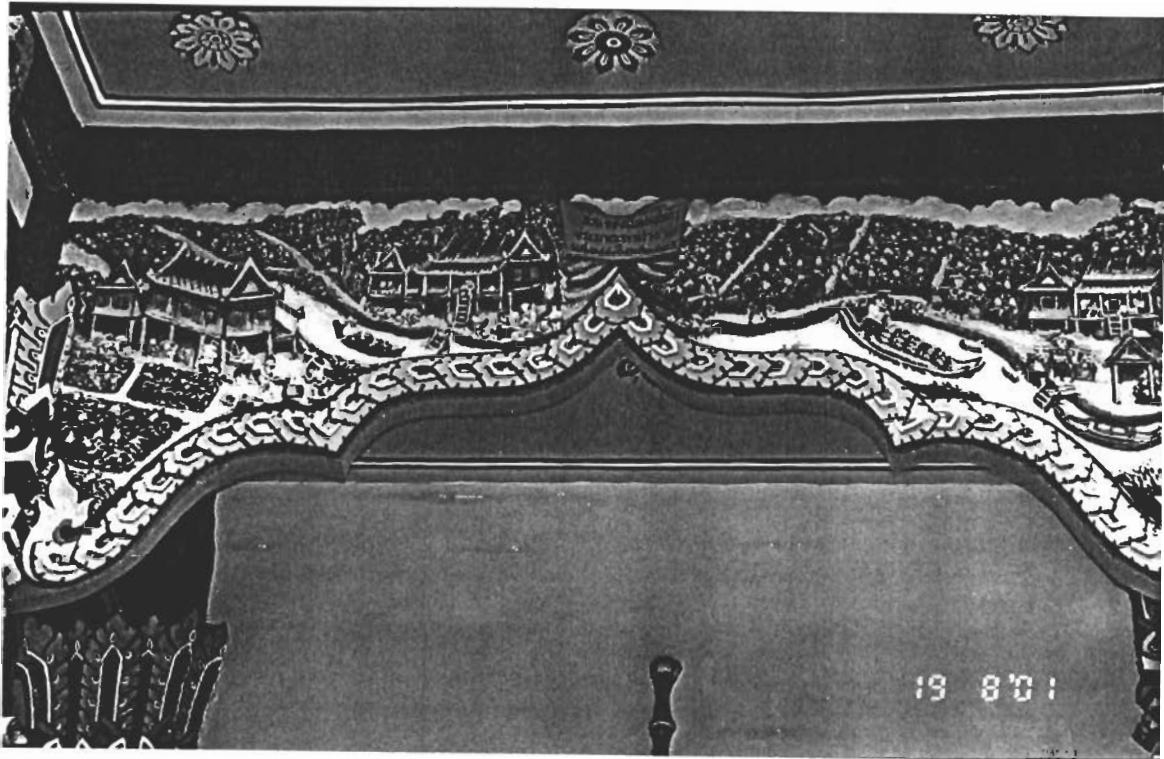
ภาพประกอบ 13 รูปปั้นปั้นในช่องเสาที่ 2 กลางกรอบรูปปั้น ระบุว่า “สะพาน
เมืองแปดริ้ว สมัยก่อน พ.ศ. 2485 ประมาณ 100 ปีเศษ”

ภาพประกอบ 14 รูปปั้นปั้นในช่วงเสาที่ 3 ตรงกลางมีกรอบตัวหนังสือระบุว่า
“สภาพเมืองแปดริ้ว ประมาณ พ.ศ. 2400 ถึง 2485”

ภาพประกอบ 15 รูปปูนปั้นในช่วงเสาที่ 4 ตรงกลางมีกรอบตัวหนังสือระบุว่า
“แปดริ้วเริ่มมีสวนหมากมาตั้งแต่ พ.ศ. 2485 ประมาณ 80-90 ปีเศษ”

ภาพประกอบ 16 รูปปูนปั้นในช่วงเสาที่ 5 ตรงกลางมีกรอบตัวหนังสือระบุว่า
 “บางส่วนของเมืองแปดริ้ว ประมาณระหว่าง พ.ศ. 2440 ถึง 2485”

* เป็นที่น่าเสียดายมากที่ทางวัดพยายามอนุรักษณ์แต่ไม่ได้ใช้ช่างที่มีความรู้ความชำนาญ
 ในด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ผู้เขียนกลับไปเพื่อบันทึกภาพ อีกครั้งในระยะห่างจากการบันทึกภาพ
 ครั้งแรกประมาณ 7 เดือน พบว่า ช่างที่ทาสี ลงสีโดยขาดความรู้ รูปปูนปั้นที่ผ่านการซ่อมทาสี
 ใหม่ จึงมีสภาพคล้ายรูปไปสการ์ดทั่ว ๆ ไป แม้กระทั่งตัวหนังสือบางส่วนยังตัดออกและผิดความ
 หมายเป็น “สวนของเมืองแปดริ้ว ประมาณระหว่าง พ.ศ. 2440 ถึง พ.ศ. 2485 ”

ข้อตกลงเบื้องต้น

1. งานวิจัยเล่มนี้ ในบทต่อ ๆ ไป ผู้เขียนจะเขียนชื่อวัดสัมปทวน(นอก) ว่า “วัดสัมปทวน”
2. เนื้อหาของงานวิจัยเล่มนี้ จะเน้นเรื่องราวจากกรุปฐนป็น เฉพาะเชิงชายพระอุโบสถ วัดสัมปทวน(นอก) ด้านทิศใต้ ส่วนด้านทิศอื่นๆ จะนำมาประกอบอย่างสั้น ๆ

การอ้างอิง

¹ พระครูสมยศ วรสิทธิ์ (เจ้าอาวาสวัด) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วัดสัมปทวน(นอก) ตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544

² ประวัติวัดสัมปทวน(นอก) และชีวประวัติ พระพุทธรังสีมุนีวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน. 2521. หน้า 1 - 4.

³ ประเสริฐ ศีลรัตน. แนะนำฉะเชิงเทราฉบับอำเภอมือง. ม.ป.ป. หน้า 54.

⁴ พ. สุวรรณ. ประวัติและคาถาพระพุทธรูปโสธร (หลวงพ่อโสธร). 2540. หน้า 71.

⁵ ประวัติวัดสัมปทวน(นอก) และชีวประวัติ พระพุทธรังสีมุนีวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน. 2521. หน้า 11.

⁶ หงส์ แซ่โง้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้าน ส. เจริญ เลขที่ 43-45 ถนนชุมพล อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544.

⁷ ลัก ชินวงศ์. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 33 หมู่ 2 ตำบลบางแก้ว อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544.

⁸ ประเสริฐ ศีลรัตน. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ภาควิชาศิลปกรรม สถาบันราชภัฏราชชนครินทร์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2544.

⁹ หงส์ แซ่โง้ว. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ร้าน ส. เจริญ เลขที่ 43-45 ถนนชุมพล อำเภอมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544.

¹⁰ สุรชาติ บำรุงสุข. สงครามจากยุคนุภาพาลสู่ศตวรรษที่ 21. 2541. หน้า 142.

¹¹ อุไร สิงห์ไพบูลย์พร. ช่างสิบหมู่: ศิลปกรรมไทยโบราณ. 2541. หน้า 10.

บทที่ 2 วิถีชีวิตริมน้ำบางปะกง

ฉะเชิงเทราในวันนี้

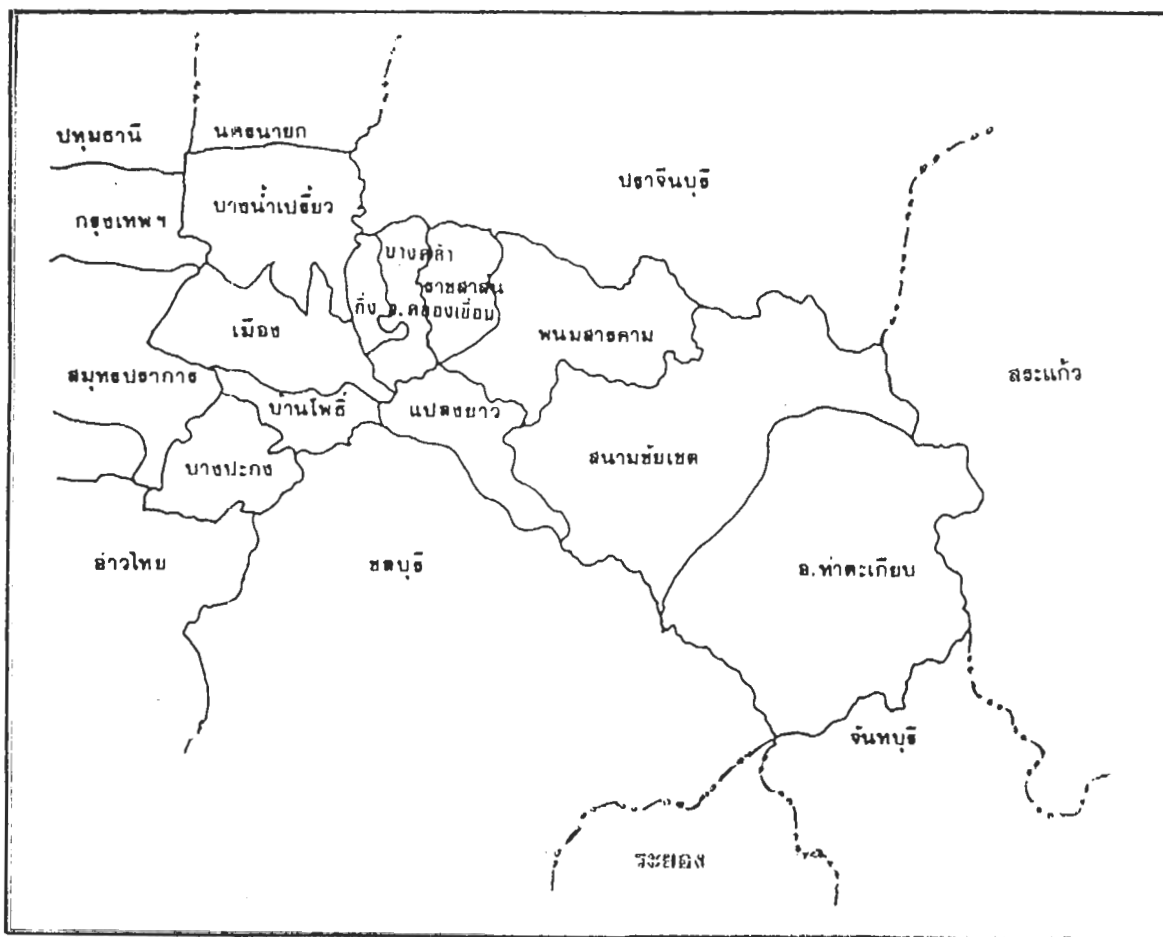
สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเมืองฉะเชิงเทราในอดีต หรือจังหวัดฉะเชิงเทรา ในปัจจุบัน ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกของประเทศไทย ระหว่างละติจูดที่ 13 องศา 41 ลิปดาเหนือ และลองจิจูด 101 องศา 14 ลิปดา 47 พิลิปดาตะวันออก ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ และอยู่ห่างจากกรุงเทพฯตามเส้นทางรถไฟสายตะวันออก ประมาณ 61 กิโลเมตร เส้นทางรถยนต์จากสถานีขนส่งสายเหนือ (หมอชิต 2) ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 304 ประมาณ 79 กิโลเมตร เส้นทางรถยนต์จากสถานีขนส่งสายตะวันออก (เอกมัย) ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 แยกเข้าถนนหมายเลข 314 ประมาณ 90 กิโลเมตร แต่ถ้าแยกเข้าทางมอเตอร์เวย์แล้ว มาออกสู่ถนนหมายเลข 314 ประมาณ 87 กิโลเมตร และอีกเส้นทางหนึ่งจากเอกมัยมาตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3 ประมาณ 100 กิโลเมตร¹

จังหวัดฉะเชิงเทรามีพื้นที่ประมาณ 5422.99 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 3,395,000 ไร่ โดยมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	จังหวัดปทุมธานี นครนายกและปราจีนบุรี
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	จังหวัดปราจีนบุรี สระแก้วและจันทบุรี
ทิศใต้	ติดต่อกับ	จังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรีและอ่าวไทย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	จังหวัดสมุทรปราการ และกรุงเทพฯ

จากสภาพที่ตั้งและอาณาเขตดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าฉะเชิงเทราเป็นเมืองทางผ่านเข้าออก ระหว่างดินแดนชายฝั่งทะเลตะวันออกคือ จังหวัดชลบุรี ระยอง จันทบุรีและตราดกับดินแดนภายในคือภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันออกสู่ประเทศกัมพูชา ปัจจุบันนี้การคมนาคมติดต่อสะดวกสบายกว่าแต่ก่อนมาก เนื่องจากเกิดเส้นทางเดินรถโดยสารประจำทางใหม่ขึ้น และเส้นทางดังกล่าวล้วนผ่านจังหวัดฉะเชิงเทรา คือภาคเหนือจากจังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือจากจังหวัดหนองคาย อุบลราชธานี ผ่านจังหวัดฉะเชิงเทราที่อำเภอพนมสารคามถึงจังหวัดชลบุรี ระยอง โดยไม่ต้องเข้ากรุงเทพฯเหมือนอย่างในอดีต

ปัจจุบันความโดดเด่นของจังหวัดฉะเชิงเทรามีมากยิ่งขึ้นเนื่องจาก “โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลตะวันออก” (Eastern Sea Board) ประกอบด้วยจังหวัดฉะเชิงเทรา ระยอง และชลบุรี ส่งผลให้เกิดนิคมอุตสาหกรรมหลายแห่งขึ้นในเขตพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทรา² มีนักลงทุนจากต่างชาติเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเป็นจำนวนมาก เพราะจังหวัดนี้มีปัจจัยดึงดูดอีกหลายอย่าง เช่น มีที่ตั้งอยู่ไม่ห่างจากกรุงเทพฯ ใกล้ท่าเรือจังหวัดชลบุรี การคมนาคมขนส่งสะดวกเร็ว และการเป็นเมืองทางผ่านซึ่งเปรียบเสมือนประตูสู่ภาคตะวันออก จึงมีสภาพเป็นเมืองเปิด การ

ภาพประกอบ 17 แผนที่แสดงจังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตจังหวัดใกล้เคียง

ที่มา : สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. ท้องถิ่นของเรา. 2543. หน้า 5.

หมายเหตุ ต้นฉบับไม่ได้บอกทิศและมาตราส่วน

ลงทุนใหม่ ๆ ยังส่งผลให้ธุรกิจการค้า การก่อสร้างและการบริการต่าง ๆ ขยายตัวตามไปด้วย จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้ผู้คนจากจังหวัดต่าง ๆ ทั้งพ่อค้า นักธุรกิจ ชาวต่างชาติ ข้าราชการและคนทั่วไป เดินทางผ่านหรือเข้ามาติดต่อพักอาศัย และพากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อประกอบอาชีพและเป็นแรงงานในนิคมอุตสาหกรรม ดังนั้น ฉะเชิงเทราในวันนี้จึงมีผู้คนบางส่วนที่มีวิถีชีวิตเป็นหนุ่มสาวโรงงาน บริษัท ห้างร้านและการบริการในส่วนของโรงแรมสภาพทั่วไปทางสังคมจังหวัดฉะเชิงเทรา แบ่งเขตการปกครองเป็น 10 อำเภอ กับ 1 กิ่งอำเภอ คือ อำเภอพนมสารคาม อำเภอบางคล้า อำเภอเมือง อำเภอบ้านโพธิ์ อำเภอแปลงยาว อำเภอสนามชัยเขต อำเภอท่าตะเกียบ อำเภอบางปะกง อำเภอบางน้ำเปรี้ยว อำเภอราชสาส์น และกิ่งอำเภอคลองเขื่อน โดยมีประชากรอาศัยอยู่ตามทะเบียนราษฎร ณ วันที่ 31 ธันวาคม 2542 รวมทั้งสิ้น 637,665 คน แยกเป็นชาย 315,749 คน หญิง 321,916 คน³

เมืองนี้มีชื่อและความหมาย

ฉะเชิงเทราเป็นชื่อทางราชการ ส่วนคำว่า “แปดริ้ว” เป็นชื่อที่ชาวบ้านเมืองนี้เรียกกันโดยทั่วไป รวมทั้งชาวต่างประเทศที่เข้ามาในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เรียกเมืองนี้ว่า แปดริ้วด้วย ดังหลักฐาน THE BANGKOK RECORDER ของหมอบรัดเลย์และคณะมิชชันนารี กล่าวถึงว่า

... เมืองฉะเชิงเทราเป็นชื่อเขมร คนทั้งปวงเรียกแปดริ้ว คนนอกประเทศก็เรียกว่าแปดริ้วด้วย...⁴

ซึ่งทั้งสองชื่อต่างก็มีที่มาและความหมายโดยมีผู้สันนิษฐานไว้ ตามตารางที่ผู้เขียนสรุปไว้ ดังนี้

ตาราง 1 แสดงการสันนิษฐานเกี่ยวกับที่มาชื่อเมืองฉะเชิงเทรา⁵

ผู้สันนิษฐาน	ที่มา / ความหมาย	หลักฐานที่อ้างถึง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	มาจากคำภาษาเขมร 2 คำ คือ จตัง ฉตัง หรือสทัง เพี้ยนเป็นฉะเชิงเทรา แปลว่า คลอง และคำว่าเซรา เพี้ยนเป็นเทรา แปลว่า ลึก เมื่อนำมารวมกันคือ คลองลึก ซึ่งน่าจะหมายถึงแม่น้ำบางปะกง ที่ไหลผ่านกลางเมืองนั่นเอง	อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฉ ช ซ.
มหาอำมาตย์โทวงศ์วรณ	ฉะเชิงเทราเพี้ยนมาจากภาษาเขมร แปลว่า คลองลึก	ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้สันนิษฐาน	ที่มา / ความหมาย	หลักฐานที่อ้างถึง								
กิจจา วัฒนสินธุ์	ชื่อเมืองฉะเชิงเทรานั้นจะตั้งโดยอาศัยเหตุผลทาง ภูมิศาสตร์ เนื่องจากเมืองนี้ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ บางปะกงซึ่งเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุด เมื่อเขมรเข้ามา มีอำนาจปกครอง จึงน่าจะตั้งชื่อของเมืองให้มี	ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา								
	ความหมายถึงแม่น้ำบางปะกง และคนในสมัยนั้น อาจจะเรียกแม่น้ำว่าคลองใหญ่หรือคลองเล็ก เป็น ภาษาเขมรว่า “ฉทรงเทรา” ต่อมาเพี้ยนเป็น “ฉะเชิงเทรา”									
จิตร ภูมิศักดิ์	ชื่อเมืองฉะเชิงเทรามาจากคำเขมรโบราณว่า “โฉกเชิงเทรา” โฉกแปลว่าป่า (พบเสมอในจารึก) เขมรสถาปไต้คำนี้หน้าหน้าชื่อเมือง	ความเป็นมาของคำ สยาม ไทย ลาวและพม และลักษณะทางสังคม ของชนชาติ								
ไม่ปรากฏนาม	ฉะเชิงเทรานั้นจะมีความหมายตามสภาพความ สมบูรณ์ของเมืองนี้ คือเป็นเมืองที่มีดินดีปลูกข้าว งอกงามมาก ต้นข้าวกอใหญ่ หนาที่บเวลาเก็บเกี่ยว ข้าวแทบไม่มีช่องว่างให้วางเท้า และเมื่อนำมาเทียบ กับภาษาเขมร จะได้ความหมายของฉะเชิงเทรา ดัง นี้ <table data-bbox="555 1308 970 1503" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <tr> <td style="text-align: center;">ภาษาเขมร</td> <td style="text-align: center;">ภาษาไทย</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">จะ</td> <td style="text-align: center;">แทง</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">เชิง</td> <td style="text-align: center;">เท้า</td> </tr> <tr> <td style="text-align: center;">เทรา</td> <td style="text-align: center;">ข้าว</td> </tr> </table> แปลว่า ต้นข้าวแทงเท้า	ภาษาเขมร	ภาษาไทย	จะ	แทง	เชิง	เท้า	เทรา	ข้าว	ประวัติมหาดไทยส่วน ภูมิภาคจังหวัด ฉะเชิงเทรา
ภาษาเขมร	ภาษาไทย									
จะ	แทง									
เชิง	เท้า									
เทรา	ข้าว									
ไม่ปรากฏนาม	ฉะเชิงเทรามาจากภาษาเขมรคำว่า “จะเชิงตะเมา” แปลว่าร้อยขาเฉลย เพราะเมืองนี้เป็นเมืองหน้าด่าน ด้านเขมรและเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ทั้งในสมัย อยุธยาและรัตนโกสินทร์ เมื่อเกิดศึกสงครามไม่ว่า ฝ่ายไทยหรือฝ่ายเขมรชนนั้นก็จะมีกรกวาดต้อนเฉลย ศึกผ่านเมืองนี้	จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 248 จ.ศ. 1230 และอนุสาร อ.ส.ท. มิถุนายน 2530								

ส่วนชื่อเมือง “แปดริ้ว” ปัจจุบันนี้ยังหาหลักฐานที่มาและความหมายที่ชัดเจนไม่ได้ นอกจากคำบอกเล่ากันต่อ ๆ มา พอเป็นแนวทางให้ผู้สันนิษฐานไว้ ดังนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือประชุมพระนิพนธ์ภาคปึกฉะ ภาค 1 กล่าวถึงเมืองฉะเชิงเทราว่า

... ชื่อบ้านเมืองเหล่านี้เป็นชื่อไทยบ้าง ชื่อเขมรบ้าง เป็นทั้งสองชื่อทั้งไทยทั้งเขมรบ้าง อย่างเมืองฉะเชิงเทราเป็นชื่อเขมร เมืองแปดริ้วเป็นชื่อไทย ... แต่ก่อนเป็นบ้านเมืองไทยทำปลาแห้งขายอย่างเมืองฉะเชิงเทรา ที่ไทยเรียกว่าเมืองแปดริ้วนั้น ...⁶

การสันนิษฐานของพระองค์ทรงอาศัยคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่ชาวเมืองฉะเชิงเทราที่ว่า ปลาช่อนในเมืองนี้เป็นปลาขนาดใหญ่และมีชุกชุมมาก เมื่อนำมาแล้ทำเป็นปลาดกแห้งสามารถแล้ปลาตัวหนึ่งได้ถึงแปดริ้ว⁷ จึงกลายเป็นที่มีชื่อเมือง “แปดริ้ว”

ชาวไทยเชื้อสายจีนบางท่านก็มีความเชื่อไปอีกอย่างหนึ่งว่า “แปดริ้ว” น่าจะเพี้ยนมาจากภาษาจีนคำว่า “แปะลี่” แปลว่า ร้อยลี่ อาจหมายถึงตัวเมืองแปดริ้วซึ่งตั้งอยู่ห่างจากปากแม่น้ำบางปะกงเป็นระยะทางตามมาตรฐานวัดแบบจีนประมาณร้อยลี่ นอกจากนี้ยังมีอีกความเชื่อหนึ่งว่าแปดริ้ว มาจากคำภาษาจีนปนไทยว่า “แปะริ้ว” หมายถึง ลำคลองน้ำร้อย ที่เป็นสาขาของแม่น้ำบางปะกงซึ่งมีมากเป็นริ้ว ๆ ถึงร้อยริ้วนั่นเอง⁸

แม่น้ำผ่าเมือง

สภาพภูมิประเทศเมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งเป็นแม่น้ำที่สำคัญที่สุด เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ของเมือง แม้กระทั่งที่มาและความหมายของชื่อเมืองส่วนใหญ่ล้วนแต่เกี่ยวข้องและเกี่ยวเนื่องกับแม่น้ำบางปะกงดังที่กล่าวถึงแล้ว อีกทั้งความสำคัญของแม่น้ำสายนี้ต่อชาวเมืองฉะเชิงเทรายังสะท้อนให้เห็นได้จากคำขวัญของเมืองที่ว่า **“แม่น้ำบางปะกง แหล่งชีวิต พระศักดิ์สิทธิ์หลวงพ่อโสธร พระยาศรีสุนทรปราชญ์ภาษาไทย อ่างฤๅไนป่าสมบูรณ์”**

ต้นน้ำเกิดจากแควและแม่น้ำไหลมารวมกันคือ แควพระปรัง แควหนุมาน และแม่น้ำนครนายก จากทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี เกิดลำห้วยยาว ๆ หลายสายคือ ลำห้วยใสใหญ่ ไสน้อย และห้วยยางไหลรวมกันเป็นแควหนุมาน และทิวเขาสันกำแพงในเขตอำเภอดอนนาค จังหวัดสระแก้ว เกิดต้นน้ำแควพระปรัง แควทั้งสองไหลมาบรรจบกันที่เขตอำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี ไหลไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ผ่านชุมชนหมู่บ้าน และอำเภอต่าง ๆ คือ อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี แล้ววกขึ้นไปทางทิศเหนือผ่านอำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี แล้วเปลี่ยนแนวทางการไหลไปทางทิศใต้ผ่านอำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี ในช่วงที่ไหลผ่านจังหวัดปราจีนบุรี มีชื่อเรียกว่า **“แม่น้ำปราจีนบุรี”** โดยไหล

มาบรรจบกับแม่น้ำนครนายก ซึ่งต้นน้ำเกิดจากเขาอินทน์ เป็นเขาสูงหนึ่งในทิวเขาตงพญาเย็น เขตอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก จากนั้นไหลไปทางทิศใต้ผ่านท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และวกไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้เล็กน้อยผ่านอำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก จากนั้นลำน้ำจะหักลงทางใต้เรียกว่า “แม่น้ำโยทะกา”⁹ ไหลไปรวมกับแม่น้ำปราจีนบุรีที่อำเภอบางน้ำเปรี้ยวจังหวัดฉะเชิงเทรา

นอกจากอำเภอบางน้ำเปรี้ยวของจังหวัดฉะเชิงเทราแล้ว ยังไหลผ่านอำเภอบางคล้า ถึงอำเภอคลองเขื่อน อำเภอเมืองและอำเภอบ้านโพธิ์ ในขณะนี้เรียกว่า “แม่น้ำแปดริ้ว” จากนั้นไหลผ่านอำเภอบางปะกงลงสู่อ่าวไทย ในขณะนี้เรียกว่า “แม่น้ำบางปะกง”¹⁰

ในช่วงชีวิตของผู้เขียนยังไม่เคยได้ยินใครเรียกว่า “แม่น้ำแปดริ้ว” เลย แต่ที่เคยได้ยินได้ฟังมาชาวเมืองฉะเชิงเทรา จะเรียกว่า “แม่น้ำบางปะกง” และตามสภาพภูมิประเทศที่กล่าวมานั้น จะเห็นว่าแม่น้ำบางปะกงไหลผ่ากลางเมืองฉะเชิงเทรา โดยผ่านเขตท้องที่หลายอำเภอของเมืองนี้ ทำให้เมืองฉะเชิงเทราต้องมีสภาพเป็นเมืองยกแตก (เมืองที่มีแม่น้ำหรือลำคลองขนาดใหญ่ผ่ากลาง)

บ้านเรือนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง

การที่เมืองฉะเชิงเทรามีแม่น้ำบางปะกงไหลผ่านกลางเมืองและไหลออกสู่ทะเล ส่งผลให้ที่ตั้งของเมืองนี้อยู่ในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ บริเวณที่เรียกว่าติดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการเกษตรกรรมทั้งทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ และการประมง อีกทั้งยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในอดีตเชื่อมโยง ในการไปมาติดต่อกับชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ และเมืองที่อยู่รายรอบ อีกทั้งยังเป็นเส้นทางออกทะเลได้อีกด้วย

สภาพแวดล้อมของเมืองฉะเชิงเทราไม่ว่าจะเป็นในด้านที่ตั้ง ลักษณะภูมิประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ และทรัพยากรธรรมชาติ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญในการดึงดูดผู้คนให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย จนกลายเป็นชุมชนหมู่บ้านบริเวณสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง และเป็นที่น่าสังเกตว่า มีการสร้างวัดขึ้นในหมู่บ้านสัมปทวนถึง 2 แห่ง ในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน ย่อมแสดงให้เห็นว่ามีชุมชนขนาดใหญ่เกิดขึ้นในบริเวณนี้ และจากหลักฐานโคลงนิราศฉะเชิงเทรา พระนิพนธ์ของกรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ ซึ่งเดินทางออกจากกรุงเทพฯ โดยทางเรือผ่านมาตามเส้นทางแม่น้ำบางปะกง ได้กล่าวถึงชุมชนต่าง ๆ ของเมืองฉะเชิงเทรา บริเวณสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง เช่น ท่าสะพาน ท่าโพ แสนภูตาช บางกรูด บางพระ บางปรอง ไสธรร สัมปทวน สาวชะโงก สามร่ม แปดริ้ว ประจักษ์ บางชานา¹¹ ฯลฯ สอดคล้องกับที่ปาลเลอกัวชกล่าวถึงเมืองฉะเชิงเทราไว้ใน “เล่าเรื่องกรุงสยาม” ว่ามีชุมชนหมู่บ้านของราษฎรตั้งอยู่เรียงรายไปทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง¹²

แม้กระทั่งตัวเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ล้วนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกงทั้งสิ้น จากหลักฐานจารึกแผ่นเงินพบในพระเจดีย์วัดพัสคมาอินทาราม (วัดเจดีย์)

ภาพประกอบ 18 แม่น้ำบางปะกงไหลผ่ากลางเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้เมืองนี้ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ และดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ซึ่งอุดมสมบูรณ์ ชาวเมืองมีวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรมเป็นหลัก และตั้งบ้านเรือน ชุมชน หมู่บ้าน รวมทั้งตัวเมืองอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง

ที่มา : สมาคมชาวบางคล้า. บางคล้า 100 ปี. 2544. หน้า 63.

ตำบลบ้านใหม่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวถึงที่ตั้งเมืองฉะเชิงเทราเก่าว่า เดิมตั้งอยู่ที่ปากน้ำเจ้าโล้ ต่อมาตั้งที่แปดริ้ว จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 3 จึงสร้างเมืองใหม่ขึ้นที่บ้านโสธรริมฝั่งขวาของแม่น้ำบางปะกง ดังข้อความที่ว่า

.... ข้าพเจ้าชื่อ นายช่าง เป็นพี่ นายเสื่อ เป็นน้อง ร่วมบิดามารดาอยู่ร่วมนัด เดิมเป็นเชื้อวงศ์พงษ์เจ้าเมืองกรมการ มาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยา ยังไม่เสียแก่พม่า ญาติวงศ์ทำราชการเนื่อง ๆ มาตั้งแต่เมืองฉะเชิงเทรา ตั้งปากน้ำเจ้าโล้ แล้วยกมาตั้งแปดริ้ว แล้วยกไปตั้งโสธรได้รับราชการไม่ขาดเชื้อวงศ์¹³

ด้วยเหตุนี้ แม่น้ำบางปะกงจึงเป็นสภาพแวดล้อมที่มีบทบาทอย่างมากต่อการเลือกทำเลในการตั้งบ้านเรือนของชาวเมืองฉะเชิงเทรา หลักฐานจากรูปูนปั้นวัดสัมปทวนสามารถสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการตั้งบ้านเรือน เป็นแนวยาวไปตามลำน้ำ (river linear)¹⁴ ทั้งสองฝั่งของแม่น้ำบางปะกง การสร้างเรือนจะสร้างขึ้นตามความเหมาะสมกับภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมของเมือง เห็นได้จากการสร้างเรือนได้สูง เพื่อป้องกันน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก และยังเป็นพื้นที่ที่ช่วยระบายอากาศร้อนได้อีกด้วย นับว่าเป็นการปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ นอกจากนี้ การตั้งเรือนอยู่ริมน้ำยังช่วยในเรื่องการจอดเรือ การลงเรือ เพราะการคมนาคมติดต่อกันในอดีตทางน้ำสำคัญและจำเป็นที่สุด โดยเฉพาะที่ฉะเชิงเทราซึ่งเป็นเมืองที่แม่น้ำบางปะกงผ่ากลาง และยังมีคลองสาขาเชื่อมระหว่างแม่น้ำบางปะกงกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปจากแม่น้ำ พาหนะที่ใช้ก็คือเรือ รวมไปถึงการใช้น้ำในการอุปโภคบริโภค และการจับปลาเพื่อเป็นอาหารในชีวิตประจำวันของชาวเมืองฉะเชิงเทราอีกด้วย

จากลักษณะของเรือนไทยที่ปรากฏในรูปูนปั้นจะมีทั้งเรือนไทยฝาปะกน คือฝาจะทำจากไม้สักมีไม้ลูกตั้งและลูกนอน มีแผ่นไม้บางเข้าลิ้นประกบกันสนิท หน้าจั่วก็ทำลักษณะเดียวกัน ซึ่งเป็นแบบแผนของเรือนไทย การทำจะต้องประกอบฝาด้านยาวและด้านสกัดข้างล่างจนสำเร็จรูป แล้วจึงยกขึ้นมาประกอบเมื่อปรุ้งเป็นตัวเรือน เรียกกันว่า “เรือนฝาปะกน”¹⁵ จะได้ไม่คิดัดในการ ทว่าการสร้างเรือนไทยของชาวเมืองฉะเชิงเทราไม่ได้มีแต่ฝาปะกนอย่างเดียว ยังมีแบบอื่น ๆ อีก คือ ฝาดัง ฝาเสกแก้ว ฝาลูกฟัก และฝาสำรวด

ส่วนเรือนที่เป็นครีวไพนั้นจากรูปูนปั้น จะเห็นว่าแก่งที่ทำฝามีลูกตั้งลูกนอน แต่ใช้ไม้ไผ่ค้ำและตามซอก เพื่อกันน้ำที่กระแสน้ำไหลตามฝาดเวลาทำครีวจะได้ไม่คิดัด และชาวเมืองนี้ส่วนใหญ่นิยมทำฝาดัดและหรือฝาดักกันมาก (ไม้ฟาก คือไม้ไผ่ลำใหญ่ที่เอามาสับแล้วฉีกให้เป็นฟาก) ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์เรือนทรงไพร่หรือประชาชนทั่วไปของเมืองฉะเชิงเทรานั้นจะ

นิยมใช้ไม้พากนี้ปูพื้น ไม่ว่าจะปูเป็นเรือนที่อยู่อาศัย หรือ แคร่ หรือที่ยกพื้นสำหรับหลับนอนตาม กระท่อมต่าง ๆ ดังนั้น ในสมัยโบราณเมื่อมีการคลอดลูกบนเรือน แล้วเวลาที่เด็กคลอดออกมา มักจะเรียกว่า “เวลาตกพาก” คงหมายถึงเด็กออกตกกลงบนพาก คือพื้นเรือนนั่นเอง¹⁶ เด็กแรก และผู้ที่ทำคลอดคือหมอดำแย นับว่าเป็นภูมิปัญญาอีกอย่างหนึ่งของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

จากรูปปูนปั้น จะเห็นอย่างชัดเจนว่าเรือนแต่ละหลังไม่มีการกันรั้วเรือนแยกจากกัน เป็น สิ่งสะท้อนให้เห็นถึงเรือนที่อยู่ใกล้ชิดกัน มักเป็นพี่น้องหรือเครือญาติเดียวกัน เป็นวิถีชีวิตที่มี ความรัก ความอบอุ่น ในหมู่เครือญาติ และเพื่อนบ้านที่ต่างดูแลเอาใจใส่ต่อกัน และมีความปลอดภัย ภัยเปรียบดังมี “เพื่อนบ้านเป็นรั้ว”

ชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากจะนิยมปลูกเรือนใต้ถุนสูงแล้ว ยังนิยมสร้างเรือนโดยส่วน ยาววางเสาไว้สามช่วง เรียกว่า สามห้อง แต่ละห้องมีหน้าต่าง 1 บาน ส่วนด้านสกัด คือด้านแป มักจะใช้หน้าต่าง 2 บาน การนิยมปลูกเรือนเพียงสามห้องนี้ ถือว่าเป็นสัดส่วนพองามของเรือน ไทย หากเพิ่มเป็นสี่ห้องหรือมากกว่า เขาไม่นิยมกัน เช่นเป็นสี่ห้องมีส่วนสกัดคล้ายโลงผี จึงได้มีคติ กล่าวไว้ในโคลงโลกนิติว่า

“กระเบื้องหนึ่งห้ามออย่า	ควรครอง
เมียรักอย่ามีสอง	สี่ได้
โคสามอย่าควรปอง	เป็นเหตุ
เรือนอยู่สี่ห้องให้	เดือดร้อนรำคาญ” ¹⁷

เรือนไทยจะมีด้านหน้าต่อเป็นชายคายยื่นออกมาเรียกว่า ระเบียง บางทีก็ทำหลังคาคลุมระเบียงมี หน้าจั่วแต่ละขนาดย่อมลงมา เรียกว่า พาไล ต่อออกมาหน้าห้อง และมีชานโล่งต่อออกมาอีกก็ได้ เพื่อเป็นทางลงบันได แต่ถ้าไม่มีชานก็เอาบันไดลงที่หน้าพาไล ในสมัยโบราณกลางคืนจะชัก บันไดขึ้นบ้านเพื่อกันขโมย¹⁸

นอกจากนี้ประโยชน์หลายอย่าง เช่น ใ้เป็นที่ตั้งตุ่มน้ำโดยมีรางรองน้ำฝนใต้ชายคา เอา ตุ่มเคลือบขนาดกลางไปตั้งไว้รองรับน้ำฝนจะได้ดูไม่เกะกะ เพราะถ้าเป็นตุ่มขนาดใหญ่ นอกจาก จะเต็มจนล้นแล้วยังดูไม่งาม เมื่อรองน้ำฝนเต็มมีน้ำหนักมากอาจทำให้ชานหักก็ได้ หรืออาจ ตั้งกระถางต้นไม้ทั้งไม้ใบและไม้ดก รวมทั้งไม้ตัด เป็นการพักผ่อนหย่อนใจของคนในครอบครัว ได้เป็นอย่างดี หรือเวลามีแดดอาจนำชองใ้วางอย่างเอียงมาตากแดดที่ชานตากแห้งเป็นปลาเค็ม ท่อน ถมถน มุ้ง ฯลฯ หรือเวลาแดดร้อนลมตกรกก็เป็นที่ทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ เช่น สานกระจุง ตะกร้า หรือรับแขก

เรือนไทยใต้ถุนสูงของชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากทำให้พ้นจากน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก แล้ว ความหน้าแล้งยังใช้เป็นที่เก็บสัมภาระต่าง ๆ เช่น ไถ กระจุง หรืออุปกรณ์ทำปลา เช่น ลอบ

ไซ เปิด เป็นต้น หากบริเวณบ้านกว้างขวางก็ถมดิน ปรับพื้น มีแคร์เอาไว้นอนเล่นไต้ดูน หรือรับแขกที่มีความสนิทสนมกัน ทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งสานกระบุงตะกร้าด้วย

ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์มีคนจีนเข้ามาตั้งบ้านเรือนทำมาหากิน ในเมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก ชาวจีนเหล่านี้ได้ปลูกสร้างโรงเรียนและห้องแถวแบบจีน ลักษณะการปลูกสร้างเป็นเรือนชั้นเดียวพื้นติดดิน ไม่ตั้งอยู่บนเสาสูงแบบเรือนไทย บางหลังอาจมีการยกพื้นสูงจากพื้นดินเล็กน้อย ฝาบ้านทำแบบฝาดังสลับกับลูกฟัก หรือฝาเพี้ยม สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวจีนที่นิยมค้าขาย จึงสะดวกต่อการเปิดหน้าเรือนโรงเป็นร้านขายของ ส่วนด้านหลังจะใช้เป็นที่อยู่อาศัย หากเรือนโรงตั้งเรียงรายต่อกันก็จะกลายเป็นห้องแถว

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการก่อสร้างอาคารร้านค้าแบบศิลปะจีน เป็นตึกมีทั้งชั้นเดียวและสองชั้นขึ้นในเมืองฉะเชิงเทรา ปัจจุบันนี้ยังมีปรากฏให้เห็นริมถนนมรุพงษ์ ตำบลหน้าเมือง และย่านตลาดริมแม่น้ำ

นอกจากนี้ยังมี เรือนแพ เป็นเรือนร้านค้าที่ลอยน้ำอาจเคลื่อนที่ไปมาได้ เป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะเหมือนเรือนแฝด ตัวเรือนใหญ่หลังในเป็นที่พักผ่อน ที่สำหรับนอน ส่วนหลังนอกเป็นร้านค้า มีฝาด้านหน้าถึงปิด-เปิด ด้านหน้าเป็นชานซึ่งติดกับน้ำ สำหรับแปรงรับมี 2 ชนิดคือ แผลูกบวบ (ทำด้วยไม้ไผ่ผูกรวมกันเป็นแพ) และแพโป๊ะ (ทำด้วยไม้จริงต่อเป็นแพสี่เหลี่ยม)¹⁹

ชาวตะวันตกที่เข้ามาประเทศสยามในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 ได้นำรูปแบบเรือนไม้แบบยุโรปเข้ามาด้วย เช่น เรือนปั้นหย่า มุงหลังคาด้วยกระเบื้อง หลังคาทุกด้านชนกันแบบพีระมิด ไม่มีหน้าจั่ว จากเรือนปั้นหย่าได้วิวัฒนาการมาเป็น เรือนมะนิลา คือ บางส่วนเป็นเรือนหลังคาปั้นหย่า แล้วเปิดบางส่วนให้มีหน้าจั่ว ความนิยมเรือนมะนิลาแพร่หลายเข้ามาพร้อมกับสถาปัตยกรรมแบบ เรือนขนมปังซิง ของชาวตะวันตกซึ่งตกแต่งอย่างหรูหรามีศรีบริวารแพรพราว²⁰

บ้านเรือนของชาวเมืองฉะเชิงเทราบนสองฝั่งแม่น้ำบางปะกงที่เป็นเรือนไม้และสร้างแบบฝรั่งน่าจะมีมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เรือนไทยแบบฝรั่ง เช่น เรือนปั้นหย่ากับเรือนขนมปังซิง ได้มีการนิยมสร้างในหมู่คนหัด ขุนนาง และชนชั้นกลางทั่วไป

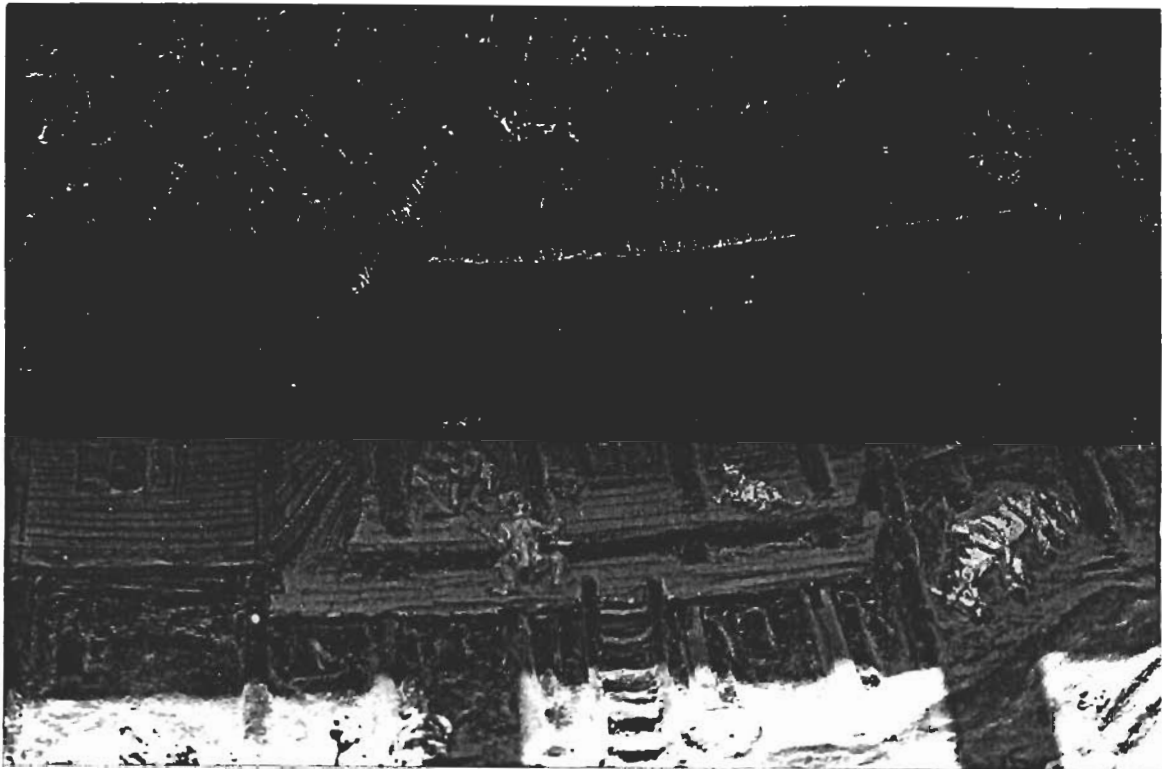
ตัวบ้านสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่หน้าจั่วจะผายมาก ผิดกับบ้านไม้สมัยต่อ ๆ มา จั่วจะไม่ผายมากและมีลายฉลุตกแต่ง มีศรีบริวาร เรือนไม้มะนิลาหรือขนมปังซิงมักจะสร้างในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 คาบเกี่ยวกับต้นรัชกาลที่ 6 และมีลักษณะคล้ายกันคือ หน้าจั่วผายออกกว้าง ไม่มีลายฉลุที่หน้าจั่ว แต่จะมีลายฉลุที่ได้มุมแหลมของบันลัม กับมีศรีบริวารย่อยออกมาสองข้าง แต่มีข้อที่น่าสังเกตว่าเรือนแบบขนมปังซิงต้นสมัยรัชกาลที่ 6 มีความแบบบางมากกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวคือ ไม้ฉลุที่ทำทำศรีบริวารที่เฉลียงและมุขมักจะแบบบาง และค่อนข้างโปร่งไม้ที่บช่องลมฉลุเป็นลายฟู่ฟ้า ต่อมาปลายสมัยรัชกาลที่ 6 เรือนไม้แบบขนมปังซิงและทรงมะนิลาอันหรูหราฟู่ฟ้าเริ่มจะซาหล

ภาพประกอบ 19 เรือนแพริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง (ฝั่งตรงข้ามวัดแหลมใต้)

เรือนสมัยรัชกาลที่ 7 แม้จะออกแบบเรียบ ๆ ง่าย ๆ แต่ก็มีลายแบบพัตติดยู่ตรงมุมหัวเสา ลายลูกกรงไม้เป็นลายแบบใหม่ที่ คอซอง มีช่องลมเป็นบานเกล็ด และเสาก็เป็นเสาสี่เหลี่ยมไม้ได้กลึง ดูรวม ๆ แล้วเป็นเรือนที่ลดความทึบทึบและฟุ่มเฟือยของลายฉลุจนหมดสิ้นแล้ว²¹

เรือนที่ปรากฏอยู่ในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ดังที่จะนำเสนอต่อไปนี้ สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นสภาพภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ การเลือกใช้วัสดุสำหรับปลูกสร้าง ผสานกับคติความเชื่อ

ภาพประกอบ 20 เป็นเรือนฝาปะกน 3 ห้อง มุงหลังคาด้วยจาก ชายคาปีกนก ส่วนสกัดที่หันออก เจาะเป็นหน้าต่าง 2 ช่อง ทำลูกกรงหน้าต่าง มีเสาที่ชายพาไลรับหลังคา มีระเบียงไชนั่งคุย รับแขกได้ ลมโกรกเย็นสบาย ในรูปเด็กกำลังเล่นอยู่ที่นอกชาน และมีหญิงสูงอายุหนึ่งตำหมากที่ระเบียง พร้อมกับดูเด็กอยู่ (อาจจะป้า หรือยาย) สะท้อนให้เห็นชีวิตครอบครัวชาวเมืองฉะเชิงเทราที่น่าสงบสุข และมีแมว 1 ตัวนอนอยู่ที่ระเบียง ส่วนครัวตีฝาไม้เป็นเส้นนอน ช่องลมให้ไม้ระแนงตีไขว้ มีหน้าต่าง 1 บาน มีลักษณะของเรือนโบราณแท้ เห็นได้จากการปูพื้นไม้บรรทัดเสยทีเดียว²² ใต้ถุนสูง มีบันได 5 ขั้นพาดขึ้นเรือนตรงนอกชาน พื้นชานจะคอกตะปู้ดแผ่นกระดานให้ห่างกันเล็กน้อย เพื่อน้ำฝนจะได้ไหลลงดินได้ง่าย มีม้าผูกอยู่ใต้ถุนเรือน 1 ตัว

เรือนปูนปั้นหลังนี้ สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชาวเมืองฉะเชิงเทรา คือหลังคาเรือนด้านหัวท้ายเป็นรูปสามเหลี่ยมยอดแหลม ลักษณะคล้ายทรงจอมแห ซึ่งชวนตากให้แห้ง โดยจับโคมกลางชั้นแขวน และถ่างปากแพตอนล่าง และสะท้อนถึงวัฒนธรรมการกินที่ว่า “กินข้าว กินปลา” แพเป็นอุปกรณ์จับปลาชนิดหนึ่งของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

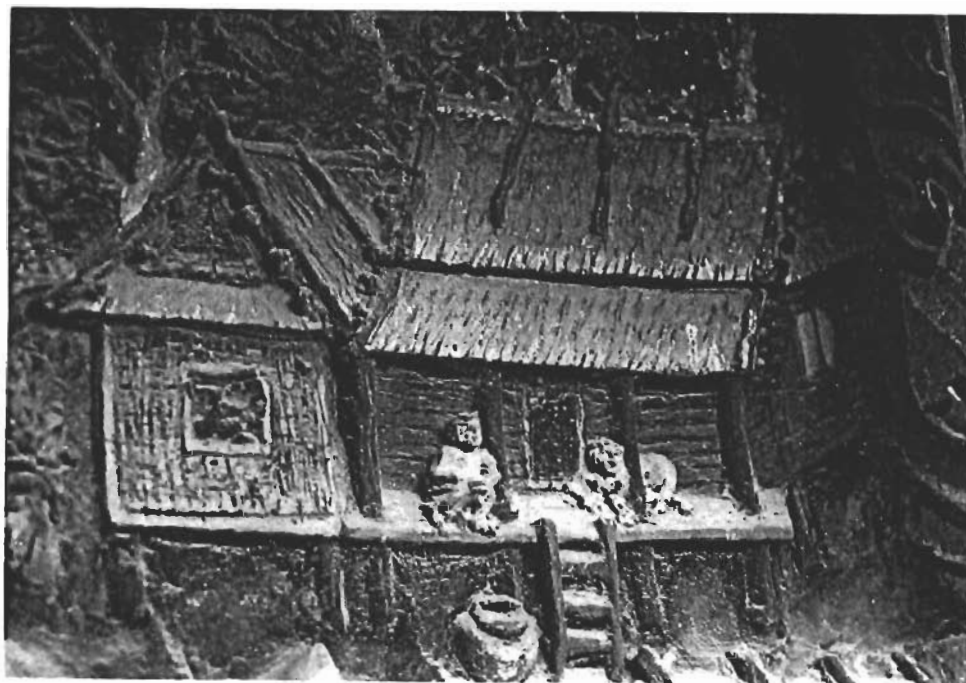

ภาพประกอบ 21 เรือนฝาปะกนชั้นเดียว มุงหลังคาด้วยกระเบื้องแบน หน้าจั่วปั้นลม ส่วนยาววางเสาไว้ 3 ช่วง “เรียกว่า 3 ห้อง” เจาะหน้าต่าง 3 ช่อง ด้านสกัดเจาะหน้าต่าง 2 ช่อง ไม่มีบานหน้าต่าง ใช้ลูกกรงทำให้อากาศถ่ายเทได้สะดวก การวางลูกตั้งลูกนอนผนังด้านตัด เป็นที่สังเกตว่าเรือนไทยแท้ๆ นั้น ลูกพัก(คือฝากระหว่างลูกตั้งลูกนอน) จะทำเรียบๆ แต่ครัวไฟ (เรือนสำหรับทำครัว) ฝาไม้เป็นเส้นนอน มีหน้าต่าง 2 ช่อง มีระเบียงและทำพาไลยื่นออกไปและมีเสาที่ชานพาไลรับหลังคาได้ถุนสูง จะเป็นประโยชน์ในการเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ได้ ในรูปเป็นครกสีข้าวและครกตำข้าว

เรือนหลังนี้ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตคนริมน้ำ ที่พยายามปรับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น คือบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยสร้างตัวเรือนเป็นทรงสอบ ต้นเสาห่างออกจากศูนย์กลางเรือน เมื่อประกอบฝาเรือนเข้ากับตัวเรือนจึงดูลาดเอียง เหมาะสำหรับบ้านในเขตร้อน เพราะจะช่วยระบายลมให้เรือนเย็น เมื่อลมปะทะฝาเรือนจะตีไล่จากตีนฝาเรือนไปตามความลาดเอียงของเรือน และพัดไปอยู่ใต้หลังคา ช่วยระบายความร้อนจากใต้หลังคา มิให้ลมมาในเรือน ยิ่งทั้งตัวเรือนยังตั้งหันหน้าออกสู่แม่น้ำบางปะกงด้วย

ภาพประกอบ 22 เป็นเรือนฝาปะกน 3 ห้อง มุงหลังคาด้วยจาก ชายคาปีกนก ส่วนสกัดที่หันออก เจาะเป็นหน้าต่าง 2 ช่อง ทำลูกกรงหน้าต่าง มีระเบียงพาโล โลงโถง เป็นแบบสถาปัตยกรรมไทย ซึ่งไม่นิยมสร้างที่บ เรือนหลังนี้ไม่มีนอกชาน แต่มีชานเล่นต๋ยเชื่อมระหว่างบ้านกับครัวไฟ ส่วนครัวทำฝาด้วยไม้ไผ่ขัดตะ เพื่อให้มีช่องระบายควันไฟ หน้าต่างที่ครัวไฟมีบานหน้าต่างเพียงซีกเดียว ใต้ถุนสูง มีบันได 5 ขั้นพาดขึ้นเรือนตรงระเบียง ที่ระเบียงมีชายสูงอายุกำลังนั่งดูพระมารับบิณฑบาต สะท้อนให้เห็นชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความเป็นคนใจบุญสุนทาน และช่วยอุปถัมภ์ศาสนาที่ตนนับถือ

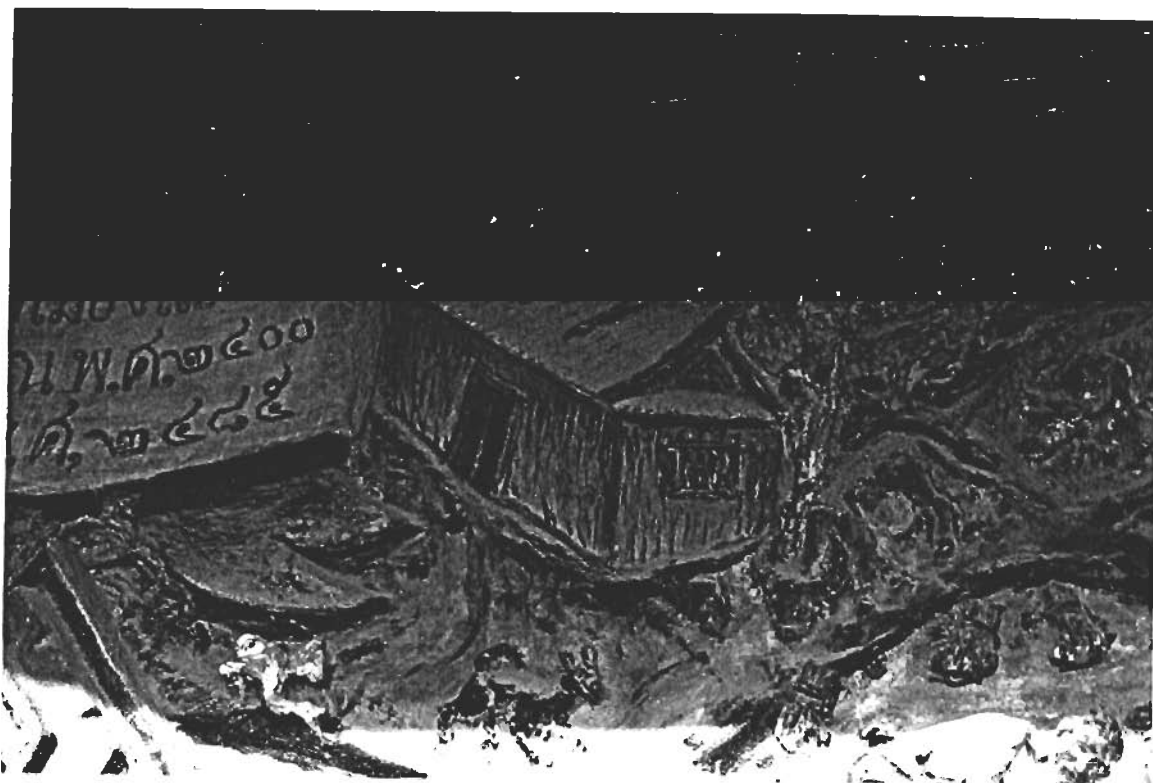
ภาพประกอบ 23 เรือนชั้นเดียว 3 ห้อง มีประตู 1 ช่องอยู่ตรงช่วงเสากลางบ้าน มุงหลังคาด้วยจาก มีระเบียงยื่นออกไปมีหลังคาคลุมและมีเสารับ ติไม้ฝาเป็นเส้นนอน ด้านสกัดมีหน้าต่าง 1 บาน ส่วนครัวใช้ไม้ไผ่ขัดและทำเป็นฝา เพื่อให้มีช่องระบายควันไฟ มีหน้าต่างอย่างไม่มีกรอบขีดหน้า บันไดขึ้นเรือนมี 3 ชั้น พาดตรงระเบียงด้านหน้า แสดงว่าได้ถุนบ้านน่าจะสูงจากพื้นดิน ประมาณ 1.50 เมตร เรือนหลังนี้มีขนาดกระทัดรัด พอเหมาะกับครอบครัวเล็ก ๆ ในรูป มีผู้ชาย 1 คนกำลังนั่งพักผ่อนอยู่ที่ระเบียงบ้าน และแมวนอนอยู่ 1 ตัว

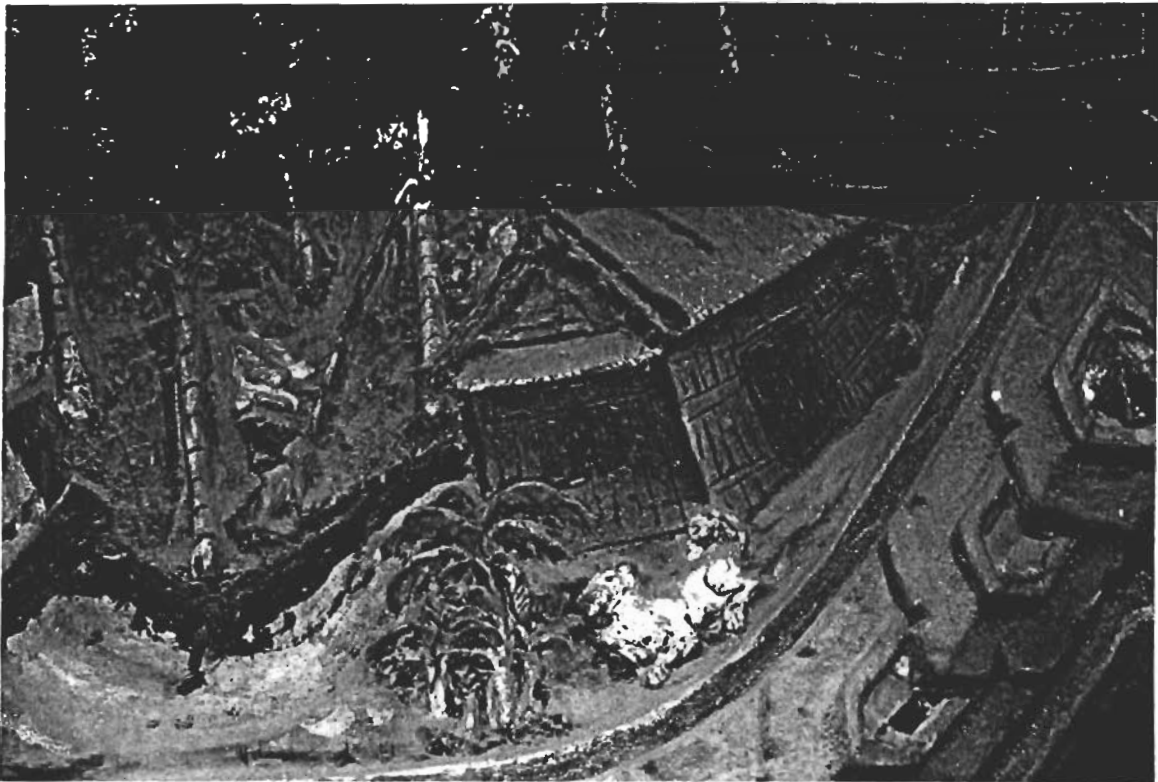
ภาพประกอบ 24 เรือนไทยแบบชนมปิ้งชิงชั้นเดียวใต้ถุนสูงที่ตั้งงามมาก มีการออกแบบลายฉลุที่หน้าจั่ว มีลายฉลุที่ค้ำชายคาเป็นลายใหญ่และลายฉลุที่ช่องลม มีมุขยื่นออกมาด้านข้าง มีลายฉลุที่หน้าจั่วและมีเสาข้างบน มีบันไดขึ้นทางใต้ถุนบ้าน ฝาบ้านตีไม้เป็นเส้นนอน ลูกกรงมีลายฉลุไม้ มีหลังคามุงด้วยกระเบื้อง เรือนแบบนี้จะเป็นเรือนของชนชั้นกลาง ชุนนาง และคหบดี นิยมสร้างในช่วงสมัย ร.5 ต่อเนื่องถึง ร. 6

ภาพประกอบ 25 กุฏิพระวัดสัมปทวน สร้างปี พ.ศ. 2470 (บูรณะใหม่เมื่อ พ.ศ. 2522)
มีลายฉลุที่ศรีบชายคา หลังคามุงด้วยกระเบื้อง

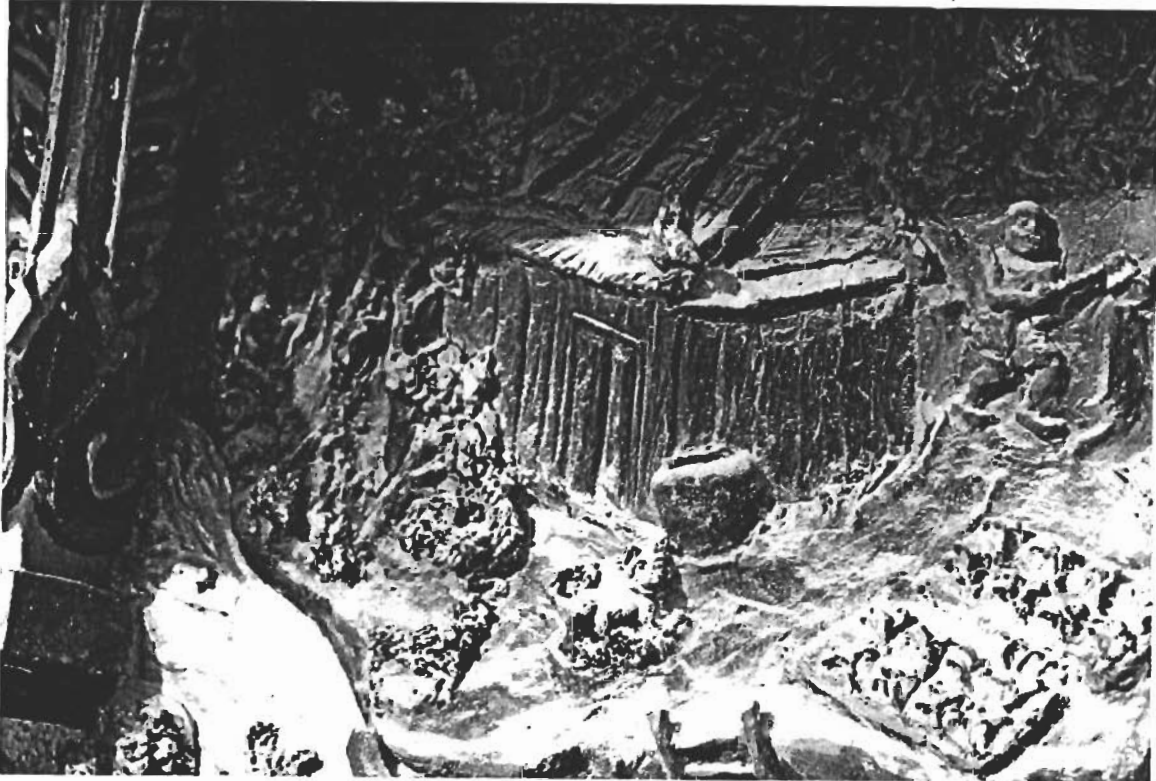
ภาพประกอบ 26 บ้านชั้นเดียวพื้นติดดิน มีประตูทางเข้าด้าน ด้านข้าง
ของตัวบ้าน ทำหน้าต่างเลียนแบบบ้านเดี่ยว หลังคาและข้างฝาทำด้วยจาก
หน้าจะเป็นบ้านของชาวนาเมืองฉะเชิงเทรา เพราะมีการทำนาไถ้ ๆ ตัว
บ้านหลังนี้และเลี้ยงควายอยู่ท้องนาด้านหลังบ้านด้วย

ภาพประกอบ 27 บ้านชั้นเดียวติดดิน ช้างฝาทำด้วยไม้ฝากระชัคตะแบบหยาบ ๆ มีหน้าต่าง 1 บานที่ด้านข้างของตัวบ้าน หลังคามุงจาก มีประตูเข้าทางด้านหน้า ด้านหน้า เป็นบ้านของชาวสวน เพราะด้านหลังเป็นสวนหมาก

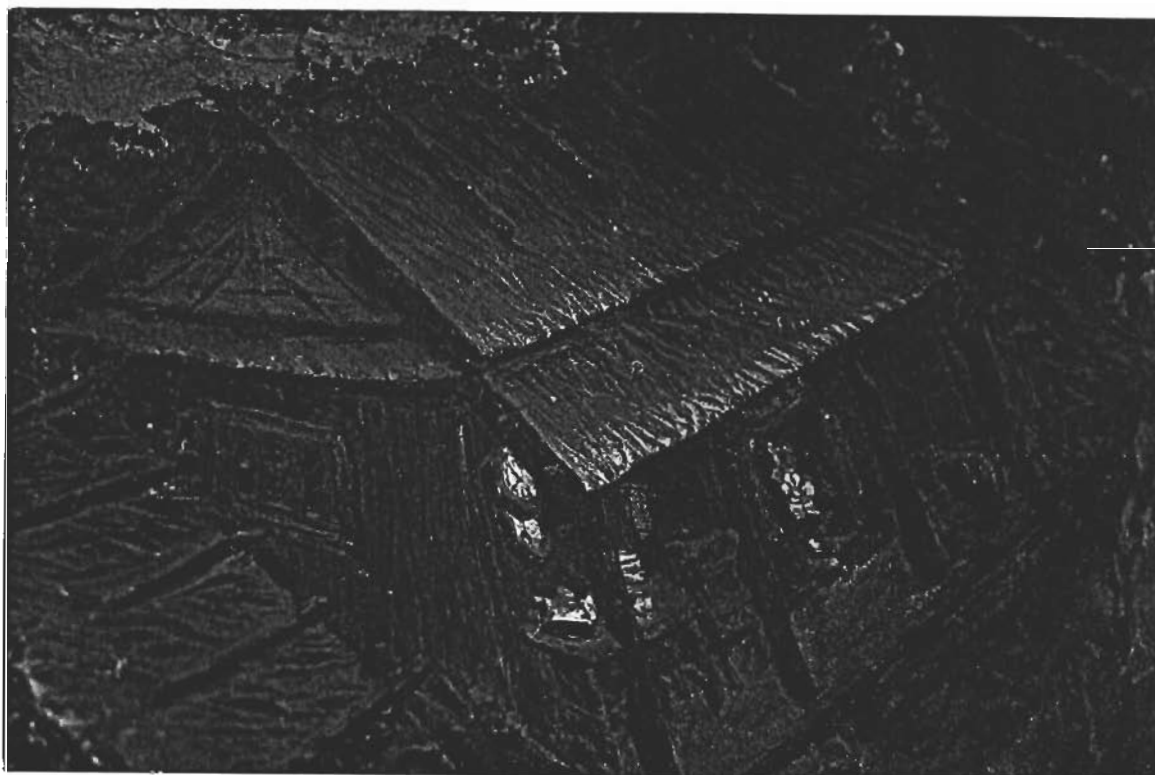
ภาพประกอบ 28 บ้านชั้นเดียว ได้สูงจากพื้นดินประมาณ 1 -1.50 เมตร
มีหน้าต่างด้านข้างของตัวบ้าน ใช้บันได 3 ชั้นพาดขึ้นทางด้านหน้าบ้าน หน้า
จะเป็นบ้านของชาวไร่ เพราะมีไร่อยู่ใกล้ ๆ บ้าน

ภาพประกอบ 29 บ้านชั้นเดียว ปากติดดิน มีประตูเข้าด้านหน้าบ้าน ไม่มี
หน้าต่าง ฝาบ้านเป็นไม้กระดานตั้งตรง น่าจะเป็นไม้ที่เลื้อยเองจากป่า
เพราะดูเป็นแผ่นไม้ที่หนาและหยาบ หลังคามุงจาก สันนิษฐานว่าเป็นบ้าน
ของชาวไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีตุ่มน้ำรองน้ำฝนข้างบ้านริมชายคา
มีแปลงผักอยู่ใกล้บ้าน สะท้อนวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและอยู่แบบพอเพียง อย่าง
ชาวบ้านไทยในอดีต

ภาพประกอบ 30 โรงเรือนแบบจีน ทำด้วยไม้ชั้นเดียว ด้านหน้าและด้านข้างฝาผนังใช้แผ่นไม้สอดเข้าเป็นรางแผ่น ๆ ปิดอย่างสนิท (ที่มาของคำว่า ฝาผนัง คือฝาไม้เป็นแผ่น ๆ ตั้งขึ้น) พื้นบ้านติดดินที่ปรับทุบจนแน่นและเรียบแข็ง บ้านที่บมีประตูทางหน้าโรงมีเสาทหน้าบ้าน มีระเบียง มีบริเวณว่างเป็นพื้นดินด้านหน้าบ้าน และมีบันไดลงสู่แม่น้ำ

ภาพประกอบ 31 เรือนไม้ชั้นเดียวแบบจีน ด้านหน้าใช้ฝาดัง พื้นเป็นดิน
ซึ่งต้องหมั่นใช้ตะลุมฟูกทุบดินให้แน่นและคอยพรมน้ำทุบดินอยู่เสมอ²³
หน้าบ้านมีตัวหนังสือจีนติดอยู่ หลังคามุงจาก ด้านข้างทำหน้าต่างแบบ
บานเลื่อน ตัวบ้านทำเป็น 3 ห้องเหมือนคนไทยทั่ว ๆ ไป

ภาพประกอบ 32 อาคารร้านค้าแบบจีน เป็นตึก 2 ชั้นก่ออิฐถือปูน เริ่มมีการสร้างขึ้น
ที่เมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีทั้งอาคารร้านค้าแบบตึกชั้นเดียวและสอง
ชั้น ปัจจุบันยังพอมิให้เห็นแถบตลาดชายแม่น้ำ และแถบถนนมรุพงษ์ ตำบลหน้าเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพประกอบ 33 อาคารร้านค้าแบบจีน แถบถนนมรุพงษ์ ตำบลหน้าเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นแบบตึกชั้น
เดียว พื้นติดดิน หลังคามุงด้วยกระเบื้อง เป็นอิฐโอบปูน สลับกับฝาเพ็ชรม
(คือฝาเป็นบาน ๆ แบบบานประตู) เป็นเส้นตั้งพับได้ ซึ่งเป็นอิทธิพลจากจีน

บ้าน เรือน โรงทุกหลังที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ล้วนตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง ด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองฉะเชิงเทราส่วนใหญ่ จึงมีวิถีชีวิตอยู่ริมน้ำ

เรือกับวิถีชีวิตแห่งลุ่มน้ำบางปะกง

วิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราผูกพันกับสายน้ำบางปะกงมาเนิ่นนาน เห็นได้จาก ลักษณะการตั้งที่อยู่ชุมชนหมู่บ้านคือ คำที่เรียกว่า “บ้าน” เช่น บ้านสัมปทวน บ้านจุกแฉอด บ้านใหม่ เป็นต้น หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง และจากรูปปูนปั้นวัดสัมปทวนที่กล่าวถึงแล้วข้างต้นนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงร่องรอยการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำ ส่งผลให้ชาวเมืองนี้ต้องมีวิถีชีวิตที่อยู่ริมน้ำ และแทบทุกหลังคาเรือนจึงต้องมีเรือพายลำเล็ก ๆ ไว้ใช้อย่างน้อยบ้านละหนึ่งลำ เรื่องจึงมีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราเป็นอย่างมาก เพราะเรือเป็นพาหนะที่ใช้ในการสัญจรไปมาในลำน้ำ เป็นที่ทำมาหากินเลี้ยงชีวิต เลี้ยงครอบครัว และบางครอบครัวยังใช้เรือเป็นที่อยู่อาศัยอีกด้วย

ในลำน้ำบางปะกงแถบเมืองฉะเชิงเทราจึงคลาคล่ำไปด้วยเรือประเภทต่าง ๆ มากมายหลายชนิด อันเนื่องมาจากในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ฉะเชิงเทราเป็นชุมทางคมนาคมของลำน้ำสายนี้ เนื่องจากที่ตั้งของเมืองตั้งอยู่ในบริเวณที่สามารถติดต่อกับดินแดนอื่น ๆ โดยรอบทั้งใกล้และไกลได้ เช่น จากเมืองฉะเชิงเทราไปยังเมืองปราจีนบุรี และเมืองนครนายก เพราะทั้งสองเมืองต่างก็ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำบางปะกง แม้กระทั่งการเดินทางมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์โรมัน-คาทอลิกของบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ (ชาวฝรั่งเศส) ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เมืองฉะเชิงเทราแล้วต่อไปยังเมืองนครนายกก็ใช้เรือล่องไปตามลำน้ำบางปะกง และจากหลักฐานหนังสือพระยาศรีสุเทพถึงพระยาวิเศษญาไชย กล่าวถึงการเดินทางของคนจีน จากเมืองฉะเชิงเทราไปค้าขายที่เมืองนครนายก โดยใช้เรือไปตามเส้นทางลำน้ำบางปะกง²⁴ เช่นกัน หรือสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ เรื่องให้ตำรวจออกไปเอาตัวจีนที่สูบฝิ่นขายฝิ่นลงมาสอบสวน กล่าวถึงคนจีนที่เมืองฉะเชิงเทราเดินทางไปซื้อฝิ่นที่เมืองชลบุรี โดยทางเรือไปและกลับตามลำน้ำบางปะกง²⁵ แม้กระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทราโดยเรือพระที่นั่ง เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ ลำน้ำบางปะกงบริเวณเมืองฉะเชิงเทรายังเป็นชุมทางการคมนาคมสัญจรไปมาของหัวเมืองทางตะวันออก หัวเมืองอีสานและหัวเมืองเขมรได้ คือ

จากกรุงเทพฯ ไปตามคลองพระโขนง คลองแสนแสบ (คลองบางขนาก) ไปออกแม่น้ำบางปะกง สามารถล่องเรือลงไปเมืองฉะเชิงเทรา หรือขึ้นไปยังเมืองนครนายก ปราจีนบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังหัวเมืองเขมรและอีสานได้

จากกรุงเทพฯ ไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา เข้าคลองสำโรง ออกแม่น้ำบางปะกงล่องเรือ

ขึ้นไปเมืองฉะเชิงเทรา ปราชินบุรีและนครนายกได้ หรือจากคลองสำโรงเข้าแม่น้ำบางปะกงแล้ว ออกทะเลที่ปากน้ำบางปะกงเลียบชายฝั่งทะเลตะวันออกไปเมืองชลบุรี และหัวเมืองตามรายทอง ไปจนถึงเมืองระยอง จันทบุรี แล้วเดินทางต่อไปยังประเทศเขมรและญวนได้ หรือเส้นทางจาก แม่น้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทรา เดินทางเข้าคลองบางขนาก(คลองแสนแสบ) เข้ากรุงเทพฯ และ เส้นทางจากแม่น้ำบางปะกง เข้าคลองสำโรง ผ่านบางพลีเข้ากรุงเทพฯ ซึ่งเส้นทางเข้าคลองบาง ขนากและคลองสำโรงนี้จะช่วยย่นระยะทางโดยไม่ต้องเดินทางผ่านทะเล

ความสำคัญของแม่น้ำบางปะกงในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากจะเป็นเส้นทาง คมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯ และเมืองอื่นที่อยู่ใกล้เคียงแล้ว ยังเป็นเส้นทางสำคัญในติดต่อกับ ดินแดนทางหัวเมืองตะวันออกคือ เมืองกบินทร์บุรี สระแก้ว วัฒนานคร อัญประเทศ เมือง มงคลบุรี²⁶ และเมืองที่อยู่ห่างไกลคือ หัวเมืองเขมร ดังที่ จยหัน ทรอว์ฟอร์ด กล่าวถึงเส้น ทางคมนาคมติดต่อกับเขมรโดยทางแม่น้ำบางปะกงไว้ว่า “กรุงสยามมีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับ กัมพูชาทางแม่น้ำบางปะกงและคลองต่าง ๆ อีกหลายสาย การเดินทางใช้เวลาประมาณ 20 วัน”²⁷

สำหรับหัวเมืองอีสาน มีเส้นทางบกแล้วมาต่อเส้นทางน้ำไปตามลำน้ำบางปะกงและผ่าน เมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้

@ ช่องตะโก ที่นางรอง (บุรีรัมย์) เป็นช่องทางเข้าไปยังเขมรแล้วเดินทางต่อไปยังอัญ- ประเทศ วัฒนานคร สระแก้ว กบินทร์บุรี ปราชินบุรี ผ่านเมืองฉะเชิงเทราไปยังกรุงเทพฯ

@ ช่องบ้านกรวด ช่องซำระแแต่ อยู่ระหว่างบุรีรัมย์กับเมืองสวายจิกของเขมร แล้วเดินทาง ต่อไปยังอัญประเทศ

@ ช่องกุ่ม ช่องสะแกราด ช่องขี้สาคหรือช่องบุกขนุน เป็นช่องทางไปมาระหว่าง ปราชินบุรีกับนครราชสีมา²⁸ ผ่านเมืองฉะเชิงเทราไปยังกรุงเทพฯ

@ ช่องเรือแตก เมื่อครั้งปราบกบฏอนุวงศ์แห่งกรุงเวียงจันทน์ ทัพของพระยาราชนิกูลวดี (เจ้าพระยาบดินทร์เดชา) ได้ยกทัพเรือผ่านเมืองฉะเชิงเทรา ปราชินบุรี ประจันตคาม แล้วเดิน ทัพโดยทางบกต่อไปยังเมืองนครราชสีมาผ่านทางช่องเรือแตก²⁹

การเดินทางของทุกเส้นทางจากหัวเมืองอีสานและหัวเมืองเขมรจะใช้เส้นทางบก ผู้เดิน ทางอาจจะใช้เกวียนเทียมโค กระบือ เดินเท้า หรือขี่ช้างขี่ม้ามาก็แล้วแต่ เมื่อมาถึงเมืองกบินทร์บุรี หรือเมืองปราชินบุรีแล้วส่วนใหญ่จะเดินทางต่อ โดยใช้เส้นทางน้ำมาตามลำแม่น้ำบางปะกงผ่าน เมืองฉะเชิงเทรา เข้ากรุงเทพฯ โดยออกทะเลทางอ่าวไทยแล้วแล่นเรือเลียบชายฝั่งทะเลเข้าปาก แม่น้ำเจ้าพระยา ถึงกรุงเทพฯ หรือผ่านเข้าคลองสำโรงโดยไม่ต้องออกอ่าวไทยดังที่ได้กล่าวมา แล้ว จนกระทั่งปี พ.ศ. 2383 การขุดคลองบางขนาก(คลองแสนแสบ)เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทำให้มี เส้นทางใหม่ที่จะเดินทางจากเมืองฉะเชิงเทราเข้ากรุงเทพฯ คือจากแม่น้ำบางปะกงเข้าปากคลอง บางขนากที่บางน้ำเปรี้ยว ผ่านหนองจอก มีนบุรี คลองตัน ประตูน้ำ แล้วเข้าคลองมหานาคถึง กรุงเทพฯ เส้นทางนี้ทำให้การคมนาคมจากเมืองฉะเชิงเทราเข้ากรุงเทพฯ ยิ่งสะดวกมากขึ้นและ

มีความปลอดภัยเนื่องจากไม่ต้องเสี่ยงกับการที่เรือจะไปล่มอัปปางในทะเลอีกต่อไป

การสร้างเรือนับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญของคนโบราณ เพราะต้องใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์ในการสร้าง และยังสะท้อนให้เห็นความช่างคิดในการดัดแปลงธรรมชาติ ว่าทำอย่างไรให้เรือลอยน้ำได้ ถ้าเป็นเรือใหญ่ต้องมีความรู้ในการคำนวณน้ำหนัก คำนวณศูนย์ถ่วงเรือ หรือค้ำรูปทรงของเรือในลักษณะของการใช้งาน เช่น กลมป้อมเหมาะสำหรับใช้บรรทุกสินค้า รูปร่างเล็กเหมาะสำหรับพายไปมาในคลองเล็กหรือแม่น้ำสายเล็ก ๆ ซึ่งเป็นเรือที่ต้องการเคลื่อนที่ไปอย่างรวดเร็ว คนบนเรือต้องมีจำนวนไม่มาก ช่างจะลดตึกเรือให้แคบลงแล้วเสริมความยาวเพื่อยาวแหลมของหัวเรือท้ายเรือให้มากขึ้น ท้ายเรือก็จะกินน้ำน้อย ทำให้เรือพุ่งไปข้างหน้าอย่างรวดเร็ว และวัสดุที่ใช้ให้เหมาะสมกับการใช้งาน ไม่ว่าจะเป็งานในท้องทุ่งไร่นา การจับปลา อยู่อาศัย คำชาย เดินทางทั้งในระยะใกล้ไกล หรือใช้บรรทุกสินค้าหนัก จากการสัมภาษณ์อาจารย์ไพฑูริย์ ชาวมาลา เจ้าของพิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทำให้ทราบว่า เรือบางประเภทยังสะท้อนให้เห็นถึงคตินิยม ความเชื่อชาวนาของช่าง และเจตนาารมณ์ที่ชัดเจน เช่น เรือพายม้ามี่ลักษณะสง่างาม ความมองอาจฝั่งผาย เรือหมหัวเรือท้ายเรือ จะอ่อนช้อยงดงาม สมัยก่อนผู้ชายนิยมใช้เรือพายม้า แต่ถ้าเป็นผู้หญิงมักจะใช้เรือหมู

เรือในลำน้ำบางปะกงซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา เป็นเรือที่ทำจากไม้เนื้อช่วงสมัยรัตนโกสินทร์เมืองนี้เต็มไปด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ดังปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ระหว่างช่วงเสาที่ 1 โดยเฉพาะไม้สักที่มีการซื้อขายกันมาก ดังปรากฏในหนังสือเจ้าพระยารัตนบดินทร์ที่เมุหนายก มาถึงพระย่าวังเสด็จฯไชยผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา ใจความว่า “หลวงบุรีย์พิทักษ์ไปซื้อไม้ขอนสักที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก”³¹ เรือที่ปรากฏในรูปปูนปั้นหากแบ่งตามวิธีการทำมีทั้งประเภท เรือซูด และเรือต่อ แต่ถ้าแบ่งตามประเภทการใช้งานก็มีทั้งเรือพายและเรือแจว

เรือซูด เป็นเรือที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ใช้วิธีซูดากจากท่อนซุงทั้งต้น ต้นไม้ที่จะนำมาซูดต้องเป็นไม้เนื้อแข็ง ไม้มีตาหรือโพรงหรือรอยแตกกว้าง หรือเนื้อไม้ที่ยังไม่แห้งสนิท ไม้ที่นิยมนำมาซูดเรือมากที่สุดคือ ไม้สัก ไม้ประดู่ และไม้ตะเคียน³² เนื่องจากไม้ทั้งสามชนิดนี้มีคุณสมบัติพิเศษ กล่าวคือ ไม้สักมีเนื้อแข็งไม่หดงายหรือแตกง่าย ไม้ประดู่มีเนื้อเหนียวแข็งเป็นพิเศษ ไม้ตะเคียนจัดเป็น “ไม้เรือ” ยอดนิยม ซึ่งมีอยู่หลายชนิด เช่น ตะเคียนทอง ตะเคียนหนู ตะเคียนหิน ตะเคียนหยก ตะเคียนแดง และตะเคียนไพร เป็นไม้เนื้อแข็ง ลอยน้ำดี แม้จะแช่อยู่ในน้ำนาน ๆ ก็ไม่ผุง่าย³³ หากได้รับการดูแลรักษาจะมีอายุใช้งานได้นานหลายสิบปี เช่น เรือชะล่า เรือมาด เรือสามเกลาหรือสามก่าว เรือสำปันนี่ เรือพายม้า เรือม่วง เรือแม่ปะ เรือโปง เรือหมู เป็นต้น

สำหรับประเภทเรือต่อคือ เรือที่สร้างขึ้นโดยใช้ไม้แผ่นมาตอกแปะติดกันตามโครงสร้างของเรือ หรือในสมัยหลังเริ่มใช้วัสดุอื่น ๆ เช่น เหล็ก มาประกอบเป็นเรือ เรือต่อมีหลายขนาดตั้งแต่เล็กมากจนถึงใหญ่มาก ๆ ทั้งนี้เป็นเพราะเรือต่อไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับไม้ที่จะนำมาทำเรือเหมือนเรือซูด³⁴ เรือต่อที่ใช้ในพื้นที่บ้านของผู้ที่อยู่ริมน้ำและได้พบเห็นในประเทศไทย เช่น เรือสำปัน

เรือสำเภาแพริ้ว เรือสำเภาสวน เรือแก่งพั้ง เรือช่างกระดาน(เรือเครื่องเทศ) เรือกระแซง เรือ
เอี่ยมจุ่น เรือมอ เรือแหวด เรือบด เรือแตะหรือเรืออีแตะ เรือปราบ เรือจืด เรือผีหลอก เป็นต้น
เรือที่เคยสัญจรไปมาในลำน้ำบางปะกง และเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวเมือง
ฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์จากรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน และหลักฐานชั้นต้นที่ค้นพบ
มีหลายชนิด ดังนี้

เรือหมู

เป็นเรือชุดจากไม้ขนาดเล็ก เช่น ไม้ตะเคียน ไม้มะค่า ไม้สัก ลักษณะป่องตรงกลาง
ลำ หัวท้ายเล็กกลมยาวไม่สมตัว จึงเรียกกันว่า “เรือหมู”³⁵ เป็นเรือขนาดเล็กที่พวกชาวเรือและ
พวกที่ปลุกบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำลำคลองต้องมีไว้ใช้ เพื่อสัญจรไปมาติดต่อกันในระยะทางใกล้ ๆ
หรือใช้หาปลาตามทุ่งนา ลงเบ็ด หรือพายไปทำบุญที่วัด

ภาพประกอบ 34 เรือหมูในรูปปูนปั้นนี้ชาวบ้านจะจอดเรือหมูไว้ที่หน้าหน้าบ้าน
โดยผูกโยงไว้กับหลักใกล้กันไต่ทำน้ำ

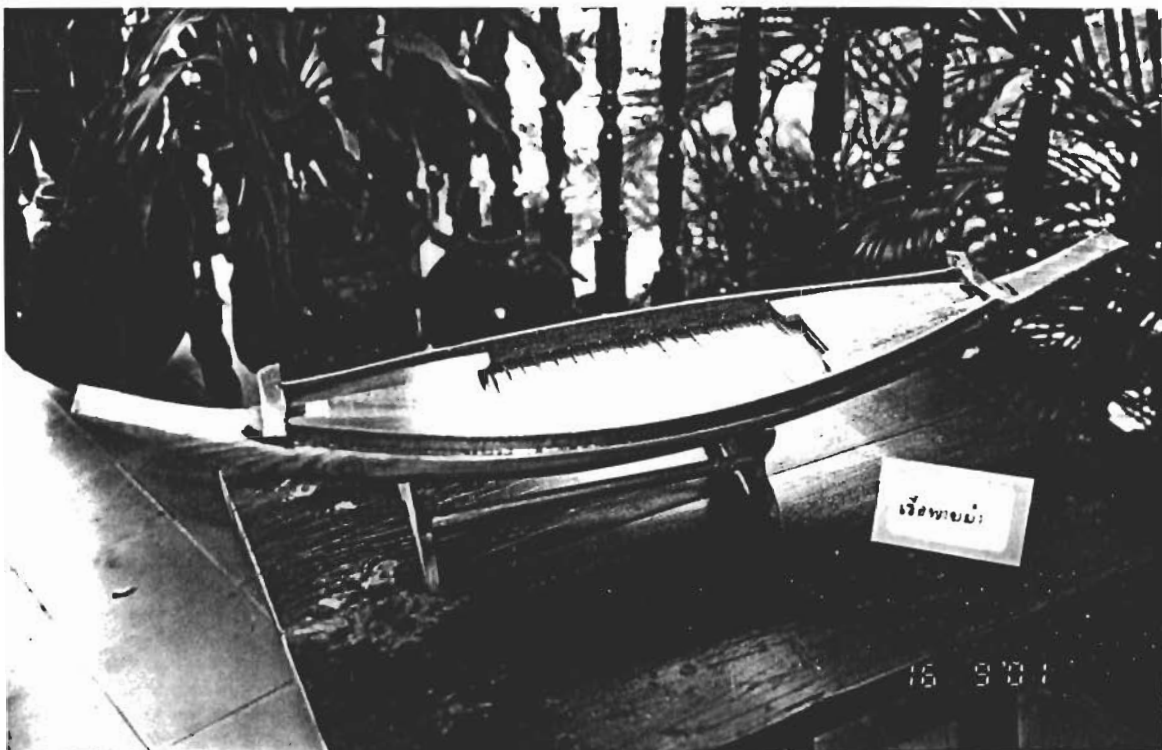

ภาพประกอบ 35 เรือหมู (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือพายม้า

เรือพายม้า เป็นเรือขุดชนิดหนึ่งที่มีความสง่างามองทางฝั่งผาย ท้องเรือกลม หัวท้ายเรือวงบนเล็กน้อย และยังมีไม้สักทำทุกระต่ายรับกราบเรือ ตรงหัวเรือจะเสริมกราบให้สูงขึ้น หัวท้ายปูแคร่เกือบเสมอปากเรือ³⁶ ซึ่งสอดคล้องกับหนังสือพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ที่ได้อธิบายคำ “พายม้า” ไว้ว่า “ชื่อเรือขุดเสริมกราบ ขนาดใหญ่ ช้างกราบมีราโท ท้ายเรือมีชกยาวสำหรับปักอาศัย มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก มีแจวเดี่ยวหรือ 2 แจว หัวท้ายงอน ใช้บรรทุกสินค้าและใช้งานอื่น ๆ ให้ความไพเราะ หรือพลายม้า ก็มี”³⁷

จากหลักฐานตราน้อย เกี่ยวกับคดีขโมยเรือในเมืองฉะเชิงเทราว่า “อู่พุ่มกับอ้ายควาก ทาสลักเอาเรือพายม้า 2 แจวของจันจิว้าค่าแดงทรัพย์ไป”³⁸ แสดงให้เห็นว่าเรือพายม้าคือเรืออีกชนิดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวเรือของคนลุ่มน้ำบางปะกง

ภาพประกอบ 36 เรือพายม้า (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือแหวดเก้ง

เรือแหวด 8 แฉว เป็นเรือแก่งยาวท้ายโตและสูง ท้องกลม มีทวนท้าย ทวนหัวใช้แทงไม้ตั้งตรงสูงเหนือเปลือกเรือขึ้นไปกะสลักเป็นสายแบบฝรั่ง (คล้ายเรือกอนโดล่า) มีแก่งกลางลำ มีแฉวหัว 4 แฉว แฉวท้ายเรือ 4 แฉว³⁹

จากหลักฐานใบบอกที่พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทรา ส่งไปยังกรมมหาดไทย รายงานเกี่ยวกับโจรผู้ร้ายที่เที่ยวปล้นสดมภ์และฆ่าเจ้าทรัพย์ในเขตเมืองฉะเชิงเทรา ว่าราษฎรชาวเมืองได้พบพวกผู้ร้ายที่เรือแหวดเก้ง 8 แฉวลำหนึ่ง เรือสำปันนี้ 6 แฉวลำหนึ่ง เรือสำปันนี้ 4 แฉว ลำหนึ่ง เรือเปิดเก้ง 6 แฉวลำหนึ่ง เรือพายมาลำหนึ่ง มีผู้ร้ายลำละ 6 คน บ้าง 7 คนบ้าง 8 คนบ้าง มีปืนเครื่องศาตราวุธพร้อมเที่ยวขึ้นล่องไปมาอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ชาวเมืองที่ไปมาค้าขายมีความหวาดกลัวโจรผู้ร้ายมาก พระยาสมุทรบุรานุรักษ์จึงได้สอบถามลูกค้าชาวเรือว่าจะเอาเรือไฟล่องเรือข้าว และให้ทหารเมืองฉะเชิงเทราคุ้มกันไปลำละ 12 คน กับมีนายทหารกำกับไปด้วย 1 นาย ลงเรือบรรทุกท้ายเรือไฟขึ้นล่อง ส่งถึงเมืองใกล้เคียงคือเมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก โดยจะคิดเอาค่าจ้างแต่พลสมควร ราษฎรก็ยินยอมให้⁴⁰

ภาพประกอบ 37 เรือแหวดเก้ง 4 แฉว (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือสำปันนี่

เป็นเรือขุดจากขลุ่ยทั้งต้น ท้องเรือแบน ปากเรือกว้าง ส่วนของหัวเรือและท้ายเรือแบนโต การปาดท้ายเรือแบน เพื่อไม่ให้ด้านน้ำมาก เชิดขึ้นเล็กน้อย เพื่อความสวยงาม มีรูปร่างป่อง เตี้ย มีประทุน ใช้สำหรับบรรทุกสิ่งของหรือเป็นเรือค้าขาย เป็นเรือที่มีน้ำหนักมาก จะต้องใช้แจวหรือ ถ่อเท่านั้น⁴¹

เรือเปิด / เรือเปิดแก่ง

เรือเปิดเป็นเรือขุดขนาดใหญ่อีกชนิดหนึ่ง ที่เบิกส่วนท้องเรือให้กว้างผายออก แล้วเสริม กระดานขึ้นทั้งซ้ายและขวา เพื่อให้มีขนาดใหญ่ขึ้น ยึดเหนี่ยววงไว้กับแผ่นกระดานด้วยลูกประตัก ไม้แสมสาร กลางลำมีหลังคาแบบประทุนค่อนข้างเตี้ยและป่อง หัวเรือแบนคล้ายปากเปิด⁴² ใช้แจวหัวและแจวท้าย มีแผ่นทางเสื่อ และไม้พังกาน สำหรับถือท้าย

จากหลักฐานตราน้อย เรื่องคดีความยกยอกทริพย์ที่เมืองฉะเชิงเทรา ว่า “อำแดงมาไล ฟ้องจับเงินซึ่งเป็นพี่น้องบิดามารดาเดียวกัน เมื่อเงินเผาบิดาตายเงินปันได้ยกยอกทริพย์สินมรดก อื่น ๆ และเรือเปิด” และเอกสารกรมมหาดไทย เรื่องพระยาการมา เป็นคดีขโมยทริพย์สินและได้กล่าวถึง “พระกำภูชาคนเก่าให้เอาเรือเปิดต่อ 3 แจวลำหนึ่งมา”⁴³

เรือบด

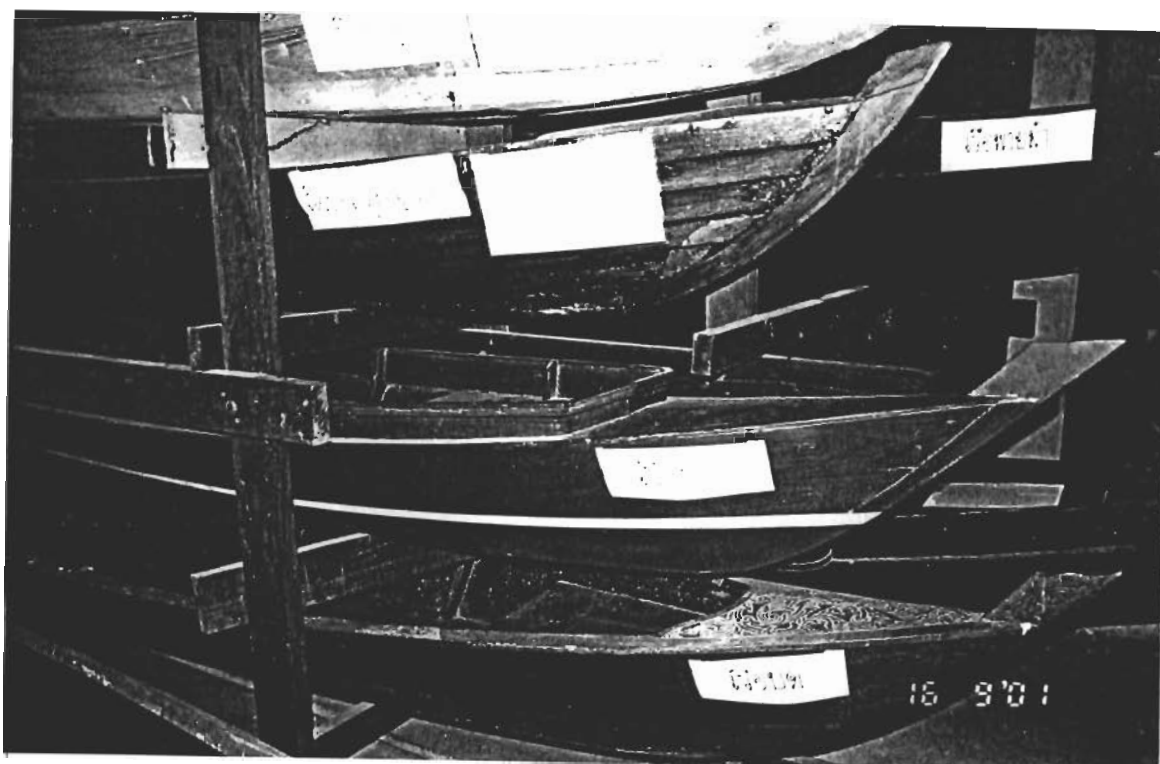
เรือบด เป็นเรือต่ออีกชนิดหนึ่งกล่าวกันว่าเข้ามาเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 มีอยู่ 2 แบบ แบบหนึ่งต่อตามแบบฝรั่ง ทำด้วยไม้สักต่อกระดาน 4 แผ่น มีรูปร่างหัวเรียว ท้ายเรียว เปรี้ยวบาง บางลำหัวเรือเรียว แต่ตัดท้ายเป็นเหลี่ยมแบบทหารเรือ คล้ายกับเรือกรรเชียงของ ตะวันตก วิธีพายคล้ายตีกรรเชียง พบเห็นไม่มากนัก

อีกแบบหนึ่งทำเป็นเรือแก่ง มีหลังคาถาวร ด้านข้างมีผ้าใบแบบมู่ลี่คลี่บังและม้วนเก็บได้ เรืออย่างนี้ใช้แจว ทางตอนหัวเรือ 2 แจวทางท้ายเรือ 2 แจว มีทางเสื่อ พกทหารเรือเคยใช้อยู่ สมัยหนึ่ง เรือบดทั้ง 2 แบบนี้เป็นเรือชนิดที่เรียกว่า “เรือบดเกล็ด” เพราะตัวเรือใช้ไม้แผ่นขนาดเล็กดีเป็นเกล็ดแบบฝาเรือน⁴⁴

เรือบดดังกล่าวเข้าใจว่าจะเป็นต้นแบบให้ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปได้ต่อเลียนแบบทำเป็นเรือบดขนาดเล็กชนิดใช้พาย แรกเริ่มทีเดียวคงทำเป็นแบบเรือบดเกล็ด เพื่อให้เหมือนของเดิม ทำหัวท้ายเหมือนกัน แต่การทำเรือบดแบบนี้ทำยาก และเสียเวลา จึงเปลี่ยนเป็นใช้แผ่นกระดานเพียง 2 แผ่นต่อจากกระดูกงูขึ้นมา แต่แบบนี้โคลงมากและล่อง่าย แม้แต่จอดอยู่ก็จะเอียงไปข้างหนึ่งเสมอ ถ้าจะไม่ให้เอียงก็จะทำให้ท้องแบน มีรูปร่างป่องมาก ก็จะมีนั่งสะดวกขึ้น

เรือบด เป็นเรือขนาดเล็กที่มีกระดูกงูเป็นสันผัดกับเรืออื่น ๆ ลักษณะเรือเช่นนี้นิยมใช้ประจำบ้าน เพื่อการเดินทางไปมาในลำน้ำใกล้บ้าน หรือใช้ข้ามฟาก เพราะมีน้ำหนักเบา ล่องได้เร็ว นั่งหนึ่งหรือสองคนก็ได้ แล้วแต่ขนาดของเรือ ถ้านั่งสองคนใช้ 2 พาย

ชาวเรือส่วนใหญ่มักมีเรือบดไว้ เพื่อใช้พายออกจากเรือใหญ่ที่ไม่สามารถจอดริมท่าได้ จึงใช้เรือบดพายไป ชาวบ้านที่มีบ้านอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ก็จะมีติดบ้านไว้เช่นกัน แต่ขนาดของเรือบดของชาวบ้านนั้นไม่จำเป็นต้องเล็กเหมือนอย่างของพวกชาวเรือ เพราะชาวเรือมีที่เก็บจำกัด จึงต้องใช้เรือเล็กเพื่อให้เก็บได้ง่ายเมื่อยกขึ้นเรือใหญ่ ส่วนเรือของชาวบ้านจอดไว้ที่หน้าบ้าน

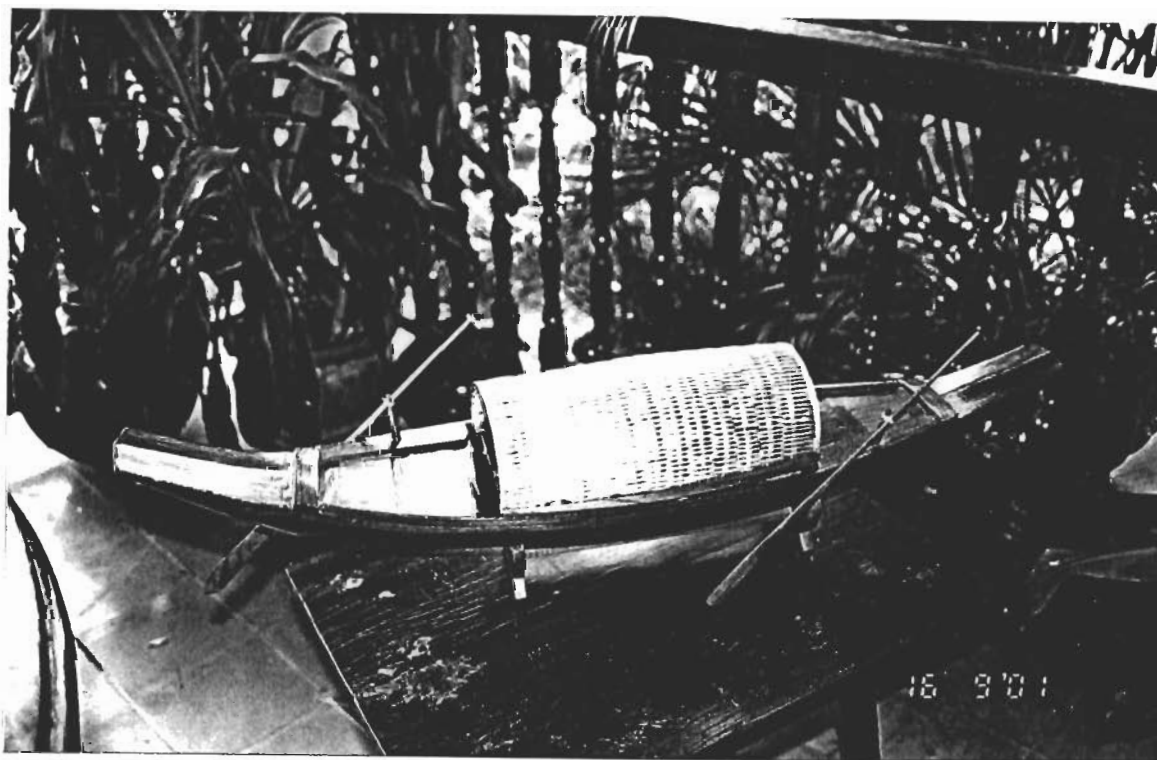

ภาพประกอบ 38 เรือบด และเรือบดเกล็ด ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือมาดประทุน

เป็นเรือขุดที่เก่าแก่ชนิดหนึ่งของไทย นิยมใช้ไม้ตะเคียนหรือไม้สัก มีหลายขนาด ขนาดใหญ่ใช้แจวหลายแจว ขนาดกลางใช้ 2 แจว หรือใช้ด้อย ขนาดเล็กใช้พาย ลักษณะของเรือมีหัวและท้ายยาวเรียว มีแคร่หัวและท้ายเรือ หากปูพื้นที่กกลางลำเรือให้เกือบเสมอกปากเรือ มีหลังคาคลุม มีแจวหัวท้าย ประมาณ 4 - 6 แจว เรียกว่า “เรือมาดประทุน” ใช้สำหรับเดินทาง

เอกสารกรมมหาดไทย เรื่องการเดินทางของจันตั้นชุ่นกิม กล่าวถึง “จันตั้นชุ่นกิมกับลูกจ้าง 5 คน ซี่เรือประทุน 4 แจว ออกไปเที่ยวค้าขายและทวงหนี้ ณ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา”⁴⁵

ภาพประกอบ 39 เรือมาดประทุน (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือโป๊ะ

จากหลักฐานสารตรา เจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาวิเสศดาไชยผู้ว่าราชการเมือง ฉะเชิงเทรา ได้กล่าวถึง “เรือโป๊ะใหญ่แล่นใบซึ่งขึ้นล่องในลำน้ำบางปะกง แล้วไปโดนสายโทรเลข ขาดทางผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทราจึงออกประกาศ ให้นายเรือโป๊ะทั้งหลายจอดเรืออยู่แต่ปาก คลองบางพระ ใต้แหลมน้าววน เพื่อป้องกันไม่ให้ใบเรือไปโดนสายโทรเลข”⁴⁶

เรือปกจ่าย

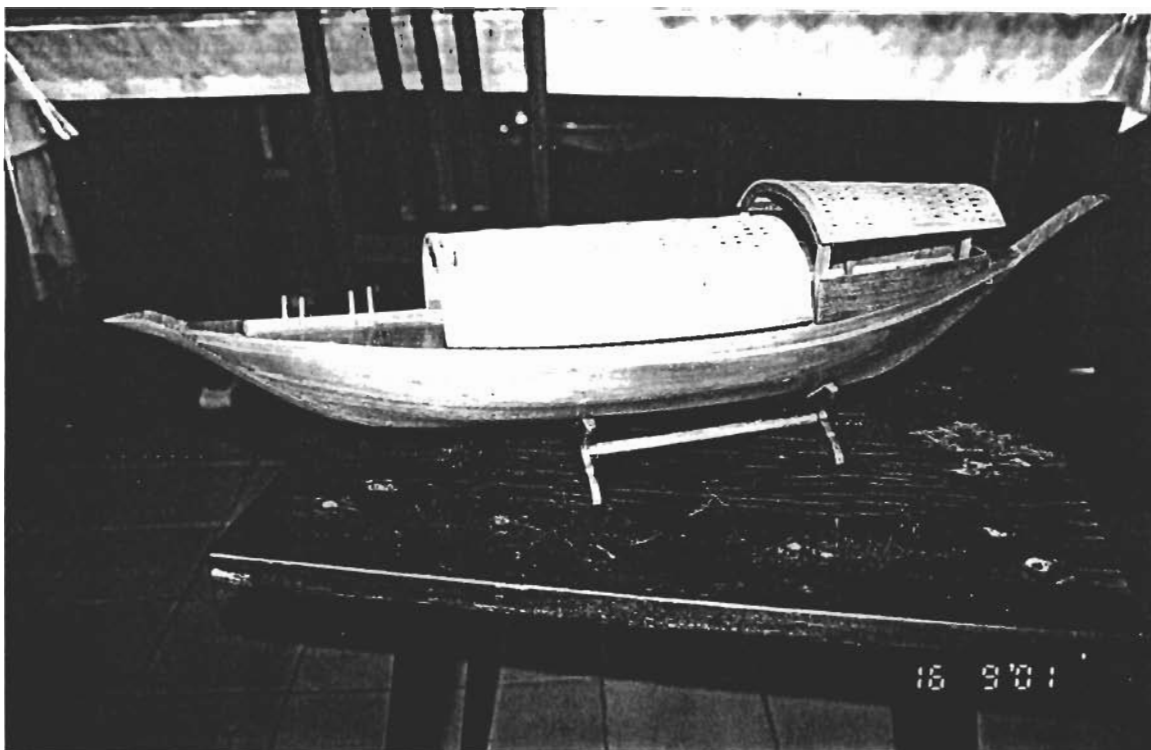
จากหลักฐานตราน้อยกล่าวถึง “การตั้งด่านตรวจสุรายาฝิ่น โดยมีด่านหลวงตั้งที่ตำบล บ้านทุ่งช้าง แขวงเมืองฉะเชิงเทรา แต่จีนเชี่ยวชาญเป็นได้ก่งเรือปกจ่ายบันทุกสินค้าผ่านด่านแล้วไม่ ยอมจอดเรือให้ตรวจค้น”⁴⁷

เรือฉลอม

เรือฉลอมเป็นเรือต่อชนิดท้องกลม มีกระดูกงูและกง ส่วนมากใช้ไม้ตะเคียน หรือไม้เนื้อแข็ง ทวน หัวและทวนท้ายสูง พื้นส่วนหัวและส่วนท้ายสูงเกือบเสมอกับเรือ ส่วนพื้นกลางลดระดับเป็น รางวางบรรทุกสินค้า หลังคาเป็นประทุนไม้ไผ่สานขัดและเป็นวงโค้งเกือบกลมสานทับบนประทุน หลังคาจาก เพื่อกันฝน และหลังคาประทุนชนิดนี้จะมีไอร้อนจากหลังคาเหมือนประทุนสังกะสี ขยายหัวท้ายเลื่อนเก็บที่หลังประทุนได้ ตามปกติเป็นเรือใช้ใบ จึงมีเสากระโดงเรือประจำเรือ ซึ่ง เสาส่วนใหญ่ใช้ไม้เนื้อแข็ง ประกอบด้วยใบแขวนชนิดแหลม บางลำมีใบหน้าเพิ่มอีก และใช้แจว ทางเลี้ยวพาดแขวนมีเป็นคู่⁴⁸

ชาวเมืองที่อยู่ชายทะเลส่วนใหญ่จะนิยมใช้เรือฉลอมบรรทุกของทะเล เช่น กะปิ น้ำปลา และปลาเค็ม ขึ้นไปขายแถบภาคกลางและเมืองที่อยู่ตอนในของภาคตะวันออก

เอกสารกรมมหาดไทย เรื่องการเดินทางของจีนถึงทุ่งจ้อ กล่าวถึงจีนถึงทุ่งจ้อเป็นคนใน บังคับฝรั่งเศส ได้ให้จีนจุ่นเป็นนายเรือฉลอมยาว 8 วาเศษกับจีนลูกเรืออีก 6 คน คุมเรือสินค้า จากกรุงเทพฯ เพื่อออกไปตั้งโรงค้าชาย ณ บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา”⁴⁹

ภาพประกอบ 40 เรือฉลอม (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือกอลและ / กู้และ

หนังสือเจ้าพระยารัตนบดินทร์ฯ ที่สมุหนายกมาถึงพระยาวิเสศดาไชย เกี่ยวกับรายละเอียดในใบบอกฉบับที่ 40 ว่า

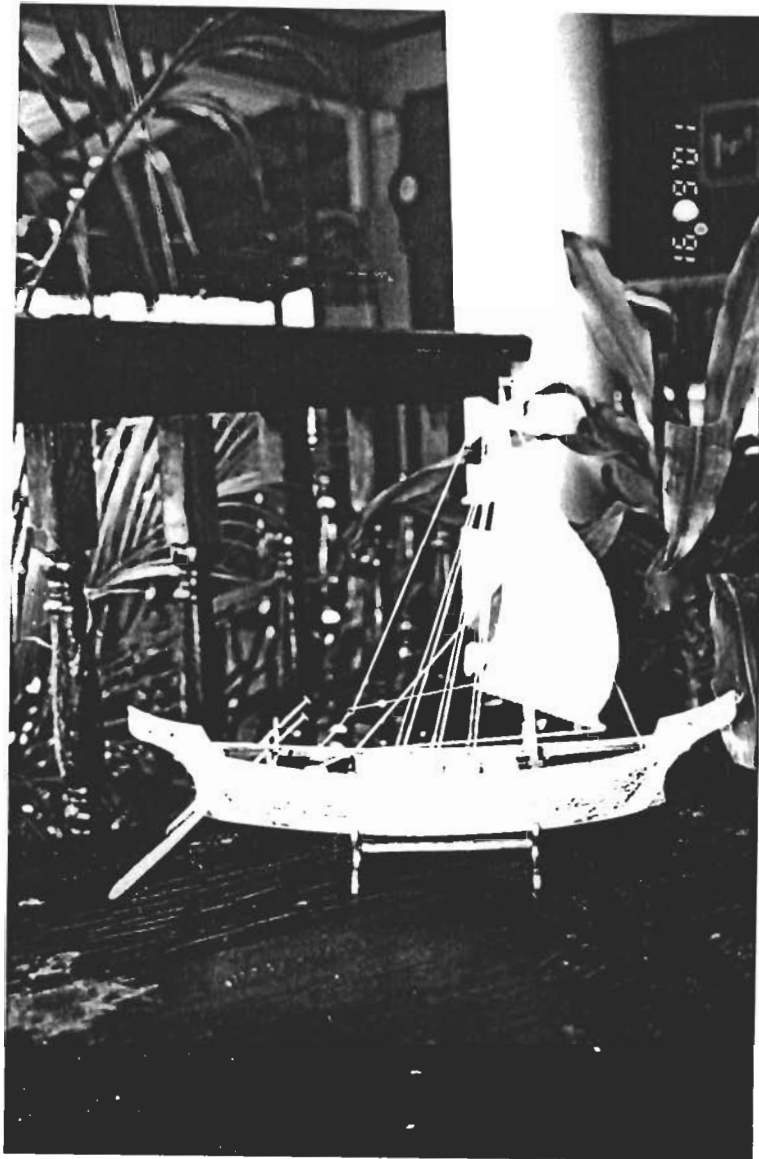
... อำแดงเจียวฟ้องกล่าวโทษนายคล้ายคนมีชื่อว่า ตีปล้นเรืออำแดงเจียวมา
เงินม้วยตายเก็บเอาทรัพย์สินสิ่งของไป...เรือกู้และที่ขุนสุพมาตราอำแดงใจซึ่งมา
จำได้ว่าเป็นเรือของอำยผู้ร้ายที่เข้ามาปล้นบ้านอำแดงเจียว ...⁵⁰

คำว่า “กอลและ” เป็นภาษา “ยาวี” หมายถึงการหาปลา หรืออาการโคลงเคลง เรือ
ประเภทนี้เป็นเรือประมงท้องถิ่นภาคใต้⁵¹

กอลและ หมายถึง “เปลือก” คือไม้ขนาด 6 X 24 นิ้ว ยาวประมาณ 30 ฟุต นำมาเลื่อยแบ่ง
ส่วนเป็นท่อนละ 5 แผ่น ใช้ประมาณ 4 ท่อน เพื่อนำมาซ้อนกันเป็นกราบเรือ

เรือกอลและเป็นเรือต่อท้องถิ่นภาคใต้ นิยมใช้ไม้ตะเคียนเนื้อแข็ง ความเด่นสะดุดตาของ
เรือนี้อยู่ที่การวาดลวดลายอันวิจิตรพิสดาร มีสีสันทันสวยงาม ความงดงามของเรือกอลและยังอยู่ที่
ตัวรูปทรงที่มีขนาดใหญ่ เนื้อไม้แข็ง ตรงหัวเรือและท้ายเรือแทนที่จะมีไม้ยื่นยาวออกไปสำหรับ
เหยียบขึ้นหรือเหยียบลง กลับใช้ไม้แผ่นใหญ่หนาวางตั้งขึ้นเป็นปีกสูง ซึ่งปีกนี้คือความพิเศษที่
สร้างภาพให้เรือกอลและดูโดดเด่นขึ้นมาด้วยรูปคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู โดยด้านที่เป็นหัวและท้าย
ของแผ่นไม้เรียวแหลมประสานต่อขึ้นไปจากหัวเรือ และมีท้ายเรือเป็นแนวโค้งงอนขึ้นไปจรด
ปลายแหลม ตัดกับสีที่ทาจุดจัดจ้านตลอดลำเรือ ด้วยลวดลายวิจิตรตลอดแถมเรือนี้เองทำให้เรือ
กอลและดูพิเศษยิ่งขึ้น⁵²

ชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้พบเห็นหรือมีการนำเรือกอลและ (กู้และ)
มาใช้ในวิถีชีวิต น่าจะเป็นเพราะเมืองนี้มีชาวมุสลิมจากภาคใต้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งปลูกบ้าน
เรือนท่ามาหากินอยู่แถบบางน้ำเปรี้ยวเป็นจำนวนมาก คงจะนำรูปแบบวิธีการทำเรือชนิดนี้มาใช้
ก็อาจเป็นไปได้

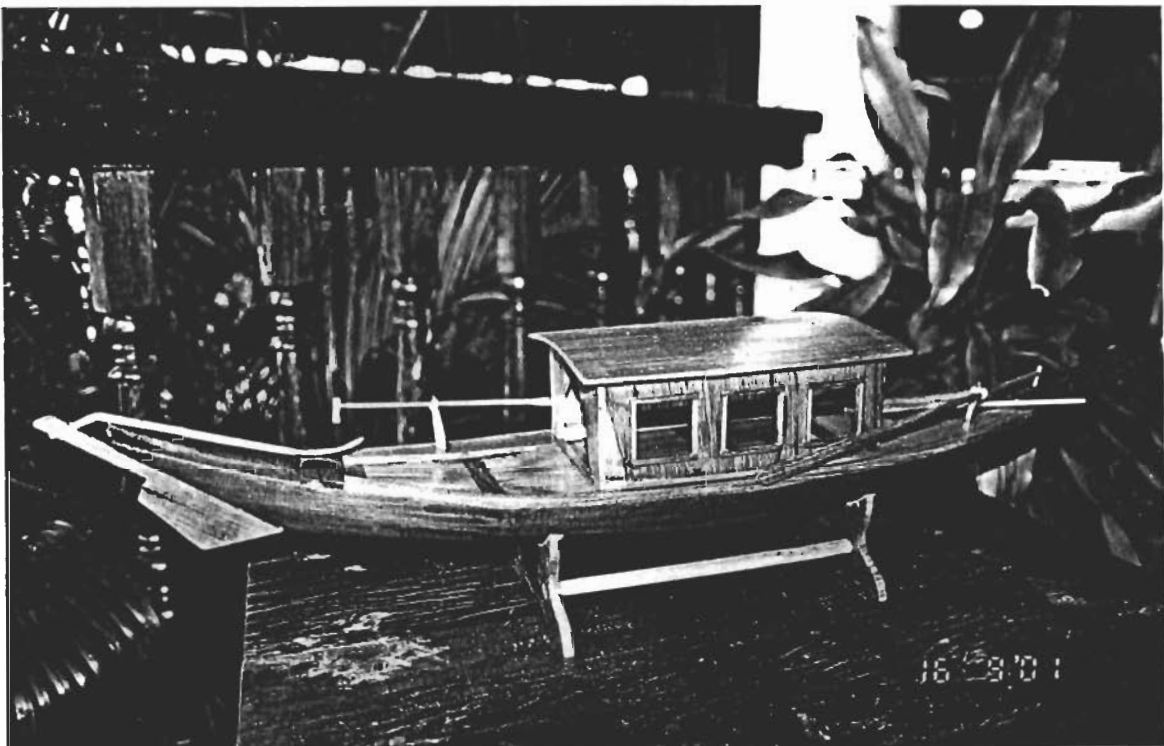

ภาพประกอบ 41 กอและ (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เรือพระที่นั่ง

ในลำน้ำบางปะกงนอกจากเรือพื้นบ้านแล้ว ยังมีเรือพระที่นั่ง เรือที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูง รวมไปถึงพระภิกษุสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงระดับพระสังฆราชา และบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ด้วย ส่วนใหญ่เรือประเภทนี้จะเป็นเรือที่สร้างขึ้น ด้วยการขุดต้นไม้ใหญ่ทั้งต้น เพื่อให้ได้เรือที่มีขนาดใหญ่และยาวสมกับฐานะผู้เป็นเจ้าของเรือแต่ละลำ⁵³ ซึ่งชาวเมืองฉะเชิงเทราได้เคยพบเห็น และบางครั้งในวิถีชีวิตก็ได้มีส่วนเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ดังหลักฐานใบบอกเมืองฉะเชิงเทรารายงานไปยังกรมมหาดไทยเกี่ยวกับการตั้งเสาสำหรับพาดสายโทรเลขว่า

... การที่จะตั้งเสาใหญ่พาดสายทั่วม้านั้น ได้ตรวจดูที่จะตั้งเสาแต่เมืองฉะเชิงเทรา ขึ้นไปสามสิบเส้นถึงคลองท่าโสมังตะวันตก เป็นที่ว่างเปล่าควรที่จะตั้งเสาใหญ่ได้แห่งหนึ่ง อีกแห่งหนึ่งใต้เมืองฉะเชิงเทราเข้าไป 27 เส้นก็เป็นที่ว่างเปล่า ไม่เป็นที่ทำเรือเสา เรือใบ ถ้าจะตั้งเสาสูงที่ตำบลนี้ เรือใบยาว 7 วา 8 วา 9 วา เสา ใบ ก็ไม่ถึงสายลวด เว้นแต่เรือโปะเรือกำปั่นและเรือพระที่นั่งที่จะเสด็จออกมาแล้วจะติด ...⁵⁴

ภาพประกอบ 42 เรือพระที่นั่ง (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

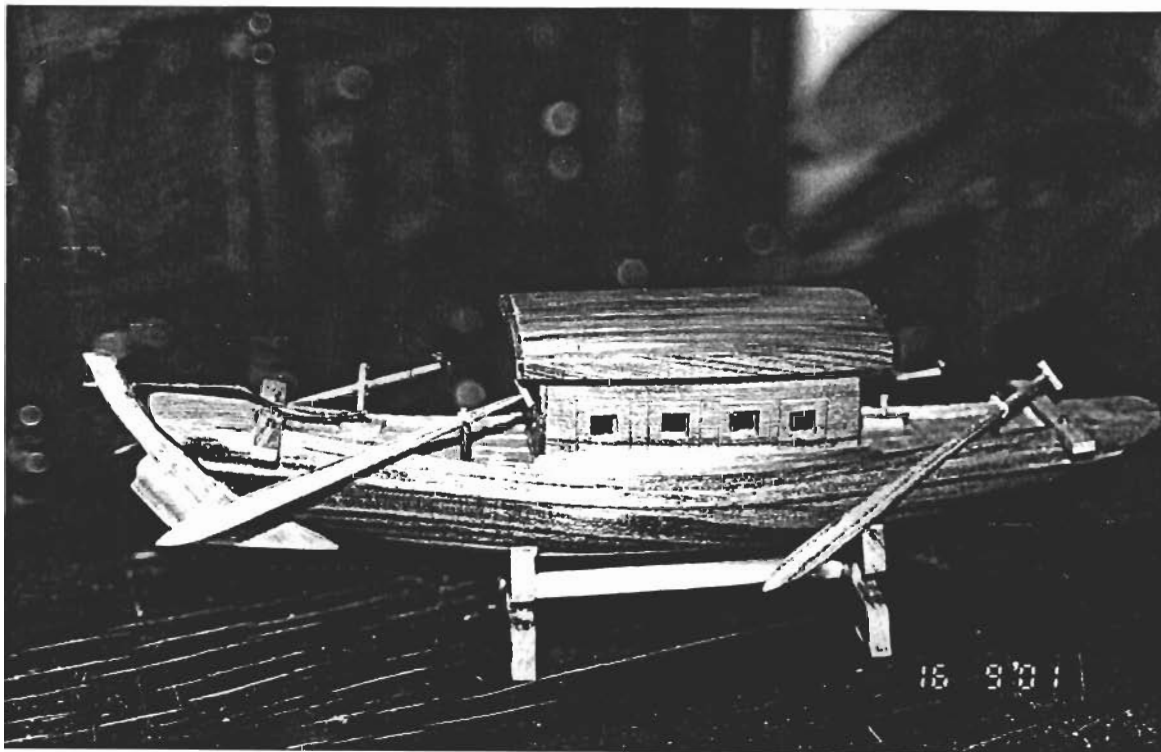
เรือเก๋งพัง (เรือเจ้านายชั้นสูง)

เรือเก๋งพัง เป็นเรือสำปั้นแปลงขนาดใหญ่ที่พระยาสุรียวงค์มนตรี ได้คิดดัดแปลงเรือสำปั้นยาว 7 - 8 วา โดยให้มีขนาดความยาวถึง 14 - 15 วา และทดลองให้ช่างต่อเรือฝักฝนจนชำนาญการ จึงได้ต่อขึ้นมาใช้อย่างแพร่หลาย อีกทั้งยังมีเก๋งสลักลวดลายสวยงาม เรียกว่า “เรือเก๋งพัง” ซึ่งใช้เป็นเรือพระที่นั่ง และเรือเจ้านายข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เรือเก๋งพังนี้ได้ใช้ต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มาเลิกใช้ก็ต่อเมื่อมีเรือกลไฟขนาดย่อมขึ้นมาใช้แทน⁵⁵

จากหลักฐานใบบอกทำให้ทราบว่าเจ้านายชั้นสูงได้เสด็จมายังเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ กล่าวคือ “ร. 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เป็นแม่กองออกมาชำระผู้ร้ายในคดีต่าง ๆ ซึ่งจับไว้ที่เมืองฉะเชิงเทรา และหัวเมืองใกล้เคียง ถ้าพิจารณาตัดสินความผู้ร้ายในหัวเมืองต่าง ๆ เสร็จแล้ว จะได้เสด็จลงเรือพร้อมกับกองจับผู้ร้ายออกไปพิจารณาความผู้ร้ายที่เมืองระยองและจันทบุรีต่อไป”

ภาพประกอบ 43 เรือเก๋งพัง ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

ภาพประกอบ 44 เรือแก่งพั้ง (จำลอง) ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพประกอบ 45 เจ้าอาวาสวัดสัมปทวน (นอก) พระครูสมยศ วรสิทธิ์ ได้บอก
 เล่าว่า วัดนี้เคยมีเรือเก๋ง 8 แจว ซึ่งสมเด็จพระสังฆราช (ในสมัย ร.5)
 พระราชทานให้หลวงปู่ญาณรังษิมนึ่งวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน (นอก)
 องค์ที่ 6 และอดีตเจ้าคณะจังหวัดฉะเชิงเทราองค์ที่ 5 แต่เจ้าอาวาสองค์ต่อ ๆ
 มาได้รื้อเอาไม้เรือไปทำประโยชน์อย่างอื่น

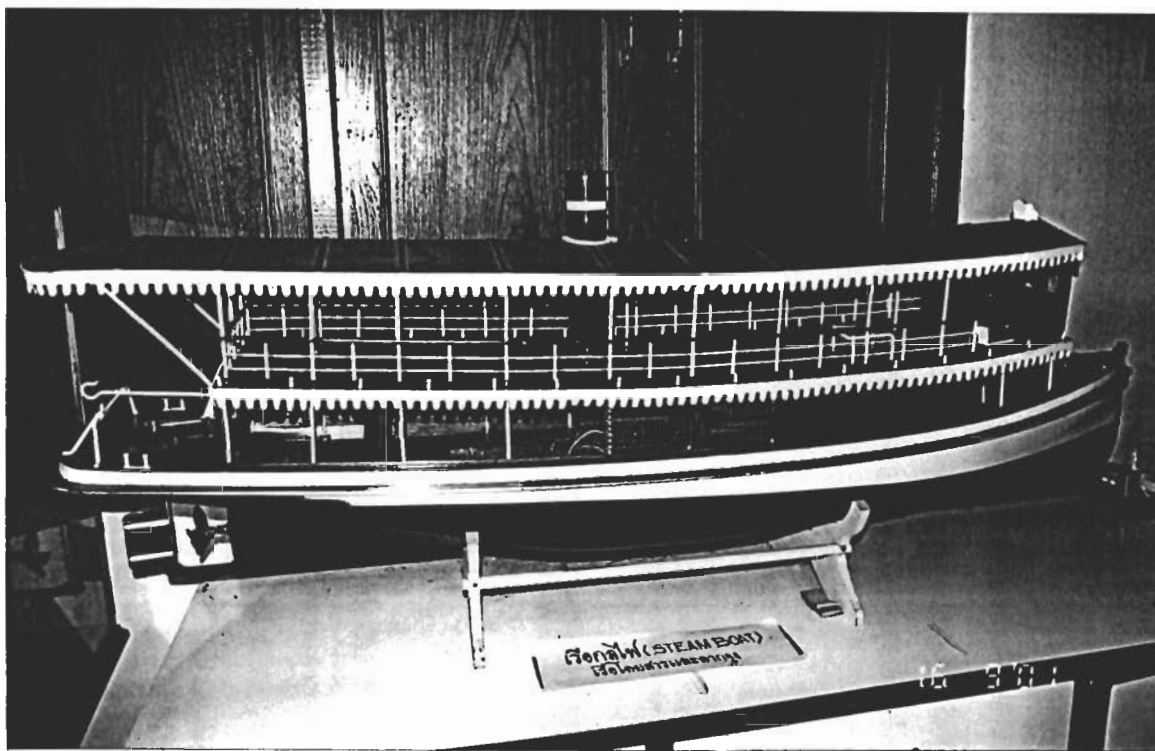
ภาพประกอบ 46 หลวงปู่ญาณรังษิมนีวงศ์ ผู้ที่เคยได้รับพระราชทานเรือแก้ว 8 แฉว จากสมเด็จพระสังฆราช ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเมื่อท่านมรณภาพ รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชทานเพลิงศพ นอกจากนี้ยังทรงพระราชทานผ้าขาว 2 พับ ร่ม 20 คัน รองเท้า 20 คู่ มอบให้หลวงวงกรมการเมืองฉะเชิงเทรานำออกมา สำหรับไว้ทำบุญให้ท่านในวันงานพระราชทานเพลิงศพ

เรือกลไฟ

เรือกลไฟที่เล่นไปตามลำน้ำบางปะกงสมัยก่อน จะมีก็แต่เรือหลวงหรือของทางราชการ เป็นเรือที่ใช้เครื่องยนต์ประเภทที่เรียกกันว่า “เครื่องเผาหัว” คือต้องใช้เตาเผาหัวเครื่องยนต์ให้ร้อนจัด แล้วจึงหมุนมู่เต้ ซึ่งหนักมาก⁵⁶ ต้องใช้คนที่มีข้อลำแข็งแรงจึงจะหมุนได้ สมัยแรกยังใช้ฟัน ดั้งหลักฐานหนังสือเจ้าพระยาธรรมาธิปัตย์ ที่สมุหนายกมาถึงพระยาสมุทรบูรานูรักษ์ ข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทราว่า “นายถั่วมาเบิกฟันใช้ในเรือกลไฟต่อหลวงสุนทรภักดี แต่หลวงสุนทรภักดี ไม่จ่ายฟันให้ตามกำหนดนัด”⁵⁷

และเป็นเรือที่ใช้ลากจูงมากกว่าเป็นเรือโดยสาร จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “เรือโยง” ถ้าเรือกลไฟขนาดใหญ่ มีกำลังมากก็สามารถลากจูงเรืออื่น ๆ ไปได้คราวละหลาย ๆ ลำ ดังหลักฐานสารตรา เจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาสมุทรบูรานูรักษ์ข้าหลวงเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึง “เรือกลไฟไปรษณีย์จูงเรือข้าวกับเรือผู้ร้ายไปถึงบ้านคลองกระดานแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ผู้ร้ายตัดเชือกโยงเรือข้าวลอยไปแล้วฆ่าเจ้าของเรือตายเก็บเอาทรัพย์สินมีค่าไป”⁵⁸

การพ่วงเรือนั้นจะใช้เชือกคาบมะพร้าว หรือเชือกป่านเส้นใหญ่ขนาดข้อมือผูกไว้ที่หลักท้ายเรือ แล้วปล่อยปลายเชือกไปให้เรือที่จะพ่วง เรือเหล่านั้นก็จะผูกเรือให้ติดกับเชือกเส้นใหญ่ และจะผูกเป็นคู่ ๆ ที่ใช้วิธีนี้ เพราะเรือสินค้าไปไกลไกลไม่เท่ากัน บางลำถึงที่หมายก่อนก็แก้เชือกแยกออกไปได้เลย

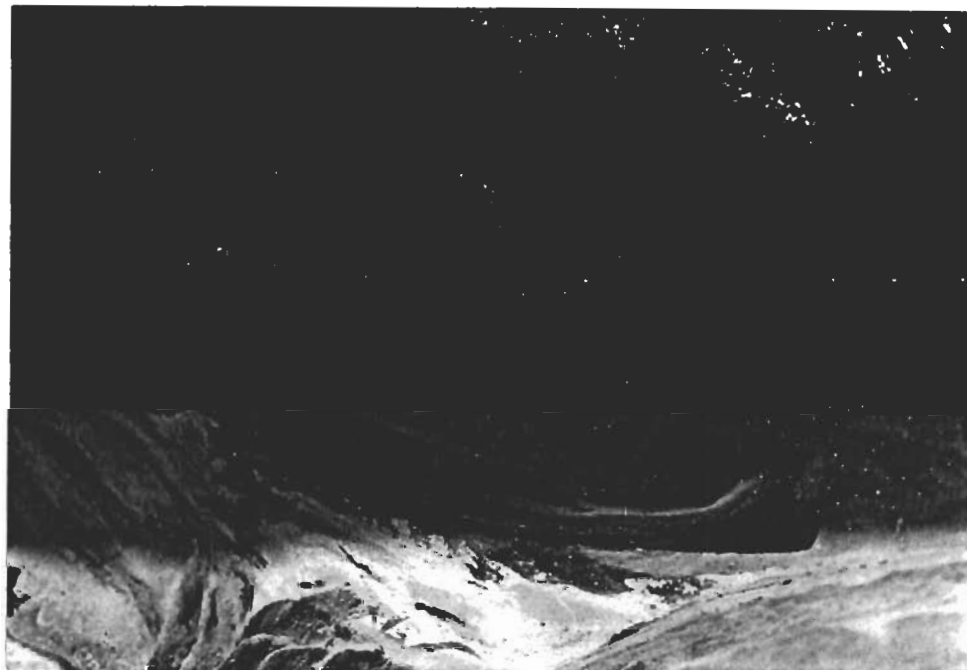
ภาพประกอบ 48 เรือกลไฟ (จำลอง) ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติฉะเชิงเทรา

เรือลำปิ่น

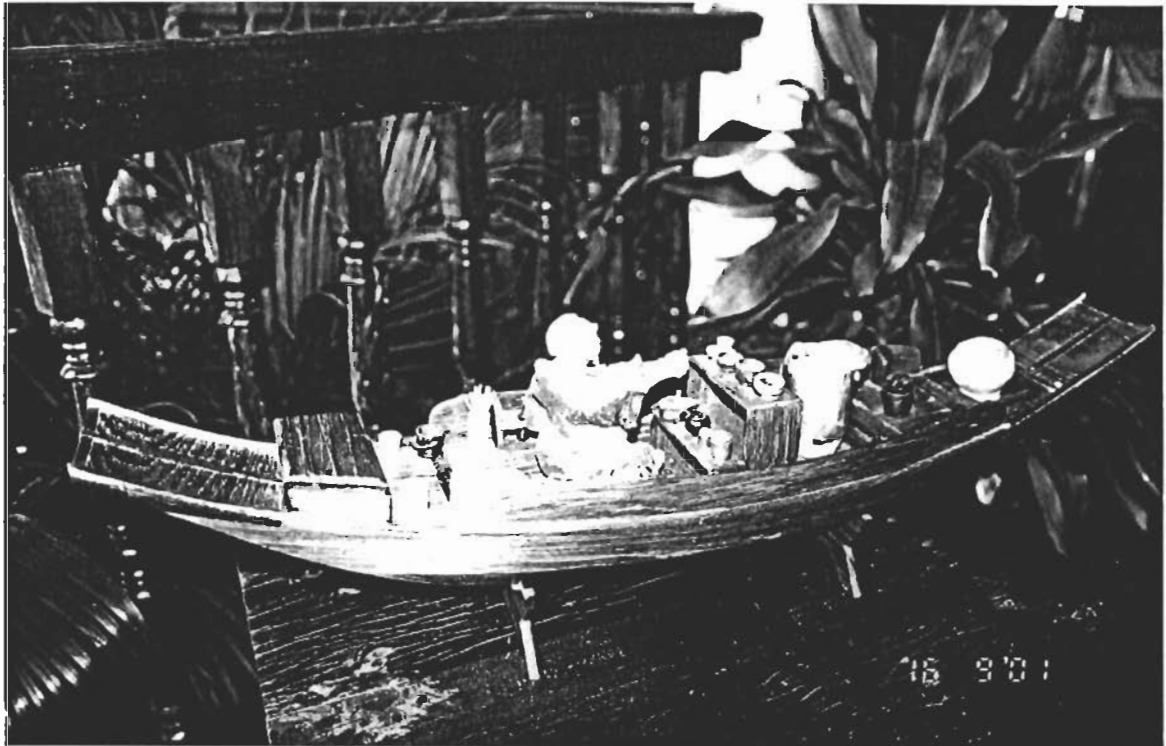
ชื่อของเรือ “ลำปิ่น” กล่าวกันว่ามาจากภาษาจีนแต้จิ๋วออกเสียง “ซาปิ่ง” ซึ่งหมายถึง กระดานสามแผ่น แล้วไทยมาเรียกว่า “ลำปิ่น” บางทีชาวมลายูก็เรียกกันว่า “เรือสามปิ่น” คือ เรือนี้จะใช้กระดาน 3 แผ่น มาต่อประกอบเข้าเป็นเรือ แผ่นหนึ่งนำมาเป็นท้องเรือ แล้วเสริมต่อ ขึ้นมายึดข้างละแผ่น มีบังใบสองข้าง ท้ายเรือแบนกว้างสูงกว่าทางหัวเรือ ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกัน มีเหล็กพืดคาดประกบ ทำให้มันคงแข็งแรงขึ้น⁵⁹ ปัจจุบันอาจใช้กระดานเพิ่มเป็น 5 แผ่นก็ได้ ไม่นิยมใช้เป็นไม้สัก

เรือลำปิ่นเป็นเรือต่อที่แตกแขนงมากที่สุด มีตั้งแต่ลำปิ่นพาย ลำปิ่นเพรียว ลำปิ่นสวน และลำปิ่นแปลง แต่โดยทั่วไปแล้วจะมีรูปแบบคล้าย ๆ กัน จะต่างกันก็ตรงรายละเอียด ขนาด และลักษณะของการใช้งาน ได้แก่⁶⁰

@ เรือลำปิ่นพาย เป็นเรือต่อขนาดเล็ก หัวและท้ายเรือตรง ใช้สำหรับพายชายสินค้าพวก พืชผักผลไม้ ซึ่งบรรทุกของจำนวนไม่มากนัก และใช้พายก้วยเดี่ยว กาน้ำ โอเลี้ยง ส่วนเรือลำปิ่นขนาดใหญ่ขึ้นมาจะบรรทุกพืชผัก ผลไม้ได้มากกว่า เขาจะเรียก “เรือลำปิ่นคอน” ซึ่งยังคงใช้พาย

ภาพประกอบ 49 “เรือลำปิ่นพาย” ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน
พ่อค้าชาวจีนใช้พายชายสินค้าพวกพืชผักผลไม้

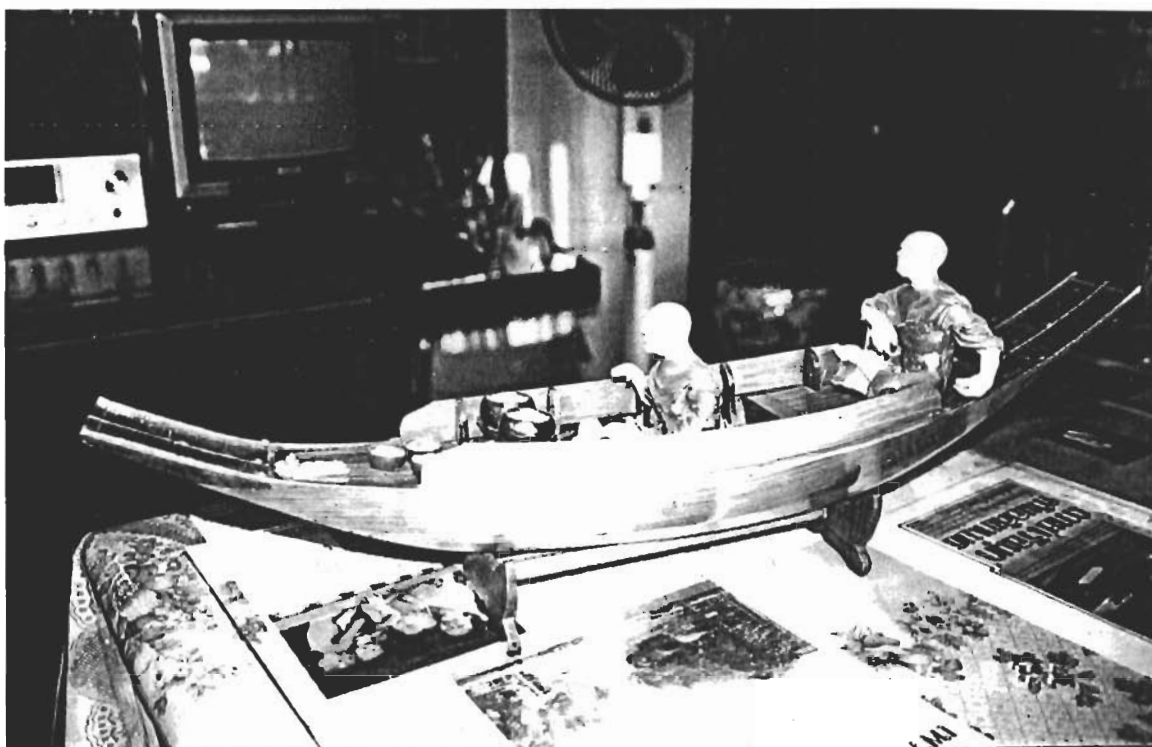

ภาพประกอบ 50 เรือลำปั้นพาย (จำลอง)ใช้ชายก่วยเดี่ยว ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

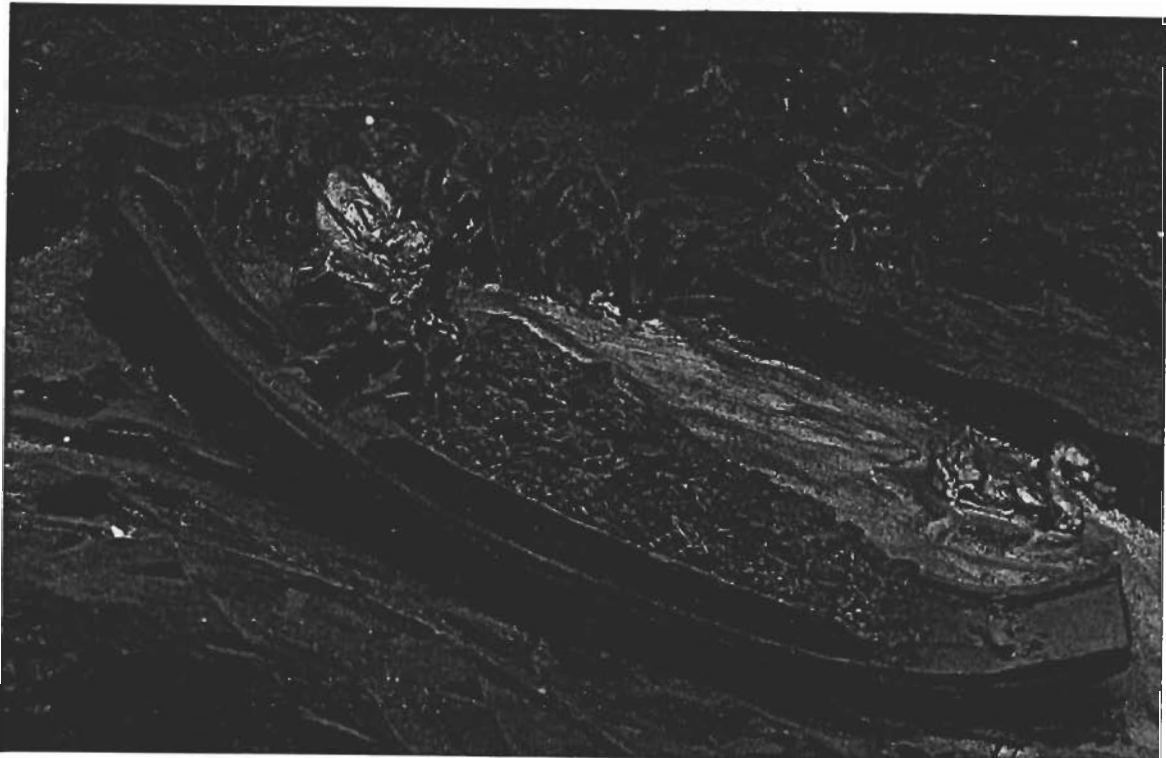
ภาพประกอบ 51 เรือสำปั้นพาย (จำลอง) ใช้ชายกาแฟ โอเลี้ยง
ของพิพิธภัณฑ์เรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

@ เรือสำปั้นเพรียว เป็นเรือที่พระภิกษุสงฆ์ใช้พายบิณฑบาต ต่อด้วยไม้กระดาน 5 แผ่น ส่วนใหญ่เป็นไม้สัก ตัวเรือแคบแต่ยาว หัวท้ายเรียว หัวเรือมี 3 กระงะทง พื้นกลางต่ำยาวตลอดถึง ตอนท้ายที่มี 2 กระงะทง เรือชนิดนี้คนหนึ่งพายต้องชำนาญ เพราะเป็นเรือที่มีสมดุลง่าย ค่อนข้างโคลง

ภาพประกอบ 52 เรือสำปั้นเพรียว (จำลอง) พระภิกษุใช้พายบิณฑบาต
ของพิพิธภัณฑสถานเรือไทย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

@ เรือสำปั้นจ้าง เป็นเรือที่ต่อด้วยไม้สัก กระจาดาน 5 แผ่นคล้ายกับเรือสำปั้นเพรียว แต่ประกอบด้วยเป็ยะและกระตงพื้นหัวเรือ พื้นกลางลดต่ำลง มีกระตงที่นั่งกลางลำ เอกลักษณ์ของเรือแบบนี้อยู่ที่หลักแจวสำหรับใช้แจว บริเวณท้ายเรือมีหางเสือ มีก้านพังกานยื่นขึ้นสำหรับใช้เท้า เชี่ยวบังคับเรือไปตามทิศทางที่ต้องการ เพื่อช่วยไม่ให้ต้องคัดหรือวาดให้หนักแรง นิยมใช้เป็นเรือสำหรับรับส่งผู้โดยสาร

ภาพประกอบ 53 “เรือสำปั้นจ้าง” ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน
ปกตินิยมใช้เป็นเรือรับส่งผู้โดยสาร แต่พ่อค้ารายนี้นำมาบรรทุก
สับปะรด

@ เรือสำปั้นสวน เป็นเรือขนาดใหญ่ ใช้งานทั้งหัวและท้าย กลางลำมีประทุนใช้ไม้ไผ่ เกลาเป็นซี่บาง ๆ สานขัด ขึ้นในปูด้วยจาก ภายนอกพอนด้วยชั้นกันแดดกันฝน ใช้บรรทุกพืชผัก ผลไม้ออกมาจากสวน

@ เรือบรรทุกสินค้า คือเรือสำปั้นที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ส่วนกว้างมีขนาดใหญ่ ราว 2 วา เป็นเรือประทุนมีชยาบหัว ชยาบท้าย ใช้งานได้ทั้งท้ายเรือและหัวเรือ ถ้าใช้เป็นที่อยู่อาศัยด้วย จะปูกระดานเต็มลำ

นอกจากรูปปั้นปั้นแล้ว ยังมีหลักฐานที่ยืนยันได้ว่า เรือสำปั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา คือ จากหลักฐานสารตราเจ้าพระยาจักรี มาถึงพระยาวิเศษฤาไชย เกี่ยวกับคดีฆ่าคนจีนตายว่า

.... มีอ้ายผู้ร้ายมาเรือสำปั้นสองลำจอดที่ท่าหน้าบ้านจีนทอง แล้วอ้ายผู้ร้ายภักกัน กรูขึ้นไปกลุ้มรมุ่พันแทงจีนทองถูกอาวุธ 23 แผลจีนทองขาดใจตาย....⁶¹

และหลักฐานตราน้อยได้กล่าวถึงคดีลักขโมยเรือสำปั้นว่า “นายน้อยเป็นโจทท์ ฟ้องนายเฟื่อง นายแฉ่งเป็นจำเลยกับเรือสำปั้นของกลาง”⁶²

เรือกระแซง⁶³

เป็นเรือต่อ ท้องเรือโค้งกลมขนาดใหญ่มี “ทวนหัว” และ “ทวนท้าย” แบบเรียบ กงเรือเป็นไม้โค้งตามท้องเรือและวางเรียงกันถี่มากเพื่อความแข็งแรง เปลือกเรือจะเป็นแผ่นไม้หนา ยึดเหนี่ยวเปลือกเรือให้ติดกันด้วยลูกประสักที่ทำจากไม้แสมเหลากกลม ด้านนอกจะโตกว่าด้านใน ส่วนปลายลูกประสักด้านในผ่ากราดด้วยลิ่มกันเลื้อนออก บนดาดฟ้าหัวเรือ (ส่วนที่ปูกระดานยาชันตามแนวกระดานไม้ให้น้ำรั่วซึมลงไปเรือได้อยู่บริเวณหัวเรือ เรียกว่า ดาดฟ้า) จะปูพื้นอัดชิดทำหน้าที่เป็นห้องลอยด้วย บริเวณหัวเรือใช้เป็นที่ทำครัว เครื่องครัวต่าง ๆ จะเก็บไว้ใต้ดาดฟ้าหัวเรือ เมื่อจะทำครัวก็ขนขึ้นมาวางไว้บนพื้นดาดฟ้า ทำอาหารเสร็จแล้วก็ล้อมวงนั่งกินที่ตรงนั้น เมื่ออิ่มแล้วก็ล้างชามเอาเก็บเข้าที่ตามเดิม ฉะนั้นในห้องใต้ดาดฟ้าตรงหัวเรือจึงต้องจัดทำชั้นวางของให้เป็นระเบียบเรียบร้อย หยิบได้ง่าย เรือบางลำมีเนื้อที่มาก เขาก็จะมีตู้กับข้าวตั้งไว้ด้วย

นอกจากใช้เป็นที่ทำครัว ที่กินข้าวแล้ว ยังใช้เป็นที่รับแขก เรือบางลำเจ้าของเรือจะอยู่ทางตอนหัว คือใช้เป็นที่นอนด้วย ฉะนั้นบริเวณทางตอนหัวเรือ จึงต้องคอยเช็ดถูทำความสะอาดอยู่ตลอดเวลา ส่วนท้ายเรือพื้นเปิดได้

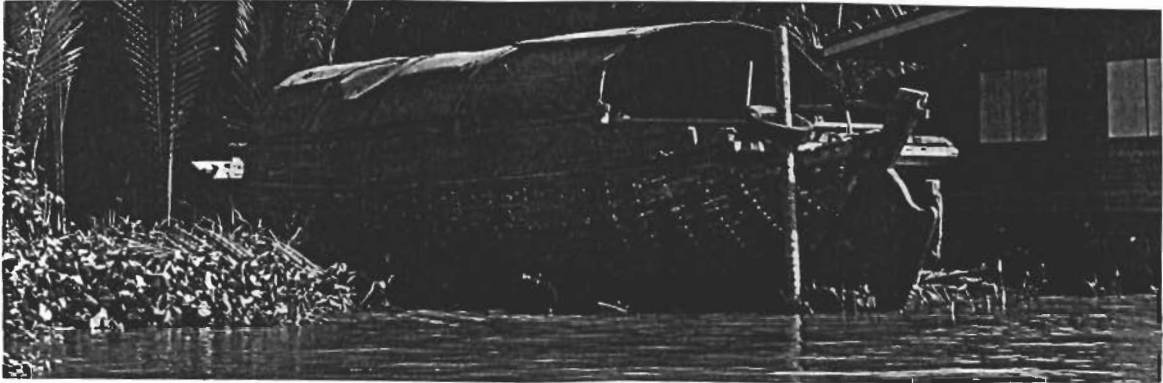
เรือกระแซง ถ้านำไปบรรทุกข้าวเปลือก ข้าวสาร เขาเรียกกันว่า “เรือบรรทุกข้าว” หรือ “เรือข้าว” เจ้าของเรือจะไม่ค่อยอาศัยอยู่ในเรือ เพราะเรือนี้บรรทุกสินค้ามาเต็มลำอยู่แล้ว หากใช้เป็นที่อยู่อาศัยด้วยเขาจะทำหลังคาเสริมตอนท้ายเรือให้สูงขึ้น โดยมีเสา 4 เสา ด้านข้างทำเป็น

แผลงเปิดปิดได้ เสา 2 ต้นทางท้ายเรือจะปักอยู่บนเสากระดานพาตระหว่างเสาทั้งสอง ใช้เป็นที่นั่งถือท้ายเรือได้อีกด้วย

เรือเหล่านี้จะเป็นเรือขนาดใหญ่ เจ้าของเรือส่วนมากจะเป็นคนจีน ในสมัยแรกเรือกระแซงจะใช้เป็นเรือบรรทุก จึงใช้กระแซงคลุมเป็นหลังคาตลอดลำ กระแซงทำด้วยใบไม้หรือใบจาก แต่ส่วนมากใช้ใบไม้ นำมาคลุมเป็นหลังคา เนื่องจากกันความร้อนได้ดีกว่า คนจีนจะทำขาย แต่เนื่องจากมีราคาแพง ชาวบ้านจึงหันมาใช้กระแซงสังกะสีแทนในภายหลัง เมื่อจะบรรทุกข้าวก็ยกเลื่อนกระแซงไปรวมไว้ในที่เดียวกัน ทางใดทางหนึ่งซึ่งไม่เกะกะ หรือบางที่เรือว่างไม่ได้บรรทุกอะไร เขาก็เปิดกระแซงเพื่อให้แดดส่องถูกท้องเรือ เพื่อให้ท้องเรือแห้งและไม่เหม็นอับ

ภาพประกอบ 54 เรือกระแซง ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

ภาพประกอบ 55 เรือกระแซงในลำน้ำบางปะกง

มาดเรือโกลกน

การทำเรือชุดนั้น ช่างจะเอาซุงทั้งต้นมาโกลกนตากให้เป็นรูปเรือเสียก่อน และถ้าเพียงแต่ชุดไว้ยังไม่ได้เบิกให้เป็นเรืออย่างสมบูรณ์ จะเรียกกันว่า “มาดเรือโกลกน”⁶⁴

มีหลักฐานการตั้งเงินอุยเป็นเจ้าภาษีออกมาเก็บภาษีมาดเรือโกลกน ณ เมืองฉะเชิงเทรา ว่า ให้เจ้าภาษีเรียกภาษีมาดเรือโกลกนแก่ราษฎรผู้ขายมาดเรือโกลกนยังไม่ได้เบิก และเบิกปากมาแล้วแต่ยังไม่ได้ลงกลงกระทง และลงกระทงบำมาก็ดี ยาวตั้งแต่ 7 วาลงมาตามราคาซื้อขายกัน ให้เรียกภาษี 12 ซัก 1

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เมืองฉะเชิงเทราในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ มีช่างพื้นบ้านที่ทำเรือใช้เอง และต่อเรือเพื่อขายอยู่บ้างพอสมควร จึงเป็นรายได้ทางหนึ่งให้รัฐจากการเก็บภาษี

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น พบว่ารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตคนริมน้ำบางปะกง นอกจากจะผูกพันกับสายน้ำแล้ว ยังผูกพันกับบ้านเรือนซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยหนึ่งในปัจจัยสี่ตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนี้ยังมีเรือที่เป็นพาหนะสำคัญ ต่อการสัญจรไปมาในลำน้ำบางปะกงและลำคลองสาขา ของชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ด้วย

ภาพประกอบ 56 อาจารย์ไพฑูรย์ ชาวมาลา เจ้าของพิพิธภัณฑ์เรือไทย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผู้ที่มีความรักความผูกพันกับเรือมาตั้งแต่เกิด
กำลังบอกเล่าเรื่อง “เรือ”

การอ้างอิง

- ¹ สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. ท้องถิ่นของเรา. 2543. หน้า 4.
- ² แหล่งเดิม.
- ³ ศูนย์ข้อมูลสำนักบริหารการทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง.
- ⁴ หมอบรัดเล และคณะมิชชันนารี. หนังสือจดหมายเหตุบางกอกกรีกอเดอ. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสมหมาย ชุนตระกูล. 2536. หน้า 69.
- ⁵ วรรณิ แพลกอินทร์. ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาเบาวริง. 2538. หน้า 35-37.
- ⁶ กิจจา วัฒนสินธุ์. ประวัติเมืองฉะเชิงเทรา. 2523. หน้า 152.
- ⁷ อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร ฉ ช ซ. 2536. หน้า 13.
- ⁸ อภินันท์ บัวหภักดี. “หลบลมร้อนสู่... มณฑลปราจีนถิ่นผลไม้,” อนุสาร อ.ส.ท. 27(11): 70-76 ; มิถุนายน 2530.
- ⁹ สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. 2529. หน้า 52.
- ¹⁰ วิชัย เทียนน้อย. ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย. 2528. หน้า 40. และหลวงเทศาจิตรพิจารณ์. ว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม. 2467. หน้า 25-26.
- ¹¹ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ. “โคลงนิราศฉะเชิงเทรา,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนอง ตัณฑิกุล. 2524. หน้า 20-23.
- ¹² มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. 2520. หน้า 74.
- ¹³ สุนทร คัยนันท์. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. 2534. หน้า 30.
- ¹⁴ ศรีศักร วัลลิโภดม. เรือนไทยบ้านไทย. 2543. หน้า 24.
- ¹⁵ น. ณ ปากน้ำ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. 2543. หน้า 23.
- ¹⁶ แหล่งเดิม. หน้า 24.
- ¹⁷ ภาษิต จิตรภาษา. “เรือนไทยประยุกต์,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 60 - 63 ; กันยายน 2540.
- ¹⁸ แหล่งเดิม.
- ¹⁹ น. ณ ปากน้ำ. เล่มเดิม. หน้า 33-34.

- ²⁰ แหล่งเดิม. หน้า 37-43.
- ²¹ แหล่งเดิม. หน้า 73.
- ²² แหล่งเดิม. หน้า 131.
- ²³ แหล่งเดิม. หน้า 73.
- ²⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 132. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ²⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 91. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ²⁶ พวงไข่มุกข์ คุณารัตนพฤกษ์. ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453). 2521. หน้า 75.
- ²⁷ จอห์น ครอว์ฟอร์ด. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. 2515. หน้า 99.
- ²⁸ สุรัตน์ วราภรณ์. "การค้าต่างแดนของอีสานในอดีต," เมืองโบราณ. 10(2) : 99-109 ; เมษายน-มิถุนายน 2527. และอุราลักษณ์ สติรบุตร. มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์. 2526. หน้า 176.
- ²⁹ ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก. 2531. หน้า 18.
- ³⁰ ไพฑูรย์ ชาวมาลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่พิพิธภัณฑ์เรือนไทย เลขที่ 12 หมู่ 1 ต. ประตูลี อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544.
- ³¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 111. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.
- ³² จันทนา กระบวนแสง. เรื่อง วิถีชีวิตริมหน้าผากลาง. 2540. หน้า 8.
- ³³ ไพฑูรย์ ชาวมาลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่พิพิธภัณฑ์เรือนไทย เลขที่ 12 หมู่ 1 ต. ประตูลี อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544.
- ³⁴ จันทนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า 13.
- ³⁵ ไพฑูรย์ ชาวมาลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่พิพิธภัณฑ์เรือนไทย เลขที่ 12 หมู่ 1 ต. ประตูลี อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544.
- ³⁶ จันทนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า 11.
- ³⁷ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. 2539. หน้า 586.

³⁸ กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/8

³⁹ “ร-เรือ ภูมิปัญญาแห่งลำน้ำ,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 96-100 ; กันยายน 2540.

⁴⁰ กจช. มร.5 รล-สต/10

⁴¹ จินตนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า 10-11.

⁴² ส. พลายน้อย. เกิดในเรือ. 2537. หน้า 63.

⁴³ กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/25

⁴⁴ “ร-เรือ ภูมิปัญญาแห่งลำน้ำ,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 96-100 ; กันยายน 2540.

⁴⁵ กจช. มร.5 รล-มท./42

⁴⁶ กจช. มร.5 รล-สต/1

⁴⁷ กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/27

⁴⁸ “ร-เรือ ภูมิปัญญาแห่งลำน้ำ,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 96-100 ; กันยายน 2540.

⁴⁹ กจช., มร.5 รล-มท/42

⁵⁰ กจช., มร.5 รล-ตราน้อย/26

⁵¹ ณัฐวุฒิ เรียบเรียง. เรือ. 2541. หน้า 65.

⁵² แหล่งเดิม. หน้า 66.

⁵³ ราชวดี งามสง่า. เรือไทยสมัยโบราณ. 2535. หน้า 65.

⁵⁴ กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/7

⁵⁵ ส. พลายน้อย. เล่มเดิม. หน้า 81.

⁵⁶ แหล่งเดิม. หน้า 93.

⁵⁷ กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/19

⁵⁸ กจช. มร.5 รล-สต/16

⁵⁹ ณัฐวุฒิ เรียบเรียง. เล่มเดิม. หน้า 50.

⁶⁰ไพฑูรย์ ชาวมาลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่ พิพิธภัณฑสถานเรือนไทย เลขที่ 12 หมู่ 1 ต. ประตูลี อ. พระนครศรีอยุธยา จ.พระนครศรีอยุธยา. เมื่อวันที่ 16 กันยายน 2544.

⁶¹ กจช. มร.5 รล-มท/19

⁶² กจช. มร.5 รล-ตราน้อย/21

⁶³จินตนา กระบวนแสง. เล่มเดิม. หน้า 15. และณัฐวดี เรียบเรียง เล่มเดิม. หน้า 48.

⁶⁴ ส. พลายน้อย. เล่มเดิม. หน้า 64.

บทที่ 3

วิถีชีวิตที่หลากหลายของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

สังคมเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ชาวเมืองนี้ไม่ได้มีเฉพาะคนไทยเท่านั้น แต่มีกลุ่มคนหลายชาติหลายภาษาอาศัยตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ในเมืองนี้ มีวิถีชีวิตร่วมกัน มีความสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นมอญ เขมร ลาว ไทย มุสลิม (มลายู จาม) จีน รวมไปถึงชาวต่างชาติที่เป็นชาวตะวันตก ก็ถือเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา

ความหลากหลายของชาวเมืองฉะเชิงเทราดังกล่าว เห็นได้จากรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “เมืองฉะเชิงเทราไพร่พลเมืองไทย จีน ลาว เขมร สืบสนปะปนกันอยู่มาก”¹ และสังคมเมืองฉะเชิงเทราช่วงเวลาก่อนที่จะมีการเลิกระบบไพร่ ทาส อีกทั้ง ปกครองการปกครองโดยแบ่งเป็นมณฑลในสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวเมืองนี้จะประกอบไปด้วยชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครอง และยังเป็นสังคมศักดินา มีทั้งชนชั้นขุนนาง / ข้าราชการ ไพร่ ทาส พระสงฆ์ รวมทั้งชาวต่างชาติที่ไม่ได้เข้าสู่ระบบไพร่ของไทยด้วย ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างก็มีวิถีชีวิตของตนเอง และวิถีชีวิตที่ต้องมาสัมพันธ์กัน ดังนี้

วิถีชีวิตของชนชั้นปกครองเมืองฉะเชิงเทรา

ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 5 พบหลักฐานชั้นต้นที่กล่าวถึงชนชั้นปกครอง มีดังนี้²

เจ้าเมือง / ผู้ว่าราชการเมือง	พระยาวิเสศฤาไชย
ปลัด	พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ
	พระกำพูชภักดี
ผู้ช่วย	พระสุนทรพิพิธ
หลวงยกกระบัตร์	หลวงบุรีพิทักษ์
กรมการเมือง	หลวงมหาดไทย
หลวงนา	
หลวงวัง	
นายกongs่วย เช่น	ขุนภักดีภูเบศ
	ขุนพิทักษ์ภูมินทร์
	ขุนนเรศใจภักดี
	ขุนนรินทร์อาษา
	ขุนณราภิรมย์ ³ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีนายกองส่วยอื่น ๆ ที่ทำหน้าที่ควบคุมไพร่ส่วย เช่น ส่วยทอง ส่วยแร่ ส่วยทองโค เป็นต้น

พระยาวิเสศอุไทย

สารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระกำแพงขุกดีปลัด หลวงยกกระบัตร กรมการเมือง ฉะเชิงเทรา เรื่องการแต่งตั้งพระยาวิเสศอุไทยแทนคนเก่าที่ป่วยถึงแก่กรรม ซึ่งมีรายละเอียดว่า “พระยาศรีสุริยพาหะจางวางกรมม้าเป็นน้องพระยาวิเสศอุไทยเคยเป็นเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา มาแต่ก่อน พอจะรับทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยชื่อสัตย์สุจริต จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสัญญาบัตร ประทับพระราชลัญจกร ตั้งให้เป็นพระยาวิเสศอุไทยผู้สำเร็จราชการเมือง ฉะเชิงเทรา ถือศักดินา 3,000 ไร่ พร้อมทั้งพระราชทาน ถาดทองคำ 1 สำหรับ ประคำทองคำ 108 เม็ด สายหนึ่ง กระบี่บังทองห้าบัง 1 เล่ม เสื้อ หมวกตุ้มปี 1 สำหรับ สัปทนปัสตุ 1 คัน เสื้อเข็มซาปริวัติ 1 ตัว ผ้าสำนวนิลาศ 1 ผืน แพรขาวห่ม 1 ผืน ปุ่มเขมร 1 ผืน สำหรับเป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ และจากหลักฐานตราหน้าย ทำให้ทราบว่าพระยาวิเสศอุไทย มีไพร่สมในสังกัด 62 คน ⁴

วิถีชีวิตของพระยาวิเสศอุไทย จะต้องปฏิบัติหน้าที่เจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเมืองอย่าง ชื่อสัตย์สุจริต และมีความรับผิดชอบอย่างสูง มิฉะนั้นก็อาจจะถูกปลดหรือถูกย้ายเข้าไปอยู่ใน กรุงเทพฯ ได้ หากเจ้าเมืองถูกฟ้องร้องหรือต้องคดีความก็มีสิทธิแต่งตั้งนายให้ไปว่าความแก้ต่าง แทนตัวได้ตามกฎหมาย นอกจากนี้ วิถีชีวิตของพระยาวิเสศอุไทยยังมีความรื่นรมย์จากการ ฟังดนตรีที่อาจจะบรรเลงโดยของไพร่สมส่วนตัวหรือบ่าวทาสในเรือนของตนเองด้วย ดังหลักฐาน ตราหน้ายที่กล่าวถึง “พระยาวิเสศอุไทยถึงแก่กรรมแล้ว ภรรยา กับบุตรแย่งชิงทรัพย์สมบัติกัน เช่น ข้าวเปลือก เงิน กระบี่ และเครื่องพิณพาทย์” ⁵

พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ

หลักฐานสารตราได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่งตั้ง พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ ปลัดเมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้

... หลวงมหาดไทยเป็นกรมการมาหลายชั่วเจ้าเมือง แล้วเป็นคน...สัตย์ชื่อมันคง ตีถอยจะเป็น ที่พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัดรับราชการบ้านเมืองต่อไปได้ ... ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานนามสัญญาบัตรตั้งหลวงมหาดไทย เป็นพระ เกรียงไกรกระบวนยุทธปลัด ถือศักดินา 600 ไร่ ⁶

ภาพประกอบ 57 พระยาวิเสศฤาไชย (ช้าง) เจ้าเมืองฉะเชิงเทราพร้อมหมวก
 ซึ่งเป็นเครื่องยศบรรดาศักดิ์ ที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ภาพนี้
 ถ่ายเมื่อปี พ.ศ. 2421 ขณะมีอายุได้ 67 ปี ปัจจุบันอยู่ในความครอบครองของ
 นายดำรง พงศ์นรินทร์ (กำนันบัว) ผู้เป็นทายาท

ภาพประกอบ 58 เสื้อเข็มซาบรวีว ดี เป็น 1 ในเครื่องยศบรรดาศักดิ์ของพระยาวิเศษฤาไชย (ข้าง) เจ้าเมืองฉะเชิงเทราที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ ขณะนี้อยู่ในความครอบครองของนายดำรงค์ พงศ์นันททรัพย์ (กำนันบัว) ผู้เป็นทายาท

นอกจากจะได้รับพระราชทาน ราชทินนาม และศักดินาแล้ว พระเกรียงไกรกระบวนยุทธยังได้รับพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ อันประกอบด้วย ถาดหมาก คนโทเงิน 1 สำหรับ สัปทนแพร หลีนสีแดง 1 คัน เสื้อเข็มซาบกำนแย่ง 1 ตัว แพรสีทับทิมติดชลิบ 1 ผืน ผ้าส่วนวิลาส 1 ผืน แพรสีขาวห่ม 1 ผืน เhingปุม 1 ผืน

หากเป็นงานราชการเฉพาะภายในเมืองจะเชิงเทรา พระเกรียงไกรกระบวนยุทธต้องฟังคำสั่งการบังคับบัญชาจากพระยาวิเสศฤาไชย แต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น⁷ ยกเว้นกรณีพิเศษที่บางครั้งมีคำสั่งแต่งตั้งข้าหลวงออกมาจากกรุงเทพฯ เพื่อปฏิบัติราชการต่างพระเนตรพระกรณ

พระสุนทรพิพิธ และ กรมมหาดไทย

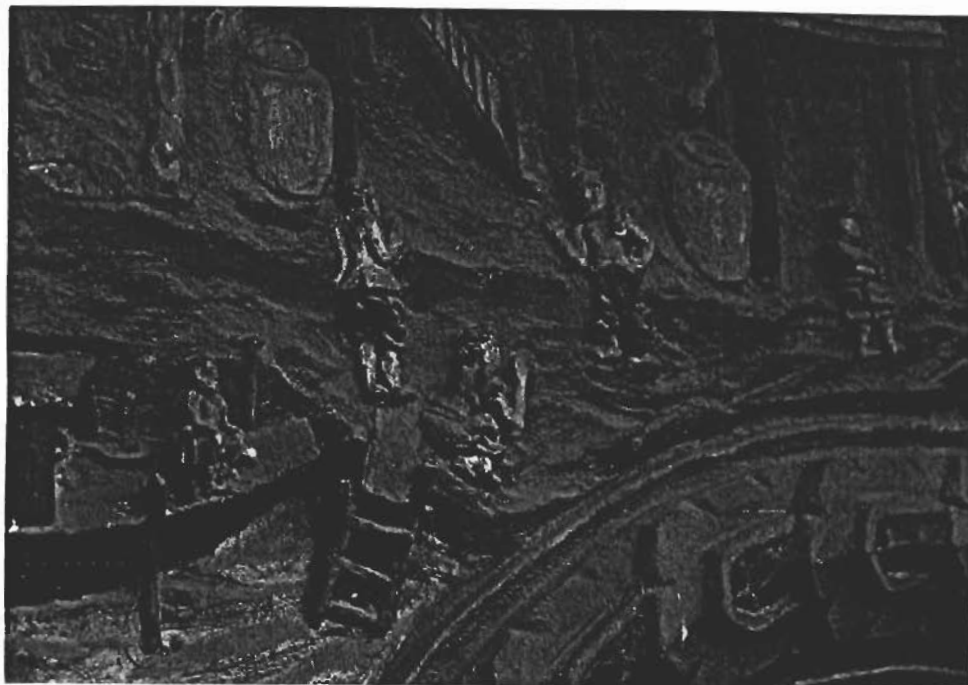
หลักฐานสารตรา เจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาวิเสศฤาไชยผู้สำเร็จราชการเมืองจะเชิงเทรา กล่าวถึงการแต่งตั้งผู้ที่จะดำรงตำแหน่งผู้ช่วย(พระสุนทรพิพิธ) และตำแหน่งกรมการเมืองหลวงมหาดไทย ที่ว่างอยู่ มีรายละเอียด ดังนี้ “หลวงเสนีบุตรพระวิเสศฤาไชยคนเก่า กับขุนศรีจำศาลบุตรพระกำพูชภักดี ทำราชการมาด้วยพระยาวิเสศฤาไชย กรมการเมือง เป็นเวลานานแล้ว ดีพอจะเป็นที่พระสุนทรพิพิธผู้ช่วยได้ กับเป็นที่หลวงมหาดไทยได้ จึงมีพระราชโองการแต่งตั้งให้หลวงเสนีเป็นที่พระสุนทรพิพิธผู้ช่วย ขุนศรีจำศาลเป็นที่หลวงมหาดไทย พร้อมทั้งพระราชทานเสื้อดอกดาวกระจาย 1 ตัว แพรขาว 1 ผืน ผ้าม่วงเงิน 1 ผืน เป็นเกียรติยศ⁸

หลวงนา และ หลวงวัง

จากหลักฐานสารตรา กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่งตั้ง หลวงวังและหลวงนา ไว้ดังนี้ “นายเปรมได้ทำราชการมาด้วยพระยาวิเสศฤาไชย กรมการเมืองจะเชิงเทรามาช้านานพอจะเป็นที่หลวงนาหลวงวังได้ ขอรับพระราชทานหลวงวังเป็นที่หลวงนา นายเปรมเป็นที่หลวงวังทำการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ให้พระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์สำหรับตำแหน่งหลวงนาและหลวงวัง คือ เสื้อดอกดาวกระจาย 1 ตัว แพรขาว 1 ผืน ผ้าม่วงเงิน 1 ผืน⁹

นายกongs่วย

หลักฐานตราน้อยกล่าวถึง การแต่งตั้งนายกongs่วยเร็วเมืองจะเชิงเทรา ว่า “พระกำพูชาศึก นายกongs่วยเร็วป่วยถึงแก่กรรม หากมีนายกongจะว่ากล่าวเลิกไพร่หลวง ส่วยผลเร็วต่อไปไม่เห็นว่าการหลวงอกภัยพินาศปลัดกองได้ว่ากล่าวเลิกไพร่หลวงส่วยผลเร็ว พร้อมด้วยขุนจรราชา นายหมวดมาช้านาน เป็นคนสัตย์ซื่อมั่นคง ดีพอจะเป็นที่นายกongได้ ขอรับพระราชทาน หลวงอกภัยพินาศปลัดกองเป็นที่พระกำพูชาศึกนายกong ขุนจรราชานายหมวดเป็นที่หลวงอกภัยพินาศปลัดกอง รับราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป¹⁰

ภาพประกอบ 59 ผู้ชายหุงโจงกระเบน สวมเสื้อราชปะแตน มาพบปะผู้ใหญ่ โดยเรือแก่งพั้ง น่าจะเป็นผู้ที่อยู่ในชนชั้นปกครอง และมีบ่าวทาส(ไม่สวมเสื้อ) แจวเรือให้ นอกจากนี้ยังมีข้าราชการชั้นผู้น้อย คือพนักงานไปรษณีย์โทรเลข ยืนอยู่ด้วย

การแต่งตั้งขุนนางข้าราชการ ซึ่งเป็นชนชั้นปกครองของเมืองฉะเชิงเทราทุกครั้ง วิธีชีวิตหลังการดำรงตำแหน่งถูกกำหนดว่า จะต้องพึงบังคับบัญชาผู้ที่ดำรงตำแหน่งสูงกว่าตน และให้สามัคคีปฏิบัติราชการกับผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอื่น ๆ อย่ามีความรังเกียจเอาเปรียบหรือแก่งแย่งกัน ให้เสียราชการในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอันขาด หากมีคดีความให้ต้องตัดสินชำระความแล้ว ต้องมีความยุติธรรม ให้อูแลชาวไทย ลาว เขมร แสก (ยกเว้นชาวจีน) ห้ามมิให้ซื้อชายฉันทูบฉันทูบ ให้กำชับห้ามปรามบุตร ภรรยา เสมียน ทนาย บ่าว ทาส อย่าให้คบหาพากันซื้อฉันทูบ ชายฉันทูบ และคบหาพากันเป็นโจรผู้ร้ายทำผิดกฎหมายบ้านเมืองเป็นอันขาด ถ้าถึงพระราชพิธีตรุษสารทก็ให้เข้าไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อเจ้าพนักงานกรมวัง ณ กรุงเทพฯ ทุกปี สำหรับพระยาวิเสศฤาไชย เมื่อรับมาแล้วก็นำไปที่พระอุโบสถพระวิหารในวัดประจำเมืองฉะเชิงเทราที่เคยรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยามาแต่ก่อน (ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้นวัดสัมปทวนเคยเป็นพระอารามหลวงและเป็นที่อยู่ของน้ำพระพิพัฒน์สัตยามาก่อน) เพื่อให้ชนชั้นปกครองคนอื่น ๆ ร่วมถือน้ำอย่างพร้อมเพียงกัน ซึ่งพิธีการสำคัญในวันนั้นทุกคนจะต้องกราบถวายบังคมกระทำสัตยานุสัตย์ต่อหน้าพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ โดยนั่งหันหน้าไปทางกรุงเทพฯ ¹¹

นอกจากนี้ สังคมเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ยังมีข้าราชการชั้นผู้น้อยในตำแหน่งอื่น ๆ อีก ซึ่งต่างก็มีวิถีชีวิตของตนไปตามหน้าที่ราชการที่ต้องปฏิบัติ และยังคงแสดงให้เห็นว่าเมืองฉะเชิงเทราก็เป็นเมืองหนึ่งที่ได้รับการปฏิรูป ในด้านสาธารณสุขโรคและการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วย เช่น ด้านการไปรษณีย์ โทรเลข ดังหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึงเลกคงเมืองฉะเชิงเทรา รับราชการเป็นพนักงานไปรษณีย์ ปีละ 12 คน รวมทั้งกล่าวถึงหมื่นศักดิ์ดาหมื่นภักดี เป็นบุรุษไปรษณีย์ ¹² นอกจากนี้ยังกล่าวถึง นายหนุศลย์เจ้าพนักงานโทรเลข ชกเบิกเงินเดือนต่อพระยาวิเสศฤาไชย ส่วนในด้านการปกครองกล่าวถึงตำแหน่งกำนันช่วยจับโจรผู้ร้าย และการรับราชการทหารประจำการโดยมีเงินเดือน ทั้งนายและไพร่ จำนวน 80 คน ¹³

วิถีชีวิตของชนชั้นที่ถูกปกครองเมืองฉะเชิงเทรา

ไพร่และทาสคือชนชั้นที่ถูกปกครอง เมื่อยกเลิกระบบไพร่ ทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว คนเหล่านี้ก็เป็นราษฎรสามัญชาวเมืองฉะเชิงเทราต่อไป ส่วนผู้ที่มีโอกาสในด้านการศึกษาก็มีความสามารถก็อาจเข้ารับราชการได้

ไพร่เมืองฉะเชิงเทรา มีทั้งไพร่สมคือไพร่ของมูลนายดังที่กล่าวถึงไพร่สมของพระยาวิเสศฤาไชยมาแล้วข้างต้น และไพร่หลวง ดังหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึงไพร่หลวงเมืองฉะเชิงเทราว่า

... นายข้าคนนี้เดิมสักเป็นไพร่หลวง อยู่ในหลวงอาณาภูธร หลวงอาณาภูธรได้

ยกนายข้าเป็นที่หมื่นองครักษ์ ... ¹⁴

ระบบไพร่มีบทบาทสำคัญในการควบคุมและจัดสรรกำลังคน เพราะกำลังคนเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งของการสร้างอำนาจทางการเมืองเป็นกำลังกองทัพเมื่อเกิดสงคราม ตลอดจนเป็นแรงงานโยธาในการก่อสร้างสาธารณสถานต่าง ๆ เช่น สร้างเมือง ป้อมปราการ กำแพงเมือง ซูดคลอง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ การควบคุมกำลังคนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับสังคมไทยสมัยก่อน

ชาวเมืองจะเชิงเทรา(ยกเว้นชาวจีนและชาวตะวันตก)ทั้งชายและหญิง จึงต้องสังกัดมูลนาย โดยเฉพาะชายฉกรรจ์จะมีการสักทนายหมู่เพื่อขึ้นทะเบียน ส่วนมากจะสักกันบริเวณข้อมือ¹⁵ เมื่อผ่านการสักทนายหมู่แล้ว ไพร่ต้องมีวิถีชีวิตที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของระบบไพร่คือถูกเกณฑ์แรงงาน ซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่าราษฎรชายหญิงที่ขึ้นทะเบียนเป็นไพร่นั้นมีความแตกต่างกัน คือไพร่ชายจะถูกเกณฑ์แรงงานมาทำราชการตามเวลาที่กำหนดเป็นประจำ การเกณฑ์แรงงานไพร่มาเข้าเวรทำงานโยธาต่าง ๆ ให้แก่รัฐในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ปีละ 4 เดือนหรือที่เรียกว่า “เข้าเดือนออกสองเดือน” และในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ได้ลดเวลาลงอีกเหลือเพียงปีละ 3 เดือน หรือ “เข้าเดือนออกสามเดือน”¹⁶

ด้วยเหตุนี้ วิถีชีวิตของไพร่ชายเมืองจะเชิงเทราจึงมักจะถูกเกณฑ์แรงงานมาใช้ในราชการต่าง ๆ ช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์เท่าที่พบ มีดังนี้

- ในปี พ.ศ. 2385 ถูกเกณฑ์ตัดไม้กันเกรา เต็งรัง ยาง ประดู่ ฯลฯ รวมกันเป็นจำนวน 451 ต้น สำหรับทำเสาซึ่งสายไซที่เมืองสมุทรปราการ และซ่อมแซมโรงฝาง¹⁷

- ในปี พ.ศ. 2386 ถูกเกณฑ์ให้ต่อเรือลำเลียง จำนวน 7 ลำ เพื่อใช้บรรทุกข้าว และเกลือส่งกองทัพที่ออกไปตั้งค่ายรบกับญวนที่ประเทศเขมร¹⁸

- ในปี พ.ศ. 2387 ถูกเกณฑ์ให้ซ่อมแซมและทำป้อม กำแพงเมืองจะเชิงเทรา¹⁹

- ในปี พ.ศ. 2388 ถูกเกณฑ์ปรับที่ดินเพื่อสร้างเมืองจะเชิงเทราใหม่ โดยทำตึกดิน 3 ห้อง 2 หลัง ทำศาลเจ้าหลักเมืองและเกณฑ์ตัดไม้ สนธิฐ สำหรับใช้สร้างเมืองอีกเป็นจำนวนมาก²⁰

- ในปี พ.ศ. 2390 ถูกเกณฑ์ลงไปกรุงเทพ ฯ เพื่อทำพระเมรุงานพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย²¹

- ในปี พ.ศ. 2393 ถูกเกณฑ์มาอยู่เวรยามรักษาเมือง ซ่อมแซมป้อม กำแพงเมืองจะเชิงเทรา และโรงปืนที่ซำรูด²²

- ในปี พ.ศ. 2394 ถูกเกณฑ์ลงมากรุงเทพ ฯ เพื่อทำการพระเมรุพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว²³

- ในปี พ.ศ. 2395 ถูกเกณฑ์ตัดรากล้าพู่ จำนวน 30 ราก ส่งเข้าไปกรุงเทพ ฯ เพื่อใช้ทำรูปสลัตรี รูปเทวดา ประดับพระเมรุพระศพพระองค์เจ้าโสมนิวัฒนาวัตต์ ตัดไม้ส่งกรุงเทพ ฯ เพื่อใช้ซ่อมประตู กำแพงรอบพระบรมมหาราชวังที่ชำรุดผุพัง และตัดไม้ส่งเข้ากรุงเทพ ฯ เพื่อใช้ทำตาลปัตรถวายพระสงฆ์ในงานฉลองวัดบวรนิเวศวิหาร ²⁴

- ในปี พ.ศ. 2396 ถูกเกณฑ์ตัดไม้ส่งกรุงเทพ ฯ เพื่อใช้ทำปราสาทปราสาท สำหรับประดิษฐานพระแก้วมรกตและพระไตรปิฎก เนื่องจากของเดิมเก่าชำรุดทรุดโทรม ²⁵

หลักฐานตราน้อยกล่าวถึง “การเกณฑ์เลิกส่วยทอง ส่วยผลเร็วเมืองฉะเชิงเทรา เข้าไปทำการพระเมรุ โดยให้เร่งรัดนายกองปลัดกองคุมตัวแลกลงเข้าไปส่งยังกรุงเทพ ฯ โดยเร็วให้ทันตามกำหนด” ²⁶

นอกจากนี้ยังมีการเกณฑ์แรงงานไพร่เพื่อใช้ราชการอื่นอีก เช่น การรักษาความปลอดภัยของเมือง การจับโจรผู้ร้าย ดังหลักฐานตราน้อยกล่าวถึง ดังนี้

... แต่งให้พระสุนทรพิพิธ พระวิษิตภักดีผู้ช่วยคุมขุนหมื่น ไพร่ออกตรวจตราช่วยอำเภอกำนันจับโจรผู้ร้ายฝั่งตะวันออก ฝั่งตะวันตก ตลอดแขวงเมืองฉะเชิงเทราเดือนละ 4 ผลัด ... แต่ขุนหมื่นไพร่สม พระยาวิเศษฤๅไชยที่ถึงแก่กรรม คงมีตัว 62 คน ว่างเปล่าอยู่ หาได้รับราชการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ พระวิเศษฤๅไชย ขอขุนหมื่น ตัวไพร่ 62 คนผลัดเปลี่ยนกันเข้ากองพระสุนทรพิพิธ กองพระวิษิตภักดี ตรวจตราจับโจรผู้ร้ายต่อไป... ²⁷

ไพร่ที่ไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงานเข้าเดือนรับราชการ ก็อาจจ้างผู้อื่นไปเข้าเดือนแทนได้ และไพร่เมืองฉะเชิงเทราบางคนมีการจ้างผู้อื่นไปเข้าเดือนทำงานแทน เช่น หลักฐานร่างตราเจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ถึงเมืองฉะเชิงเทราที่ว่า

.....เจ้าหมื่นนายกองก็ไปขอเอาตัวมาไซ้ราชการ เมื่อนายเงินไม่ยอมให้ไปก็ต้องเสียเงินค่าเดือนไหนแก่เจ้าหมื่นนายกอง จ้างคนอื่นทำการต่อไป เปนแบบขางมา ดังนี้ ... ²⁸

และหลักฐานร่างตราน้อยเจ้าพระยานิกร ฯ ถึงเมืองพนมสารคาม ว่า

... มีตราโปรดให้เกณฑ์คนส่วยทอง ... ออกไปคิดราชการที่เมืองอุดงมีไชย ... ไปราชการทัพ ... ตกลงทับไว้ ให้ตัวเลขระดมทำการพระเมรุ ตัวเลขที่ป่วยเจ็บไปไม่ได้ต้องเอาเงินจ้างคนไปแทน ... ²⁹

ในช่วงที่รัฐไม่มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานเกณฑ์ ก็จะให้ไพร่ส่งสิ่งของที่ทางราชการต้องการแทน ซึ่งส่วนมากเป็นของป่า เช่น เร่ว กระวาน รง ไม้ สี่ผั่ง เป็นต้น เนื่องจากในช่วงรัตนโกสินทร์ ก่อนปี พ.ศ. 2398 โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 การค้าสำเภาเจริญรุ่งเรือง มากของป่าเหล่านี้เป็นสินค้าสำคัญในการค้ากับต่างประเทศ ดังใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องส่ง ผลเร็วส่วย ว่า “ข้าพเจ้าพระยาวิเสศฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ด้วยมีท้องตราพระราชสีห์ โปรดเกล้าฯ ออกมาถึงข้าพเจ้า กรมการว่า ผลเร็วเงินต้นสินค้าสำหรับตอบแทนสำเภา นายสลุปกำปั่น ลูกค้าต่างประเทศเสมอทุกปี”³⁰

วิถีชีวิตอีกอย่างหนึ่งของชาวฉะเชิงเทรา คือการหาของป่าเพื่อส่งส่วยให้แก่รัฐ ในช่วงสมัย ต้นรัตนโกสินทร์เป็นช่วงที่ไทยกำลังฟื้นฟูบูรณะบ้านเมือง จึงจำเป็นต้องใช้สิ่งของบางอย่าง ซึ่งรัฐ อาจเรียกเก็บส่วยเกณฑ์เป็นกรณีพิเศษ เพื่อใช้ในกิจการบางอย่างโดยเฉพาะ เช่น งานพระเมรุ หรืองานก่อสร้างต่าง ๆ ที่ต้องใช้วัสดุก่อสร้างเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ทางเมืองฉะเชิงเทราจึง มักจะถูกเกณฑ์ให้ส่งสิ่งของต่าง ๆ อยู่เสมอ คือ

- ในปี พ.ศ. 2352 เกณฑ์ให้ส่งผ้าขาว เส้าพระเมรุ ไม้จั่ว ลูกฟักแพง เชือกหนัง ทวยไธสง จาก หลักหมัน ไม้ไผ่ป่า ไม้อุโลก น้ำมันยาง สี่ผั่ง และชัน เพื่อใช้ทำการพระเมรุ รัชกาลที่ 4³¹

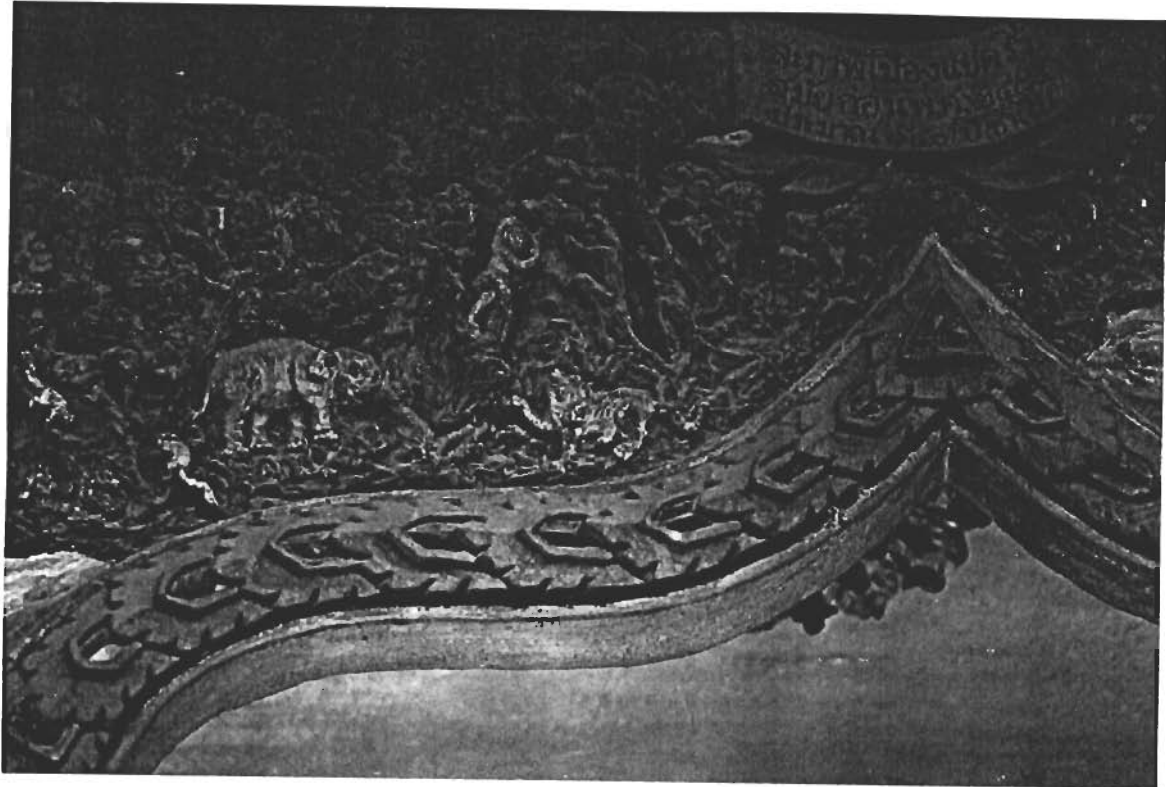
- ในปี พ.ศ. 2377 เกณฑ์ให้ส่งแจว กงทับท้าย กงฉากงย กงฉากลา และกง เพื่อนำไปต่อเรือสำเภา³²

- ในปี พ.ศ. 2378 เกณฑ์ให้ส่งไม้ เพื่อนำไปทำเพดาน ประตู และกำแพงแก้ววัด พระเชตุพลวิมลมังคลาราม³³

การเกณฑ์สิ่งของเหล่านี้ ล้วนต้องมาตักหนักกับไพร่ชาวเมืองฉะเชิงเทราทั้งสิ้น บางครั้ง วิถีชีวิตไพร่ชาวเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อทนความลำบากไม่ไหว จึงต้องหลบหนีการเกณฑ์แรง ดัง หลักฐานตราหน้อยที่กล่าวถึงไพร่หลวงเมืองฉะเชิงเทราหลบหนีราชการ³⁴

ทาส

เมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ ทรงประกาศเลิกทาส เมืองนี้ก็เคยมีทาส ซึ่งวิถีชีวิตย่อมไม่มีความสะดวกสบายเหมือนคนชาวเมือง กลุ่มอื่น ทั้งต้องถูกใช้แรงงานและบางครั้งหากนายทาสไม่พอใจก็อาจจะถูกลงโทษได้ เพราะ กฎหมายเกี่ยวกับทาส ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนแต่ห้ามลงโทษถึงตาย มิฉะนั้นนายทาสคนนั้นต้องมี ความผิด หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าเมืองฉะเชิงเทรามีทาส คือหลักฐานตราหน้อย ที่กล่าวถึงเจ้า เมืองฉะเชิงเทรามีคดีความผูกคนจีนฟ้องร้องกล่าวโทษไปยังลูกขุน ณ ศาลหลวง เจ้าพระยารัตน บดินทรฯ ที่สมุหนายกจึงมีหนังสือมาถึงพระกรัวยงไกรกระบวนยุทธปลัดเมืองฉะเชิงเทรา ให้ส่ง ตัวพระยาวิเสศฤาไชยเข้าไปกรุงเทพ ฯ แต่ราชการที่เมืองฉะเชิงเทราก็สำคัญมาก จึงให้พระยา

ภาพประกอบ 60 ผู้ชายกำลังปีนต้นไม้ หนีสัตว์ป่าคือ เสือ และช้าง ในช่วงสมัย
รัตนโกสินทร์ ก่อนการยกเลิกระบบไพร่ ชายคนดังกล่าวอาจเป็นไพร่ที่ต้องถูก
เกณฑ์แรงงานของป่าสงวนเป็นส่วยหรือเก็บวิธีชีวิตอีกอย่างหนึ่ง กล่าวคือยามฤดู
แล้งจะเข้าป่า เพื่อหาอาหาร หาสมุนไพร หรือของป่าอื่น ๆ เพื่อนำไปขาย
หรือแลกเปลี่ยนสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นต้องใช้คู่ปโภคบริโภค

วิเสศญาไชยแต่งตั้งนายให้ไปว่าความแก้ต่างแทนตัวได้ตามกฎหมาย หากเจ้าเมืองและกรมการเมืองที่มีรายชื่อต้องคดีคิดหลบหนีก็ให้เกาะบุตร ภรรยา บ่าวทาส ชายหญิง เป็นตัวจำนำไว้ และ “นายคล้าย ให้ทาส 3 คน เลากกระบือไปเลี้ยง 16 ตัว”³⁵ และ “ถ้าแดงเฮย จะเอาตัว อ้ายยัง อี้แก้วทาส ให้ไว้ใช้สอยเป็นประกัน หาได้เอาสารกรมธรรม์ ค่าตัวอ้ายยังอี้แก้วทาส มาไม่”³⁶ และพระยานัคราญรักษ์ ให้อ้ายเพ็ญ อ้ายสม ทาส ไล่ฝูงกระบือไปเลี้ยงอยู่ที่ทุ่งนา กับอำเภอทรัพย์ฟ้องต่อลูกขุน ณ ศาลหลวงว่า “ก็พุ่มอ้ายควายทาส ลักเอาเรือพายมา 2 แจง ของเงินจิวอำเภอทรัพย์ หนีมาพักอาศัยอยู่ที่บ้านเรือนเงินเทียนถัน อำเภอเล็ก”³⁷

การที่มีกฎหมายห้ามลงโทษทาสถึงตายนั้น น่าจะเพื่อปกป้องชีวิตทาส ถึงแม้จะมีกฎหมายดังกล่าวขึ้นมา แต่วิถีชีวิตของทาสเมืองจะเชิงเตตราบางคนก็ถูกนายเงินลงโทษถึงตาย ดังหลักฐานตราหนึ่งที่ว่า “สุนร์ักษ์ณรงค์เป็นโจทย์ฟ้อง นายโชต อำเภอจัดตีที่ที่ทาสตาย”³⁸

เนื่องจากทาสมีฐานะเสมือนทรัพย์สินส่วนตัวของนายเงิน การโอนหรือขายต่อนายเงิน จะมีสิทธิเต็มที และเมื่อนายเงินถึงแก่กรรมทาสก็จะตกทอดไปสู่ทายาทผู้รับมรดกของนายเงิน

สังคมเมืองจะเชิงเตตราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ นอกจากจะมีชาวไทยที่เป็นทั้งชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครองแล้ว ยังมีชาวต่างชาติกลุ่มอื่น ๆ อีก ซึ่งล้วนมาจากวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กันในสังคมของเมืองนี้ กล่าวคือต้องถูกปกครองในระบบไพร่เช่นเดียวกัน ยกเว้นชาวตะวันตกและชาวจีนที่ถือเป็นชนชั้นพิเศษ

วิถีชีวิตชาวมอญเมืองจะเชิงเตตรา

การที่ชาวมอญพากันอพยพเข้ามาเมืองไทย สาเหตุสำคัญเนื่องจากพม่าได้เกณฑ์แรงงานชาวมอญเกือบตลอดเวลา และบางครั้งพม่ามีนโยบายปราบปรามชาวมอญอีกด้วย มอญจึงพากันอพยพเข้ามาในประเทศไทยด้วยความสมัครใจ มากกว่าที่จะเข้ามาในลักษณะของการถูกกวาดต้อนเป็นเชลย

ชาวมอญพากันอพยพเข้ามาไทย ครั้งหลังสุดคือในสมัยรัชกาลที่ 2 ตรงกับปี พ.ศ. 2358 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ บ้าง เมืองปทุมธานีบ้าง นนทบุรีบ้าง และบริเวณอื่น ๆ มีอยู่กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็ก ๆ เช่น ที่เมืองจะเชิงเตตรา เป็นต้น จากหลักฐานใบบอก สวรรดา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้กล่าวถึง “กองรามัญ” และกล่าวถึงชาวมอญ “มะโลก มะเซา มะตุ”³⁹ เป็นหลักฐานที่ยืนยันว่ามีชาวมอญอยู่ในเมืองจะเชิงเตตรา บริเวณปากน้ำบางปะกงโดยอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านของตน และอยู่ภายใต้ระบบไพร่เช่นเดียวกับคนไทย ดังหลักฐานร่างสวรรดาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งได้กล่าวถึง “ไพร่หลวงกองรามัญ ได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม”⁴⁰

วิถีชีวิตของชาวมอญเมืองจะเชิงเตตรา จะมีการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม การตัดไม้ หาของป่า รับราชการและค้าขาย นอกจากนี้ชาวมอญยังมีความมั่งคั่งและความสามารถในการ

การทำอิฐ แม้กระทั่งการตั้งเมืองฉะเชิงเทราใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อิฐที่นำมาใช้ในการสร้างป้อม กำแพงเมืองและศาลหลักเมืองของเมืองฉะเชิงเทรา ก็ได้มาจากการทำอิฐของกลุ่มชาวมอญนั่นเอง⁴¹

ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ (ปลายรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 4) ที่เมืองฉะเชิงเทรามีการผลิตน้ำตาลทรายเป็นจำนวนมาก อิฐที่ชาวมอญทำก็มีความสำคัญต่อกิจกรรมการผลิตน้ำตาลทรายนี้ด้วย เพราะการทำโรงที่บดอ้อยน้ำตาลทรายจำเป็นที่จะต้องใช้อิฐในการก่อทำเตาเคี่ยวน้ำตาล

ชาวมอญเมืองฉะเชิงเทรา พบมากแถบปากแม่น้ำบางปะกงในบริเวณรอบ ๆ วัดพิฆเนศวร วาส ซึ่งอยู่ปะปนไปกับคนไทย ในระยะเวลาต่อมาชาวมอญเหล่านี้ ได้มีการผสมกลมกลืนเป็นไทยและมีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับคนไทย จนไม่สามารถแยกแยะได้แล้วว่าเป็นคนไทยหรือคนไทยเชื้อสายมอญ การผสมผสานกันทางวัฒนธรรม ชนบวชนิยมประเพณีตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ แต่ก็มีบ้างที่ยังคงรักษาวัดนธรรม ชนบวชนิยมประเพณีดั้งเดิมของกลุ่มตนเองไว้ จนบางอย่างกลายเป็นประเพณีพื้นบ้านของเมืองฉะเชิงเทรา อันเป็นเอกลักษณ์ของชาวมอญ เช่น ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง เป็นต้น

วิถีชีวิตของชาวเขมรเมืองฉะเชิงเทรา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีทั้งชาวเขมรที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารและเชลยที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่อาศัยตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองนี้ เนื่องจากฉะเชิงเทรา เป็นเมืองทางผ่านเส้นทางการเดินทัพของไทยทั้งในสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่จะไปยังเขมรลาวและญวน ดังนั้นเมื่อไทยเป็นฝ่ายชนะหรือยกทัพกลับมาก็มักจะมีกวาดต้อนเอาชาวเขมรเข้ามาด้วย เช่น

- ในปี พ.ศ. 2325 ไทยยกทัพไปรบกับญวนในเขมร⁴²
- ในปี พ.ศ. 2327 ไทยยกทัพเรือไปตีเมืองไซ่ง่อนและรบในเขมร⁴³
- ในปี พ.ศ. 2353 ยกทัพไปรบกับญวนในเขมร⁴⁴

- ในปี พ.ศ. 2377 เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ถอนกองทัพออกจากประเทศเขมร จึงได้ทำการกวาดต้อนครอบครัวชาวเขมรเข้ามาด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ส่งครัวพระยาพิษณุโลกและครัวพระยามหาอิราษ ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา

- ในปี พ.ศ. 2386 ยกทัพไปรบกับญวนในเขมร เขมรที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาบางส่วนก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา และมีบางส่วนที่พากันเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เช่น เจ้าองค์ด้วงเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้ส่งบุตร ภรรยา ทาสชายหญิงเข้าไปอยู่ที่กรุงเทพฯ แต่เกวียน กระบือของครอบครัวพวกองค์ด้วงให้รักษาไว้ที่เมืองฉะเชิงเทรา โดยมีบ่าวไพร่ชาวเขมรบางส่วนของเจ้าองค์ด้วงอยู่รักษา⁴⁵

ไพร่ชาวเขมรส่วนนี้จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา ดังนั้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมืองฉะเชิงเทราจึงมีชาวเขมรอยู่มาก ดังตารางข้อมูลด้านล่างนี้

ตาราง 2 แสดงจำนวนเลิกไพรหลวง (เขมร)⁴⁶

พ.ศ. / รัชกาล	จำนวนคน	หมายเหตุ
2377 (ร. 3)	64	2 กองคือ - กองพระยาพิษณุโลก - กองพระยามหาอิราช
2384 (ร. 3)	102	4 กองคือ - กองพระยาพิษณุโลก - กองพระยามหาอิราช - กองขุนเทพพรมมา - กองขุนฤชาเดโช
2389 (ร. 3)	106	4 กองคือ - กองพระกำพูนภักดี - กองพระวิชิตสงคราม - กองขุนเทพพรมมา - กองขุนฤชาเดโช
2390 (ร. 3)	339	4 กองคือ - กองพระกำพูนภักดี - กองพระวิชิตสงคราม - กองขุนเทพพรมมา - กองขุนฤชาเดโช
2392 (ร. 3)	379	4 กองคือ - กองพระกำพูนภักดี - กองพระวิชิตสงคราม - กองขุนเทพพรมมา - กองขุนฤชาเดโช

จำนวนไพร่เขมรที่ปรากฏตามตาราง 2 นี้ เป็นเพียงไพร่ฉกรรจ์ชาวเขมรที่ถูกสักเป็นไพร่หลวง ยังไม่ได้รวมไพร่หญิง เด็ก คนชรา คนพิการ ภิกษุและสามเณร หากรวมชาวเขมรที่กล่าวถึงนี้ ก็จะมี

มีจำนวนไพร่ชาวเขมรมากกว่าที่ปรากฏตามตาราง 2 และในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 -- รัชกาลที่ 5 ชาวเขมรเมืองฉะเชิงเทรายังคงรักษาเอกลักษณ์บางอย่างไว้ เช่น คำเรียกชื่อ ดังหลักฐานตราน้อย ที่ว่า “นักโนรีฉาย บุตรพระยาการมาธิบดีเขมร” และชาวเขมรเหล่านี้ถูกปกครองอยู่ภายใต้ระบบไพร่เช่นเดียวกับคนไทย ดังหลักฐานสารตรา ที่กล่าวถึง “บาญชีเลกเขมร กองส่วยผลเร็วเมืองฉะเชิงเทรา”⁴⁷ และตราน้อยที่กล่าวถึง พระยาวิเศษฤาไชย กรมการมีหนังสือแจ้งไปยังกรมมหาดไทยว่า ได้เก็บเงินจากเลกส่วยผลเร็วของเขมร 4 กอง แล้วนำไปจ่ายเงินเดือนให้ทหารเมืองฉะเชิงเทรา⁴⁸

ชาวเมืองฉะเชิงเทราเชื้อสายเขมรที่อาศัยอยู่ในเมืองนี้ พบมากที่บ้านหัวสำโรง สระสองตอน อำเภอแปลงยาว บ้านดงน้อย อำเภอราชสาส์น กลุ่มชาวเขมรนี้ บางส่วนเป็นชาวเขมรดั้งเดิมที่อาศัยอยู่มานานแล้ว ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายไว้ในประชุมพระราชนิพนธ์ ภาคปกิณกะ ภาค 1 ว่า

... แต่เดิมนั้นแผ่นดินเขมรมี 4 ส่วน ส่วนที่อยู่ในประเทศไทยในขณะนี้เป็นส่วนที่เรียกว่าขอมแปรพักตร์ หรือที่เรียกว่า เขมรไทย คือเขตตั้งแต่แม่น้ำบางปะกงด้านตะวันออกไปจดฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ (ของเขมรปัจจุบัน) จะเห็นได้จากชื่อบ้านเมืองแถบนี้เป็นชื่อไทยบ้าง เขมรบ้าง ... อย่างเมืองฉะเชิงเทราเป็นชื่อเขมร ... คนที่อยู่ในหัวเมืองนี้เป็นไทยบ้าง เขมรบ้าง ปะปนกันมาแต่ครั้งโบราณ ... เมื่อใดที่ไทยมีกำลังเข้มแข็งก็จะขับไล่เขมรถอยร่นไปบ้าง เมื่อเขมรมีกำลังกำนาจก็จะเข้าครอบครองจนถึงเมืองนครนายก เมืองประจิม(ปราจีนบุรี) เมืองฉะเชิงเทรา ด้วยเหตุนี้ทำให้คนไทยและเขมรปะปนกันเรื่อยมา ...⁴⁹

และบางส่วนก็เป็นชาวเขมรที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร หรือถูกกวาดต้อนเข้ามาในคราวที่ไทยทำสงครามอานามสยามยุทธกับญวนในเขมร (พ.ศ. 2376 - 2390) คนเขมรเหล่านี้ ได้อยู่อาศัยปะปนไปกับกลุ่มคนไทย ทั้งยังมีการผสมผสานกันทางสายเลือดโดยวิธีการสมรส จนต่อมาในภายหลังได้กลายเป็นคนไทยไปแล้ว นอกจากเอกลักษณ์บางอย่างที่ยังคงเหลืออยู่ เช่น การเลี้ยงผีเขมร เป็นต้น

วิถีชีวิตชาวลาวในเมืองฉะเชิงเทรา

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวลาวทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรานั้น มีทั้งที่เข้ามาสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และถูกกวาดต้อนเข้ามาในฐานะของเชลย เช่น

- พ.ศ. 2321 สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกกองทัพไปตีอาณาจักรล้านช้าง จึงได้

เมืองจำปาศักดิ์และเมืองเวียงจันทน์กับหัวเมืองขึ้นมาเป็นของไทย เมื่อยกทัพกลับ ได้ทำการกวาดต้อนครอบครัวลาวเวียงจันทน์ และลาวหัวเมืองต่าง ๆ ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงเข้ามาด้วย ชาวลาวบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในครั้งนี้ ให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา⁵⁰ บริเวณอำเภอพนมสารคาม และอำเภอสนามชัยเขตในปัจจุบัน

- พ.ศ. 2335 เมืองพวนและเมืองแก่ง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นต่อกรุงเวียงจันทน์ได้กบฏขึ้น เมือง มีเจ้านันทเสนเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ จึงได้แต่งตั้งกองทัพขึ้นไปปราบปรามได้สำเร็จ แล้วกวาดต้อนครอบครัวลาวเมืองพวนส่งเป็นบรรณาการมาให้ไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้ครอบครัวลาวเมืองพวนเหล่านี้เข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา บริเวณอำเภอพนมสารคาม อำเภอสนามชัยเขตและอำเภอราชสาส์น⁵¹

- พ.ศ. 2369 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์แห่งกรุงเวียงจันทน์เป็นกบฏต่อไทย หลังปราบกบฏอนุวงศ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีนโยบายทำลายกรุงเวียงจันทน์ทั้งหมด และให้กวาดต้อนกำลังไพร่พลของฝ่ายลาวทั้งชาวลาวเวียงจันทน์ และลาวพวน (จากเมืองพวนและเขตเมืองใกล้เคียง) เข้ามาไทยด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้ลาวฟื้นตัวได้อีก และป้องกันไม่ให้ไพร่พลของลาวต้องตกไปเป็นกำลังของฝ่ายญวน ซึ่งขณะนั้นกำลังเริ่มรุกรานไทยอยู่ และไพร่พลบางส่วนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาครั้งนี้ โปรดให้ไปตั้งถิ่นฐานทำมาหากินที่เมืองฉะเชิงเทรา บริเวณบ้านท่าซราน⁵² ต่อมายกขึ้นเป็นเมืองพนมสารคามและยุบเป็นอำเภอพนมสารคามในปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานสารตรา กล่าวถึง “ลาวเชลยเมืองฉะเชิงเทรา”⁵³ และใบบอกเอกสารของทางราชการ ที่กล่าวถึง “ลาวเชลย” “ลาวเมืองพวน” “ลาวเวียง”⁵⁴ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีชาวลาวเวียงจันทน์ ลาวเมืองพวนที่ถูกกวาดต้อนเป็นเชลยเข้ามาอยู่อาศัย ตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ในเมืองนี้

ส่วนชาวลาวยุคที่เข้ามาสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ ท้าวทุมหรือพระอินทรอาษา ได้คุมเลกสักลงมาในช่วงเวลาที่เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ เมื่อไทยปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์เรียบร้อยแล้ว ท้าวทุมจึงได้กวาดต้อนชาวลาวยุคที่เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รัชกาลที่ 3 โปรดฯ รับไว้และให้ออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ชายเมืองระหว่างเมืองชลบุรีกับเมืองฉะเชิงเทรา บริเวณอำเภอบ้านโพธิ์⁵⁵ และเอกสารร่างตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึงลาวในแขวงเมืองฉะเชิงเทราเข้ามาสวามิภักดิ์

ข้อมูลจากเอกสารขั้นต้น เช่น สารตรา ร่างตรา ใบบอกและบัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัดส่วน เป็นหลักฐานยืนยันให้รู้ว่า เมืองฉะเชิงเทรามีชาวลาวยุคที่เข้ามาอาศัยอยู่ ดังข้อความที่กล่าวถึง ดังนี้

@ ลาวกองท่าซราน⁵⁶

@ ลาวเมืองพวน และหลักฐานตราน้อย กล่าวถึง “นายเลกมีบ้านอยู่ แขวงเมืองพนมสารคาม ขอสมัครเป็นไพร่หลวงลาวพวน”⁵⁷

@ ลาวเมืองพลาน⁵⁸

@ การให้เบี้ยหวัดแก่นายกอง ขุนหมื่น นายหมวด กองลาว⁵⁹

@ ลาวพวน ลาวเวียง มีอยู่มากที่เมืองพนมสารคาม⁶⁰

เมื่อชาวลาวเหล่านี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินที่เมืองฉะเชิงเทราแล้ว ไทยได้ใช้นโยบายปกครองชาวลาวยุคแรกได้ระบบไพร่เช่นเดียวกับคนไทย จะเห็นได้จากหลักฐานใบบอกเมืองฉะเชิงเทรากล่าวถึง “ลาวไพร่หลวง บ้านท่าลาดและบ้านดงยาง มีตราภูมิคุ้มห้าม” และหลักฐานตราน้อย กล่าวถึง หัวศรีอุปหาต นายกองลาวไพร่หลวงอาสาเมืองฉะเชิงเทรา กองส่วยทอง⁶¹

จากข้อมูลเอกสารต้นต้นที่ผู้เขียนรวบรวมได้ พบว่ามีชาวลาวในเมืองฉะเชิงเทราสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 เป็นจำนวนมาก ดึงข้อความในร่างตราน้อยสมัยรัชกาลที่ 4 กล่าวถึง “ไพร่บ้านพลเมืองเป็นลาวมาก” และ “เมืองฉะเชิงเทรามีลาวมากอยู่”⁶² ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 3 แสดงจำนวนเลขไพร่หลวงลาวเมืองฉะเชิงเทรา⁶³

พ.ศ. / รัชกาล	จำนวน (คน)	หมายเหตุ
2384 (ร. 3)	249	มีจำนวน 12 กอง <ul style="list-style-type: none"> ● กองเจ้าสารเมืองขวางและบุตรหลาน ท้าวเพี้ยคนใช้ ● กองขุนภักดีภูเบศ ● กองขุนพิทักษ์ภูมินทร์ ● กองขุนเรศใจภักดี ● กองขุนรินทร์อาสา ● กองขุนณราภิรมย์ ● กองขุนประจัญทมิฬ ● กองขุนสุนทรและขุนชนะนิคม ● กองขุนไพรีพินาศ ● กองขุนพิทักษ์คำวิน

ตาราง 3 (ต่อ)

พ.ศ. / รัชกาล	จำนวน (คน)	หมายเหตุ
		<ul style="list-style-type: none"> ● กองอุปหาตขึ้น ● กองทหารปืนใหญ่หลวงสำแดงเดชา
2387 (ร. 3)	123	มีจำนวน 8 กอง
2389 (ร. 3)	209	ไม่ปรากฏจำนวนกอง
2392 (ร. 3)	249	ไม่ปรากฏจำนวนกอง
2396 (ร. 4)	232	ไม่ปรากฏจำนวนกอง

จำนวนชาวลาวที่ปรากฏในตาราง 3 นั้นยังมีได้รวมจำนวนไพร่หญิง เด็ก คนพิการ คนชรา ทาส นายและบุตรหลานนาย เป็นเพียงไพร่จกรรจที่ถูกลักเป็นเลกไพร่หลวงเท่านั้น

วิถีชีวิตชาวลาวเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเพาะปลูก ทำนาทำไร่ ทาของป่าและเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู โค ดิงหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึง “นายกรกับพวกพากันไปซื้อโค 5 ตัว มาจากท้าวคำผง บ้านเมืองเก่า พนมสารคาม”⁶⁴ นอกจากนี้ชาวลาวพวนยังมีความชำนาญในการดูแลและหาแร่ทองคำ ดิงหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึงว่า “เลกลาวพวนส่งทอง ขึ้นเมืองพนมสารคาม”⁶⁵ ลาวกลุ่มนี้สามารถที่จะไปหาแหล่งแร่ที่มีในเมืองฉะเชิงเทรา และไปทำการร่อนแร่ทองคำ จากแหล่งที่ค้นพบบริเวณต้นน้ำเขาชะมูน (อยู่ปลายเขตของพื้นที่อำเภอยะเกด) ซึ่งจะเห็นได้จากการส่งส่งทองคำเท้าไปยังเมืองหลวง กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2383 ส่งส่งทองหนัก 1 ชั่ง 16 ตำลึง 2 บาท และในปี พ.ศ. 2393 ส่งส่งทองคำหนัก 1 ชั่ง 1 ตำลึง 2 สลึง และส่งทองเป็นตัวอย่างหนัก 1 บาท⁶⁶

ชาวลาวยังมีความชำนาญในการถลุงแร่เหล็กด้วย ซึ่งจากหลักฐานใบบอกในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการตั้งโรงถลุงเหล็กขึ้นที่พนมสารคาม ลูกจ้างในโรงถลุงเหล็กส่วนมากเป็นชาวลาว อีกทั้งเมื่อมีการซ่อมโรงปืนและปืนใหญ่ที่ป้อมเมืองฉะเชิงเทรา ก็ได้ชาวลาวที่เป็นช่างเหล็กจากกองขุนเรศใจภักดี ไปทำการซ่อมปืนใหญ่⁶⁷

นอกจากนี้ ชาวลาวเมืองฉะเชิงเทรายังเป็นแรงงานรับจ้างชุดสลอกคลองบางชนากเชื่อมระหว่างแม่น้ำบางปะกงกับแม่น้ำเจ้าพระยา ในสมัยรัชกาลที่ 3 ด้วย⁶⁸ ในสมัยรัตนโกสินทร์

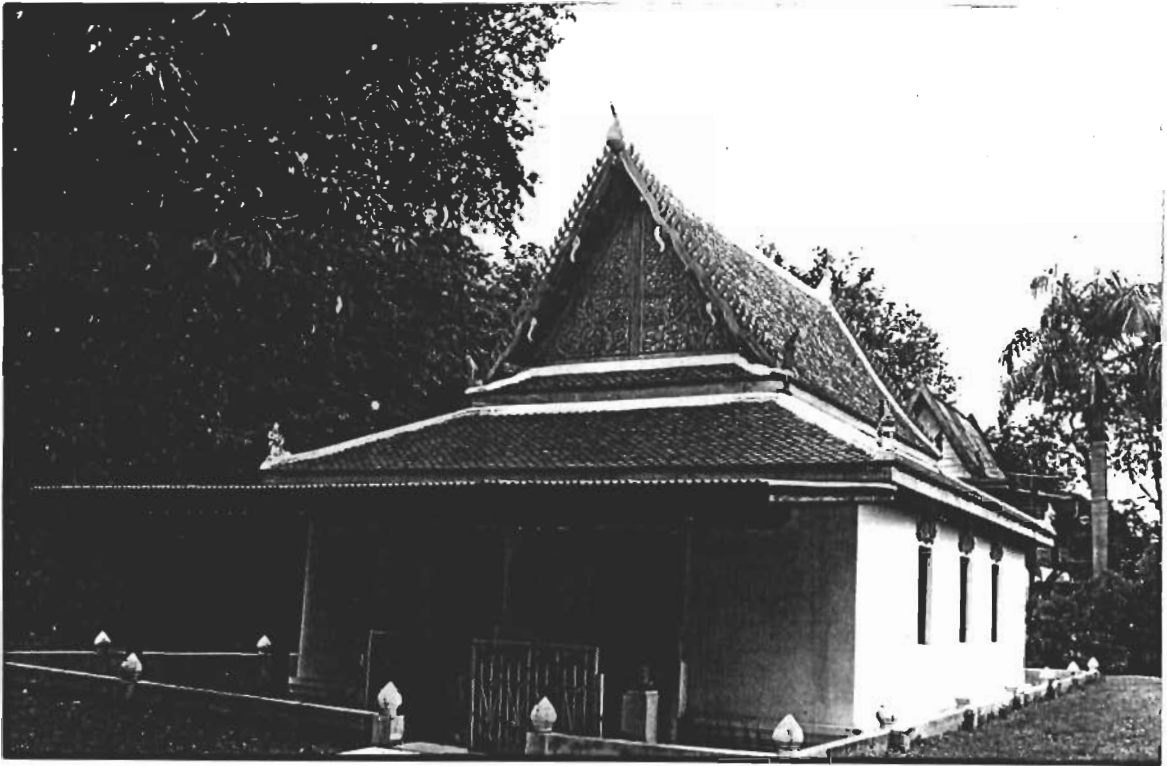
ก่อนปี พ.ศ. 2398 ที่เมืองฉะเชิงเทรามีการผลิตน้ำตาลทรายเพื่อการค้า มาก ชาวลาวเหล่านี้ได้เข้ามามีส่วนในการผลิต โดยการตัดฟันส่งโรงทำอ้อยเพื่อให้เคี้ยวน้ำตาลทราย

การที่ชาวลาวต้องเข้าสู่ระบบไพร่ เช่นเดียวกับคนไทยนั้น การถูกเกณฑ์แรงงานเพื่อไปใช้ในงานราชการก็ต้องมีเหมือน ๆ กัน และการถูกเกณฑ์ในบางครั้ง ทำให้วิถีชีวิตต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับงานพระราชพิธีบางอย่าง ดังหลักฐานสารตราที่ว่า

... พระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า 2 พระองค์ ทรงพระเจริญสมศวรรจะพระราชทานพระสุพรรณบัตร เฉลิมพระนามาภิไธย ตามอย่างธรรมเนียม กำหนดจะได้ตั้งการพระราชพิธีเฉลิมพระนามาภิไธย เดือนมีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 110 โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ขอแรงหญิงสาวพุงขาว ตัดผมดอกกระพุ่ม ที่สาว ๆ กองสวยทอง เมืองพนมสารคาม จำนวน 22 คน โดยให้หญิงสาวใหม่ทุกคน แล้วให้มีใบบอกแต่งตั้งนายกอง ปลัดกองคุมตัวหญิงสาวลงไปส่งให้ถึงกรุงเทพฯ วันที่ 7 มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก 110 เพื่อเจ้าพนักงานจะได้จัดข้อมเข้าชบวนแห่ให้ทันกำหนด ... ⁶⁹

จากข้อความข้างต้น ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตเกี่ยวกับการแต่งกายของสาว ๆ ชาวลาวเมืองฉะเชิงเทราในยุคสมัยนั้นด้วย ชุมชนของพวกสาวพวง ลาวเวียงจะอยู่กระจัดกระจายทั่วไปในเขตอำเภพนมสารคามและอำเภอราชสาส์น โดยจะปลูกบ้านตามแนว 2 ฝั่งคลองท่าลาด หากจะสังเกตว่า ชุมชนชาวลาวยุคตรงบริเวณใดบ้าง ดูได้จากโบราณสถาน เช่น วัดเมืองกาฬ ตำบลเมืองเก่า อำเภพนมสารคาม จะพบว่ามิใช่โบสถ์เก่าที่กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว โบสถ์หลังนี้เป็นศิลปกรรมแบบล้านช้างอย่างชัดเจน ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง

นอกจากนี้อาจสังเกต ได้จากชื่อหมู่บ้านหรือชุมชนต่าง ๆ ชาวลาวจะตั้งชื่อเลียนแบบกับชื่อบ้านเมืองเดิมของตนในประเทศลาว เช่น บ้านเมืองมด บ้านเมืองกาฬ บ้านเชียงใต้ บ้านเตาเหล็ก เป็นต้น ⁷⁰

ภาพประกอบ 61 พระอุโบสถวัดเมืองกาย ตำบลเมืองเก่า อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา พระอุโบสถหลังนี้เป็นศิลปะแบบล้านช้าง (คล้ายสิมในภาคอีสาน) มีขนาดเล็ก รูปทรงเตี้ยแจ้ ผนังก่ออิฐโบกปูนตลอด ด้านหลังพระอุโบสถไม่มีประตู กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว

ภาพประกอบ 62 จิตรกรรมฝาผนัง ภายในอุโบสถวัดเมืองกาย
ตำบลเมืองเก่า อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
ซึ่งเป็นผลงานของช่างฝีมือชาวลาว

ภาพประกอบ 63 ซุ้มประตูทางเข้า “วัดเมืองกาย” กับ ป้ายชื่อ “วัดเชิงไต้”

วิถีชีวิตของมุสลิม (แขก)เมืองฉะเชิงเทรา

ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของมุสลิม หรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “แขก” ในเมืองฉะเชิงเทราช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้จากการสัมภาษณ์ นายมานิต เดวีเลาะ และนายมานพ มะหุสลิ้ม กล่าวถึงที่มาของกลุ่มมุสลิมในอำเภอบางน้ำเปรี้ยวว่า เป็นกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาจากปัตตานีและมลายู เนื่องจากการปราบกบฏ พวกนี้เรียกตัวเองว่า “แขกมลายู” หรือ “แขกมาเลย์”⁷¹ และจากงานวิจัยของ บุญมา พงษ์โหมด กล่าวถึงมุสลิม ที่ตำบลเป็ริงว่า แขกกลุ่มนี้อพยพมาจากปัตตานี โดยเริ่มแรกเข้ามาอยู่ที่คลองกุ่ม กรุงเทพฯ ก่อน หลังจากนั้นจึงโยกย้ายมาอยู่ที่เป็ริง อำเภอมืองฉะเชิงเทรา⁷²

ส่วนแขกจามในเมืองฉะเชิงเทรา พบว่ามีอยู่ทั่วไปทั้งในบางน้ำเปรี้ยว เป็ริงและเกาะไร่ อำเภอบ้านโพธิ์ พวกนี้บ้างก็อพยพเข้ามาเอง แต่ส่วนมากถูกกวาดต้อนมาจากเขมร⁷³

เอกสารชั้นต้นหลาย ๆ ชิ้นที่กล่าวถึงแขกจาม เมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้⁷⁴

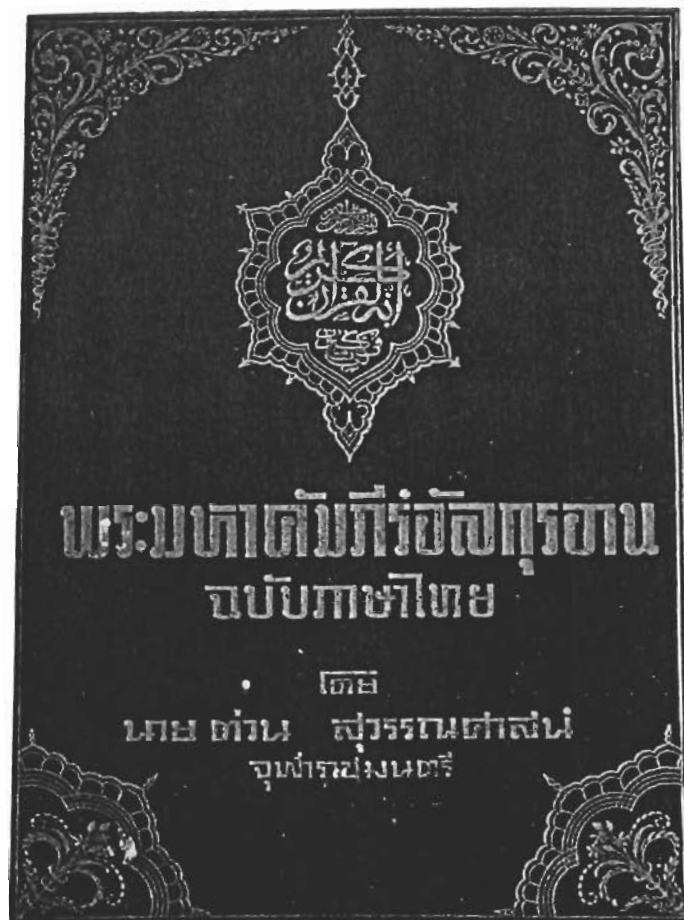
- นาแขกกองอาสาจาม เมืองฉะเชิงเทรา
- กองอาสาจามที่บ้านไผ่ดำ
- บ้านแขกอาสาจาม คลองบางชานาก แขวงเมืองฉะเชิงเทรา
- นาแขกอาสาจาม แขวงเมืองฉะเชิงเทรา

ข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ยืนยันได้ว่า มุสลิมเชื้อสายมลายูและจามจากเขมรตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่เมืองฉะเชิงเทรา ไทยได้ใช้นโยบายปกครองมุสลิมพวกนี้ให้อยู่ในระบบไพร่เช่นเดียวกับคนไทย ดังเอกสารร่างตราหน้อยเมืองฉะเชิงเทราที่กล่าวถึง “ไพร่หลวงกองอาสาจาม บ้านสี่สะไร่ (เกาะไร่ : ผู้เขียน) แขวงเมืองฉะเชิงเทรา”⁷⁵ จากข้อมูลนี้เองทำให้ทราบว่ามุสลิมกลุ่มนี้เป็นไพร่หลวงกองอาสาจาม

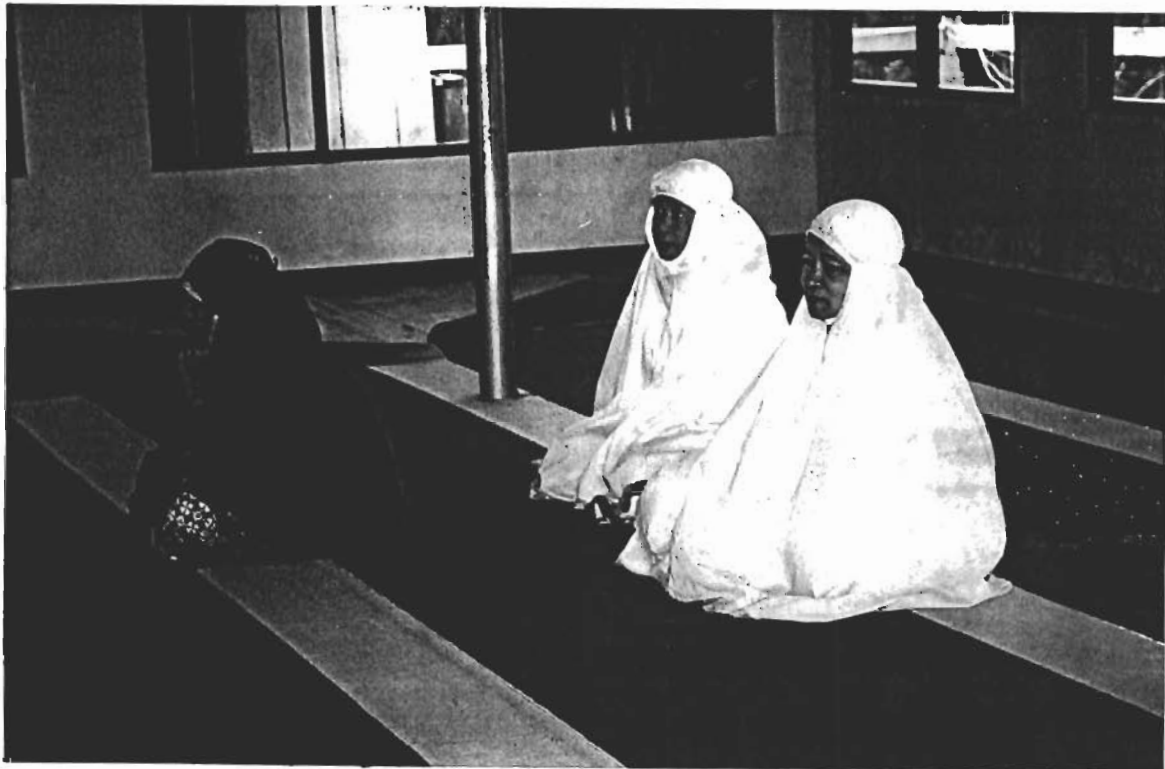
วิถีชีวิตของมุสลิมที่อาศัยอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาและหาปลา ในยุคหลังมีแขกบางคนเข้าเป็นคนในบังคับชาติตะวันตก เช่น อิบราฮิมดาระ เป็นคนในบังคับอังกฤษ⁷⁶ เป็นต้น เอกลักษณ์ของกลุ่มมุสลิม(แขก)เมืองฉะเชิงเทรา ดูจากสถานที่สำคัญทางศาสนาในชุมชนคือ มัสยิด หรือสุเหร่า และการแต่งงาน

ภาพประกอบ 64 มัสยิดดารุ้ลมุตตะกิน ตำบลดอนฉิมพลี อำเภอบางน้ำเปรี้ยว
จังหวัดฉะเชิงเทรา

ภาพประกอบ 65 พระมหาคัมภีร์อัลกุรอาน
หลักในการดำเนินชีวิตของแขกเมือง
ฉะเชิงเทรา

ภาพประกอบ 66 วัฒนธรรมการแต่งกายของแขกเมืองฉะเชิงเทรา

ชนชั้นพิเศษในเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวต่างชาติที่ถูกจัดอยู่ในพวกชนชั้นพิเศษ คือชาวตะวันตก และชาวจีน เพราะไทยไม่ได้ใช้นโยบายปกครองพวกนี้ให้อยู่ในระบบไพร่ และสังคมเมืองฉะเชิงเทรายังจัดพระสงฆ์เป็นชนชั้นพิเศษด้วย

วิถีชีวิตของชาวตะวันตกในเมืองฉะเชิงเทรา

ชาวตะวันตกคนแรกๆ ที่เดินทางเข้ามายังเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ คือบาทหลวงปาเลอกัวซ์ จุดประสงค์เพื่อเผยแผ่ศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิก ทำให้ช่วงสมัยต่อมาได้มีบาทหลวงชาวตะวันตกพากันเดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งเผยแผ่ศาสนาคริสต์กันมากขึ้น และชาวเมืองฉะเชิงเทราบางส่วนได้พากันเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์ มีวิถีชีวิตที่เรียกกันว่า “พวกคริสตัง” กับ “พวกคริสเตียน”

นอกจากจุดประสงค์เพื่อเผยแผ่ศาสนาแล้ว ชาวตะวันตกบางคนยังเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพ เหมือนชาวเมืองกลุ่มอื่น ๆ ด้วย ดังหลักฐานตราน้อยที่กล่าวถึง คือ “หลวงมงคลประชาบาล ขุนพิทักษ์ชลธิ์ ออกตรวจตราคนสับแยกต่างประเทศที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองขึ้น ตามท้องตราได้ความว่า โรงสวดชาวอเมริกันตั้งอยู่ที่ตำบลสนามจันทร์ ทมอดินซื้อที่นี้ไว้จากหลวงจุฬาลง เป็นราคา 50 บาท รายหนึ่ง มงซีเออร์ยวนมาโตตั้งบ้านโรงซื้อกระบือทำนา อยู่ตำบลบางเตยในคลองกกสับ มีที่นาประมาณ 150 ไร่ รายหนึ่ง อันโตเนียวอายุกตั้งโรงซื้อโคกระบือทำนาอยู่ตำบลสองห้อง ปลายคลองกกสับมีที่นาประมาณ 100 ไร่เศษ รายหนึ่ง มิสเตอร์โกซีอันติโนตั้งทำนาอยู่ตำบลหัวสวน มีที่นาประมาณ 80 ไร่ รายหนึ่ง จีนแดงหยินกัวในบังคับขอลันดาซื้อสวนอำแดงหนูไว้ 100 ไร่ ตั้งอยู่ตำบลปากน้ำเจ้าโล้ รายหนึ่ง จีนหงันในบังคับขอลันดาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมปากน้ำเจ้าโล้ รวม 6 ตำบล กับว่าบาทหลวงเคโคตั้งทำนาเข้ามาในทุ่งตลาด ทุ่งสนามจันทร์ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา บาทหลวงอันตนแปสมีศตั้งอยู่ปากคลองบางไผ่ให้ศิษย์ทำนาอยู่ตำบลแพรกน้ำเตียนคลองนครเนื่องเขต บาทหลวงวาแซงตั้งวัดอยู่ตำบลท่าเกวียน แขวงเมืองพนมสารคาม พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัด กรมการ ได้ถามบาทหลวงเคโค บาทหลวงอันตนแปสมีศ บาทหลวงวาแซง ว่ามีที่นาเรียกสวนมากน้อยเท่าใด บาทหลวงว่าบาทหลวงเป็นพระไม่เกี่ยวข้องประการใด นั้นได้แจ้งตามบอกทุกประการแล้ว ได้คัดสำเนาบอกแจ้งความไปยังเจ้าพนักงานกรมท่าตามทางราชการ ... คนสับแยกต่างประเทศที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม มีที่ดินเรียกสวนไร่นาได้มาด้วยเหตุใด ผู้ใดขายให้ มีเจ้าพนักงานทำหน้าที่ผ่อนุญาตซื้อขายกันอย่างไร และบาทหลวงมีที่นาเป็นที่จับจองเอาเองหรือกรมการคนใดยื่นให้จับจอง และซื้อหาที่นาไว้จากผู้ใด ในใบบอกก็หาได้ความชัดเจนไม่ ... ให้พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัด กรมการ หาตัวคนสับแยกต่างประเทศที่ตั้งบ้านเรือน มีที่ดินเรียกสวนไร่นา อยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนมสารคาม มาสอบถามได้ส่วนให้ได้ความชัดเจน ... แล้วมีใบบอกชี้แจงเข้าไปยังกรุงเทพฯ โดยเร็ว”⁷⁷

เหตุที่ต้องทำการสอบถามและไต่สวนเกี่ยวกับที่ดินที่ชาวต่างประเทศเมืองฉะเชิงเทราซื้อไว้ในครอบครอง และเห็นได้ว่าบรรดาบาทหลวงต่างให้การปฏิเสธ โดยอ้างว่าตนเป็นพระไม่ได้เกี่ยวข้องกับนั้น เป็นเพราะตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี มีข้อความระบุไว้ว่า “เจ้าเมืองกรมการเมือง ท้าวเพี้ยจะยอมให้คนสัปเยกต่างประเทศซื้อบ้าน ซื้อสวน ซื้อไร่นาในหัวเมืองซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตก่อนท่านเสนาบดี ไม่ได้มีตราอนุญาตชั้นมานั้นไม่ได้คนสัปเยกต่างประเทศที่ได้ตั้งบ้านเรือนมีบุตรภรรยา และมีที่สวน ที่ไร่นาอยู่ในเขตแขวงบ้านเมืองแล้วนั้น ก็คงเป็นผู้ไม่มีหนังสือเดินทาง หรือมีหนังสือเดินทางพ้นกำหนดปีหนึ่งล่วงมาแล้ว เป็นไซ้ไม่ได้ทั้งสิ้น ไม่ควรจะให้ตั้งบ้านเรือนมีที่สวน ที่ไร่นาอยู่ในพระราชอาณาเขต ให้ผิดกับหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีต่อไป ... จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีตราประกาศออกมาให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการเมือง ท้าวเพี้ย ตรวจตราดูคนสัปเยกต่างประเทศบรรดาที่ได้ตั้งบ้านเรือน มีที่สวน ที่ไร่นา ... ได้มาด้วยเหตุใด ถ้าได้ตกลงซื้อไว้เป็นราคาซื้อขายกัน ก็ให้ ... คิดอ่านพูดจาผ่อนปรนกันโดยดี จัดซื้อที่นั้นไว้ ตามธรรมเนียมบ้านเมือง ... ถึงราคาที่นี่จะแพงกว่าราคาเดิมที่ซื้อไว้ ก็เป็นการจำเป็นจะต้องซื้อที่นั้นให้คงอยู่กับบ้านกับเมืองตามเดิม ... ถ้าคนสัปเยกต่างประเทศที่มาอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตแขวงเมืองนั้น มีที่บ้าน ที่สวน ที่ไร่นา ไม่มีผู้ใดขายให้เป็นสิทธิ์ก็ให้ห้ามปรามเสีย อย่ายอมให้ตั้งบ้านเรือน ซื้อที่ดินทำสวน ทำไร่ ทำนา อยู่ในเขตแขวงบ้านเมืองให้ผิดกับหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีได้เป็นอันขาด ถ้าคนสัปเยกต่างประเทศคนใด ได้มีท้องตราอนุญาตขึ้นมาให้ซื้อ ให้เช่าที่ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ในเขตแขวงบ้านเมืองใด ก็ให้มีใบบอกลงไปกรุงเทพฯ”⁷⁸

แต่ต่อมาได้มีการผ่อนปรนให้ชาวตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องที่ดิน ดังหลักฐานสารตราที่ว่า “คนต่างประเทศซึ่งเข้ามาเที่ยวค้าขายจะเช่าที่บ้าน ที่เรือน ที่สวน ที่ไร่นา พ้นกำหนดพระนครออกไปกำหนดทาง 200 เส้นก็เช่าอาศัยอยู่ได้ แต่คนต่างประเทศจะซื้อที่บ้านเรือน ที่สวนไร่นา ซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขตเป็นสิทธิ์ขาดนั้นไม่ได้ เว้นไว้แต่กงสุลต่างประเทศกับท่านเสนาบดี ณ กรุงเทพฯ ได้ปรึกษาตกลงกันยอมอนุญาตให้ซื้อแล้วจึงจะซื้อได้”⁷⁹

เมื่อชาวตะวันตกหลายคนกลายมาเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา ดังที่กล่าวถึงแล้วข้างต้น ต่างก็มีวิถีชีวิตที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธต่อคนกลุ่มอื่น ๆ ด้วย เช่น

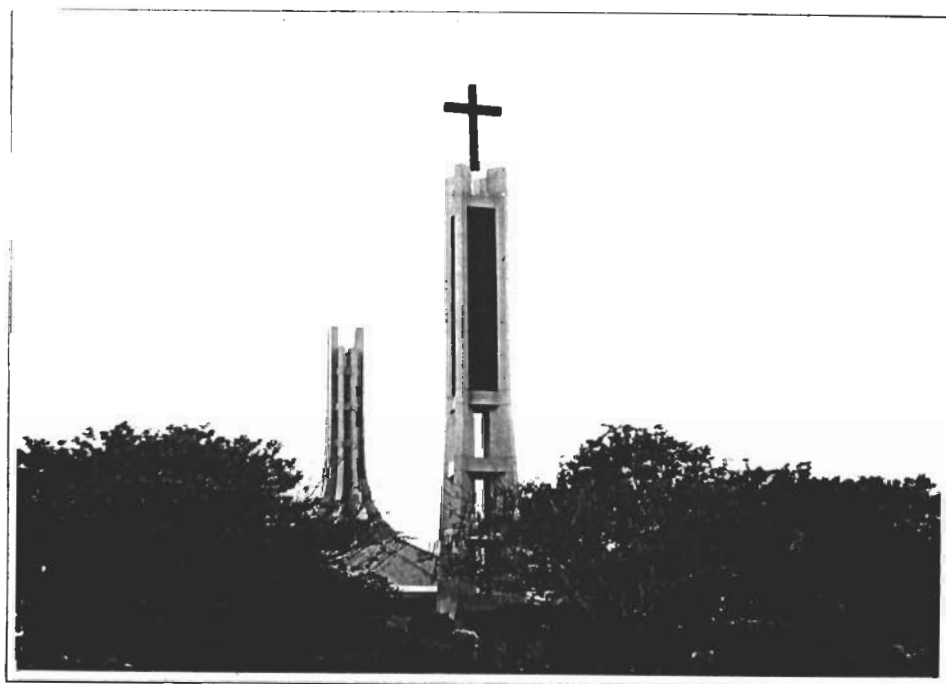
* หลักฐานตราน้อยกล่าวถึง “อินตณยู อากิ ฝรั่งเศสชาติอังกฤษซึ่งอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา ฟ้องว่ามีผู้ร้ายลักโคของอินตณยู อากิไป”⁸⁰

* มีสเตอร์เตก๊อด ชาวอเมริกัน ซึ่งมาตั้งห้างสีไฟอยู่ ณ เมืองฉะเชิงเทรา จะขอจับจองที่ดินที่ท่าสะพาน⁸¹

* มงซิเออร์ลอร กงสุลฝรั่งเศสฟ้องมายังกรมมหาดไทยว่า ย้ายผู้ร้ายเก็บเอาทรัพย์สินของ ของบาทหลวงแปรเบตริกหายไป

* บาทหลวงสมิท ชาวฝรั่งเศส จ้างให้นายสุกและนายจันทานาให้ตน⁸² เป็นต้น

นอกจากนี้ กรมมหาดไทยยังมีหนังสือแจ้งมายังพระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัดกรมการเมืองฉะเชิงเทราว่า “มิสเตอร์แครซี่จะออกมาสำรวจและทำบ่อแร่ที่สนามชัยเขต เมืองฉะเชิงเทรา เมื่อออกมาถึงเมืองฉะเชิงเทราแล้ว จะพักอาศัยอยู่ที่ใดและจะจ้างคนทำบ่อแร่ด้วยราคาจ้างตามสมควร ให้ทางเมืองฉะเชิงเทราช่วยอำนวยความสะดวกให้”⁸³

ภาพประกอบ 67 โบสถ์เซนต์ปอล ตั้งอยู่ที่ตำบลบางดินเปิด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ใกล้ปากคลองบางไม้ จากหลักฐานสารตรากล่าวถึงบาทหลวงที่มาทำการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในบริเวณนี้คือ บาทหลวงอันตนแปสมิศ ชาวเมืองฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะแถบชุมชนบางดินเปิด นับถือศาสนาคริสต์กันมาก และจะไปประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนาของตนที่โบสถ์แห่งนี้

วิถีชีวิตของชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรา

ช่วงปลายสมัยอยุธยาทางหัวเมืองชายทะเลตะวันออก รวมทั้งเมืองฉะเชิงเทราเป็นบริเวณที่มีชาวจีนอพยพมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่แล้ว เพราะเห็นได้จากจารึกที่พระยาวิชิตปรากฏ(พระยาตากสิน) ตีฝ่าวงล้อมของพม่าออกมาทางด้านนี้ พระองค์ได้รับการสนับสนุนกำลังผู้คนและกำลังทรัพย์จากชุมชนจีนตามหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออก⁸⁴ จนในที่สุดได้กลับไปกู้เอกราชได้สำเร็จ

ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ชาวจีนแต่จิวพากันอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองไทยมากขึ้น และได้รับการยกย่องให้เป็น “จีนหลวง” เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินทรงสืบเชื้อสายมาจากจีนแต่จิว⁸⁵ พระองค์ทรงสนับสนุนให้จีนแต่จิวอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทย

ชาวจีนต้องมามีวิถีชีวิตในประเทศไทย และส่วนหนึ่งได้กลายมาเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งสาเหตุที่ทำให้ชาวจีนต้องอพยพออกนอกประเทศ จนกลายมาเป็นจีนโพ้นทะเล คือ

* ก่อน พ.ศ. 2383 ในประเทศจีนมีประชากรมากถึง 410 ล้านคน ทำให้ที่ดินที่จะใช้ในการเพาะปลูกไม่เพียงพอกับจำนวนผู้คน ส่งผลทำให้เกิดการว่างงานในประเทศจีน ซึ่งตรงกันข้ามกับไทยในช่วงระยะเวลานั้น ที่ขาดแคลนแรงงาน ประกอบกับเมืองไทยมีลักษณะอุดมสมบูรณ์ปราศจากภัยธรรมชาติที่รุนแรง⁸⁶ จึงเป็นเหตุจูงใจให้ชาวจีนพากันอพยพเข้ามาเมืองไทย เพราะมีโอกาที่จะทำมาหากินได้ง่าย

* การเกิดทุพภิกขภัยในประเทศจีน ดังปรากฏในข่าวหนังสือพิมพ์ “THE BANGKOK RECORDER” ว่า

... มีหนังสือข่าวมาแต่เมืองจีน ในปีมะโรงฉ้อศกว่า, น้ำท่วมเมืองจีนมากนัก หลายตำบลมีคนตายก็มาก ทั้งข้าวของก็เสียหายด้วย ในข่าวว่าข้าวสารแพง ...⁸⁷

จากข่าวทำให้ทราบว่า ประเทศจีนประสบภัยธรรมชาติครั้งใหญ่ ส่งผลให้คนตายเป็นจำนวนมาก และข้าวสารที่จำเป็นต่อการบริโภคแพงมาก

* สาเหตุทางเศรษฐกิจคือ พื้นที่ในมณฑลกวางตุ้ง สกเกี้ยนและกวางสี เต็มไปด้วยภูเขา ทำให้ไร่นาลำบาก การทำมาหากินฝืดเคือง ราษฎรมีรายได้ไม่ค่อยพอกินพอใช้⁸⁸

* ในช่วงปี พ.ศ. 2382-2385 เกิดสงครามฝิ่นในประเทศจีน

* ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 เมืองไทยมีนโยบายส่งเสริมให้ชาวจีนอพยพเข้ามาเมืองไทย เพื่อมาเป็นลูกเรือประจำเรือสำเภาลอง และประสงค์จะเพิ่มผลผลิตของประเทศ ประกอบกับกำลังคนเป็นสิ่งสำคัญ รัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงยอมให้ชาวจีนอพยพเข้าไทยได้โดยไม่จำกัดจำนวน⁸⁹

* ชาวจีนคนใดได้เป็นเจ้าของนายอากร ก็มักจ้างคนจีนด้วยกันเป็นลูกจ้าง ถ้าหากคนจีนที่อยู่ในเมืองไทยไม่ได้ ก็จะจ้างคนจีนที่ประเทศจีนเข้ามา นี่ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ดึงชาวจีนให้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยและเมืองฉะเชิงเทรามากขึ้น เห็นได้จากสำเนาคำให้การเกิดตัวเหี้ย (อั้งยี่) ที่เมืองฉะเชิงเทรา โรงทึบอ้อยทำน้ำตาลทรายในเมืองฉะเชิงเทราทุกโรงมีชาวจีนอพยพเป็นลูกจ้าง โรงทึบละ 100-200 คน⁹⁰ ชาวจีนอพยพในเมืองฉะเชิงเทรา มีอยู่เป็นจำนวนมากพอสมควร จะเห็นได้จากเงินผูกปี และร่างสารตรา ที่ว่า

... จีนแขวงเมืองฉะเชิงเทราแตกกรมมีอยู่เป็นอันมาก พวกจีนตั้งบ้านเรือนทำสวนอ้อย ตั้งโรงทึบน้ำตาลทราย จีนเรือจร จีนลูกคาและจีนหัวเมืองอื่น... ภาภักมาตั้งบ้านเรือนทำมาหากินและทำสวนใหญ่ไร้อยู่ ตั้งโรงทึบ ... หัวเมืองฉะเชิงเทรา ...⁹¹

และสกินเนอร์ได้กล่าวถึงการตั้งหลักแหล่งของชาวจีนที่อยู่ตามแม่น้ำบางปะกงเมืองฉะเชิงเทราไว้ดังนี้

... เมื่อต้นคริสต์วรรษที่ 19 ประชาชนจีนในสยาม อยู่กันมาในเขตชายฝั่งทะเลบริเวณที่ริมแถบแม่น้ำสายใหญ่ ๆ มีการตั้งหลักแหล่งชาวจีนในทุกเมือง ... หลักแหล่งของชาวจีนตั้งอยู่บริเวณแม่น้ำบางปะกง เรื่อยมาจนถึงแม่น้ำเจ้าพระยา...⁹²

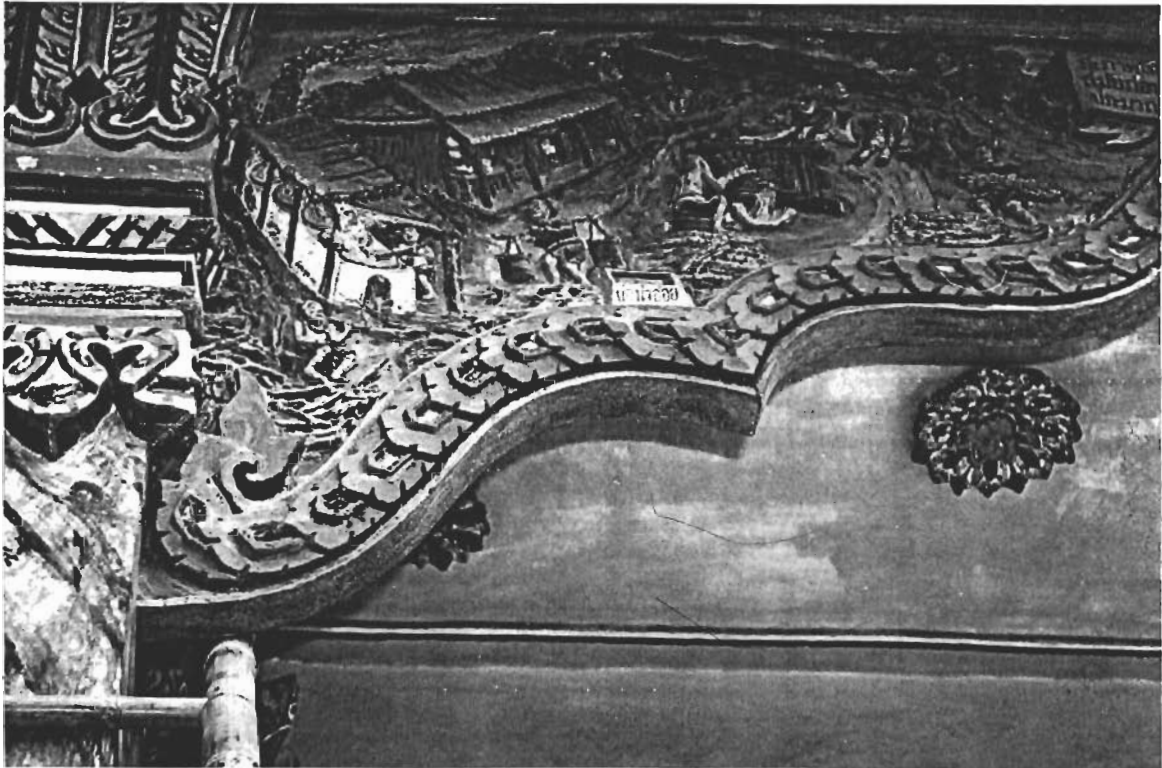
ชาวจีนเหล่านี้กระจายกันอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ตามแนวลำน้ำบางปะกง เช่น ที่บางคล้า แปรริ้ว สัมปทวน จุกเฉอด ดอนทราย สนามจันทร์ บ้านโพธิ์และบางปะกง และชาวจีนเหล่านี้จะแบ่งเป็นกลุ่ม ๆ มีทั้งจีนที่ใช้ภาษาแต้จิ๋ว จีนแคะ จีนไหหลำ จีนกวางตุ้งและจีนฮกเกี้ยน การเรียกกลุ่มชาวจีนเหล่านี้ เรียกตามภาษาพูด และภูมิสำเนาเดิมก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งคนจีนส่วนใหญ่อพยพมาจากบริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ได้แก่ มณฑลฮกเกี้ยน มณฑลกวางตุ้ง เกาะไหหลำ รวมทั้งพวกอื่น ๆ ที่มาจากไต้หวัน เมืองเซียงไฮ้ และเมืองนิงโป เป็นต้น⁹³

นโยบายของไทยที่มีต่อชาวจีนค่อนข้างจะเป็นพิเศษ โดยการปกครองชาวจีนเสมือนหนึ่งชาวไทย อีกทั้งมีสิทธิพิเศษไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานตามระบบไพร่ แต่เสียเงินในอัตราต่ำที่เรียกว่า “ผูกปี” ดังหลักฐานตราหน้าอ้อยได้กล่าวถึงการผูกปีและจำนวนชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราว่า “ผูกปีจีนที่เมืองฉะเชิงเทราได้เงิน 1,980 คน เป็นเงิน 99 ชั่ง ยังไม่สิ้นจำนวนจีน ... แต่เมืองฉะเชิงเทราจีนจำนวนเดิมถึง 4,000 คนเศษ”⁹⁴ ทำให้ชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรามีฐานะทางสังคมไม่ต่างจากชาวไทย และมีข้อได้เปรียบในด้านการมีสิทธิเดินทางไปได้ทั่วพระราชอาณาจักร

ชาวจีนเหล่านี้ เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรา มาก ดังหลักฐานสารตราที่ว่า “พวกจีนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทำมาหากินอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองขึ้นก็มาก”⁹⁸ จนกลายเป็นชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่ต่างก็มีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง และต้องไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับพวกชาวจีนทั้งที่กลุ่มเดียวกัน และต่างกลุ่ม รวมทั้งชาวเมืองในกลุ่มอื่น ๆ อีก ซึ่งบางครั้งก็มีการกระทบกระทั่งกันจนเกิดเป็นคดีความ หรือบางครั้งปัญหาจากชาวจีนยังกระทบต่อความมั่นคงปลอดภัยของเมืองฉะเชิงเทรา และรุนแรงขึ้นถึงขั้นกบฏยึดเมืองโดยชาวจีนที่เรียกว่า “กบฏอั้งยี่” ในสมัยต่อมา หรือในยุคสมัยนั้นเรียกว่า “กบฏตัวเหี้ย”⁹⁹

ดังนั้น รัฐในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์จึงใช้นโยบายให้ชาวจีนปกครองดูแลกันเอง ภายใต้การควบคุมของรัฐและเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ปลัดกรมการเมือง ดังหลักฐานสารตราที่ว่า

... พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัดผู้รักษาเมือง กรมการเมืองฉะเชิงเทรา มีใบบอกเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายว่า หลวงพิสุทธจินชาตปลัดจีน ขุนสมารจีนประชาผู้ช่วยราชการ ได้รับราชการมาชำนาญเป็นคนสัตย์ซื่อมั่นคงดี แล้วพวกจีนในพื้นที่บ้านเมืองก็รักใคร่นับถือมาก ขอรับพระราชทาน หลวงพิสุทธจินชาตปลัดจีน เป็นที่พระพิสุทธจินชาตปลัดจีน ขุนสมารจีนประชาเป็นที่หลวงสมารจีนประชา ออกไปรับราชการฉลองพระเดช พระคุณสืบไป นั้นได้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแต่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าอยู่หัวทราบฝ่าละอองฯ แล้ว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า พวกจีนเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทำมาหากินอยู่ในแขวงเมืองฉะเชิงเทราและเมืองขึ้นก็มาก มักมีคดีความเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอยู่เนือง ๆ และตำแหน่งที่หลวงพิสุทธจินชาตปลัดจีน ขุนสมารจีนประชาก็ได้ชำระว่ากล่าวความของราษฎรฝ่ายจีนอยู่เสมอ ซึ่งพระยาวิเสศดาไชย พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัดกรมการเมืองพร้อมกันขอเลื่อน หลวงพิสุทธจินชาตปลัดจีน เป็นที่พระพิสุทธจินชาตปลัดจีน ขุนสมารจีนประชาเป็นที่หลวงสมารจีนประชา ออกไปรับราชการบ้านเมืองนั้นชอบแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามสัญญาประทับพระราชลัญจกรทั้งหลวงพิสุทธจินชาตปลัดจีน เป็นที่พระพิสุทธจินชาตปลัดจีน ขุนสมารจีนประชาเป็นที่หลวงสมารจีนประชาผู้ช่วยราชการ ออกมารับราชการบ้านเมืองสืบไป และให้พระพิสุทธจินชาตปลัดจีน หลวงสมารจีนประชา พึงบังคับบัญชาพระยาวิเสศดาไชยผู้ว่าราชการเมือง พระเกรียงไกรกระบวนยุทธปลัดกรมการเมืองผู้ใหญ่¹⁰⁰

ภาพประกอบ 69 สภาพของโรงหีบอ้อยทำน้ำตาล ซึ่งเต็มไปด้วยลูกจ้างและเจ้าของที่เป็นชาวจีน มีลูกจ้างบางคนกำลังใช้พายกวบน้ำอ้อย เพื่อเคี้ยวให้เป็นน้ำตาล เห็นได้จากปล่องเตาไฟมีควันไฟลอยขึ้นที่ปากปล่องอยู่ตลอดเวลา และอิฐที่ใช้ก่อทำปล่องไฟ รวมทั้งก่อเตาเคี้ยวน้ำตาล เป็นอิฐที่ชาวมอญนำมาขายให้นั่นเอง

พระสงฆ์

การที่พระสงฆ์ถูกจัดเป็นชนชั้นพิเศษ เพราะพระสงฆ์ไม่ต้องถูกสัก หรือถูกเกณฑ์แรงงาน อีกทั้งในช่วงที่สังคมไทยยังเป็นสังคมศักดินา พระสงฆ์จะถือศักดินาน้อยตามความรู้ และมีสถานะใกล้เคียงกับชนชั้นปกครอง เนื่องจากพระสงฆ์จะได้รับผลประโยชน์จากไพร่ที่ขึ้นสังกัดเป็น เลกวัต อันประกอบด้วยข้าพระโยมสงฆ์ ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศ หรือที่ผู้อื่นอุทิศถวาย อารามหรือคณะสงฆ์ ในรูปของการกัลปนาแรงงานและที่ดิน เช่น กรณีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน เมื่อปี พ.ศ. 2344 สิ้นพระราชทรัพย์ในการก่อสร้าง และซื้อคนมาอุทิศถวายพระอารามถึง 3,785 ชั่ง 6 ตำลึง (302,824 บาท) อย่างไรก็ตามไรก็ตามสถานะของพระสงฆ์รูปหนึ่ง ๆ จะคงอยู่ได้นานเท่าที่พระสงฆ์รูปนั้น ๆ ยังถือเพศบรรพชิต ถ้าพระสงฆ์รูปใดลาสิกขาบท และมีได้อยู่ในข้อยกเว้นข้อหนึ่งข้อใด เช่น เป็นมูลนาย(ชนชั้นปกครองอยู่เดิม เป็นลูกของผู้ที่ถือศักดินา ตั้งแต่ 400 ชั่งไป และมีอายุเกิน 70 ปี เป็นต้น จะต้องถูกสักขึ้นทะเบียนเป็นไพร่ตามกรมกองต่าง ๆ และจะถูกเกณฑ์ราชการหลังจกสักแล้วครบ 1 ปี หลังจากนั้นก็จะมามีชีวิตเช่นเดียวกับพวกไพร่ทั่ว ๆ ไป¹⁰¹

กรณีตัวอย่างที่ชนชั้นปกครองเมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งจะขอลาอุปสมบท ต้องมีใบบอกขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เข้าไปยังกรุงเทพฯ และเมื่อมีพระบรมราชานุญาตแล้วจึงอุปสมบทได้ และเมื่อสึกจากพระแล้วก็สามารถกลับเข้าราชการตามตำแหน่งเดิมต่อไป ดังหลักฐานตรา น้อยที่กล่าวถึง ดังนี้

... ขุนรักษาภักดีกรมการฝ่ายจัน มีศรัทธาสาอุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนา ขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตนั้น ได้นำใบบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา และพาตัวขุนรักษาจันภักดีเข้าเฝ้าทูลละอองฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียนแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว มีพระบรมราชโองการสั่งว่า ซึ่งขุนรักษาจันภักดี มีศรัทธาจะสาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ในพระบวรพุทธศาสนานั้น ทรงยินดีอนุโมทนา พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้พระยาวิเสศดาไชยสิทธิ์แจกับพระสงฆ์เจ้าอธิการ ซึ่งเป็นอุปฌาย์ กรมมวาจา ให้อุปสมบทบวชขุนรักษาจันภักดี เมื่อสึกจากภิกษุแล้วเมื่อใด ก็ให้ขุนรักษาจันภักดีรับราชการตามตำแหน่งต่อไป ...¹⁰²

ซึ่งข้าราชการในสมัยต่อ ๆ มาก็ต้องถือปฏิบัติในเรื่องการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตสาอุปสมบทเช่นเดียวกัน และเมื่อเข้าไปอยู่ในสถานะของพระสงฆ์แล้ว ต้องถือปฏิบัติในเพศบรรพชิตอย่างเคร่งครัด ดังหลักฐานสารตราที่ว่า

... ห้ามอย่าให้นักเลงมีชื่อและโยมวัดศิษย์คฤหุ์ชกชวณพระสงฆ์ สามเณร ตั้งบ่อนชนก ก่ ปลูก และการพนันต่าง ๆ ในพระอารามเป็นอันขาด ...¹⁰³

ภาพประกอบ 70 พระสงฆ์กำลังออกมารับบิณฑบาต มีเด็กวัดเดินถือปิ่นโต
ตามหลังพระ หญิงชาวเมืองฉะเชิงเทรากำลังใช้ทัพพีตักข้าวใส่บาตและ
มีสารถีทำบุญวางอยู่ข้าง ๆ ตัว ในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปี
รัตนโกสินทร์ พระสงฆ์จัดเป็นชนชั้นพิเศษ

อีกทั้งพระมหากษัตริย์ก็ทรงดูแลในเรื่องของพระสงฆ์อยู่ตลอดเวลา ดังจะเห็นได้จาก รัชกาลที่ 5 ทรงให้ตีพิมพ์หนังสือสวดมนต์ ออกไปแจกจ่ายพระสงฆ์ตามพระอาราม อีกทั้งยังให้ทำบัญชีรายชื่อวัด รวมทั้งให้บอกจำนวนพระสงฆ์ที่อยู่จำพรรษาในวัดต่าง ๆ ให้เรียบร้อย¹⁰⁴

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ทั้งรูปปั้นปั้นวัดสัมปทวน และหลักฐานเอกสารชั้นต้นอื่น ๆ ต่างสะท้อนให้เห็นถึงสังคมเมืองฉะเชิงเทรา ที่ได้เต็มไปด้วยผู้คนหลายชาติหลายภาษา ซึ่งต่างก็มีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง และที่ต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับคนกลุ่มอื่น ๆ ด้วย เพราะต่างก็เป็นชาวเมืองฉะเชิงเทราด้วยกันทั้งสิ้น

การอ้างอิง

¹ กจช. ม ร.5 รล-มท/21

² กจช. ม ร.5 รล-มท/1

³ วรธณี แพลกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า 228.

⁴ กจช. ม ร.5 รล-มท/1 และ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/23

⁵ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/17 และ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/23

⁶ กจช. ม ร.5 รล-มท/1

⁷ แทล่งเดิม.

⁸ แทล่งเดิม.

⁹ แทล่งเดิม.

¹⁰ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/33

¹¹ กจช. ม ร.5 รล-มท/1

¹² กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/33 และ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/22

¹³ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/23 และ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/19

¹⁴ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/4.

¹⁵ อัญชี่ สุสายัณห์. ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. 2524. หน้า 71.

- ¹⁶ ทจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. 2524. หน้า 37 และ 79.
- ¹⁷ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204.
- ¹⁸ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 13. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ¹⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 137. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206.
- ²⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 201. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1207.
- ²¹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 159. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.
- ²² ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 144. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1212.
- ²³ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 126. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1213.
- ²⁴ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 45. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1214.
- ²⁵ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215.
- ²⁶ กจช. ม ร.5 รล.-ตราน้อย/4.
- ²⁷ กจช. ม ร.5 รล.-ตราน้อย/23
- ²⁸ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 240. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1229.
- ²⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 304. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.
- ³⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 57. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.
- ³¹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171.
- ³² ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196.
- ³³ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 47. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1197.
- ³⁴ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/22
- ³⁵ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/23
- ³⁶ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/2
- ³⁷ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/8
- ³⁸ กจช. ม ร.5 รล-ตราน้อย/20
- ³⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 14. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196.
- ⁴⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 47. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215.

⁴¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 14. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196.

⁴² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. 2531.

หน้า 12.

⁴³ แหล่งเดิม. หน้า 27.

⁴⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มที่ 8. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1172.

⁴⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มที่ 31. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. และ หอสมุดแห่งชาติ. เล่มที่ 47. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1215.

⁴⁶ วรรณิ แพลกอินทร์. เล่นเดิม. หน้า 225 - 226.

⁴⁷ กจช. ม ร.5 รล - สด / 5.

⁴⁸ กจช. ม ร.5 รล - ตราน้อย/4

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ประชุมพระราชนิพนธ์ ในรัชกาลที่ 4. ภาคปกิณกะ ภาค 1. 2498. หน้า 28 - 30.

⁵⁰ ธีรชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2336 - 2450. 2528. หน้า 30. และ ดวิล เกษรราช. ประวัติผู้ไทย. 2512. หน้า 174 - 176.

⁵¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. จ.ศ. 1144.

⁵² ศรีศักร วัลลิโภดม. "ลาวในเมืองไทย," เมืองโบราณ. 6 (2) : 55 - 70 ; ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523. และ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1199.

⁵³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 182. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206.

⁵⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

⁵⁵ สุดใจ พงศ์กล้า. มณฑลปราจีนบุรีสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ. 2436 - 2458). 2528. หน้า 28.

⁵⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 29. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.

⁵⁷ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.

⁵⁸ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 57. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1208.

⁵⁹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 54. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1206.

⁶⁰ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.

- ⁶¹ ทอสமுตแห่งชาติ. เลขที่ 247. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.
- ⁶² ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 28. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 51. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ⁶³ วรรณิ์ แพลุกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า 228 - 229.
- ⁶⁴ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 182. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1206. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 281. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1224. และ กจช. ม ร.5 รล - ตรา น้อย/18.
- ⁶⁵ กจช. ม ร.5 รล - ตรา น้อย/22.
- ⁶⁶ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 166. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 68. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1212.
- ⁶⁷ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 247. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.
- ⁶⁸ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 22/ก จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1192.
- ⁶⁹ กจช. ม ร.5 รล - สด./19
- ⁷⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม. "สาวในเมืองไทย," เมืองโบราณ. 6 (2) : 55 - 70 ; ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 1. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1199.
- ⁷¹ มานิต เดวิเสาะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อังตะวัน แพลุกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 10/1 หมู่ที่ 8 ต.ดอนฉิมพลี อ.บางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา. เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2544. และ มานพ มะนูลีม. เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อังตะวัน แพลุกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์. ที่บ้านเลขที่ 19/3 หมู่ 7 ต.หมอนทอง อ.บางน้ำเปรี้ยว จ.ฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ 2544.
- ⁷² บุญมา พงษ์ไทมด. ข้อมูลท้องถิ่นฉะเชิงเทรา. 2537. หน้า 20.
- ⁷³ ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453. ด้านเศรษฐกิจ. 2527. หน้า 18.
- ⁷⁴ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 117. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1202. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 66. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1205. และ ทอสมุตแห่งชาติ. เลขที่ 246. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.

⁷⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 254. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ.1223.

⁷⁶ กจช. ม ร.5 รล - มท/32.

⁷⁷ กจช. ม ร.5 รล - สด/8

⁷⁸ กจช. ม ร.5 รล - สด/6

⁷⁹ เล่มเดิม.

⁸⁰ กจช. ม ร.5 รล - ตราน้อย/14

⁸¹ กจช. ม ร.5 รล - ตราน้อย/20

⁸² กจช. ม ร.5 รล - ตราน้อย/31

⁸³ กจช. ม ร.5 รล - ตราน้อย/33

⁸⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "สวยและสำเภาในรัชกาลที่ 2," ศิลปวัฒนธรรม. 1(4) :
23 - 33 : 2523.

⁸⁵ บุญรอด แก้วกัณฑ์. การเก็บสวยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 -
2411). 2518. หน้า 157.

⁸⁶ วิลเลียม จี สกินเนอร์. สังคมจีนในประเทศไทย ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. 2529.
หน้า 32.

⁸⁷ หมอบรัดเลย์และคณะมิชชันนารี. เล่มเดิม. หน้า 39.

⁸⁸ ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจตั้งแต่โบราณ-พ.ศ.2399. 2533.
หน้า 207.

⁸⁹ กนิษฐา ไทเตชะวัฒน์. "สุนนางไทยเชื้อสายจีนในประวัติศาสตร์ไทยแห่งกรุงรัตน
โกสินทร์ (พ.ศ.2367 - 2453)," วารสารประวัติศาสตร์. ฉบับรวมงานวิจัย : 38-42 ;
2534. และ ศิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย. 2523.
หน้า 44.

⁹⁰ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210. และ
หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

⁹¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.

⁹² วิลเลียม จี สกินเนอร์. เล่มเดิม. หน้า 30.

⁹³ หวางเสี่ยวเยี่ยน. “สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ,” ศิลปวัฒนธรรม. 8(3) : 112 - 120 ; มกราคม 2530.

⁹⁴ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/23

⁹⁵ “การค้า - ประชากรและรายได้แผ่นดินสมัยพระพุทธเลิศหล้าจากเอกสารของครอว์ฟอร์ด,” ศิลปวัฒนธรรม. 1(4) : 34 - 36 และ 45; 2523.

⁹⁶ คาร์ล ซี ชิมเมอร์แมน. การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งประเทศไทย. แปลโดย ชิม วีระไวทยะ. 2525. หน้า 155.

⁹⁷ “ชาวจีนสมัยพระเจ้าตากสินและต้นราชวงศ์จักรี,” ศิลปวัฒนธรรม. 8 (5) : 48 - 52 : มีนาคม 2530.

⁹⁸ กจช. ม ร.5 รล - มท/1

⁹⁹ กจช. ม ร.5 รล - มท/3

¹⁰⁰ กจช. ม ร.5 สด/6

¹⁰¹ ัญชลี สุสายัณห์. เล่มเดิม. หน้า 62 - 63.

¹⁰² กจช. ม ร.5 รล - สด /15

¹⁰³ กจช. ม ร.5 รล - สด /12

¹⁰⁴ แหล่งเดิม.

บทที่ 4

อาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

อาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่ปรากฏอยู่ในรูปปั้นในวัดสัมปทวน โดยมากจะเป็น อาชีพด้านเกษตรกรรม คือ ทำนา ทำสวน(จาก หมาก ผัก) ทำไร่ (อ้อย สับปะรด) เลี้ยงสัตว์ (ควาย ม้า ไก่ เป็ด หมู) อุตสาหกรรม(น้ำตาล) และค้าขาย อาชีพต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้ชาวเมืองฉะเชิงเทรามีวิถีชีวิตที่เหมือนกัน และแตกต่างกันไปตามการประกอบอาชีพของแต่ละคน แต่ละกลุ่ม ดังนี้

ในนามีข้าว

ชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม คือทำนา เพราะชาวเมืองนี้รับประทานข้าวเป็นอาหารหลัก ดังคำพูดที่ว่า “กินข้าว กินปลา” ดังนั้นผลผลิตที่ได้ส่วนมาก เพื่อการบริโภคภายในครอบครัวและส่วนน้อย เพื่อจ่ายอากรค่านาให้แก่รัฐ ด้วยเหตุนี้ชาวเมืองฉะเชิงเทราส่วนใหญ่จึงทำนาทุกปี การทำนาของชาวเมืองนี้จะอาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญ ประกอบกับภูมิประเทศของเมืองฉะเชิงเทรามีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำบางปะกง ซึ่งไหลผ่านกลางเมือง และมีลำคลองสาขายิ่งเป็นจำนวนมาก เช่น คลองท่าลาด คลองระบม คลองสี่แยก คลองบางขนาก คลองท่าไข่ คลองบางพระ คลองบางไม้ คลองบางตีนเป็ด ฯลฯ จึงทำให้ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากน้ำในแม่น้ำลำคลองเหล่านี้จะไหลพาตะกอนและโคลนตม ซึ่งเป็นปุ๋ยอย่างดีมาทับถม ในขณะเดียวเมืองนี้ก็มีฝนตกชุก พอเหมาะแก่การทำนา

การทำนาปลูกข้าวของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์นอกจากต้องพึ่งพิงธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่แล้ว ลักษณะของการผลิตยังล่าช้า คือ อาศัยแรงงานคนและสัตว์ และเครื่องมือเครื่องใช้ที่จะช่วยทุ่นแรงคนก็มีน้อยชิ้นมาก ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวถึงลักษณะการทำนาปลูกข้าวของไทยในอดีตว่า

.... วิธีการทำนามีลักษณะล่าช้ามากอาศัยแรงงานคน สัตว์ น้ำฝน ไร่ จอบ และคราดเป็นหลัก ... เมื่อฝนตกชวหนา...เริ่มไถประมาณเดือนพฤษภาคม ... เริ่มทำนาหว่านก่อน เมื่อได้ทำคั่นนาก็หน้าได้ดีแล้ว ก็เปลี่ยนจากนาหว่านเป็นนาดำ เพราะให้ผลผลิตต่อไร่สูงกว่า เมื่อแรกสุดไม่มีไถใช้ฝูงควายเหยียบดิน โดยมีคนไล่หลังควายที่เรียกว่า “เวียนควาย” ... แรกเริ่มไถทั้งอันเป็นไม้ ... วิวัฒนาการขั้นต่อมา คือการเอาเหล็กไปผูกติดกับไม้แนบไว้ตรงที่ไถและกับดิน ต่อมาจึงใช้เหล็กสวมเกินหัวผาลไถ ... ชาวนาต้องพึ่งน้ำฝนโดยตลอด เพราะสังคมศักดินาไทยขาดระบบชลประทาน ... เมื่อฝนตกพอดีข้าวจะเจริญงอกงาม สุกและเก็บเกี่ยวได้ประมาณตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ถึง เดือน

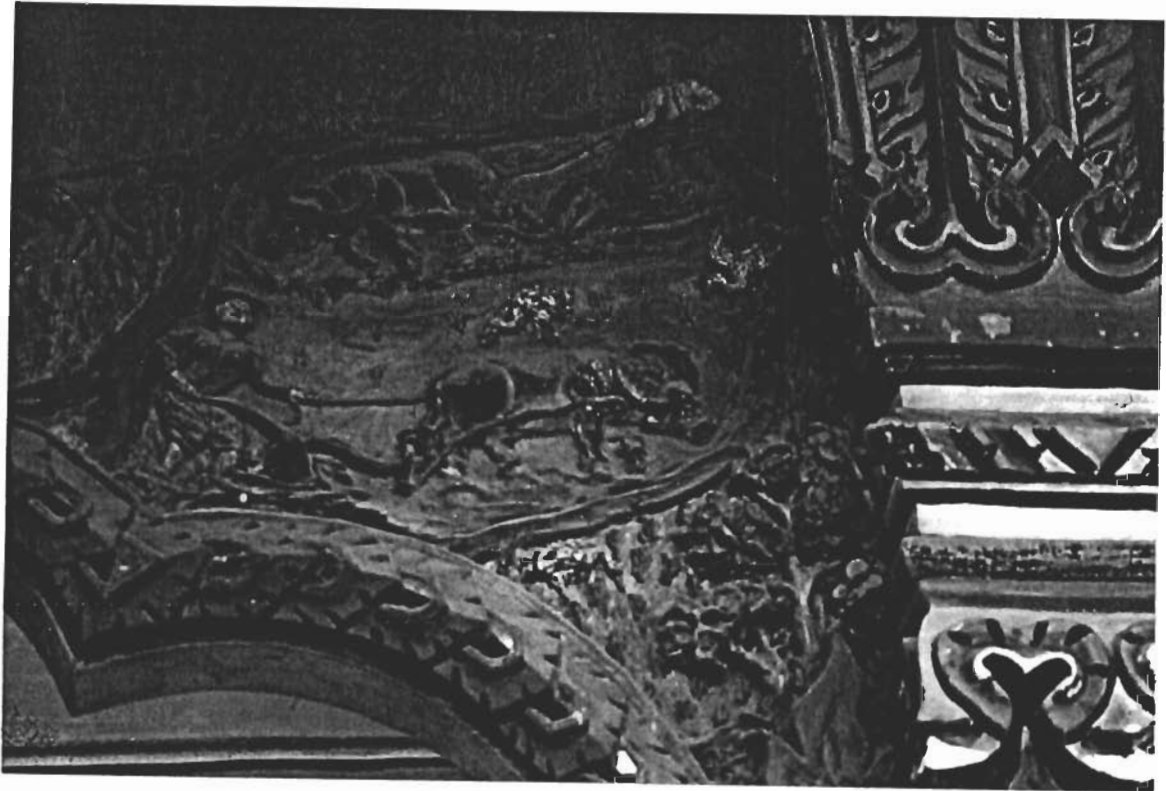
กุมภาพันธุ์ ซึ่งต่างเวลากันไปในแต่ละที่แต่ละพันธุ์ ... การเก็บเกี่ยวใช้แรงงาน
คนเป็นหลักอีก ส่วนเครื่องมือก็ต่อเดี่ยว¹

ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลและผู้เขียนได้ จากการสัมภาษณ์ นางนิยม หริ่มเจริญ ชาวนาอำเภอบ้าน
โพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา อายุ 87 ปี ที่ได้เล่าถึงการทำนาสมัยปู่ย่าตายาย พ่อแม่จนกระทั่งถึง
สมัยของตนเองว่า การทำนาจะอาศัยเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ไถ จอบ เสียม เคียวเกี่ยวข้าว
อาศัยแรงงานคนและสัตว์(ควาย) ฟังฟังธรรมชาติคือน้ำฝนและน้ำในแม่น้ำลำคลอง โดยใช้
ระหัดวิดน้ำเข้านา เครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับการทำงานชนิดอื่น ๆ เช่น คั้นฉ่ำสำหรับ
กองข้าว กองฟาง พร้อมเก็บข้าว กระบุงตวงข้าว ฯลฯ ส่วนมากจะทำขึ้นใช้เอง สะท้อนให้เห็น
ถึงภูมิปัญญาชาวเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนเครื่องมือที่มีส่วนประกอบเป็นหลัก เช่น หัวฉาสไถ จะ
ไปซื้อมาจากร้านตีเหล็ก ซึ่งส่วนมากเป็นของคนจีน คุณยายนิยมบอกกว่า ร้านที่ตนเองเป็นลูก
ค้าประจำ คือร้านตีเหล็กนายยา อยู่หลังสถานีรถไฟเก่า(ตลาดบ่อบัว)² นอกจากนี้ในหนังสือ
“THE BANGKOK RECORDER” ที่หมอบรัดเลย์และคณะมิชชันนารีเป็นผู้จัดทำ ได้กล่าวถึงเครื่อง
มือที่ราษฎรไทยใช้ในการทำนามี ไถ คราด มีด พร้า จอบ และเสียม เป็นต้น ส่วนใหญ่แล้ว
ราษฎรจะทำเครื่องมือเหล่านี้ขึ้นใช้เอง ดังข้อความที่ว่า

... ฤๅเครื่องมือที่จะทำนามี ไถแลคราดแลมีดพร้าจอบเสียมเป็นต้นนั้น, ถึง
เลวทรามไม่ดงามฉันใด, เขาก็พยายามทำไปได้ทั้งนั้น, เพราะปรู๊วแห่งสยาม
ประเทศนี้, เปนที่ดัดพิชชีนพียงออกผลง่าย...³

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และเอกสารหนังสือข้างต้น ทำให้ทราบว่าการทำงานปลูกข้าวของชาว
เมืองฉะเชิงเทรา ผลิตด้วยเทคโนโลยีง่าย ๆ โดยแต่ละครอบครัวทำการผลิตได้เอง นอกจากนี้
ชาวเมืองฉะเชิงเทรายังคงมีประเพณี “สงแหก” ซึ่งเป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของเครือญาติ
และคนภายในหมู่บ้านเดียวกัน โดยไม่ต้องเสียค่าจ้าง

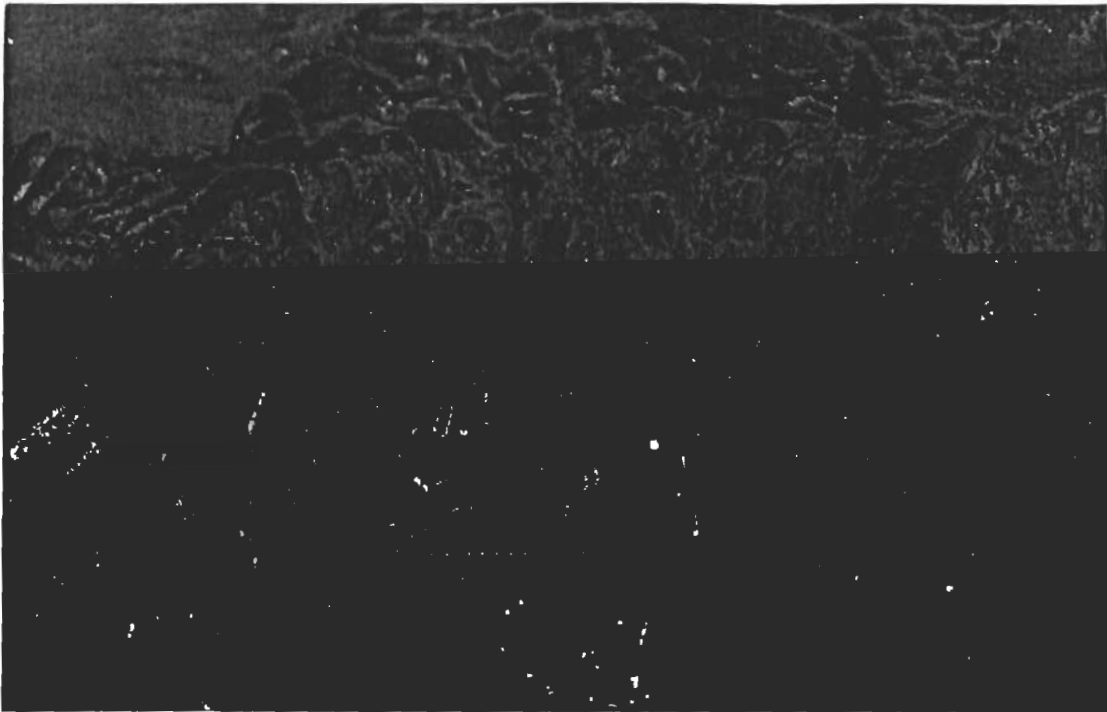
การที่ชาวเมืองฉะเชิงเทราประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ทำให้เมืองนี้เป็นแหล่งปลูก
ข้าวที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งสอดคล้องกับที่ปาลเลกัวซ์ ได้บรรยาย
ถึงสภาพด้านการเกษตรกรรมของเมืองฉะเชิงเทรา ไว้ในหนังสือเล่าเรื่องกรุงสยาม ตอนหนึ่งว่า
“ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่ อุดมไปด้วยนาข้าว”⁴ หลักฐานร่วมสมัยนี้ สะท้อนให้เห็นอย่างเด่น
ชัดเกี่ยวกับอาชีพทำนา และการเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของเมืองนี้ ประกอบกับรัฐมีนโยบาย
ให้การสนับสนุนชาวเมืองฉะเชิงเทราทำการเพาะปลูกข้าว เห็นได้จากหลักฐานร่างสารตราถึง
พระยาวีเสศฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ให้ทำการประกาศชักชวนราษฎรชาวเมืองทำนา พร้อม
ทั้งให้เจ้าเมืองกรมการเมืองรายงานน้ำฝนต้นข้าว⁵ ไปให้ทางเมืองหลวงได้รับทราบเป็นระยะด้วย

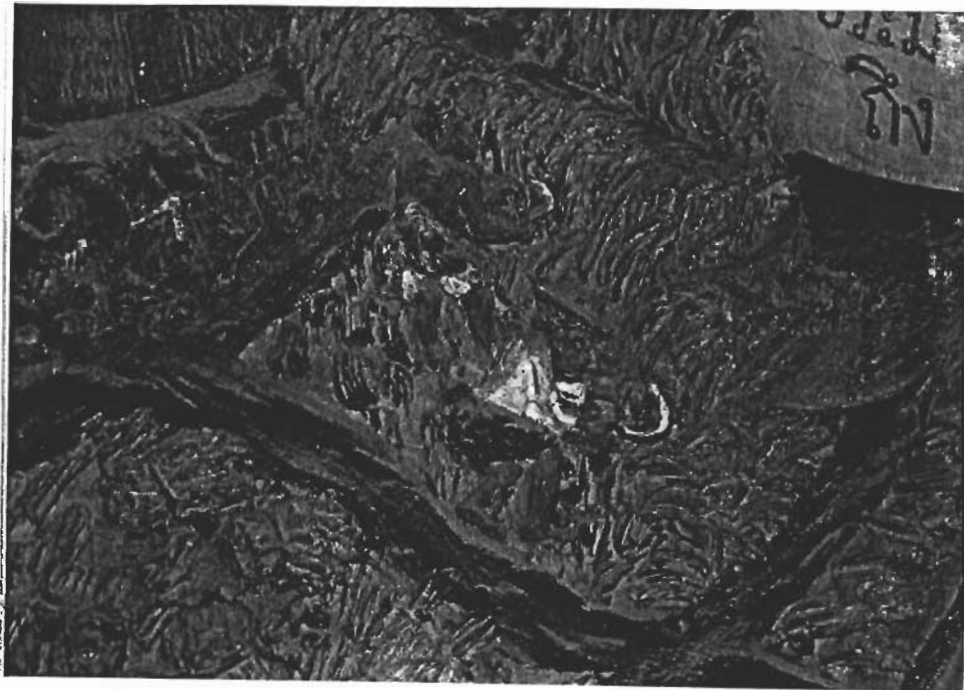
ภาพประกอบ 71 ชวนาทั้งหญิงและชายกำลังไถนา โดยใช้ควายลากคันไถ
สะท้อนให้เห็นวิถีการทำนาของชาวเมืองฉะเชิงเทราที่ยังล้าหลังเพราะอาศัย
แรงงานคน สัตว์และไถ ซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างง่าย ๆ ที่ชาวเมืองฉะเชิงเทรา
สามารถทำได้เองด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน

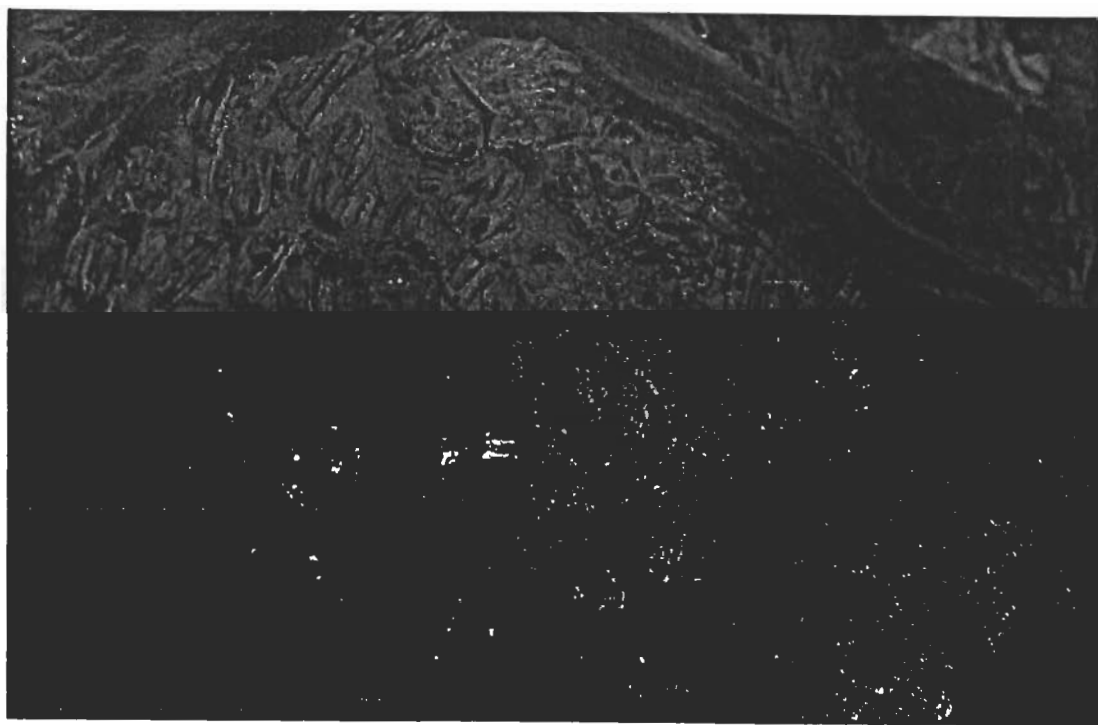
ภาพประกอบ 72 ชาวนา 3 คน กำลังดำนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นประเพณีการ “ลงแขก”
ของชาวนาเมืองฉะเชิงเทรา ชายทั้ง 3 คน อาจจะเป็นญาติพี่น้องกันหรือคนในหมู่บ้าน
ที่มีบ้านหรือท้องนาอยู่ระแวกเดียวกัน

ภาพประกอบ 73 นาข้าวที่ชาวนาดำไว้กำลังแตกกอซึ่งจะเห็นนาถูกแบ่งออกเป็นแปลง ๆ
ด้วยการทำคันนา

ภาพประกอบ 74 ชาวตากำลังใช้เคียวเกี่ยวข้าว แล้วนำรวงข้าวที่เกี่ยวรวมเป็นพ่อนมัดวางไว้บนตอซังข้าวเพื่อรอการหาบไปนวดยังลานนวดข้าวต่อไป ในรูปชวานาคคนที่หันหลัง ไม่สวมเสื้อ มีการสีกยันต์ที่แผ่นหลัง สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ การอยู่ยงคงกระพัน ของผู้ชายชาวเมืองฉะเชิงเทราบางคน

ภาพประกอบ 75 ชาวนากำลังหอบฟ่อนข้าวจากที่เกี่ยวแล้ววางไว้บนซังข้าว โดยนำไปรวมกองที่ลาน รอกการนวดข้าว ซึ่งเป็นกรรมวิธีแยกเมล็ดข้าวออกจากฟาง เสร็จแล้วจึงนำข้าวเปลือกที่ได้นำไปเก็บใส่ยุ้งข้าว เพื่อเก็บไว้รับประทานภายในครอบครัว บางส่วนไว้เป็นพันธุ์ข้าวสำหรับปลูกในปีต่อไป บางส่วน เอาไว้แลกของอย่างอื่นที่จำเป็นต้องใช้ในชีวิตประจำวัน และตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2398 เป็นต้นมาส่วนมากจะขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายภายในครอบครัว บางส่วนเสียภาษีให้รัฐ ในรูปของ “ทางข้าว”

ทั้งนี้เพราะข้าวนอกจากจะเป็นพืชหลักที่ใช้เลี้ยงผู้คนในราชอาณาจักรแล้ว ยังต้องเก็บสำรองไว้ใช้ในราชการ เช่น จ่ายเป็นเสบียงแก่กองทัพในยามศึกสงคราม หรือสำรองไว้ใช้ในยามที่เกิดขาดแคลนข้าว

เนื่องจากไทยเคยประสบภาวะการขาดแคลนข้าวเพื่อการบริโภคภายในประเทศ ดังหลักฐานจากจดหมายเหตุโทร ที่ได้บันทึกถึงทุพภิกขภัยและราคาข้าวในสมัยรัชกาลที่ 3 ไว้ดังนี้⁶

- พ.ศ. 2374 ปีนี้น้ำมาก ข้าวแพงเกี่ยวนละ 8 ตำลึง
- พ.ศ. 2375 ปีนี้น้ำน้อยนัก
- พ.ศ. 2376 เดือน 8 ฝนแล้ง ข้าวแพงเกี่ยวนละ 7 ตำลึง 2 บาท
- พ.ศ. 2386 ปีนี้ข้าวแพง น้ำน้อย ทำนาไม่ได้ ข้าวสารถึงละ 1 บาท
- พ.ศ. 2387 ข้าวแพงเกี่ยวนละ 1 หั่ง ข้าวสาร ถึงละ 9 สลึง

และข้าวจากเมืองฉะเชิงเทรา เคยมีบทบาทต่อการแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย เช่น ในปี พ.ศ. 2386 รัฐบาลต้องสั่งซื้อข้าวจากเมืองฉะเชิงเทรา ส่งเข้าไปยังกรุงเทพ ฯ อย่างเร่งด่วน ดังสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาพิไชยชาญยุทธ ให้เร่งจัดซื้อข้าวบรรทุกส่งกรุงเทพ ฯ ที่ว่า

... ไตสั่งพรพิไชยชานยุทธว่า ออกมา ณ เมืองฉะเชิงเทราแล้ว ไทช่วยจัดซื้อเขา ไทสิบเกียน ชื่อเขาไตแลวกก็ไทเขาวเรือบันทุกเข้า ฯ ไทถึง ณ กรุงเทพ ฯ โดยเร็ว ... จดเงินราคาเข้าเข้ากับค่าชาวเรือออกมาไท... ทุกวันนี้ซัดเข้าอยู่...⁷

ประกอบกับในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไทยมีศึกสงครามกับประเทศใกล้เคียงอยู่บ่อยครั้ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงกล่าวถึงศึกสงครามก่อนรัชสมัยของพระองค์ระหว่างไทยกับประเทศญวน เขมรและเมืองประเทศราชอื่น ๆ ว่า “ครั้นกาลล่วงมา การศึกสงครามเมืองญวนกับเขมร และบันดาซึ่งเป็นเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมา”⁸ และการศึกสงครามนั้น ข้าวถือเป็นยุทธปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ ชาวนาเมืองฉะเชิงเทราจึงเคยมีบทบาทสำคัญต่อการศึกสงครามด้วย ดังหลักฐานสมัยรัชกาลที่ 2 ที่กล่าวถึง “กองทัพเขมรที่เมืองพุทไธเพชรและกองทัพญวนจะยกมาตีเมืองพระตะบอง พระยาอภัยภูเบศร์รับมีหนังสือมาขอ กองทัพและให้ช่วยกันปลุกฉางข้าว เพื่อบรรจุข้าวที่เกณฑ์มาจากฉะเชิงเทรา เอาไว้ส่งจ่ายให้กองทัพเป็นเสบียง”⁹ และสารตราถึงพระยาโกษาธิบดี ว่าด้วยราชการครั้งยกไปรบญวน ที่ว่า “ข้าวที่เมืองปราจีนบุรีมีน้อยไม่พอจ่ายกองทัพ กรมนาได้แต่งให้ขุนเทพพิพัฒน์กับหมื่นสัทธิสังหารออกมาเรียกข้าวค่านาและข้าวจัดซื้อที่เมืองฉะเชิงเทรา”¹⁰

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นถึงความสำคัญของข้าวทั้งในวิถีชีวิตของชาวเมือง
 ณะเชิงเทราเอง ที่ต้องทำนาเพื่อการบริโภค และประเทศชาติในแง่ของยุทธปัจจัยยามศึกสงคราม
 ลึกทั้งกับปัญหาความเกิดทุกข์ภัย ด้วยเหตุนี้ การทำนาปลูกข้าวจึงเป็นอาชีพที่สำคัญของชาว
 เมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ดังคำกล่าวของซีเกซาร์ ทานาเก้ ที่ว่า “เมือง
 ฉะเชิงเทรา เป็นแหล่งผลิตข้าวใหญ่มาก”¹¹ และ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล กล่าวไว้ว่า “เมือง
 ฉะเชิงเทรา เป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญที่สุดของไทยในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น”¹² ยกทั้งหลักฐานใบนอก
 เมืองฉะเชิงเทรา แสดงให้เห็นถึงพื้นที่การทำนาของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ไว้ว่าในปีพ.ศ. 2383
 มีถึง 26,201 ไร่ 3 งาน และในอีก 3 ปีต่อมาคือในปี พ.ศ. 2386 มีพื้นที่ทำนา 47,704 ไร่ 1
 งาน ข้อมูลนี้ แสดงให้เห็นว่าเมืองฉะเชิงเทรามีพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้น 82 เปอร์เซ็นต์ ดังนั้น จึงอาจ
 กล่าวได้ว่า ชาวเมืองนี้ส่วนใหญ่นิยมประกอบอาชีพทำนา ดังหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้าง
 ต้น ประกอบหลักฐานรูปปูนปั้นวัดสัมปทวนซึ่ง ล้วนยืนยันให้เห็นว่า ชาวเมืองฉะเชิงเทราส่วน
 ใหญ่มีวิถีชีวิตเป็นชาวนา

ต่อมา ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยต้องเผชิญกับภัยคุกคามจาก
 ลัทธิจักรวรรดินิยม พระองค์ทรงผนึกตามความต้องการของประเทศตะวันตก ในทางเรื่อง
 โดยเฉพาะการเปิดค้าขายข้าว ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนในสนธิสัญญาบาวริงว่า “รัฐอนุญาตให้มี
 การส่งข้าวขายยังต่างประเทศได้” ซึ่งเป็นผลดีต่อวิถีชีวิตชาวนาเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้มีรายได้
 จากการขายข้าว และเมืองนี้ยังเป็นแหล่งรายได้ให้กับรัฐ ในรูปของค่านาด้วย ดังหนังสือ
 เจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาวิเสศฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทราว่า กรมนากราบทั้งคมทูลแต่งตั้ง
 ให้เสนาออกมาเรียกเงินค่านาจากราษฎร แขวงเมืองฉะเชิงเทรา¹³ ซึ่งแต่เดิมเรียกเก็บเป็นทาง
 ข้าวค่านาจากชาวนาไร่ละ 2 ถึง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนการเก็บเงิน
 ค่านาจาเป็นตัวเงินและเก็บเท่ากันทั้งนาคูโคและนาฟางลอย คือไร่ละ 1 สลึง 2 เฟื้อง ครั้นถึงสมัย
 รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ลดอัตรานาคูโค ลงเหลือไร่ละ 1 สลึง ตั้งแต่ พ.ศ. 2395 ส่วนนาฟาง
 ลอยให้คงไว้ตามเดิม¹⁴ และจากการเรียกเก็บภาษีข้าวที่ขายในประเทศ ข้าวเปลือก เกวียนละ
 2 บาท ข้าวสาร เกวียนละ 4 บาท เก็บภาษีข้าวที่ขายออกนอกประเทศ ข้าวเปลือก เกวียนละ 4
 บาท ข้าวสาร เกวียนละ 8 บาท¹⁵ ดังหลักฐานที่กล่าวถึงการเรียกเก็บภาษีที่ว่า

..... ภาษีเข้านี้ แต่ก่อนเปนพนักงานกรมท่าเรียกทูลเกล้าฯ ถวาย ครั้นมาเมื่อครั้ง
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ... โปรดให้ยกภาษีเข้าไปให้เจ้าพญา
 พลเทพเรียกทูลเกล้าฯ ถวาย ภาษีเข้าจริงใดตกอยู่ในกรมท่าทุกวันนี้ ... แลครั้งนี้
 กรมท่าเรียกภาษีเข้ากับลูกค้าก็ไม่ทั่วถึง... จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกภาษีเข้าคืนมาไว้
 ในกรมท่าเรียกทูลเกล้าฯ ถวายตามเดิม จึงให้หมื่นจำเนียรออกมากำกับตรวจ
 ตราเรียกภาษีเข้าอยู่ที่ด่านบางปะกง เมืองฉะเชิงเทรา¹⁶

ดังนั้น รัฐจึงให้การส่งเสริมและสนับสนุนชาวเมืองฉะเชิงเทรา ขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว ดังหลักฐานที่ว่า “ให้เจ้าพระยาวิเศษฤๅไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ถ้าขับก้าหาให้ราษฎรมีความอุดมสาคทำไร่นา ให้เต็มพื้นที่อย่าให้ที่นากร้างว่างเปล่าอยู่ได้ จะได้ผลเม็ดข้าวชื้อขาย”¹⁷

นอกจากนี้รัฐยังได้เอาใจใส่ดูแลและสนับสนุนการทำนาของราษฎร โดยสั่งการมายังเจ้าเมืองกรมการเมืองฉะเชิงเทราชักชวนราษฎรไทย ลาว มอญทำนาพร้อมทั้งให้คอยดูแลเอาใจใส่ในการทำนาของราษฎร และแนะนำถึงวิธีการทำนาด้วยว่า หากช่วงใดฝนแล้งก็ให้ราษฎรวิดน้ำใส่น้ำจากสำน้ำ ห้วย หนอง ไกล่เคียงเข้าไปในนาเลี้ยงต้นข้าวไว้พลาง ๆ ก่อน จนกว่าฝนจะตกอีกทั้งให้รายงานเกี่ยวกับน้ำฝน ต้นข้าวเข้าไปยังกรุงเทพฯ ฯ เดือนละ 2 ครั้ง¹⁸ นอกจากนี้รัฐยังให้การสนับสนุนโดยการไม่เรียกเก็บภาษีในปีแรกที่ราษฎรโค่นป่า เพื่อทำนา¹⁹ ส่วนปีที่ 2 และ 3 เก็บค่านาในอัตราที่ต่ำกว่าปกติ คือเก็บไร่ละ 1 เฟื้อง ต่อจากนั้นจึงเก็บในอัตราปกติคือนาคูโคไร่ละ 1 สลึง นาฟางลอยไร่ละ 1 สลึง 1 เฟื้อง²⁰

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าการทำนาของชาวเมืองฉะเชิงเทรา เป็นอาชีพสำคัญมาตลอด 150 ปีรัตนโกสินทร์ และชาวเมืองนี้เป็นที่รู้จักขึ้นชื้อมาก จนกระทั่งเป็นส่วนหนึ่งของคำขวัญเก่าเมืองไว้ว่า “เมืองธรรมะ พระศักดิ์สิทธิ์ ชิดเมืองหลวง มะม่วงหวาน ข้าวสารขาว มะพร้าวน้ำหอม” ก่อนที่จะเปลี่ยนเป็นคำขวัญใหม่ในปัจจุบัน

สวนจากสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง

ต้นจากมีประโยชน์ในหลายด้าน เช่น ผลของต้นจากนำมารับประทานได้ โดยเฉพาะในส่วนของใบ ใบจากอ่อนนำมาใช้ฆวนก ใบจากที่ค่อนข้างแก่นำมาห่อขนมที่เรียกกันว่า “ขนมจาก” นอกจากนี้ส่วนของใบต้นจากที่ค่อนข้างแก่ ชาวบ้านจะนำมาเรียงเย็บเป็นตับเพื่อนำไปมุงหลังคาบ้าน ทำฝาบ้าน ดังรูปปูนปั้นวัดสัมปทวนที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2 และที่ ชัย เรืองศิลาภิกล่าวไว้ว่า “ราษฎรส่วนใหญ่จะปลูกบ้านโดยใช้จากมุงหลังคาบ้าน”²¹ หรือสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น งานพระเมรุต้องใช้จากนำมามุงพระเมรุ โรงโชน โรงวิเสฎ เป็นต้น ดังปรากฏในหลักฐานใบบอกที่ทางกรุงเทพฯ ฯ สั่งให้ขุนทิพนายอากรจาก จัดซื้อจากนำไปใช้เพื่อการพระเมรุ ดังนี้ “ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ให้หลวงยกกระบัตร กรมการ ขุนทิพนายอากรจาก จัดซื้อจากเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อใช้มุงพระเมรุ ให้ส่งเข้าไปกรุงเทพฯ ฯ”²²

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ชาวเมืองฉะเชิงเทรามีการปลูกต้นจาก อีกทั้งยังมี การทำหัตถกรรมในครัวเรือนคือ นำใบจากมาเย็บเป็นตับเพื่อขาย ซึ่งหลักฐานใบบอกเมืองฉะเชิงเทราเรื่องจัดซื้อจาก สามารถยืนยันได้เป็นอย่างดี ที่ว่า

...ให้ขุนทิพนายอากาศ จาก จัดซื้อจากแก่ราษฎรเจ้าของจาก ณ แขวงเมือง
ฉะเชิงเทรา ราคาทศร้อยตัวต่อบาทให้ได้จากสามแสนตัว....จัดกรรมการส่ง
ไปให้แกกรุงเทพมหานคร²³

ข้อความที่ปรากฏจากหลักฐานข้างต้น ทำให้ทราบว่าชาวเมืองฉะเชิงเทรา มีการปลูกต้นจาก
และเย็บจากเป็นต้นขาย ในราคา 600 ตัวต่อ 1 บาท ซึ่งทางกรุงเทพ ฯ ต้องการจากถึง
ถึง 300,000 ตัว

นอกจากนี้ แหล่งซื้อขายจากของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ยังมีแหล่งที่สำคัญคือตามโรงทำ
อ้อยผลิตน้ำตาลทราย และการลงทุนทำสวนอ้อยภายในเมืองนี้เอง ซึ่งจะเห็นได้จากหลักฐาน
บัญชีค่าใช้จ่ายในการตั้งโรงน้ำตาล พบว่า มีการลงทุนในส่วนของการจัดซื้อจาก เช่น ซื้อจาก
2,800 ตัว เป็นเงิน 1 ตำลึง 2 สลึง²⁴

บริเวณที่มีการปลูกต้นจาก ทำสวนจาก คือแถบริมสองฝั่งแม่น้ำบางปะกง ผู้เขียนได้นั่ง
เรือล่องไปตามแม่น้ำบางปะกง พบว่าสองฟากฝั่งแม่น้ำเต็มไปด้วยสวนจาก อีกทั้งยังปรากฏ
หลักฐานในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีไปถึงเจ้าฟ้า
มหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร โดยทรงเล่าถึงสิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็น เมื่อเสด็จ
เมืองฉะเชิงเทรา รวมทั้งสวนจากด้วย ดังข้อความที่ว่า

.....เริ่มจะถึงสวนเมืองฉะเชิงเทรา ดูฝั่งทั้ง 2 ฟากคืองดงามพลัดพลัด และ
สวนจากสวนใหญ่ งามบริบูรณ์ตลอดทาง สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก แลดูสุดตา
ทั้ง 2 ฟาก²⁵

ชาวเมืองฉะเชิงเทราที่ประกอบอาชีพทำสวนจาก นอกจากชาวไทยแล้ว ยังมีชาวจีนที่ประกอบ
อาชีพนี้ด้วย เพราะชาวจีนทั่วไปไม่นิยมทำนา จะประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่มากกว่า เนื่องจาก
การทำสวนไม่ต้องใช้เนื้อที่มากเหมือนการทำนา และการทำสวนทำไร่จะได้ผลเร็วกว่าราคาได้สูง
กว่า

ดังนั้น การปลูกต้นจากของชาวเมืองฉะเชิงเทรา จึงเป็นแหล่งที่มาของรายได้รัฐอีกแหล่ง
หนึ่งในรูปของอากร ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ปี พ.ศ. 2370 ขุนทิพได้รับการแต่งตั้งเป็นนายอากาศ
จาก เก็บอากรจากชาวเมืองฉะเชิงเทราที่ทำอาชีพปลูกต้นจาก ดังนี้²⁶

- พื้นที่ปลูกต้นจาก 1 งาน ถึง 3 ไร่ เสียอากร 1 สลึง 600 เบี้ย
- พื้นที่ปลูกต้นจาก 3 ไร่ขึ้นไป เสียอากร ไร่ละ 1 เฟื้อง
- ถ้าเดิมปลูกต้นจากอยู่ 3 - 5 ไร่
แล้วปลูกต้นจากเพิ่มอีก 2 - 3 ไร่ เสียอากร ไร่ละ 1 เฟื้อง

- ถ้าปลูกต้นไม้ถึงไร่ คือ

ปลูกต้นไม้จากเพียง 1 - 2 งาน เสียค่ากร งานละ 200 บาท

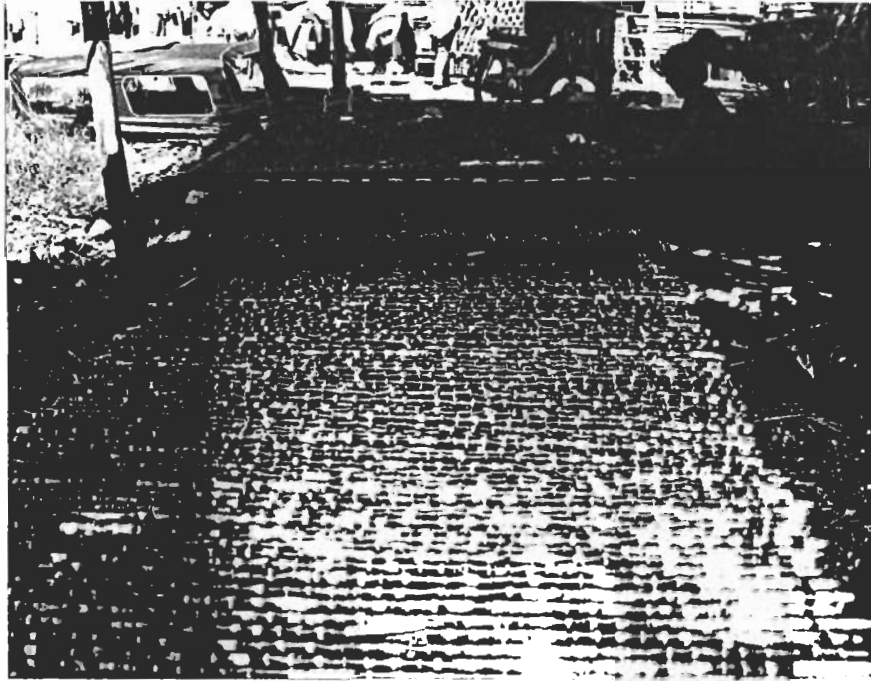
อาชีพทำสวนจากของชาวเมืองฉะเชิงเทรา จะยังคงอยู่ตราบนานเท่าที่แม่น้ำบางปะกงยังไม่เหือดหาย ถึงแม้ปัจจุบันการปลูกสร้างบ้านจะไว้สดุดจากจากน้อยลงมาก แต่ก็ยังมีใ้ที่อยู่รวมทั้งการปลูกเรือนโรงเส้าไก่ เพื่อทำฟาร์มไก่ ซึ่งนอกจากอาชีพเก็บเต้าจากซากแล้ว ยังมีอาชีพที่ต้องเกี่ยวข้องกับสวนจากอีกอาชีพหนึ่งคือการทำ “ขนมจาก”

ภาพประกอบ 76 กอจากหน้าทับเขี้ยวชจ๋ อยู่ริม 2 ฝั่งแม่น้ำ
ด้านขวามุมล่างของรูปปูหน้า

ภาพประกอบ 77 ป่าจากริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง (ในวันนี้)
มีประโยชน์อีกอย่างหนึ่ง คือ เป็นแนวเขื่อนธรรมชาติ
ป้องกันการพังทลายของดิน จากน้ำเซาะตลิ่ง

ภาพประกอบ 78 ชาวเมืองฉะเชิงเทรากำลังนั่งเข็บตึบจาก
เพื่อเตรียมส่งขาย

ภาพประกอบ 79 แม่ค้าขายขนมจาก หน้าวัดโสธรวรารามวรวิหาร

สวนหมากเมืองแปดริ้ว

ชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากจะมีอาชีพปลูกต้นจากขายแล้ว ยังได้ปลูกหมากขายเป็นอาชีพอีกอย่างหนึ่งด้วย ชาวไทยส่วนใหญ่ทั้งชายและหญิง ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ จะนิยมกินหมาก และหมากที่มีชื่อเสียงในสมัยนั้นคือ หมากจากเมืองฉะเชิงเทรา ดังที่ชัย เรื่องศิลปะ กล่าวถึงไว้ว่า “หมากที่ไหนก็ไม่อร่อยและมีปริมาณมากเหมือนหมากแปดริ้ว”²⁷

บริเวณที่ปลูกหมากของเมืองฉะเชิงเทรา อยู่แถบสองฝั่งแม่น้ำบางปะกงและลำคลองสาขา ดังที่หลวงเทศาภิบาลพิจารณ์ หรือพระยามหาอำมาตยาธิบดี (เส็ง วิริยศิริ) กล่าวถึงพื้นที่ปลูกหมากของชาวฉะเชิงเทรา ไว้ในหนังสือว่าด้วยแม่น้ำที่มีในประเทศสยาม ว่า

..... ล่องแม่น้ำบางปะกงมาถึงคลองท่าแก้ว ลำน้ำตยอนหรือแม่น้ำมักเป็นสวนหมากมะพร้าว สวนถั่วงา สวน..... หลังบ้านออกไปก็เป็นไร่นาทังสิ้น²⁸

การปลูกหมากของชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากจะใช้บริโภคเองแล้ว บางส่วนก็ขายเพื่อการบริโภคภายในประเทศ แต่จากรายการสินค้าออกของไทยไปสิงคโปร์ ที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ “THE BANGKOK RECORDER” มีหมากแห้งรวมอยู่ในรายการสินค้าออกด้วย ซึ่งมีราคาขายหาบละ 3 บาท 6 เฟื้อง²⁹ และจากรายการสินค้าออกของไทยไปจีน ในปี พ.ศ. 2353 - 2393 ที่คูขแม่นรวบรวมไว้มีหมากในรายการของสินค้าออกด้วย และหลักฐานบัญชีสินค้าที่ไทยบรรทุกสำเนาไปขายเมืองจีน มีหมากแห้งรวมอยู่ด้วยเช่นกัน³⁰

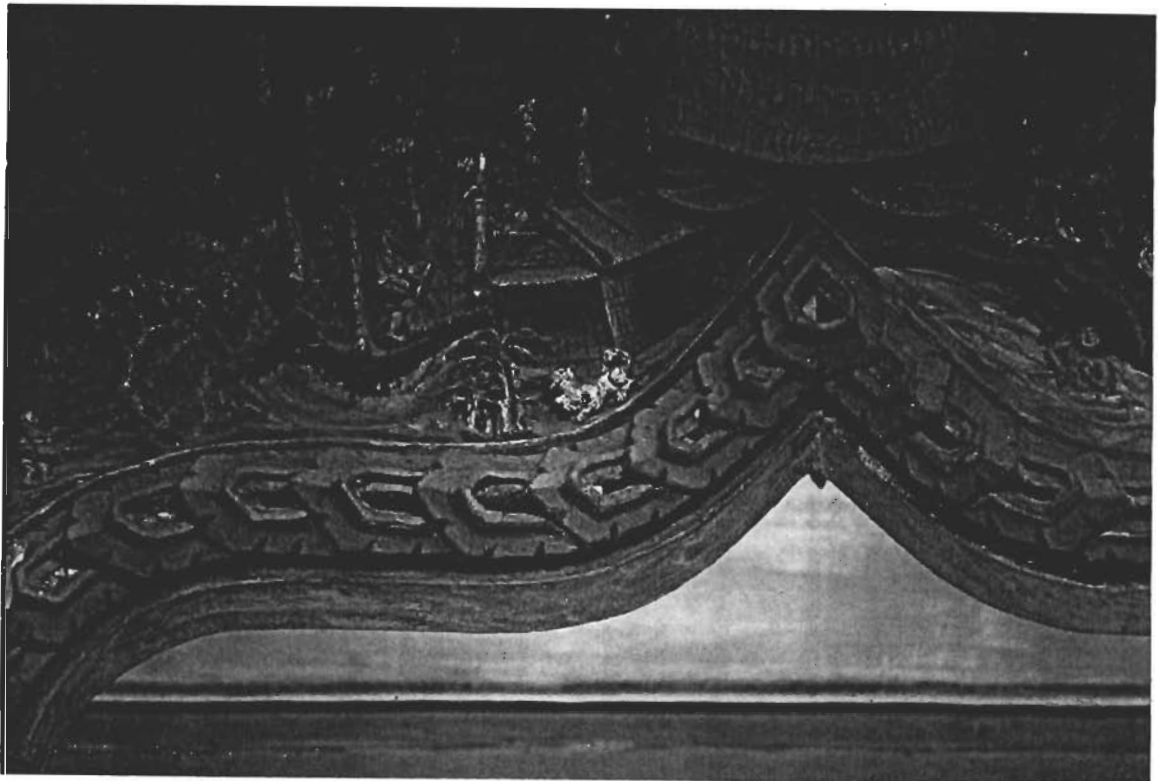
ดังนั้นหมากที่ส่งเป็นสินค้าไปขายต่างประเทศ บางส่วนจึงน่าจะเป็นหมากที่ไปจากเมืองฉะเชิงเทรา ดังหลักฐานใบบอกเมืองฉะเชิงเทราว่า “ในปี พ.ศ. 2383 รัฐได้เกณฑ์ให้เมืองฉะเชิงเทราส่งผลหมากเข้าไปยังกรุงเทพ ฯ เป็นจำนวน 380 ถัง”³¹

การปลูกหมากของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ยังเป็นแหล่งรายได้ของรัฐอีกแหล่งหนึ่งในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะรัฐจะเก็บภาษีหมากเป็นตัวเงินและจะกำหนดพิกัดอัตราภาษีหมากไว้ดังนี้³²

- ต้นสูงขนาด 3-4 วา เรียกถากกรด้นละ 50 เบี้ย หรือเรียกถากกรร้อยละ 3 สลึง 200 เบี้ย
- ต้นสูงขนาด 5-6 วา เรียกถากกรด้นละ 40 เบี้ย หรือเรียกถากกรร้อยละ 2 สลึง 1 เฟื้อง
- ต้นสูงขนาด 7-8 วา เรียกถากกรด้นละ 30 เบี้ย หรือเรียกถากกรร้อยละ 1 สลึง 1 เฟื้อง 600 เบี้ย

ซึ่งรัฐส่วนกลางจะส่งเจ้าหน้าที่ (ข้าหลวง) ออกมาเดินสำรวจต้นไม้ที่จะต้องเรียกอากรสวนใหญ่ มี 7 ชนิด ซึ่งหนึ่งในจำนวนนี้มีหมากรวมอยู่ด้วย

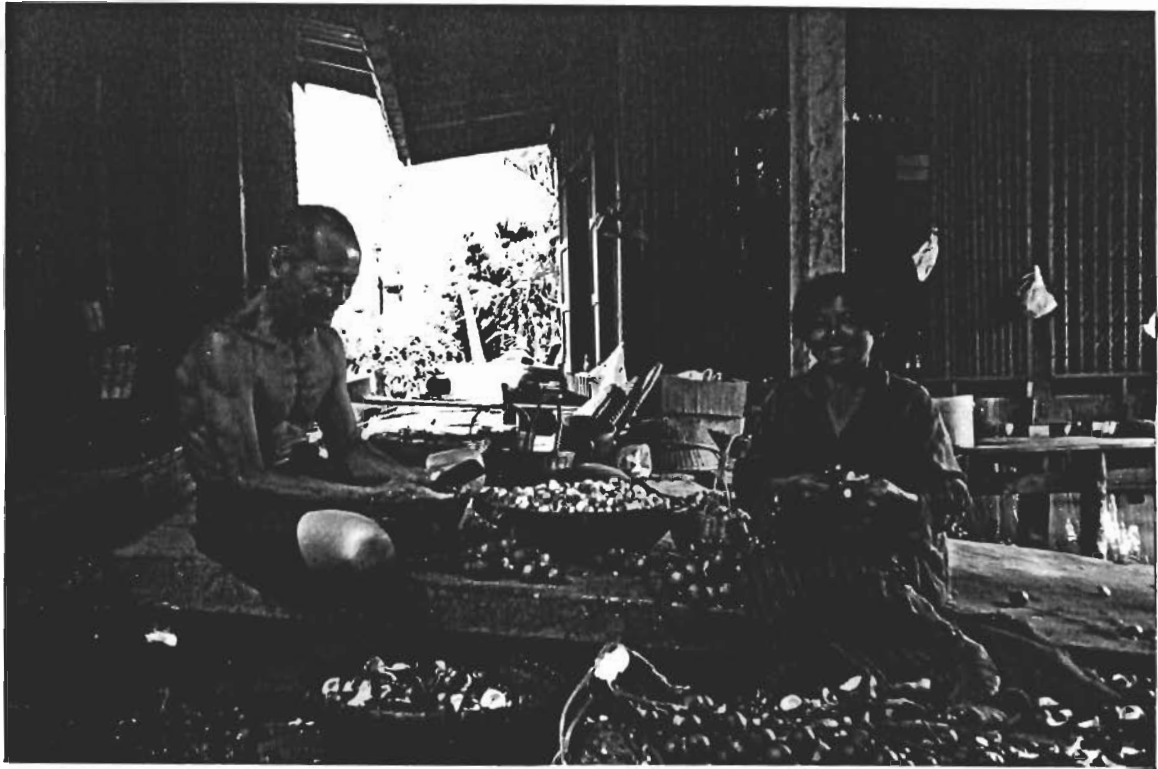
ตลอดระยะเวลา 150 ปีรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมการกินหมากยังคงอยู่คู่กับชาวไทยจีน ไต สวนหมากก็ยังคงอยู่คู่เมืองฉะเชิงเทราจนนั้น แม้กระทั่งในภายหลังกองการจะนำคน ไทยเล็กกินหมาก แต่ก็ไม่สามารถเลิกได้หมดสิ้นจนถึงปัจจุบันนี้ที่เมืองฉะเชิงเทรา คนแต่่าคนแก่ ยังคงวัฒนธรรมการกินหมากไว้อย่างเหนียวแน่น

ภาพประกอบ 80 สวนหมากเมืองแปดริ้ว ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน

ภาพประกอบ 81 ชาวสวนกำลังหิ้วหมากขึ้นจากเรือ
ที่ทำน้ำวัดแหลมใต้

ภาพประกอบ 82 ชาวสวนกำลังแปรรูปจากหมากสด เป็นหมากแห้ง
โดยชอยเป็นแผ่นบาง ๆ แล้วนำไปตากแดด เพื่อจะได้เก็บไว้รับประทาน
ได้นาน ๆ ผู้ชายนั่งกางเกงขาก๊วยสั้น ไม่สวมเสื้อ ผู้หญิงนั่งผ้าถุง เสื้อ
แขนยาวที่ใส่ทำสวน

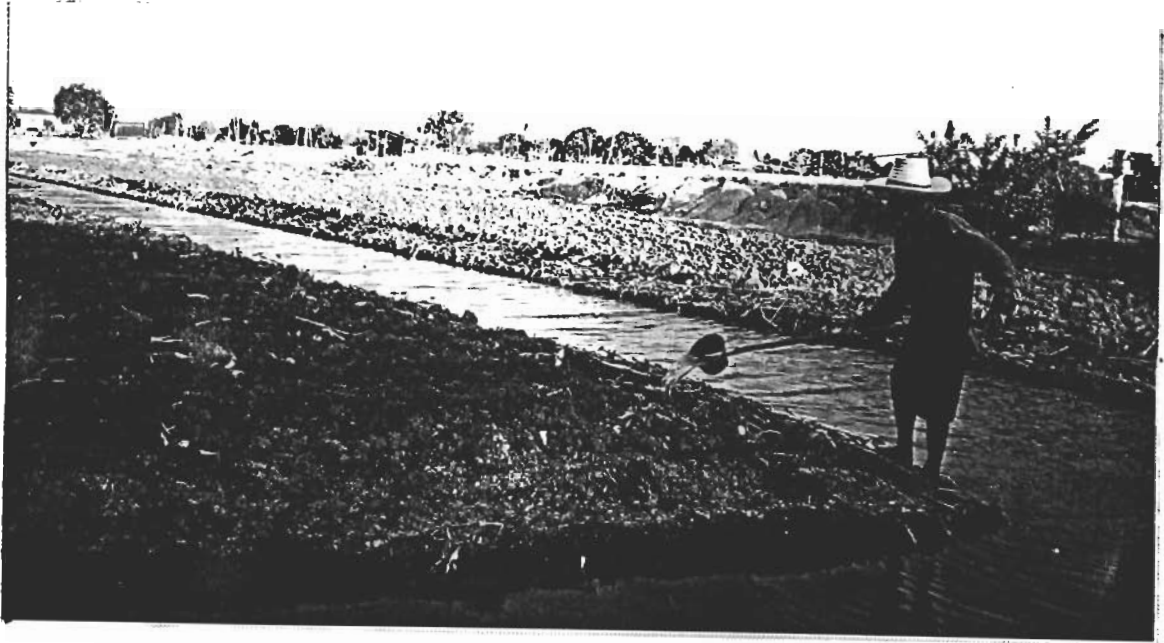
ภาพประกอบ 83 แม่ค้ากำลังนั่งขาย “ทมากแห้ง” อยู่ที่เขื่อนริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง บริเวณวัดโสธรวรารามวรวิหาร

การทำสวนผัก

จากรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน พบว่าชาวเมืองจะเชิงเทราทำสวนผักขายเป็นอาชีพ และมีพ่อค้าพายเรือสำเภาบรรทุกสินค้าพืชผลเกษตรออกเรือขาย จากการสัมภาษณ์ นายโก๋ แซ่ตัน (จันทกเกียน) อายุ 86 ปี บอกว่าจันทกเกียนกับจีนไหหลำ มีความถนัดในการทำสวนผัก³³

ภาพประกอบ 84 ชาวสวนกำลังขุดและพรวนดิน จะเห็นได้ว่าเป็นท้องร่องสวนแลสุดตา และมีการยกร่องเป็นแปลงสำหรับปลูกผักไว้หลายแปลง

ภาพประกอบ 85 ชาวสวน กำลังใช้โฟกตักน้ำจากร่องสวน รดผักในแปลง

ภาพประกอบ 86 นายไต้ แซ่ตัน ชาวจีน(ฮกเกี้ยน)เมืองฉะเชิงเทรา

การทำไร่อ้อย

อ้อยกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 เพราะเกิดอาชีพใหม่ขึ้นภายในเมืองนี้ คืออุตสาหกรรมน้ำตาลทราย และเจริญรุ่งเรืองจนกระทั่งมีการตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อทำน้ำตาลทรายภายในเมืองนี้เป็นจำนวนมาก(รายละเอียดจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

ช่วงสมัยรัตนโกสินทร์พบว่า มีการทำไร่อ้อยขนาดใหญ่และตั้งโรงหีบอ้อยเพื่อทำน้ำตาลทรายอยู่หลายเมือง เช่น เมืองนครชัยศรี สาครบุรี บางปลาสร้อย พนัสนิคมและเมืองฉะเชิงเทรา โดยเฉพาะที่เมืองฉะเชิงเทรานี้ ปรากฏหลักฐานจากบันทึก เล่าเรื่องกรุงสยาม ของปาลเลกัวซ์ กล่าวไว้ว่า “ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่ อุดมไปด้วยนาข้าวสวนผลไม้และไร่อ้อย”³⁴ และหลักฐานร่างสารตรา กล่าวว่า “พวกจีนก็ตั้งบ้านเรือนทำสวนใหญ่ไร่อ้อยชุกชุม”³⁵

ร่างสารตรา นี้ เป็นหลักฐานที่ทำให้ทราบว่าผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการเพาะปลูกอ้อยรวมทั้งเป็นผู้ที่ริเริ่มบุกเบิกอุตสาหกรรมน้ำตาลทรายภายในเมืองฉะเชิงเทรา คือพวกชาวจีนอพยพซึ่งในระยะเวลาต่อมาเมื่อการผลิตน้ำตาลทรายเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญอันดับหนึ่งของไทย และส่งไปขายต่างประเทศได้เป็นจำนวนมาก ทำให้การเพาะปลูกอ้อยของชาวเมืองฉะเชิงเทราขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการในการผลิตอ้อยป้อนโรงงานน้ำตาลทราย

นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานชั้นต้นอื่น ๆ ที่กล่าวยืนยันถึงการปลูกอ้อยของชาวเมืองฉะเชิงเทรา เช่น หลักฐานร่างตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา ที่สรุปใจความได้ว่า ทางกรุงเทพฯ ส่งเงินออกมาให้เจ้าเมืองฉะเชิงเทราจัดซื้อยอดอ้อยจากราษฎรชาวเมืองที่ปลูกอ้อยในราคาที่ราษฎรซื้อขายแก่กัน³⁶ และหลักฐานบัญชีพระยาวิเสศฤาไชยจำหน่ายเงินใช้สอยในการทำสวนอ้อย กล่าวถึงการทำสวนอ้อยขนาดใหญ่ ในหลายตำบลของพื้นที่เมืองฉะเชิงเทรา เช่น ตำบลบางเพ็ญ ตำบลคลองน้อย ตำบลท่าพลับ ตำบลพญาจาก ตำบลท่าช้าง บางกระเจ้า สองพี่น้อง³⁷ เป็นต้น และสารตราพระยาพิชัยชาญยุทธเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึงไร่อ้อย บัญชีสวนอ้อยของเจ้าเมืองกรมการเมืองฉะเชิงเทรา ว่ามีอยู่รายละ 30 ไร่บ้าง 40 ไร่บ้าง และ 50 ไร่บ้าง³⁸ และในปี พ.ศ. 2380 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองฉะเชิงเทรารับผิดชอบในการทำไร่อ้อยที่เมืองฉะเชิงเทราในพื้นที่ 223 ไร่ เพื่อส่งเข้าโรงน้ำตาลของหลวง

หลักฐานจากหนังสือพระยาศรีสหเทพถึงพระยาวิเสศฤาไชย ที่กล่าวถึง ชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทราเอาสวนอ้อยมาจำหน่าย³⁹ และหนังสือพระยามหาอำมาตย์เรื่องทรัพย์สินสมบัติของขุนพิตเกียสที่ตาย กล่าวถึงขุนพิตเกียสว่าทำไร่อ้อยอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา⁴⁰

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ได้กล่าวถึงข้างต้นนี้ ทำให้ทราบได้อย่างชัดเจนว่าเมืองฉะเชิงเทรา เป็นแหล่งทำไร่อ้อยที่สำคัญเมืองหนึ่ง และมีเอกสารที่ระบุว่า ในปี พ.ศ. 2393 เมืองฉะเชิงเทรา มีพื้นที่เพาะปลูกอ้อยอยู่ 10,830 ไร่ มากกว่าที่เมืองนครชัยศรีซึ่งมีอยู่เพียง 8,312 ไร่ 1 งาน⁴¹

ไร่อ้อยของเมืองฉะเชิงเทรา ในสมัยรัตนโกสินทร์เท่าที่ผู้เขียนรวบรวมได้จากเอกสารชั้นต้น ประกอบกับรูปปั้นวัดสัมปทวน พบว่า อยู่บริเวณใกล้กับโรงหีบอ้อย ทั้งนี้เข้าใจว่าเพื่อความสะดวกในการขนส่งมายังโรงหีบและเพื่อไม่ให้อ้อยแห้งจนทำให้ความหวานลดน้อยลง ซึ่งจะทำให้คุณภาพของน้ำตาลลดลงไปด้วย ด้วยเหตุนี้แหล่งปลูกอ้อยของเมืองฉะเชิงเทราจึงอยู่บริเวณบ้านบางคล้า บ้านจุกเคอ บ้านบางไผ่ บ้านสนามจันทร์ บ้านใหม่ บ้านบางกุ้ง บ้านทรายมูลและบ้านสัมปทวน⁴² ดังหลักฐานสำเนาคำให้การจีนไปว่าด้วยเรื่องอ้อยเมืองฉะเชิงเทรากำเรียบที่กล่าวถึง “จีนเตงตัดอ้อย พาลูกจ้างไปตัดอ้อยที่ไร่บ้านบางคล้า”⁴³ และหลักฐานร่างตราอ้อยถึงเมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึง “นายหงมาขอซื้อไร่อ้อย 239 ไร่ ที่บ้านสนามจันทร์ของพระยาสุเรนเสนี เป็นจำนวนเงิน 26 ชั่ง 13 ตำลึง”⁴⁴ และแรงงานที่สำคัญที่สุดในการปลูกอ้อยขายให้แก่โรงหีบอ้อย คือชาวจีน ดังสำเนาคำให้การจีนไปเรื่องอ้อยเมืองฉะเชิงเทรากำเรียบ กล่าวถึง

- “จีนลูกจ้างในไร่อ้อย แรงงานจีนรับจ้างตัดอ้อย”⁴⁵
- “จีนชาวไร่อ้อย พวกตัดอ้อย ทำสวนอ้อยที่บ้านบางคล้า”⁴⁶
- “จีนยะเป็นลูกจ้างทำไร่อ้อยหลงจู๊”⁴⁷

และบัญชีพระยาวิเสศฤาไชยจำหน่ายเงินใช้สอยในการทำไร่อ้อย ก็ได้กล่าวถึงชาวจีนรับจ้างทำไร่อ้อย เช่น รับจ้างขุดดิน ฟันดิน ขุดร่อง ขุดหลุม ปลูกอ้อยพรวนดินรักษาอ้อย ฯลฯ⁴⁸ และเจ้าของไร่อ้อยส่วนใหญ่ก็เป็นชาวจีนเช่นกัน ดังหลักฐานที่ว่า “จีนโผ แซ่ตัน ด้ำแก่สวนอ้อย”⁴⁹

ส่วนชาวไทยนั้น ทำการปลูกอ้อยอยู่บ้าง แต่ยังมีน้อยกว่าพวกชาวจีนอพยพ ซึ่งศุภรัตน์ เสิศพาณิชย์กุล สันนิษฐานว่า เกษตรกรชาวไทยคงเป็นผู้ผลิตอ้อยที่ปลูกอ้อยขายให้แก่โรงหีบอ้อยมิได้เป็นแรงงานรับจ้างเช่นพวกชาวจีนอพยพ สำหรับความเห็นของผู้เขียน น่าจะมีชาวไทยบางส่วน ที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างปลูกอ้อยขาย เพราะจากหลักฐานจดหมายเหตุบางฉบับได้กล่าวถึงชาวจีนอพยพบางคนที่มาแต่งงานกับหญิงชาวไทย⁵⁰ ทำให้หญิงชาวไทยที่เป็นภรรยาชาวจีนอพยพมีฐานะร่ำรวยขึ้น และน่าจะส่งเสริมหรือออกเงินลงทุนให้แก่ญาติพี่น้องชาวไทยของตนทำไร่อ้อย ปลูกอ้อยขายโรงหีบ ซึ่งเป็นไปได้ว่าโรงหีบอ้อยนั้นเป็นของชาวจีนที่เป็นสามีของตนด้วย หรือว่าสามีชาวจีนบางคนเป็นแค่เจ้าของไร่อ้อย ก็น่าจะมีลูกจ้างหรือแรงงานในไร่อ้อยบางส่วนที่เป็นราษฎรชาวไทยที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับแหล่งเพาะปลูกอ้อยของชาวจีนเหล่านี้ นอกจากชาวไทยแล้ว น่าจะมีชาวลาว และเขมรบางส่วนปลูกอ้อยที่เมืองฉะเชิงเทราด้วย ดังข้อความที่ปรากฏในร่างสารตรา ที่ว่า “จัดแจงชักชวนและสนับสนุนให้ราษฎรชาวไทย จีน ลาวและเขมรทำไร่อ้อยให้มากขึ้น”⁵¹

การที่เมืองฉะเชิงเทรา ทำไร่อ้อยขนาดใหญ่จำเป็นต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก ดังเอกสารบัญชีค่าใช้จ่ายในการทำสวนอ้อยของหลวง ที่เมืองฉะเชิงเทรา กล่าวถึง การใช้เงินทุนในการเข้าซื้อที่ดินและจ้างชาวจีนทำไร่อ้อย เช่น พันดิน ซุดร่อง ซุดหลุม ปลูกอ้อย พรวนดินรักษาไร่อ้อย ซุดคลองท่อน้ำเข้าไร่อ้อย ค่าจ้างตีเหล็กเครื่องมือทำสวน (พลั่ว เสียม ขอบจัน) เป็นต้น ดังนั้น ผู้ที่ต้องการปลูกอ้อยขายแต่ไม่มีเงินทุนก็จะไปทำการกู้ยืมเงินจากผู้อื่น ดังหนังสือเจ้าพระยาจักรีฯมาถึงเจ้าพระยามุขมนตรีฯ ซึ่งปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่า “หลวงเจ้าเมืองกรมการเมืองฉะเชิงเทรา ส่งใบบอกเข้าไปยังกรุงเทพฯว่า หลวงจูเนียรเปาออกเงินให้หลวงจูสีกุเพื่อนำไปลงทุนทำไร่อ้อย เป็นจำนวนเงิน 50 ชั่ง”⁵² หรือชาวจีนที่ทำไร่อ้อยอยู่แล้ว แต่ขาดเงินทุนที่จะทำต่อไปได้ก็จะหาเงินมาลงทุนโดยการเอาสวนอ้อยที่มีอยู่ไปจำนำกับผู้ที่ออกเงินให้กู้ ดังหลักฐานหนังสือพระยาศรีสหเทพถึงพระวิเสศดาไชย ตอนหนึ่งว่า “เงินทุนดาราเอาสวนอ้อยมาจำนำไว้กับอำแดงส้มจัน เป็นเงิน 1 ชั่ง โดยเสียดอกเบี้ยตามธรรมเนียม”⁵³ และทางราชการก็เป็นแหล่งเงินกู้ อีกแห่งหนึ่งด้วย ดังหลักฐานบัญชีพระยาวิเสศดาไชยจำหน่ายเงินใช้สอยในการทำสวนอ้อย ได้กล่าวถึงการออกเงินของหลวงให้ราษฎรชาวไทยและชาวจีน กู้เงินไปทำสวนอ้อย⁵⁴

ชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากจะปลูกอ้อยเพื่อส่งขายให้แก่โรงที่บอ้อยภายในเมืองฉะเชิงเทราแล้ว ส่วนหนึ่งยังช่วยส่งเสริมให้เมืองใกล้เคียงทำไร่อ้อยด้วย ดังหลักฐานร่างตราที่กล่าวถึงนโยบายของรัฐที่จะเพิ่มพื้นที่การปลูกอ้อย และตั้งโรงที่บอ้อยของหลวงขึ้นใหม่ที่เมืองพนัสนิคมอีกแห่งหนึ่ง ในปี พ.ศ. 2381 จึงต้องการยอดอ้อยจำนวน 500,000 ยอด เพื่อนำไปปลูกที่เมืองพนัสนิคม ทางกรุงเทพฯ ได้ให้พระนเรนทรโกษาเป็นผู้คุมเงินออกมาให้พระยาวิเสศดาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา จัดซื้อยอดอ้อยที่เมืองฉะเชิงเทราตามราคาที่เราราษฎรซื้อขายแก่กัน⁵⁵

การทำไร่อ้อยยังเป็นที่มาของรายได้รัฐอีกแหล่งหนึ่ง เพราะรัฐจะเรียกเก็บภาษีจากผู้ปลูกอ้อยโดยกำหนดอัตราไว้ว่า อ้อยปลูกใหม่เก็บภาษีไร่ละ 1 บาท ส่วนอ้อยต่อ (อ้อยที่เหลือจากการตัดครั้งแรก) เก็บไร่ละ 2 สลึง⁵⁶ ต้นอ้อยที่ยังไม่ได้หีบเป็นน้ำตาลทราย มีพิกัดอัตราไร่ละ 10 และเรียกอากรสมพัตสรอ้อย ไร่ละ 30 สตางค์ต่อปี อีกทั้งอ้อยที่ปลูกในไร่ต้องเสียภาษีค่าที่ดินไร่ละ 4 บาท 50 สตางค์⁵⁷ ดังหลักฐานสารตราถึงพระยาพิชัยชาญยุทธเมืองฉะเชิงเทรา ที่กล่าวถึงการเรียกเก็บอากรไร่อ้อยภายในเมืองฉะเชิงเทรา ว่า

... กำหนดเรียกอากร หมี่รเทพไปเรียกอากร ... หาเอากำหนดพันนายบาน
นำไปรังวัดทั่วสวรเรียกเงินตามอย่างทำเนียมไม ... ฝ่ายพรสุนธรรพพิทศูว่าราช
การ กรมการเมืองร้อย เข้ามาไทรกราบบังคมทูลพรกรรณาเรียกเอาบาญชี
สวรอ้อยที่วนายอากรกับกำนันสวร...⁵⁸

และเมืองฉะเชิงเทรายังเป็นเมืองที่สนองนโยบายของรัฐ ในด้านการค้ากับต่างประเทศด้วย ดังเอกสารร่างสารตราที่กล่าวถึงการทำสวนอ้อย เพื่อป้อนโรงหีบผลิตน้ำตาลทรายส่งเป็นสินค้าออกชายลงสลูบก่าปีนทุกปีและยังเป็นรายได้ของรัฐในส่วนของภาษี จังกอบและค่าธรรมเนียม ดังข้อความที่ว่า

... หนึ่ง จีนแขวงเมืองฉะเชิงเทราแตกกรมมีอยู่เป็นอันมาก พวกจีนตั้งบ้านเรือนทำสวนอ้อยตั้งโรงหีบน้ำตาลทรายชายส่งสลูบก่าปีนทุกปี ... ถ้าจีนทำน้ำตาลทรายชายส่งก่าปีนไคมาก ไนหลวงก็จได้มาศรีจังกอบค่าธรรมเนียมซึนอีก ทังจเปนประโยชน์แก่อนาประชาราษฎรคณาณี่จึลไป...⁵⁹

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การทำไร่อ้อยของชาวเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์มีความสำคัญทั้งต่อเมืองฉะเชิงเทราเอง เมืองใกล้เคียงและเมืองหลวงด้วย

ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงได้เอาใจใส่ในเรื่องการปลูกอ้อยเพื่อใช้ทำน้ำตาลทรายอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐส่งเจ้าหน้าที่จากกรุงเทพฯ ออกไปตรวจตราดูแลไร่อ้อยที่เมืองฉะเชิงเทราอยู่เสมอโดยให้หมั้นสำรวจจำนวนไร่อ้อยทั้งอ้อยต่อและอ้อยปลูกใหม่ แล้วต้องรายงานเข้าไปให้ทางกรุงเทพฯทราบเรื่อง ๆ หากเจ้าเมืองฉะเชิงเทราละเลยไม่รายงาน ทางเมืองหลวงก็จะทวงถามถึงการสำรวจเหล่านี้เพื่อจะรู้ว่าในแต่ละปี พื้นที่เพาะปลูกอ้อยของเมืองฉะเชิงเทรา ได้เพิ่มขึ้นหรือลดลงเท่าไร จะได้ปรับปรุงหรือส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง ดังข้อความตอนหนึ่งจากหนังสือถึงเมืองฉะเชิงเทรา ที่ว่า “มีตราโปรดเกล้าฯ ออกมาว่าราษฎรไทย จีน ในแขวงเมืองฉะเชิงเทราผู้ใดจะทำสวนอ้อย หรือตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายซึนอีก ให้พระยาวิเสศฤาไชยเจ้าเมืองฉะเชิงเทราและกรมการเมืองจัดแจงหาที่ให้ตั้งโรงหีบอ้อย หรือทำไร่อ้อยซึนให้ไคมาก”⁶⁰ และจากหลักฐานร่างสารตรา ที่รัฐแจ้งไปยังเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ให้ส่งเสริมราษฎรชาวไทย ชาวจีน ชาวลาว และชาวเขมรซึ่งตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทราทำไร่อ้อย ปลูกอ้อย และให้การสนับสนุนเรื่องที่ดินสำหรับปลูกอ้อยด้วย ดังข้อความจากร่างสารตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา ที่ว่า ให้พระยาวิเสศฤาไชยคิดอ่านจัดแจงให้ราษฎรไทย จีน ลาวและเขมร ทำไร่อ้อยซึนให้มาก ถ้าที่แห่งใดตำบลใดควรจะทำไร่อ้อยได้ หากที่ดินบริเวณนั้นมีผู้จับจองไว้ก่อนแล้ว แต่ปล่อยทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่าอยู่ ก็ให้พระยาวิเสศฤาไชยหาตัวราษฎรผู้จับจองที่นั้นไว้มาไคถามว่า จะทำนา ทำสวน ในที่ดินนั้นหรือไม่ หากเกินกำลังที่จะทำได้ก็อย่าให้ทวงที่ไว้ให้พระยาวิเสศฤาไชยจัดแจงให้ราษฎรคนอื่นทำไร่อ้อยให้เต็มพื้นที่นั้น”⁶¹

จากที่ได้กล่าวถึงการทำไร่อ้อยมาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ทั้งชาวจีน ไทย ลาว มอญ เขมร ที่ประกอบอาชีพทำไร่อ้อย บ้างก็เป็นเจ้าของไร่ บ้างก็เป็นแรงงาน บ้างก็ออกเงินให้กู้ และชนชั้นปกครองต้องให้การสนับสนุนด้วย

ภาพประกอบ 87 ไร่้อยที่ปรากฏในรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน มีชาวจีน 4 คน บ้างกำลังตัด้อย บ้างกำลังมัด้อยที่ตัดแล้ว บ้างกำลังแบก้อย และน่าจะเป็นชาวลาว 1 คนที่กำลังใช้มีดตัด้อย สังเกตว่าแต่งกายต่างจากชาวจีนที่ นั่งกางเกงขาก๊วย สวมเสื้อก๊วยเฮง สวมหมวกก๊วยเลย

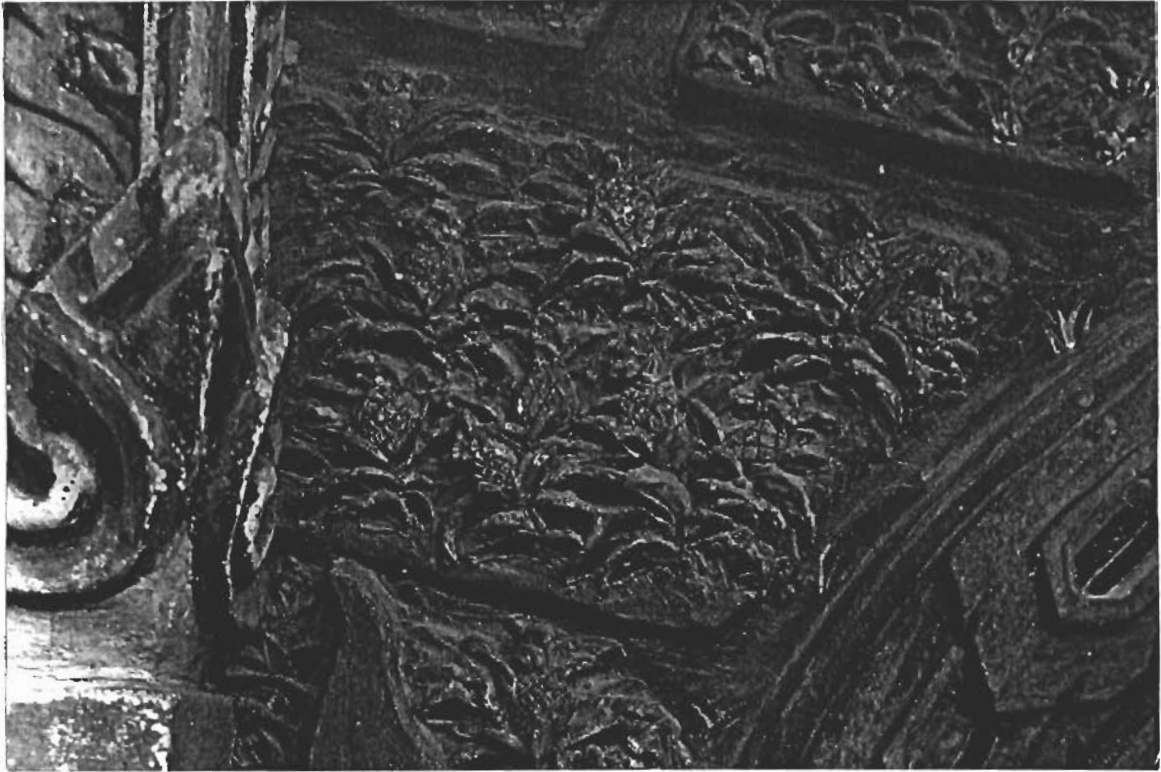
สับประรดท่าลาด

รูปปูนปั้นวัดสัมปทวน สะท้อนให้เห็นอาชีพทำไร่สับประรดของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ซึ่งผู้เขียนไม่เคยทราบมาก่อนเลยว่า เมืองนี้ เคยเป็นแหล่งทำไร่สับประรดและสับประรดที่ขึ้นรสชาติดี จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก เรียกว่า “สับประรดท่าลาด”⁶² จากหลักฐานพระราชหัตถเลขา (ฉบับที่ 2) วันที่ 24 ธันวาคม ร.ศ. 127 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเขียนถึง มกุฎราชกุมารโดยเล่าเรื่องเกี่ยวกับสถานที่ต่าง ๆ ที่พระองค์ ทรงพระเนตร ในคราวเสด็จประพาสเมืองฉะเชิงเทรา ดังนี้

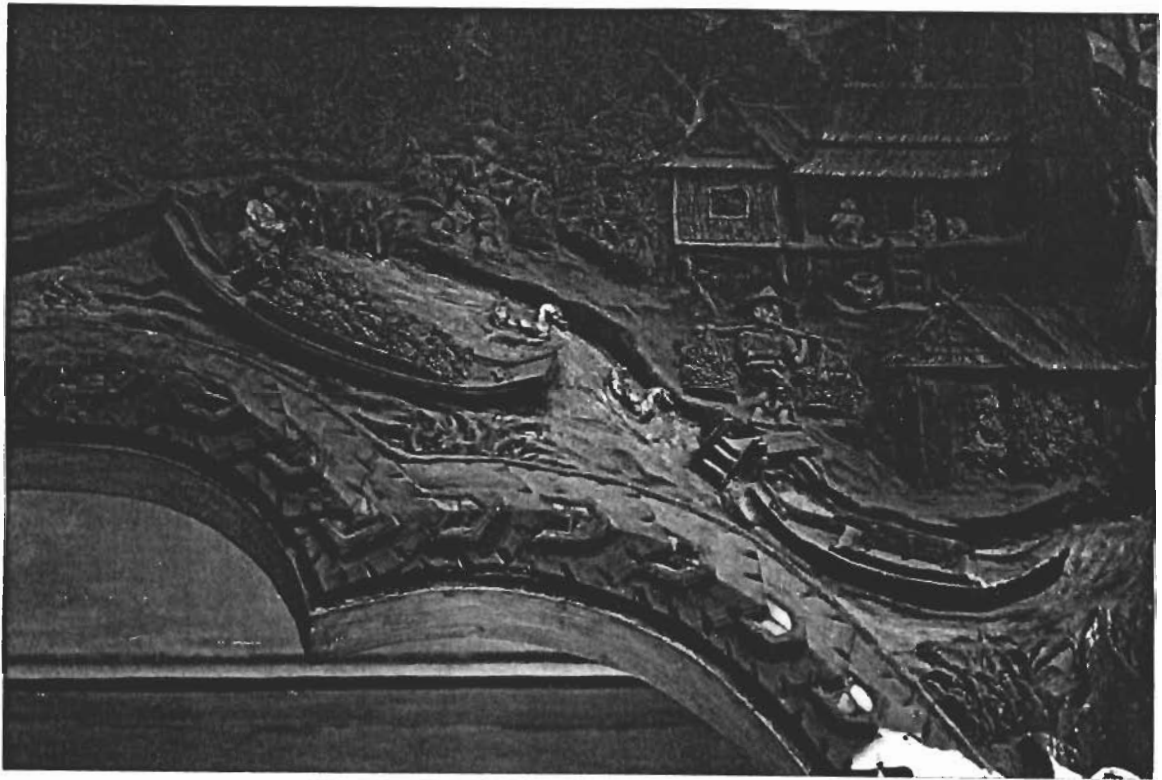
..... แวะเข้าปากน้ำเจ้าโล้ ซึ่งเป็นลำน้ำไปเมืองพนมสารคามและเมืองสนามไชยเขตร ตอนข้างนอกจะราวกันกับแม่น้ำนครนายกต่อเข้าไปจึงแคบลง เป็นที่สวนไร่บริบูรณ์ดีมาก ไร่สับประรดเหล่านี้สุดทั้ง 2 ฟาก ต้นมะม่วงงาม ๆ แต่มีความเสียใจที่จะกล่าวว่า เจ้าของไร่สับประรดเหล่านี้เป็นเจ๊กมาก มีไทยเป็นปึกแผ่นอยู่ก็หม่อมหลวงศิริฤกษ์พระยาอิศรพันธุ์ เป็นไร่สับประรดเข้าไปลึกมาก ครั้นเมื่อเข้าไปถึงข้างในที่ว่างเป็นตอน ยังจะจับทำอะไรได้อีกมากตามหน้าสวน เหล่านี้มีสับประรดแขวนไว้บ้าง กองไว้บ้างรายเข้าไปตลอด ดูน่าสนุกคล้ายกันกับไร่พริกหอมกระเทียมในคลองดำเนินสะดวก สับประรดฤดูที่กำลังดีขายราคาขึ้นอยู่กับไร่ย่อยละบาท ถ้าเวลาพร้อมกันมาก ๆ มีสองร้อยต่อบาท สามร้อยต่อบาท อยู่ใน 2 วัน 3 วันในปีหนึ่ง ได้แวะเข้าซื้อ 2 แห่ง ต้องไปขึ้นซื้อ จะยอมใช้ค่าปรับประจำให้ ก็ไม่มีใครยอมขายแต่ตกราคาไม่เหมือนกัน รายที่สับประรดไม่สู้ดีกลับเอาร้อยละ 5 บาท 2 สิ่ง ที่ดีร้อยละ 5 บาทถ้วน แต่ไม่ยอมขายให้มาก

⁶³

จากข้อความข้างต้น แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวฉะเชิงเทราประกอบอาชีพทำไร่สับประรด สำหรับคนไทยจะมีอยู่ก็เป็นพวกมูลนายที่มีฐานะพอจะลงทุนได้ อีกทั้งยังสะท้อนถึงความซื่อสัตย์ของชาวเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อมีเจ้าประจำมาเหมาไร่สับประรดไว้ก่อนหน้าแล้ว จะไม่ยอมแบ่งขายให้กับลูกค้าชาจรคนอื่นอีก แม้กระทั่งรัชกาลที่ 5 จะทรงยอมเสียค่าปรับให้ก็ตาม

ภาพประกอบ 88 สับประรดใกล้จะตัดได้แล้ว สังเกตตาของสับประรดห่าง
และผลออกสีเหลือง

ภาพประกอบ 89 ไร่สับปรดริมฝั่งน้ำ มีชายชาวจีนบ้างกำลังตัดสับปรด มี 2 คนกำลังหาบสับปรดที่เพิ่งตัดจากไร่ มากองรวมกันในโรงที่ตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำ เพื่อสะดวกต่อการขนย้ายและขาย มีพ่อค้ากำลังแจวเรือสำปั้นบรรทุกสับปรดไปขาย

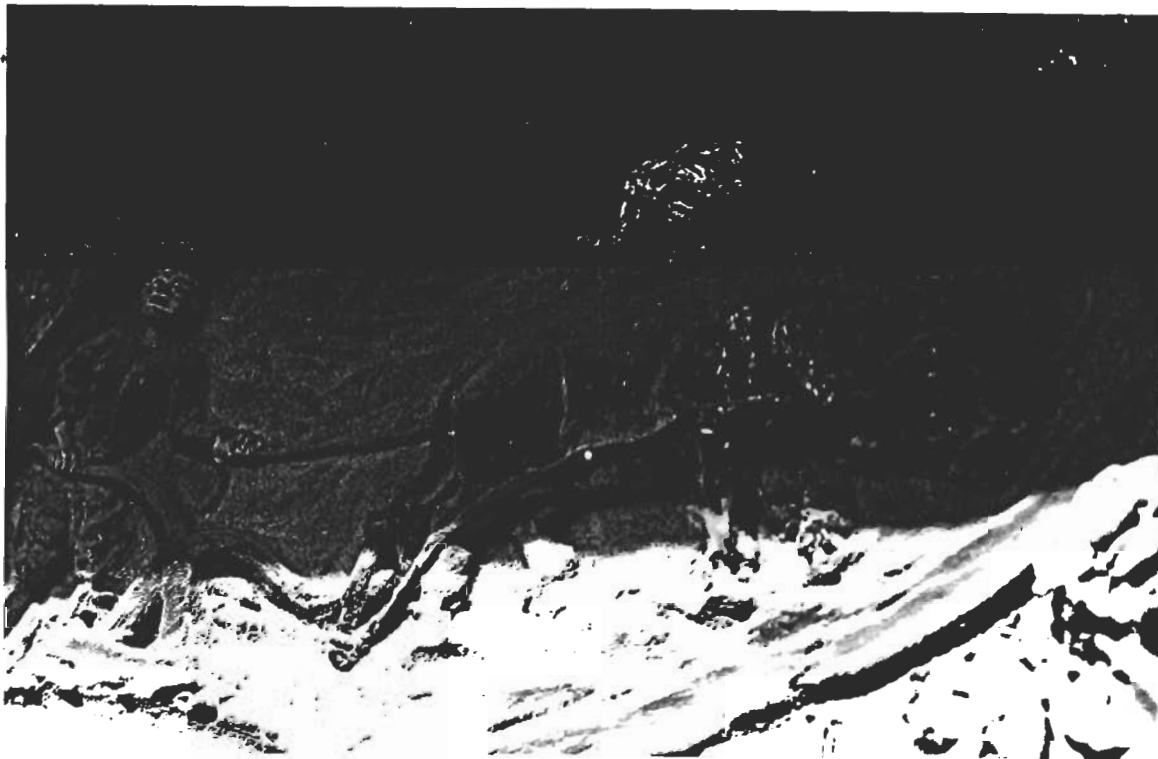
ควายสัตว์เศรษฐกิจของชาวเมืองฉะเชิงเทรา

ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ควายเป็นสัตว์เลี้ยงที่มีสำคัญที่สุดกับวิถีชีวิตชาวนาเมือง เพราะควายเป็นแรงงานหลัก ทั้งการไถนาและคราด เพื่อเตรียมดินสำหรับเพาะปลูกข้าว ควายยังช่วยขนส่ง ลากเข็นเกวียนบรรทุกสิ่งของต่าง ๆ เช่น ข้าวและผลผลิตทางการเกษตรอื่น ๆ รวมทั้งไม้พื้น เป็นต้น

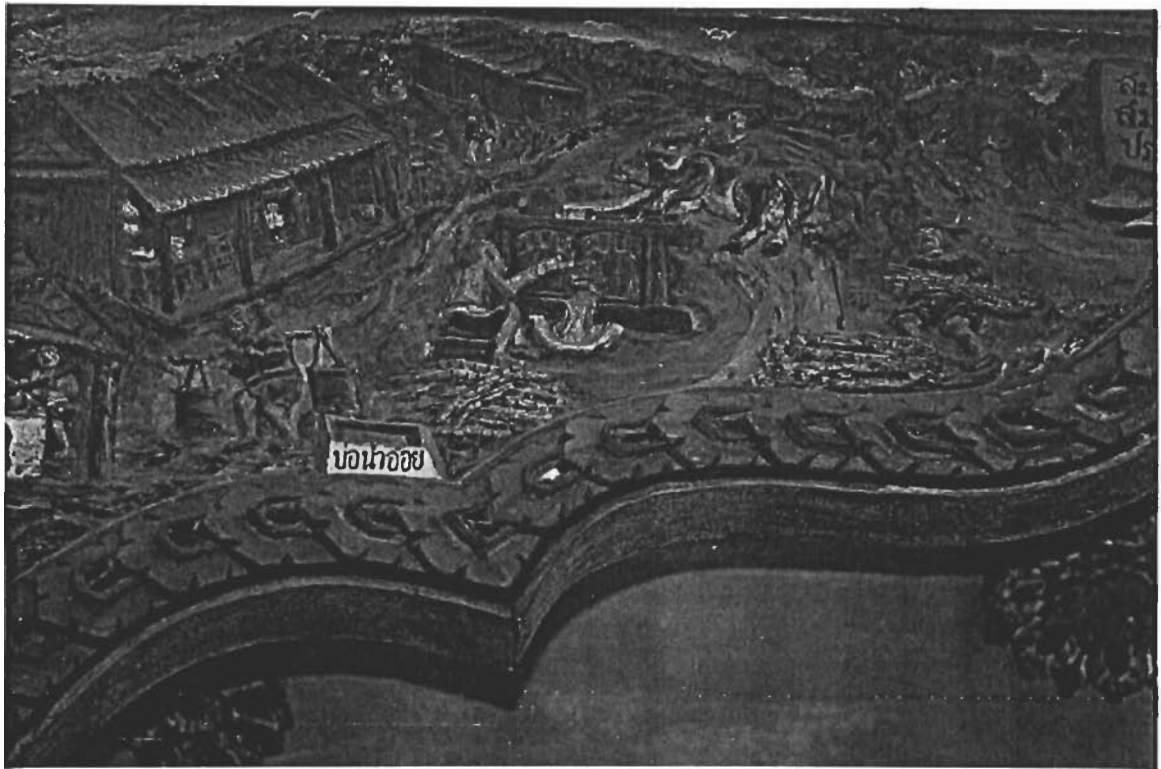
การนวดข้าวของชาวนา นิยมใช้แรงควายเข้าช่วยเหลือ โดยให้ควายเดินเหยียบย่ำวนเวียนไปมาบนกองข้าว ทำให้เมล็ดข้าวร่วงหลุดจากรวง ซึ่งช่วยให้ประหยัดแรงงานคน อีกทั้งนวดได้เร็วกว่าคน⁶⁴ นอกจากนี้ควายยังเป็นแรงงานสำคัญในโรงสีบดอ้อยทำน้ำตาลทรายด้วย การประกอบอาชีพหลายอย่างล้วนต้องอาศัยแรงงานควาย ส่งผลให้เกิดการขาดแคลนแรงงานควาย และปัญหาที่ตามมาคือ ควายของราษฎรชาวเมืองฉะเชิงเทรา และเมืองใกล้เคียง เมื่อเจ้าหน้าที่สืบสวนติดตาม โดยมากจะไปพบควายของกลางตามโรงสีบดอ้อย หรือตามบ้านราษฎร ดังจะเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ. 2386 เพียงปีเดียวเกิดคดีขโมยควาย รวมเป็นควายของกลางที่ถูกลักขโมยทั้งสิ้น 170 ตัว⁶⁵ และในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 คดีลักขโมยก็มิได้ลดลงเลย ดังหลักฐานจากกรมมหาดไทยที่กล่าวถึง การลักกระบือที่เมืองฉะเชิงเทรา ไป จำนวน 80 ตัว⁶⁶ หรือ “ชาวเมืองฉะเชิงเทรา บ้านบางสะแก ปล้นควายจากเมืองปราจีนบุรี ผู้ว่าราชการ กรมการเมืองปราจีน ดึงหนังสือมายังเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา”⁶⁷ และหลักฐานตราหน้าย กล่าวถึง “การตั้งกองช่องสุ่มคบเพื่อนเป็นผู้ร้ายลักโคกระบือ”⁶⁸

ต่อมา เมื่อควายเข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา เช่นนี้ ควายจึงเป็นสัตว์เศรษฐกิจสำคัญและชาวเมืองนี้นิยมเลี้ยงเป็นอาชีพด้วย ดังหลักฐานตราหน้ายกล่าวถึงการซื้อขายควายว่า “ขุนวรสุนทรโรสด ไปซื้อกระบือ นายชา 4 ตัว ผู้มีชื่อ 11 ตัว”⁶⁹

ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์วิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ต้องเกี่ยวข้องกับควายอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาที่ต้องพึ่งแรงงานควายในการไถนา คราดที่นา ใช้นวดข้าว ลากเข็นเกวียน ด้วยเหตุนี้เกือบทุกครอบครัวที่มีวิถีชีวิตเป็นชาวนาจึงต้องเลี้ยงควายควบคู่กันไป ด้วย และบางคนก็มีอาชีพเลี้ยงควายขายโดยตรง ซึ่งลูกค้าที่ต้องการซื้อควาย นอกจากชาวนาแล้ว ยังมี พวกแขกเมืองฉะเชิงเทรา เนื่องจากคนกลุ่มนี้จะบริโภคเนื้อควายเพราะไม่ขัดกับหลักของศาสนาอิสลามนั่นเอง

ภาพประกอบ 90 ชาวหนากำลังใช้แรงงานจากควายช่วย “ไถนา”

ภาพประกอบ 91 การใช้แรงงานควายในโรงหีบอ้อย

สัตว์เลี้ยงชนิดอื่น ๆ

นอกจากควายแล้ว สัตว์เลี้ยงของชาวเมืองจะเชิงเทรา ที่ปรากฏในรูปปูนปั้นยังมี ไก่ เป็ด หมู บ้างก็เลี้ยงไว้กินภายในครอบครัว บ้างก็เลี้ยงเพื่อขายเนื้อ ขายไข่ ดังหลักฐานสารตราที่กล่าวถึงการตั้งเจ้าภาษี สุกร เป็ด ไก่ ว่า

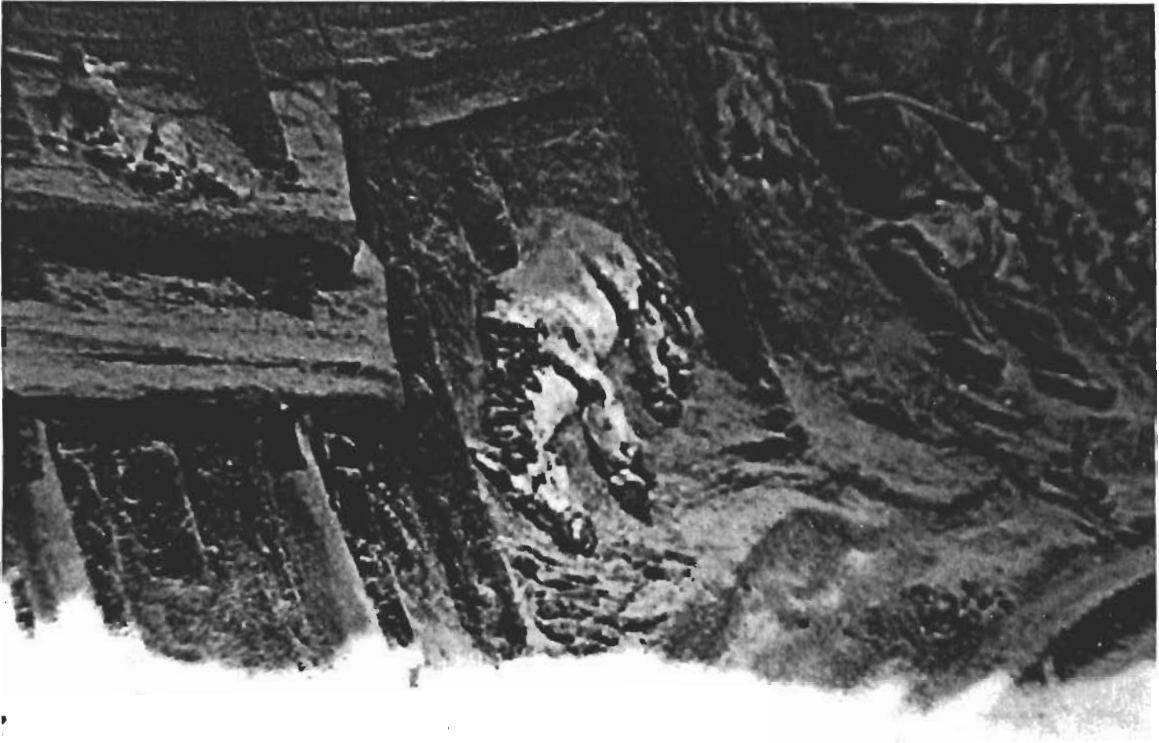
.... ขุนราชวิวัฒน์ เจ้าภาษีเรียกเก็บภาษีสุกร เป็ด ไก่ฟองเบ็ดสดฟองเบ็ดเค็ม สุกรบ้าน มีผู้ฆ่าตายแลเป็นเนื้อสด เรียกภาษีเป็นน้ำหนัก หาบละ 1 บาท 32 อัฐ แลสุกรที่ยังไม่ได้ฆ่า จะมีผู้บันทุกไปขายลงเรือไปต่างประเทศก็ดีให้ เจ้าภาษีเรียก หาบ ละ 1 บาท 32 อัฐ เท่ากันกับ สุกรที่มีผู้ฆ่าตาย เป็ดไก่มี ผู้ฆ่าตายแล้วเป็นเนื้อสดให้ ... เรียกภาษี 12 ชัก 1 และเป็ดไก่ยังไม่ได้ฆ่าตาย จะมีผู้บันทุกไปขายต่างประเทศ ก็ให้เก็บภาษี 12 ชัก 1 กับผู้ซึ่งบันทุกไปขาย ฟองเบ็ดสดเบ็ดพอกเค็ม เรียกภาษีแก่ผู้ซื้อหรือขาย 12 ชัก 1.....⁷⁰

ส่วนม้าโดยมากเลี้ยงไว้สำหรับใช้เป็นพาหนะ ดังหลักฐานตราที่พอจะเห็นว่า

- “นายเงิน นายกลั่น ชี้นำไล่ต้อนกระบือ 5 ตัว ของนายยิ้มไป”⁷¹
- “พระยาอัศวราชูรักษ ให้ย้ายเพริ้ว ย้ายสมทาส ชี้นำไล่ต้อนกระบือไปเลี้ยงที่ทุ่งนา”⁷²
- อันตนนยูอาภิ ฝรั่งเศสติอังกฤษ ... ให้นายมินชีนำผู้สีแดง ไปติดตามผู้ร้าย”⁷³

ภาพประกอบ 92 สัตว์เลี้ยงที่ปรากฏในรูปปูนปั้น มีหมู 2 ตัว มีไก่ 6 ตัว

ภาพประกอบ 93 ม้าผูกไว้ที่ใต้ถุนเรือน 1 ตัว

ภาพประกอบ 94 เปิดกำลังว้ายหน้า

การผลิตน้ำตาลทราย

ในสมัยรัตนโกสินทร์(ร.2-ร.4) การผลิตน้ำตาลทรายจัดเป็นอุตสาหกรรมขั้นต้นที่เฟื่องฟูมากในเมืองฉะเชิงเทรา และมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของเมืองนี้มาก จากรายงานของ ครอว์ฟอร์ด ระบุว่าชาวจีนอพยพโดยเฉพาะจีนแต้จิ๋ว เป็นผู้ริเริ่มนำเอาอ้อยมาแปรรูปเป็น น้ำตาลทรายในประเทศไทย⁷⁴ เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2353 ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานคำให้การ ของอ้อยเมืองฉะเชิงเทราที่ก่อการกำเริบขึ้นในปี พ.ศ. 2391 พบว่าชาวจีนระดับหัวหน้าอ้อยหลาย คนเป็นชาวจีนแต้จิ๋วที่ประกอบอาชีพเป็นหลวงจู้โรงหีบอ้อย⁷⁵ และการผลิตน้ำตาลทรายจากอ้อยนี้ ได้เริ่มทำการอย่างจริงจัง ในต้นสมัยรัชกาลที่ 2 ดังหลักฐานที่ครอว์ฟอร์ดกล่าวถึงไว้ว่า “สยาม สามารถผลิตน้ำตาลจากอ้อยได้ เป็นเวลา 13 ปีมาแล้ว”⁷⁶ หลังจากนั้นอีกไม่กี่ปีต่อมาอุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลทรายก็ได้เติบโตและได้เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว จนกลายเป็นสินค้าออกอันดับ หนึ่งที่ส่งไปขายต่างประเทศโดยในปี พ.ศ. 2365 ส่งเป็นสินค้าออกคราว 80,000 ทาบ

พ.ศ. 2387 ส่งเป็นสินค้าออกคราว 100,000 ทาบ

พ.ศ. 2392 ส่งเป็นสินค้าออกคราว 107,000 ทาบ⁷⁷

นอกจากนี้ ในบัญชีสินค้าส่งออกที่มีผลครบบันทึกไว้ ระบุว่า ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 น้ำตาล ทรายเป็นสินค้าออกของไทย ที่มีมูลค่าสูงสุด ซึ่งทำรายได้ให้แก่ไทยประมาณ 708,000 บาท โดยคำนวณจากราคาทาบละ 8.50 บาท คิดเป็นจำนวนทาบได้ประมาณ 83,294 ทาบ⁷⁸

การที่อุตสาหกรรมการผลิตน้ำตาลทรายเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะน้ำตาลของไทยเป็นที่ ต้องการของตลาดต่างประเทศ อีกทั้งเป็นแหล่งรายได้ของรัฐในรูปของภาษี จึงกอบ ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงได้พยายามส่งเสริมให้มีการเพาะปลูกอ้อย และตั้งโรงหีบอ้อยทั้งของหลวงและเอกชนขึ้น และเมืองฉะเชิงเทราก็เป็นพื้นที่เป้าหมายเมืองหนึ่งที่รัฐให้การสนับสนุน โดยรัฐมีร่างสารตรา ถึงพระยาวิเศษฤาษี เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา ให้จัดแจงชักชวนและสนับสนุนให้ราษฎรชาวไทย จีน สลาวและเขมร ทำไร่อ้อยและตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายให้มากขึ้น ถ้าทำน้ำตาลทราย ขายลงเรือกำปั่นได้มาก รัฐก็จะได้ภาษีจังกอบและค่าธรรมเนียมการค้าขึ้นอีก⁷⁹

ด้วยเหตุนี้ที่เมืองฉะเชิงเทรา จึงมีโรงน้ำตาลทรายทั้งของหลวงและของเอกชนทั้งที่เป็น ของพระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางและเอกชนที่เป็นชาวจีนอพยพ เช่น โรงน้ำตาลทรายของ พระมหากษัตริย์ในเมืองฉะเชิงเทรา คือ โรงน้ำตาลทรายของหลวง ส่วนของเจ้านายคือ โรงหีบ อ้อยของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นวงศาสนิท ตั้งอยู่ที่บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา⁸⁰ ส่วน โรงน้ำตาลทรายของขุนนาง เช่น โรงหีบของหลวงพิทักษ์ศกร โรงหีบของพระยาสมบัติวานิช โรงหีบของขุนพิทักษ์ไชย โรงหีบของขุนภักดีอากร โรงหีบของพระยาสุเรนเสนี และโรงหีบของ พระภักดีวานิช ส่วนโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทรายของชาวจีนอพยพ เช่น โรงหีบของหลวงจู้ไป่ หลง จู้สั้นทอง หลงจู้อะ หลงจู้ฉิม ฯลฯ ดังรายละเอียดในตารางข้างล่างนี้

ตาราง 4 แสดงโรงที่บอ้ยผลิตน้ำตาลทรายและสถานที่ตั้ง⁸¹

พ.ศ. / รัชกาล	เจ้าของโรงที่บอ้ย / ผู้จัดการ	สถานที่ตั้ง
2386 (ร.3)	- โรงที่บหลวง(หลวงจันจุฑา:เป็นผู้ดูแล)	ไม่ปรากฏสถานที่ตั้ง
2387 (ร.3)	- ชุนพิทเกียไสย(หลวงจู่แปะ : ผู้จัดการ) - หลวงจู่ไป๋	ไม่ปรากฏสถานที่ตั้ง บ้านบางกุ่มฝั่งตะวันตก
2391 (ร.3)	- พระยาสมบัตินานิช (หลวงจู่โต : ผู้จัดการ) - หลวงจู่สิ้นทอง - หลวงจู่ยี่ - หลวงจู่ยะ - หลวงจู่ตัวเถา - หลวงจู่ยั่วกุก - หลวงพิทักษ์ทศกร (จิ่นซี : ผู้จัดการ) - หลวงจู่ฉิม - พระยาสมบัตินานิช - หลวงจู่เต้ย - หลวงจู่ตัว - หลวงจู่ตัวม๊ก - หลวงจู่รัวกุก - หลวงจู่โคงเสียง - หลวงจู่ลิ้มยี่ - หลวงจู่บุณฑุก - พระภักดีวานิช (หลวงจู่เป็ง:ผู้จัดการ)	บ้านบางทอง บ้านจุกแฉอ - บ้านบางคล้า - - - บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก บ้านท่าไช้ บ้านทรายมูล บ้านบางกุ่ม บ้านบางกุ่ม บ้านใหม่ บ้านใหม่ บ้านสัมปทวน บ้านใหม่ บ้านท่าคา

ตาราง 4 (ต่อ)

พ.ศ./รัชกาล	เจ้าของโรงหีบอ้อย / ผู้จัดการ	สถานที่ตั้ง
	<ul style="list-style-type: none"> - หลงจู้เป่า - หลงจู้ลั่นทอง - จิ้นไลฮี้ - จิ้นฉู่ 	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านบางกุ้ง บ้านท่าไคร้ บ้านใหม่ฝั่งตะวันตก
2397 (ร.4)	<ul style="list-style-type: none"> - หลงจู้ยิ้ม - หลงจู้เนอาน - ชุนภักดีอากร (หลงจู้ยุน:ผู้จัดการ) - พระยาสุเรนเสนี (นายหง:ผู้จัดการ) 	<ul style="list-style-type: none"> - บ้านสัมปทวน บ้านสัมปทวน บ้านสนามจันทร์

จากตาราง 4 โรงน้ำตาลทรายของหลวงที่เมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงปี พ.ศ.2386 ให้หลวงจันจุกาเป็นผู้ดูแลต่อมาในปี พ.ศ.2391 หลวงจันจุกาได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา รัฐจึงมอบหมายให้ หลงจู้ตัต เป็นผู้ดูแลต่อจากหลวงจันจุกา ทั้งนี้รัฐได้มอบหมายให้เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา เป็นผู้ควบคุมดูแลอีกชั้นหนึ่งภายใต้การดูแลของกรมท่าโดยตรง ส่วนโรงน้ำตาลทรายของขุนนางโดยมากก็มอบหมายให้ชาวจีนอพยพที่มีความรู้ความชำนาญเป็นผู้จัดการ⁸²

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น พบว่าเมืองฉะเชิงเทราเป็นเมืองที่ได้สนองนโยบายของรัฐในการผลิตน้ำตาลทราย เพราะจะเห็นได้ว่ามีการตั้งโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทรายภายในเมืองนี้มาก และชาวเมืองฉะเชิงเทราที่เข้ามามีบทบาทต่ออาชีพนี้มากที่สุดคือ ชาวจีน ดังร่างสารตราที่กล่าวไว้

...พวกจีนก็ตั้งบ้านเรือน ทำสวนใหญ่ไร่อยชุกชุมโรงหีบน้ำตาลทรายก็มี
เป็นหลายโรง ...ทั่วเมืองฉะเชิงเทรา...⁸³

ผู้เขียนได้รวบรวมข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นต่าง ๆ ได้แก่ หนังสือ ร่างตรา น้อย สารตรา สำเนาคำให้การ และสำเนาจดหมาย ซึ่งเป็นหลักฐานร่วมสมัย นำมาประกอบกับรูปปั้น

วัดสัมปทวน ทำให้ทราบว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 4 ที่เมืองฉะเชิงเทรา มีการตั้งโรงหีบอ้อย ประมาณ 28 โรง แต่ในบันทึกเล่าเรื่องกรุงสยามของปาลเลกัวซ์ ที่ได้กล่าวถึง การผลิตน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทราไว้ว่า “ทั้งจังหวัดเป็นที่ราบใหญ่ อุดมไปด้วยนาข้าวสวนผลไม้และไร่อ้อย มีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 20 โรง ซึ่งเจ้าของเป็นคนจีน”⁸⁴ และจากรายงานการวิจัยของ ม.ล. วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ เรื่องการเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “เมืองฉะเชิงเทราเป็นแหล่งสำคัญ มีโรงหีบตั้งอยู่กว่า 30 โรง”⁸⁵

การตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการลงทุนประกอบการ ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารที่เป็นหลักฐานชั้นต้น พบว่า การตั้งโรงหีบอ้อยต้องใช้งบลงทุนเป็นจำนวนมาก โรงหีบอ้อยขนาดเล็กที่ไม่มีไร่อ้อยเป็นของตนเอง ต้องซื้ออ้อยจากชาวเมืองฉะเชิงเทราที่ทำไร่อ้อย ปลูกอ้อยขาย มาป้อนโรงหีบอ้อยของตน เพื่อผลิตเป็นน้ำตาลทราย โรงหีบอ้อยขนาดเล็ก จะต้องใช้แรงงานลูกจ้างประมาณ 83 คน และใช้งบลงทุนในการตั้งโรงหีบประมาณ 4,592 บาท⁸⁶ ส่วนโรงหีบอ้อยขนาดกลาง จะมีกำลังการผลิตประมาณ 2,000 ทอนต่อปี ซึ่งจะต้องใช้แรงงานลูกจ้างในโรงหีบอ้อย ประมาณ 120 คน และใช้งบลงทุนในการตั้งโรงหีบอ้อย ประมาณ 5,840 บาท⁸⁷

ส่วนโรงหีบอ้อยขนาดใหญ่ที่มีไร่อ้อยเป็นของตนเองนั้น สันนิษฐานว่าคงจะต้องใช้งบลงทุนเป็นจำนวนมากถึงหมื่นบาทขึ้นไป โดยพิจารณาจากการลงทุนของรัฐที่มาตั้งโรงหีบอ้อยของหลวงขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงปี พ.ศ. 2381-2382 พบว่า ใช้งบลงทุนดำเนินการทั้งสิ้น 26,367.50 บาท⁸⁸ เหตุที่ต้องใช้งบลงทุนสูง เพราะผู้ประกอบการมักจะดำเนินการผลิตน้ำตาลทรายแบบครบวงจร โดยเริ่มตั้งแต่การซื้อ การเช่าหรือการบุกเบิกที่ดิน เพื่อการเพาะปลูกอ้อย การจ้างลูกจ้างชาวจีนให้แควที่ทำโรงหีบ ซื้อสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เช่น อีฐก่อเตา ลูกหีบ ตุ่ม หวด ถึง ฯลฯ

ดังนั้นผู้ที่ประกอบอาชีพผลิตน้ำตาลทราย จะต้องเป็นผู้ที่มีเงินสะสมอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนางและชาวจีนอพยพที่พอจะมีเงินทุนสะสมอยู่บ้าง การที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้กล้าที่จะเสี่ยงในการลงทุน เพราะน้ำตาลทรายเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศมาก

สำหรับผู้ที่มิเงินทุนอยู่บ้างแต่ยังมีไม่เพียงพอ ก็จะทำการกู้ยืมจากผู้ที่มีเงินทุน ดังหลักฐาน สำเนาคำให้การจีนยิวว่าด้วยเรื่องอั้งยี่เมืองฉะเชิงเทรากำเรียบ ที่ทำให้ทราบว่า มีแหล่งเงินลงทุนหรือผู้ที่ให้กู้ยืมเงินลงทุน เช่น กรณีของจีนยี่ต้องการลงทุนตั้งโรงน้ำตาล แต่จีนยี่มีเงินทุนอยู่เพียง 10 ชั่ง ซึ่งไม่พอจึงไปขอกู้เงินจากหลวงพิทักษ์ทศกรเป็นจำนวน 30 ชั่ง จีนยี่ได้นำเงิน 40 ชั่ง ไปเข้าหุ้นกับจีนโลยี่ ทำโรงน้ำตาลอยู่ที่บ้านท่าไข่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา และนายทุนที่ออกเงินกู้สำหรับผู้ที่ต้องการตั้งโรงน้ำตาลอีกคนหนึ่งคือ บุตรหลวงจิตจำนง⁸⁹

นอกจากนี้เจ้านายก็เป็นแหล่งเงินทุนอีกแหล่งหนึ่ง ที่ออกเงินให้พวกชาวจีนกู้ ตั้งโรงหีบ ทำน้ำตาลทราย ดังรายละเอียดในหนังสือให้นายแสงจางวางถือตราขึ้นมา ให้พระยาวิเสศฤาไชย ว่า “จีนโตและหลงจู้ยืมมากู้เงินในกรม ไปให้หลงจู้เอนอบ้านสัมปทวน ทำโรงน้ำตาลถึงกำหนด ไม่เอาเงินต้นและค่าป่วยการมาส่ง”⁹⁰ จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นที่ยืนยันได้ว่า เจ้านาย หรือขุนนางบางคนนอกจากจะเป็นเจ้าของโรงหีบอ้อยเองแล้ว ยังเป็นแหล่งเงินทุน สำหรับชาวจีน อพยพ ที่ต้องการจะตั้งโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทรายด้วย ทั้งนี้ นายทุนผู้ให้เงินกู้จะมีเงื่อนไขต่อผู้มา กู้ยืมเงินว่า น้ำตาลทรายที่ผลิตได้จะต้องขายให้แก่นายทุนเงินกู้เท่านั้น ดังสำเนาคำให้การจีนยิวว่า ด้วยเรื่องยังมีเมืองฉะเชิงเทราก็รีบ ที่ว่า

... ข้าพเจ้าจะเข้าทุนกับจีนไสยี้ ทำโรงน้ำตาลที่เมืองฉะเชิงเทราให้หลวง พิทักษ์ทศกอนลงทุนให้ ข้าพเจ้า ๆ ทำนาตามได้แล้ว จะส่งเข้ามาให้หลวง พิทักษ์ทศกอนขายเก็บเอาทุน ...⁹¹

นอกจากนี้ แหล่งเงินทุนอีกแหล่งหนึ่งคือ เงินที่ได้จากการเก็บเงินส่วยจากตัวเลกหัวเมืองยี่สานที่ ส่งผ่านเมืองฉะเชิงเทรา เช่น เงินส่วยของเมืองสาละวัน ดังหลักฐานบัญชีสิ่งของเงินส่วยตัวเลก เมืองสาละวันและหัวเมืองต่างๆที่กล่าวถึงว่า

... เงินส่วยเมืองสาละวัน ซึ่งเพี้ยไกรษรรเสนาคุมมา ... มอบไว้ ณ เมือง ฉะเชิงเทรา ...ฯพิณฯสมุหนายกมอบพญาวิเสศฤาไชยไว้ทำทุนโรงน้ำตาลทราย แสดงเป็นเงินเทาโดย ยังไม่แจ้ง ...⁹²

ในด้านแรงงานการผลิตน้ำตาลทราย ส่วนมากจะเป็นชาวจีนอพยพ ไม่ว่าจะเป็นชั้น ตอนของการเพาะปลูกอ้อย การทำน้ำตาลทราย การขนส่ง ตลอดจนการค้าขาย ซึ่งมีชาวจีน เป็นพ่อค้ารายย่อยจนถึงพ่อค้าสำเภา ในการดำเนินการเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วอาศัยแรงงานของ พวกชาวจีนเป็นหลัก⁹³ และบุคลากรอีกหลาย ๆ หน้าที่ในโรงหีบอ้อย ตั้งแต่ผู้จัดการหลงจู้หรือ นายโรงหีบอ้อย หัวหน้าคนงาน นายช่าง เสมียน กรรมกร ฯลฯ ล้วนแต่เป็นชาวจีนอพยพทั้งสิ้น เพราะชาวจีนเหล่านี้ โดยเฉพาะชาวจีนแต้จิ๋ว มีความรู้ความชำนาญในการทำน้ำตาลทรายจาก อ้อย มาตั้งแต่อยู่ประเทศจีนแล้ว เมื่ออพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่เมืองฉะเชิงเทรา ก็ได้นำเอา ประสบการณ์ที่มีอยู่มารับจ้างทำงานในโรงหีบอ้อย ที่เมืองฉะเชิงเทราด้วย ซึ่งสกินเนอร์กล่าวยืนยันไว้ในงานเขียนเรื่อง สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์ว่า ผู้ดำเนินธุรกิจ การค้าน้ำตาลทรายและแรงงานจีนที่ทำงานในไร่อ้อยและโรงหีบอ้อย ส่วนใหญ่เป็นจีนแต้จิ๋ว โดย ให้เหตุผลว่า ถิ่นฐานเดิมของพวกจีนแต้จิ๋วในประเทศจีนเป็นเมืองที่ผลิตน้ำตาล⁹⁴ และหลักฐาน

สำเนาคำให้การจีนไปว่าด้วยอั้งยี่เมืองฉะเชิงเทราก็กล่าวถึง จีนไป (แต่จิว) โดยสารเรือสำเภามาจากเมืองจีน เพื่อมาตามหาบิดาซึ่งมาอยู่ที่โรงหีบอ้อย ต่อมาได้เลื่อนเป็นหลงจูโรงหีบ⁹⁵

นอกจากแรงงานของชาวจีนแต่จิวแล้ว ยังมีชาวจีนอพยพอื่น ๆ ที่เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างเกี่ยวกับอุตสาหกรรมการทำน้ำตาลทรายของเมืองฉะเชิงเทรด้วย เช่น จีนยกเกียนทำหน้าที่เป็นหลงจูโรงหีบ จีนไหหลำและจีนคะเป็นลูกจ้างในโรงหีบอ้อย ดังหลักฐานกล่าวถึง “จีนยี่(คะ) เป็นจีนแดงโรงน้ำตาลที่บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา”⁹⁶ และหลักฐานที่ไม่ระบุว่า เป็นชาวจีนอพยพกลุ่มใด เพียงแต่ยืนยันว่า เป็นชาวจีนที่รับจ้างตีเหล็กทำเครื่องมือในการทำสวนอ้อย เช่น พลั่ว จอบ เสียม และคราด ชาวจีนรับจ้างบรรทุกน้ำตาลทรายส่งไปยังกรุงเทพฯ⁹⁷

จากที่ได้กล่าวถึงผู้ลงทุนตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทราย ที่เมืองฉะเชิงเทรา ว่ามีทั้งเจ้านายและขุนนางที่มั่งคั่งในเมืองนี้ แล้วไม่ได้เข้ามาควบคุมดูแลและดำเนินการต่าง ๆ ด้วยตนเอง แต่จะว่าจ้างชาวจีนที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับการทำน้ำตาลทราย มาเป็นผู้บริหารงานและดำเนินการแทน ดังหลักฐานชั้นต้นที่เรียกชาวจีนพวกนี้ว่า “หลงจูนายโรงหีบ” สำหรับผู้ประกอบการที่เป็นชาวจีนนั้น จะเป็นทั้งผู้ลงทุนและดำเนินการเองทั้งหมด

สำหรับชาวเมืองฉะเชิงเทราที่เป็นคนไทย และชนชาติอื่น ๆ ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการผลิตน้ำตาลทรายเช่นกัน กล่าวคือชาวลาวมีอาชีพตัดฟันส่งขายให้แก่โรงหีบอ้อย⁹⁸ ชาวมอญก็จะทำอัฐขายให้แก่ผู้ลงทุนตั้งโรงหีบอ้อย เพื่อนำมาก่อเป็นเตาสำหรับเคี้ยวน้ำตาลทราย⁹⁹ ส่วนชาวไทย จะเข้ามาเกี่ยวข้องในด้านการเพาะปลูกอ้อยขายให้แก่โรงหีบอ้อย แต่น่าจะน้อยกว่าแรงงานของพวกชาวจีน ซึ่งกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองฉะเชิงเทรา

นอกจากปัจจัยในด้านแรงงานแล้ว ที่ดินก็เป็นปัจจัยการผลิต ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งจากหลักฐานชั้นต้น ที่กล่าวถึงชาวจีนมาขอเช่าที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกอ้อยและตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทรา และการเข้ามาตั้งโรงหีบอ้อยของพระเจ้านองยาเสกรมหมื่นวงศาสนิทที่เมืองฉะเชิงเทรา ได้ส่งชาวจีนนำเงินออกมาจัดซื้อที่นาที่บ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เป็นจำนวน 30 ไร่ เพื่อตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทราย¹⁰⁰ และจากหลักฐานร่างตราร่างทราน้อย หนังสือ สำเนาคำให้การ สำเนาจดหมาย ฯลฯ พบว่ามีที่ตั้งโรงหีบอ้อยขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา กระจายอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ เช่นที่ บ้านบางกุ้ง บ้านจุกแฉอ บ้านบางคล้า บ้านท่าไคร้ บ้านท่าคา บ้านสัมปทวน และบ้านสนามจันทร์ เป็นต้น ซึ่งชุมชนหมู่บ้านเหล่านี้ล้วนตั้งอยู่บริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำบางปะกง

เรื่องที่ดินในการตั้งโรงหีบอ้อยที่เมืองฉะเชิงเทรานี้ รัฐได้เข้ามามีบทบาท ในการจัดระเบียบเรื่องการใช้ที่ดินด้วย ดังหลักฐานหนังสือถึงกรมการเมืองฉะเชิงเทรา ที่ว่า “ให้พระยาวิเสศฯไชย เจ้าเมืองฉะเชิงเทราและกรมการ จัดแจงหาที่ให้ราษฎรไทย จีนในแขวงเมืองฉะเชิงเทรา ทำสวนอ้อยและตั้งโรงหีบขึ้นให้ได้มาก”¹⁰¹

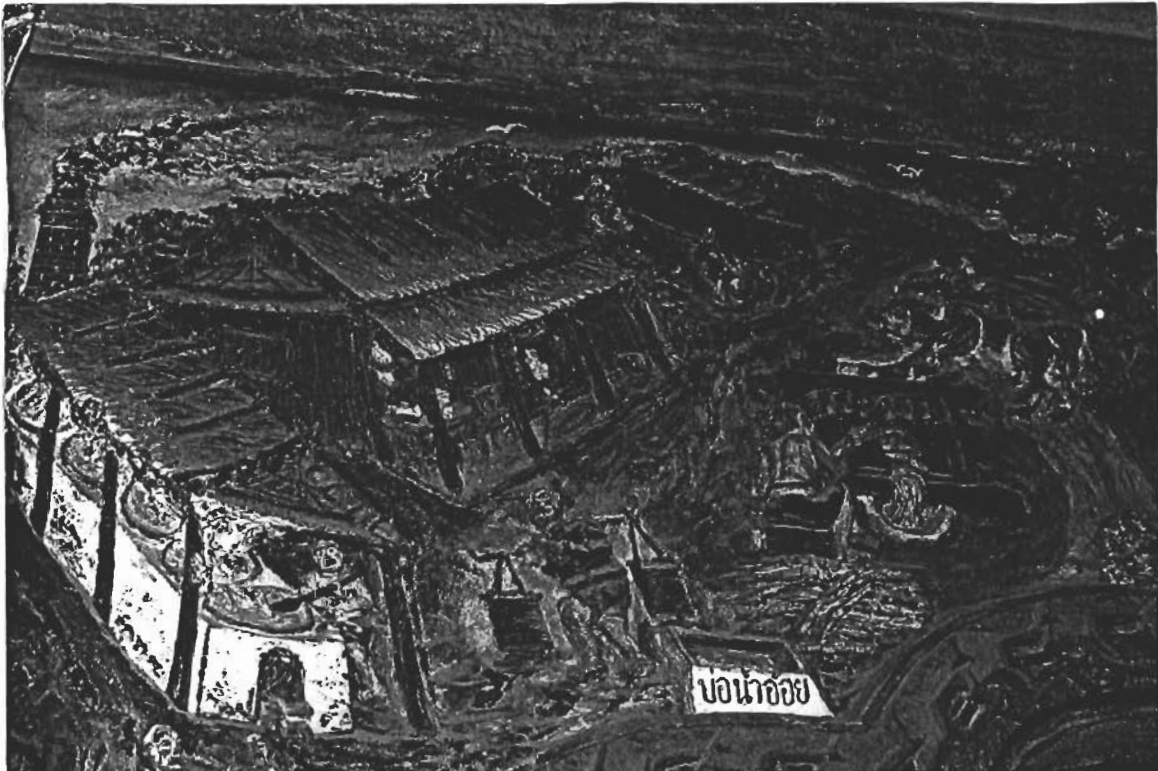
การจัดระเบียบในเรื่องการไต่ดินของรัฐดังกล่าว แสดงให้เห็นว่ารัฐสนับสนุนและส่งเสริมให้มี การตั้งโรงหีบอ้อยผลิตน้ำตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทรา นอกจากนี้รัฐยังให้การสนับสนุนในแง่ของการให้เงินกู้ยืมแก่ผู้ที่ ต้องการลงทุนตั้งโรงหีบอ้อย โดยรัฐจะให้เงินกู้ยืมผ่านทางเจ้าภาษีนํ้าตาลทราย และยังได้มีการส่งข้าราชการจากส่วนกลางออกไปตรวจตราดูแลโรงงานน้ำตาลทรายอยู่เสมอ ดังสำเนาจดหมายพระยาศรีพิพัฒน์ ว่าด้วยเรื่องรบจันตวัหยาเมืองฉะเชิงเทรา ว่า

... หลวงพิทักษ์ทศกร เจ้าภาษีนํ้าตาลทราย ได้อาเงินหลวงทตรงให้กับ หลงจุนายโรงหีบไปใช้สอยทุกโรง ... พระยาศรีพิพัตรัตนโกษา จางวาง พระคลังสินค้าแต่งตั้ง หลวงวิเศษโกศา เจ้าจํานวน หลวงพิทักษ์ทศกรเจ้า ภาษีนํ้าตาลออกมากำบัญญัติตรวจตราดูนํ้าตาลทราย สิ่งของในโรงหีบ ณ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา¹⁰²

รวมทั้งให้เจ้าเมืองฉะเชิงเทราหมั้นสำรวจ จํานวนโรงหีบอ้อยเนื่อง ๆ หากเจ้าเมืองละเลยไม่รายงาน รัฐก็จะทวงถามถึงการสำรวจเหล่านี้ต่อไป เพื่อจะได้ว่าในแต่ละปี โรงหีบอ้อยผลิตนํ้าตาลทรายที่เมืองฉะเชิงเทราเพิ่มขึ้นหรือลดลงเท่าไร จะปรับปรุงหรือส่งเสริมได้อย่างถูกต้อง¹⁰³ แม้ว่าอุตสาหกรรมการผลิตนํ้าตาลทราย ที่เมืองฉะเชิงเทรา จะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่เทคนิคการผลิต ที่ใช้อยู่ในโรงหีบอ้อยผลิตนํ้าตาลทราย ยังคงใช้เทคนิคการผลิตแบบง่าย ๆ โดยอาศัย แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นปัจจัยสำคัญ ดังที่ปาลเลกัวซ์ ได้กล่าวถึงวิธีการผลิตนํ้าตาลทราย ในเมืองนี้ ไว้ว่า

... ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เราจะเห็นพินกองพะเนินเทินทึก 2-3 กอง สูงตั้ง 15-20 เมตร ใกล้เคียง ๆ กองพินนั้น มีโรงหลังคากลม มีควายสองตัวตั้งกว้านลูกหีบทำด้วยไม้แข็ง สองลูกให้หมุนขบกันเพื่อบดลำอ้อย นํ้าอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ด้านหลังโรงหีบ ก่อเป็นเตาอิฐรูปร่างคล้าย ๆ กับหอคอย ชั้นบนของเตานี้มีแท่งเหล็กใหญ่ขวางอยู่ 3 ท่อน เป็นที่ตั้งหม้อขนาดมหึมา 3 หม้อเชื่อมถึงกันด้วยการโบกปูน เมื่อสุ่มไฟแรงแล้วเคียวนํ้าอ้อยในหม้อเหล่านี้จนงวดแล้วเทลง เก็บไว้ในกรวยดิน วันรุ่งขึ้น เคารินนํ้าตาลแดงออกแล้วฟอกด้วยดินเหนียวแฉะ ๆ ได้นํ้าตาล ซึ่งค่อนข้างขาว มากการเคียนนํ้าตาลแดงกับฟองของมันเป็นอีกครึ่งหนึ่ง ก็ยังได้นํ้าตาลอีกเป็นจํานวน มาก ... โรงใหญ่ ๆ สองโรง กว้างยาวตั้งโรงละ 50 เมตร ยังไม่ค่อยพอที่จะบรรจุ เครื่องมือเครื่องใช้ของโรงหีบได้หมดสิ้น ข้ายังใช้เป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนงาน ตั้ง 200 คนอีกด้วย ...¹⁰⁴

วิธีการผลิตที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ เป็นเทคนิคการผลิตของชาวจีนอพยพที่นำเข้ามาเผยแพร่และใช้ผลิตน้ำตาลทรายที่เมืองนะเชิงเทรา

ภาพประกอบ 95 สภาพทั่วไปของโรงหีบอ้อยเพื่อทำน้ำตาลทราย มีชายชาวจีนกำลังนำอ้อยที่กองไว้เข้าเครื่องหีบที่มีควาย 2 ตัวกำลังดึงกว้านลูกหีบ ที่ทำด้วยไม้แข็ง 2 ลูก ให้หมุนชกกัน เพื่อบดลำอ้อย น้ำอ้อยไหลลงในบ่อซีเมนต์ ชายอีกคนหนึ่งกำลังใช้ใบพายเล็ก ๆ กวนน้ำอ้อยในกระทะเหล็กใหญ่ (पालเลกัวซ์ เรียกว่า “หม้อใหญ่”) ที่ตั้งอยู่บนเตาไฟก่อด้วยอิฐแล้วโบกปูนเชื่อมต่อกัน

การที่น้ำตาลทรายเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศดังเอกสารของทางราชการปี พ.ศ.2386 ที่ระบุว่า

...ทุกวันนี้นายสุลุปก่าป็นเข้ามาค้าขาย ณ กรุงเพทฯมากกว่าแต่ก่อน น้ำตาลทราย
หาใครจะพอบรรทุกสุลุปก่าป็นไม่...¹⁰⁵

ด้วยเหตุปัจจัยเช่นนี้ ทำให้มีผู้ลงทุนตั้งโรงงานน้ำตาลทรายขึ้นที่เมือง ฉะเชิงเทรา ทำการผลิตน้ำตาล
ทรายเพื่อสนองตอบความต้องการดังกล่าว ดังหลักฐานร่างตราที่ว่า

... จันแขวังเมืองฉะเชิงเทรา ... ตั้งบานเรือนทำสวรรออยตั้งโรงหีบน้ำตาลทราย
ขายส่งสุลุปก่าป็นทุกปี ...¹⁰⁶

ความต้องการน้ำตาลทรายของตลาดต่างประเทศ ในปริมาณที่มากเช่นนี้ประกอบกับผลกำไรที่ได้
จากการขายน้ำตาลทรายมีอัตราสูงรวมทั้งยังได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมจากรัฐ ดังที่ได้กล่าว
ถึงมาแล้วข้างต้นนั้น ประกอบกับน้ำตาล ซึ่งเคยเป็นสินค้าผูกขาดในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้รับการ
ยกเลิกไม่ใช่สินค้าผูกขาดในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 3 จึงทำให้อุตสาหกรรมการผลิตน้ำตาลทราย
ของเมืองฉะเชิงเทราขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะเห็นได้จากจำนวนโรงหีบย่อยผลิตน้ำตาล
ทราย ที่มีถึง 28 โรง

ดังนั้น เมืองฉะเชิงเทราจึงเป็นแหล่งรายได้ของรัฐ จากการเก็บภาษีน้ำตาลทรายที่ระบุ
ไว้ ดังนี้ ภาษีน้ำตาลทรายขาว คิดเป็นหาบ ๆ ละ 50 สตางค์

ภาษีน้ำตาลทรายแดง คิดเป็นหาบ ๆ ละ 25 สตางค์ (หากลักลอบซื้อขายจะถูกเป็น
สองเท่า)¹⁰⁷

ภาษีน้ำอ้อยบ คิดเป็นหาบ ๆ ละ 50 สตางค์

ภาษีน้ำอ้อยชัน คิดเป็นทะนาน ๆ ละ 75 สตางค์

ภาษีอ้อยเหลว คิดเป็นตุ้ม ตุ่มละ 50 สตางค์¹⁰⁸

น่าจะเป็นรายได้จำนวนมากพอสมควร จะเห็นได้จากการประมวล ภาษีน้ำตาลทรายของหลวง
พิทักษ์ทศกร ปีละ 660 ชั่ง ภาษีพินโรงน้ำตาล ปีละ 70 ชั่ง และภาษีน้ำอ้อย ปีละ 160 ชั่ง¹⁰⁹

จากข้อมูลต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ประกอบกับรูปปั้นปั้นวัดสัมปทวน สะท้อนให้เห็น
ถึงความเจริญรุ่งเรือง ของการประกอบอาชีพผลิตน้ำตาลทรายของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง
สมัยรัตนโกสินทร์ได้เป็นอย่างดี แต่อาชีพนี้ ค่อย ๆ จางหายไปจากจากวิถีชีวิตของชาวเมืองนี้
เนื่องจากเหตุการณ์ “กบฏอั้งสี่” (ตัวเหี้ย) กลุ่มชาวจีนที่ก่อการกำเริบขึ้น ได้เข้าปล้นโรงหีบอ้อย
ฆ่าเจ้าของโรงหีบและเผาทำลาย

พ่อค้าแม่ค้าเมืองฉะเชิงเทรา

การค้าขายเป็นอาชีพที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในเมืองฉะเชิงเทรา แต่ราษฎรชาวไทยโดยเฉพาะผู้ชายจะไม่นิยมเป็นพ่อค้าจะมีอยู่บ้างก็คือ ผู้หญิง ซึ่งจะมีวิถีชีวิตเป็นแม่ค้านำสินค้า พืชผล เกษตรซึ่งโดยมากจากสวนของตนเอง บรรทุกใส่เรือมาซื้อขายและแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกัน¹¹⁰ ดังข้อความที่ปรากฏในโคลงนิราศฉะเชิงเทรา ที่ว่า

... ดลบุรินแปดริ้วรำ แรมสาย สวาทนา
 เปลี่ยวจิตเปล่าใจหาย เทียวหิว
 เรมียรหมู่แม่ค้าหลาย ลับแม่ นะแม่
 ใจจะขาดร้อยริ้ว ระริกี้วระบายลม...

กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ

ตลาดที่สำคัญของเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์โดยมากจะอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง เช่น ปากน้ำเจ้าโล้ อำเภอบางคล้า ตลาดหน้าหน้าวัดแหลมใต้ อำเภอมือง¹¹¹ ซึ่งเป็นชุมทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งในลำน้ำบางปะกง เพราะเป็นจุดที่คลองบางไผ่และคลองบางตื้นเปิดไหลออกมารวมกับแม่น้ำบางปะกง จึงมีเรือแพสัญจรไปมามากมาย สินค้าจากเมืองต่าง ๆ โดยรอบหรือจากชุมชนต่าง ๆ ภายในเมืองฉะเชิงเทราเอง จะถูกลำเลียงออกมาขายกันที่ตลาดน้ำแห่งนี้ หรือส่งต่อเข้าไปยังกรุงเทพ

สินค้าที่นำออกมาขายที่ตลาดน้ำหน้าวัดแหลมใต้ เมืองฉะเชิงเทรา ส่วนหนึ่งเป็นสินค้าที่มาจากชาวเมืองฉะเชิงเทรา ผู้มีอาชีพเกษตรกรรม แต่อาชีพค้าขายส่วนใหญ่ภายในเมืองฉะเชิงเทราส่วนมากผู้ที่มิชอบทำคือ ชาวจีน ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่พ่อค้าคนกลาง พ่อค้าย่อย และพ่อค้าเร่¹¹² สนส่งผลผลิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา จากไร่นาเข้าสู่ตัวเมือง และนำสินค้าอุปโภคบริโภคไปจำหน่ายในชุมชนเหล่านี้

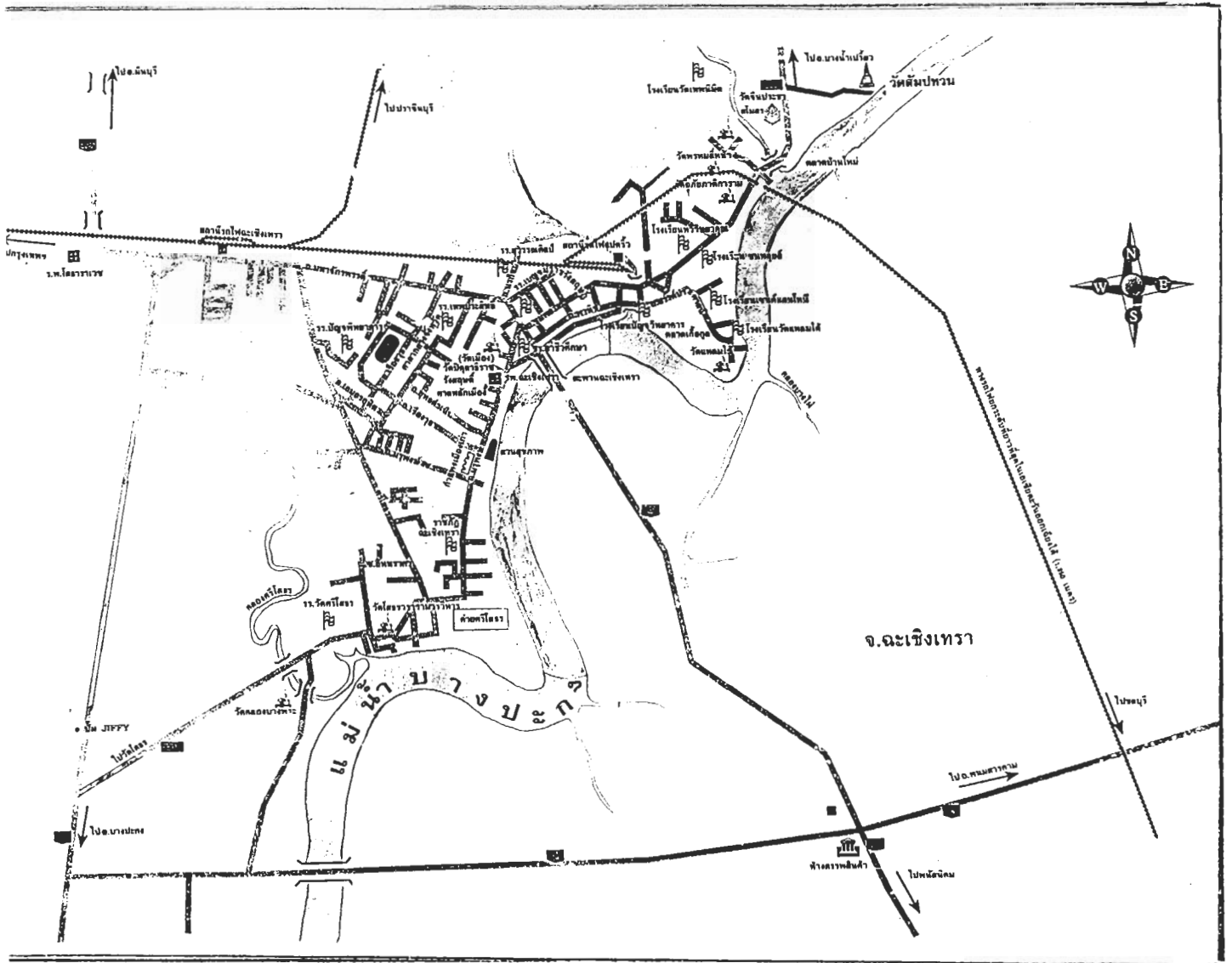
พ่อค้าชาวจีนจะขายสินค้าจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือสินค้าจากประเทศจีน ซึ่งเป็นที่ต้องการของชาวจีน และชนชั้นปกครองในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา เช่น ผ้าแพร ไชยา ขนมเกี้ยว ขนมโก้ พลับแห้ง กระท่อมตอง เป็นต้น

อาชีพค้าขายภายในของเมืองฉะเชิงเทรา ขยายกว้างขึ้น ซึ่งจะเห็นได้จากการเก็บ "ถาวรตลาด" (คือภาษีที่นาศถาวรตลาดเก็บจากผู้ที่มาขายในตลาด ไม่ว่าจะ เป็น ตลาดบนบก หรือในแม่น้ำลำคลอง รวมไปถึงเก็บจากเจ้าของโรงงาน ที่ตั้งอยู่ในเขตนาศถาวรตลาด ประมูลได้) ในปี พ.ศ. 2352 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 2 ซึ่งนายลิ้มเป็นนายถาวรตลาดเมืองฉะเชิงเทรา เก็บถาวรตลาดส่งรัฐได้เป็นจำนวนเงิน 6 ชั่ง 15 ตำลึง¹¹³ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การ

ค้าภายในเมืองฉะเชิงเทรา เริ่มมีมาแล้วตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์ และในช่วงสมัยต่อ ๆ มาจนถึงปี พ.ศ. 2475 ยิ่งขยายตัวมากขึ้น นอกจากนี้จะเห็นได้จาก การที่มีเรือ แพ บรรทุกสินค้าเข้ามาซื้อขายกันภายในเมืองฉะเชิงเทรา และตามปากแม่น้ำบางปะกง อีกทั้งยังมีการสร้างโรงงาน เรือแพ สำหรับเก็บสินค้าเอาไว้ค้าขาย โดยมีชาวจีนเข้ามาควบคุมกิจการเป็นทั้งพ่อค้าคนกลาง พ่อค้าย่อย และพ่อค้าเร่

ภาพประกอบ 96 พ่อค้าชาวจีน พายเรือเร่ขายของในแม่น้ำลำคลอง

ภาพประกอบ 97 แผนที่แสดงที่ตั้งของเมืองจะเชียงใหม่ และตลาดน้ำหน้าวัดแหลมใต้ ซึ่งเป็นจุดที่คลองบางไม้และคลองบางตื้นเปิดไหลมาบรรจบกับแม่น้ำบางปะกง

ที่มา : แหล่งท่องเที่ยวจะเชียงใหม่. ม.ป.ป. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

จากที่ได้กล่าวถึงอาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรามาแล้วข้างต้นนั้น จะเห็นว่า อาชีพแต่ละอย่างนั้นล้วน สะท้อนให้เห็นถึงความถนัด ความสามารถ ตลอดจนภูมิปัญญาของแต่ละคน แต่ละชาติแต่ละภาษา นอกจากนี้ อาจมองในแง่ของการรู้จักแบ่งงานกันทำ ซึ่งจะส่งผลให้เมืองฉะเชิงเทรา มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองต่อไป

ภาพประกอบ 98 แพที่จอดอยู่หน้าวัดแหลมใต้ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา
เจ้าของเป็นลูกหลานชาวจีนที่เกิดในเมืองนี้

การอ้างอิง

- ¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. 2533. หน้า 38.
- ² เนียม หริ่มเจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อิงตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 15 หมู่ 3 ตำบลหนองดินนาก อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน 2544.
- ³ ทอมบรัดเล และคณะมิชชันนารี. เล่มเดิม. หน้า 126.
- ⁴ มงเซญูเออร์ ปาสเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 74.
- ⁵ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁶ ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 – 2453 ด้านสังคม. ม.ป.ป. หน้า 117.
- ⁷ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 46. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ⁸ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 69. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.
- ⁹ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 2. จ.ศ. 1172.
- ¹⁰ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 2. จ.ศ. 1172.
- ¹¹ ชีเกฮารุ ทานาเบ้. “การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย,” วัฒนธรรมศาสตร์, 5(2) : 70 – 94 ; ตุลาคม 2518 – มกราคม 2519.
- ¹² สุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. “เศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2398),” ใน เศรษฐกิจไทย. 2533. หน้า 67.
- ¹³ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 80. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.
- ¹⁴ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 69. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1217. และกิตติตันไทย. คลองกั้นระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367 – 2453). 2520. หน้า 127.
- ¹⁵ สมคิด ศรีสิงห์. การบริหารงานฝักรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2515. หน้า 84.
- ¹⁶ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 40. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1219.
- ¹⁷ ทอสุมุดแห่งชาติ. เลขที่ 46. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.
- ¹⁸ แหล่งเดิม.

- ¹⁹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 115. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ²⁰ สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475. 2522. หน้า 157.
- ²¹ ชัย เรืองศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453. ด้านสังคม. ม.ป.ป. หน้า 121.
- ²² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1189.
- ²³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 10. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1199.
- ²⁴ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ²⁵ สุดใจ พงศ์กล้า. เล่มเดิม. หน้า 49.
- ²⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 66. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1215.
- ²⁷ ชัย เรืองศิลป์. เล่มเดิม. หน้า 258.
- ²⁸ หลวงเทศาจิตรพิจารณ์. เล่มเดิม. หน้า 26.
- ²⁹ หมอบลัดเล และคณะมิชชันนารี. เล่มเดิม. หน้า 12.
- ³⁰ เจนน์เฟอร์ เวย์น คูสมน. การค้าทางสำเภวจีน-สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์. 2528. หน้า 65. และ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 49. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1206.
- ³¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 122. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1202.
- ³² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 66. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 4. จ.ศ. 1215.
- ³³ ใบ้ แซ่ตัน เป็นผู้สัมภาษณ์ อังตะวัน แพลุกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 22 หมู่ 2 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544.
- ³⁴ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซี. เล่มเดิม. หน้า 74.
- ³⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ³⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 18. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ³⁷ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ³⁸ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 96. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1203.
- ³⁹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 132. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ⁴⁰ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 65. จดหมายเหตุนิติศาสตร์ที่ 3. จ.ศ. 1206.

- ⁴¹ คูร์รัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. เล่มเดิม. หน้า 84.
- ⁴² ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1205; ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 65. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1206; ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ก. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210. และ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ข. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁴³ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁴⁴ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 241. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 4. จ.ศ. 1227.
- ⁴⁵ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁴⁶ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ก. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁴⁷ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 191. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁴⁸ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ⁴⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ก. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁵⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 82. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ⁵¹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁵² ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 12. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 4. จ.ศ. 1217.
- ⁵³ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 132. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1205.
- ⁵⁴ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ⁵⁵ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 18. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ⁵⁶ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 79. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1204.
- ⁵⁷ รังสรรค์ ธนะพรพันธ์. ภาณูอักษรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2528. หน้า 179 - 180.
- ⁵⁸ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 96. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1203.
- ⁵⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁶⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1207.
- ⁶¹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุร้ายกาสที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁶² สำนักงานสามัญศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรา. เล่มเดิม. หน้า 25.
- ⁶³ ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดฉะเชิงเทรา. 2528. หน้า 54 - 55.

⁶⁴ เลี่ยม ทองดี. *ควายไทย*. 2534. หน้า 60.

⁶⁵ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 46. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1205; ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 129. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1205. และ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 131. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1205.

⁶⁶ กจช. ม ร.5 รล - มท/24.

⁶⁷ กจช. ม ร.5 รล - มท/14.

⁶⁸ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/18.

⁶⁹ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/31.

⁷⁰ กจช. ม ร.5 รล - สด/19.

⁷¹ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/32.

⁷² กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/8.

⁷³ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/14.

⁷⁴ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. เล่มเดิม. หน้า 83.

⁷⁵ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1210.

⁷⁶ จอห์น ครอว์ฟอร์ด. เล่มเดิม. หน้า 102.

⁷⁷ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. เล่มเดิม. หน้า 86.

⁷⁸ D.E. Malloch. *Siam: General Remarks on its Productions*. 1852. P. 46-47.

⁷⁹ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1210.

⁸⁰ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1207.

⁸¹ วรณี แพลกอินทร์. เล่มเดิม. หน้า 231-233. และ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. เล่มเดิม. หน้า 86.

⁸² ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1210.

⁸³ ทอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. จ.ศ. 1210.

⁸⁴ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 74.

⁸⁵ ม.ล. วิสัยวิภา บุรุษรัตนพันธุ์. *การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 19*. 2526. หน้า 20.

- ⁸⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ⁸⁷ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁸⁸ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ⁸⁹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁹⁰ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 73. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 4. จ.ศ. 1216.
- ⁹¹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁹² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 73. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ⁹³ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา. แผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ. แปลโดย นิง ทองโสภิต. 2530.

หน้า 47-48.

⁹⁴ จี วิลเลียม สกินเนอร์. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์. 2529. หน้า 53.

- ⁹⁵ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁹⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ช. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ⁹⁷ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1201.
- ⁹⁸ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1209.
- ⁹⁹ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- ¹⁰⁰ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1207.
- ¹⁰¹ เล่มเดิม.
- ¹⁰² หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 155/ง. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ¹⁰³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1207.
- ¹⁰⁴ มงเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 74-75.
- ¹⁰⁵ อติศร หวมกพิมาย. กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและอว
เปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2310-2398. 2531. หน้า
233.
- ¹⁰⁶ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 21. จดหมายเหตุร้ายกาลที่ 3. จ.ศ. 1210.
- ¹⁰⁷ สมคิด ศรีสิงห์. อวรบวิกรมภาณีภากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. 2515. หน้า
81.
- ¹⁰⁸ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. ภาณีภากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2528. หน้า
179-180.

¹⁰⁹ ว.พ. ประสงค์. ประวัติกรมสรรพากรฉบับสมบูรณ์. 2514. หน้า 226-227.

¹¹⁰ คาร์ล ซี ซิมเมอร์แมน. เล่มเดิม. หน้า 89.

¹¹¹ ลัก ชินวงษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ อังตะวัน แพลกอินทร์ เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านเลขที่ 33 หมู่ 2 ตำบลบางแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2544.

¹¹² เจมส์ ซี อินแกรม. เล่มเดิม. หน้า 24. และ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. “การเข้าสู่ระบบทุนนิยม,” ใน สังคมศึกษา 5, 2529. หน้า 680.

¹¹³ หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171.

บทที่ 5

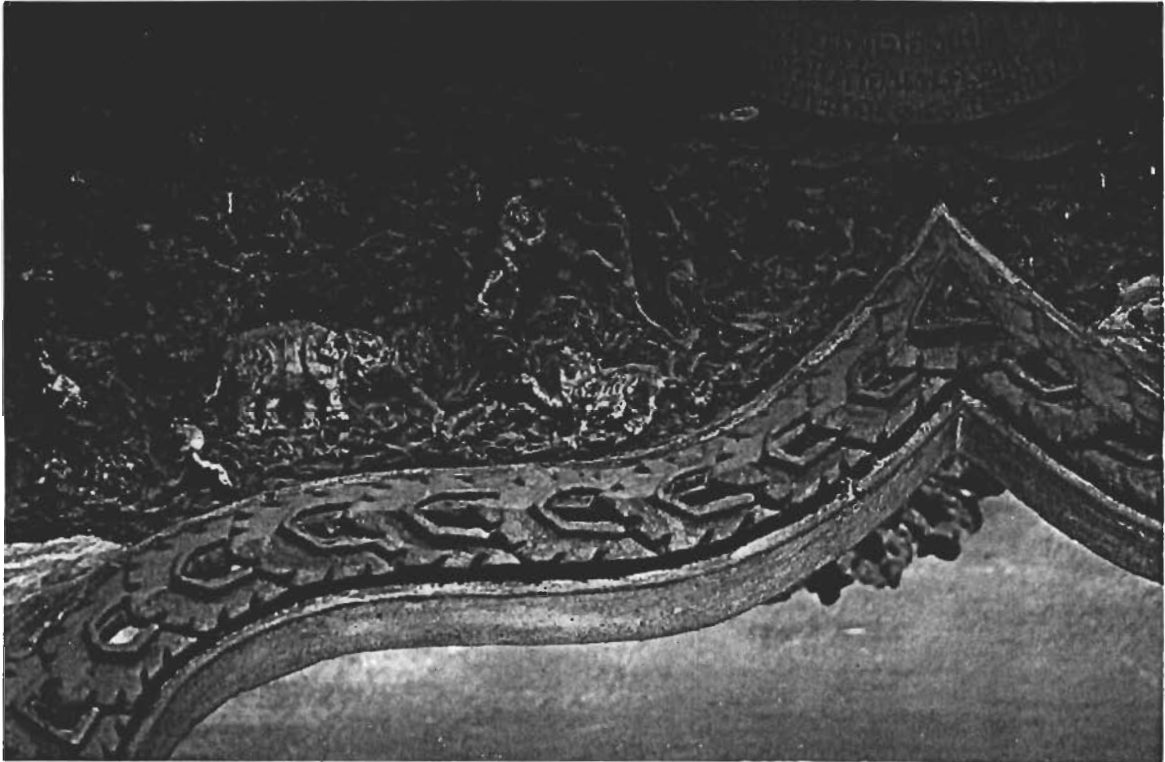
วัฒนธรรมประเพณีในวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา

พระยาอนุমানราชธนได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตหรือทางดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่งหรือประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ” เมื่อวัฒนธรรม คือวิถีชีวิตของคนในสังคม สิ่งที่จะแสดงวัฒนธรรมของสังคม จึงออกมาในรูปแบบของพฤติกรรม ภาษา และกิจกรรมของสังคมนั้น ๆ โดยมีลักษณะที่ได้มาจากการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อ ๆ มา วัฒนธรรมจึงเป็นมรดกทางสังคม เป็นวิถีชีวิตหรือแบบแผนของการดำรงชีวิต และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต นอกจากปัจจัย 4 ได้แก่ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรคแล้ว ยังรวมถึงเครื่องใช้ไม้สอย ยานพาหนะ ตลอดจนอาคารอุทยานไฮปาร์ค เป็นต้น

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นสิ่งที่มีผลต่อจิตใจ อาจปรากฏออกมาในรูปแบบของวัตถุได้ เช่น จารีตประเพณี กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ศาสนา การศึกษา เป็นต้น¹

ซึ่งรูปปูนปั้น ได้แสดงให้เห็นถึง “วัฒนธรรม” ของสังคมเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ อย่างชัดเจนโดยแสดงออกทั้งในรูปแบบของวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เรือที่ใช้เป็นพาหนะขนส่ง คมนาคมทางน้ำ (ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2) ในบทนี้จะกล่าวถึงวิถีชีวิตในภาพรวม อาหารการกิน การแต่งกาย เครื่องใช้ไม้สอย ส่วนวัฒนธรรมทางจิตใจจะกล่าวถึง ธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อบางอย่าง ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปปูนปั้น โดยจะชอกล่าวถึงวัฒนธรรมประเพณีอย่างคร่าว ๆ และอธิบายในภาพรวมกันไปของแต่ละภาพประกอบดังต่อไปนี้

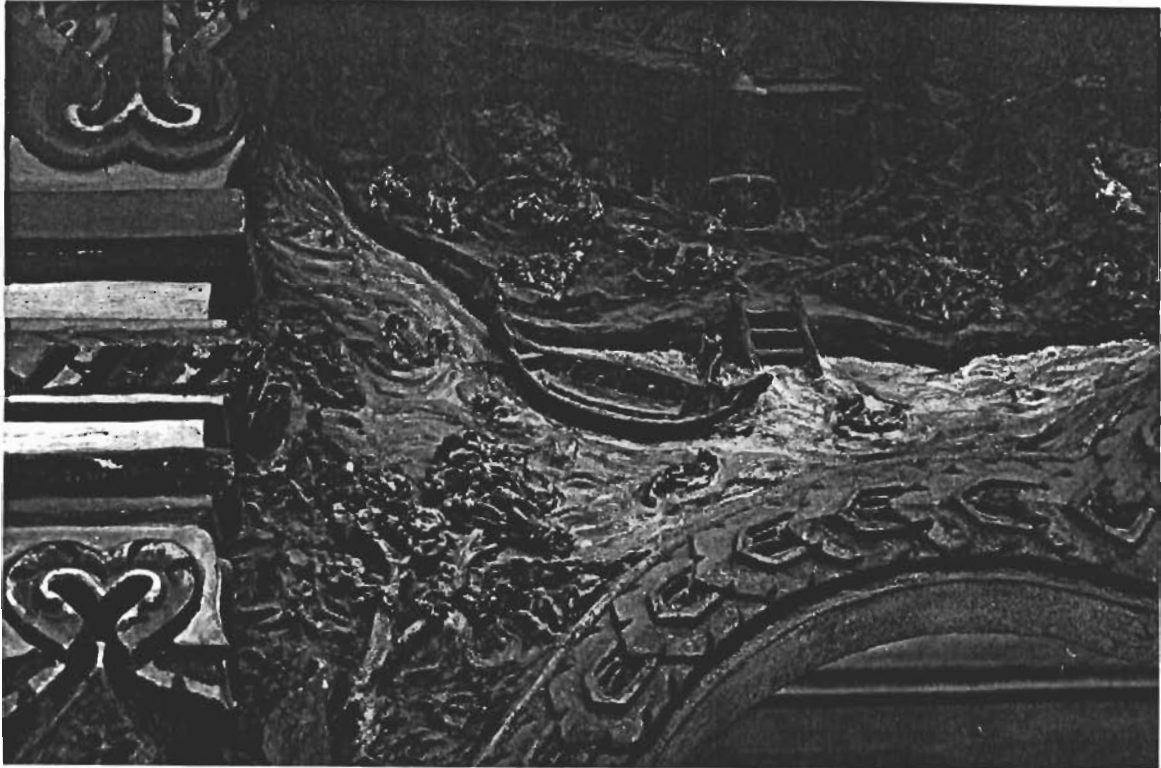

ภาพประกอบ 99 ผู้ชายกำลังป็นต้นไม้หน่ซ้างและเสื่ออยู่ในป่า

จากรูปปูนปั้น สะท้อนให้เห็นพื้นที่บางส่วนของเมืองฉะเชิงเทรา มีสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด มีคลองหรือแม่น้ำเล็กๆไหลผ่าน มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ทั้งช้าง เสือ กระรอก ฯลฯ ชายคนนี้อาจจะเข้าป่าเพื่อหาของป่ามาขาย หรือนำส่งรัฐในรูปของ “ส่วยสิ่งของ” หากเป็นไพร่หลวงที่ไม่ต้องการถูกเกณฑ์แรงงาน หรือรัฐสั่งเกณฑ์โดยตรงมาส่งเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา (ดังรายละเอียดที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3) หรือชายคนนี้อาจจะประกอบอาชีพล่าสัตว์

รูปปูนปั้นนี้ นอกจากจะบอกเล่าถึงสภาพของเมืองฉะเชิงเทรา สมัยก่อนปี พ.ศ.2485 ประมาณ 140 ปี ขึ้นไปแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการดำรงชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์ ว่ายังต้อง “พึ่งป่า” โดยเฉพาะเรื่องปัจจัย 4 ซึ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิต คือ ไม้จากป่านำมาสร้างบ้านเรือนเป็นที่อยู่อาศัย ไม้ไผ่ป่านำมาทำฟากขัดและแป้นฝ้าย เรือยนต์ ข้างฝาคร้วไฟ หรือนำมาเป็นเรือนเครื่องผูก สมุนไพรจากป่า สำหรับใช้เป็นยารักษาโรค และสัตว์ป่าบางชนิดนำมาทำอาหาร

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการแต่งกายของชายชาวเมืองนี้ว่า เวลาเดินทางเข้าป่า ซึ่งส่วนมากจะไปกันในช่วงฤดูแล้ง จะไม่นิยมสวมเสื้อ เพราะอากาศร้อน นุ่งผ้าแบบยกเขมร (ยกโจงกระเบนสั้นเหนือเข่า) มีผ้าคาดเอว

ภาพประกอบ 100 วิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง

บ้านหลังนี้เจ้าของบ้านเลี้ยงทั้งไก่และเป็ด มีไก่หลายตัวกำลังคุ้ยเหยื่ออาหารตามพื้นดิน เป็ดกำลังว่ายน้ำอยู่ในแม่น้ำลำคลองหน้าบ้าน มีแปลงผักอยู่ข้างบ้าน สะท้อนถึงอาหารการกินในวิถีชีวิตของชาวเมืองจะเซียงเทร่า และยังสอดคล้องกับกระแสพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เพราะเป็นการพึ่งพาตนเองได้ ไม่ต้องไปเสียเงินหาซื้อมา

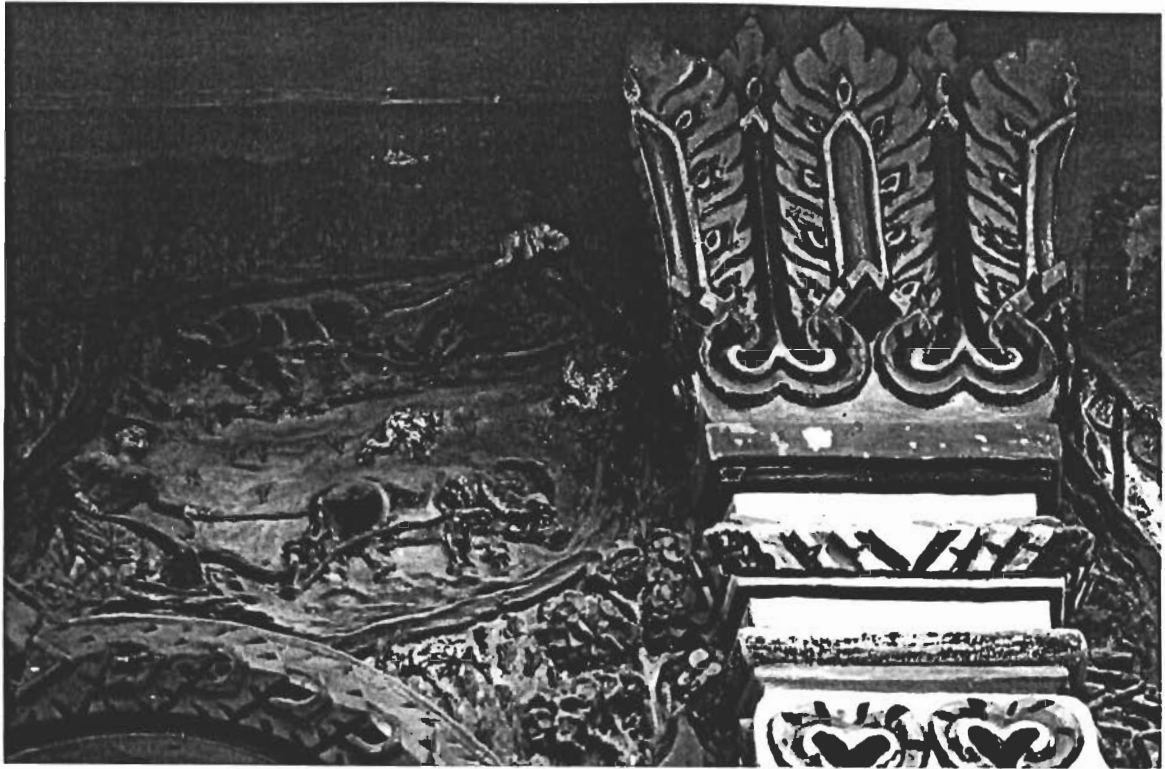
สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตประจำวันของคนไทยว่า คนไทยใช้ชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ในภาพมีเรือหมอลอดผูกโยงไว้กับเสาหลักที่ทำหน้าบ้าน มีสุนัขวิ่งเล่นอยู่ 1 ตัว ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสุนัขก็เป็นสัตว์เลี้ยงของชาวเมืองจะเซียงเทร่าด้วย

ภาพประกอบ 101 ผู้ชายตัดไม้

ผู้ชายในรูปก้นอาจจะเป็นไพร่หลวงเมืองฉะเชิงเทราถูกเกณฑ์ให้แรงงาน หรืออาจจะตัดไม้เพื่อนำมาใช้เอง หรืออาจจะขายเป็นฟืนก็ได้ โดยเฉพาะที่โรงทำถักถุย ซึ่งมีความต้องการมาก มีนกเกาะที่ชายคาบ้าน มีป่าละเมาะอยู่หลังบ้าน สะท้อนถึงวิถีชีวิตที่ยังคงอิงกับธรรมชาติ

นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการแต่งกาย ชายชาวบ้านที่กำลังตัดต้นไม้ นั่งโจงกระเบนผ้าสีพื้นมอๆ ไม่สวมเสื้อ และขวานซึ่งเป็นเครื่องใช้ไม้สอยที่สำคัญต่อวิถีชีวิตทำมาหากินของคนในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ อีกทั้งตุ่มใส่น้ำที่วางรองน้ำฝนตรงมุมชายคาบ้านด้วย

ภาพประกอบ 102 วิถีชีวิตชาวนา

ชาวนาทั้งชายและหญิงกำลังไถนา โดยใช้นแรงจากควายช่วยลากคันไถ มีนกกะยางกำลังหาอาหารกินอยู่ในท้องนาที่กำลังไถ มองไปด้านบนสุดของรูปนูนปั้น จะเห็นมีวัดตั้งอยู่มองเห็นโบสถ์และเจดีย์ สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนแถบนี้มีความเชื่อในศาสนาพุทธ มีวิถีชีวิตที่เอื้ออาหารต่อกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในครอบครัว โดยเฉพาะเวลาประกอบอาชีพ มีคันไถเป็นเครื่องมือสอยที่ใช้ทำมาหากัน และควายเป็นสัตว์ใช้แรงงานที่สำคัญที่สุด ต่อชาวนามืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์

นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกาย หญิงชาวนาห่มโจงกระเบนลายดอก สวมเสื้อสีพื้นผ่าหน้าติดกระดุม คอกลม แขนยาว สวมหมวก ผู้ชายสวมเสื้อสีพื้นแขนยาว ผ่าหน้าติดกระดุม ห่มโจงกระเบนแบบถกเขมร มีผ้าโพกศีรษะ

ภาพประกอบ 103 การลงแขกดำนา

จากรูปปูนปั้น ชาวนาผู้ชาย 3 คนกำลังช่วยกันดำนา สะท้อนให้เห็นถึงประเพณีการ “ลงแขก” เป็นการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของเครือญาติ หรือคนภายในหมู่บ้านเดียวกัน โดยไม่ต้องเสียค่าจ้าง² ซึ่งการลงแขกมีอยู่ 2 วิธี คือ³

- **แขกขอแรง** คือการที่ชาวนาเพื่อนบ้านสมัครใจมาช่วย ตามที่ได้รับการขอร้องโดยไม่ได้รับสิ่งของตอบแทน เพียงแต่เจ้าของบ้านจัดอาหารมาเลี้ยงดูแขกที่มาช่วยทำงาน

- **แขกลงแรง** คือการช่วยทำงานให้เพื่อนบ้าน โดยมีข้อผูกพันว่า เจ้าของงานจะต้องไปช่วยงานแขกที่มาเป็นการทดแทน

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึง การแต่งกายของชาวนาเมืองฉะเชิงเทรา ผู้ชายนุ่งโจงกระเบน ผ้าพื้นสีม่อๆ มีผ้าขาวม้าคาดเอว ผู้ชายคนซ้ายสุดสวมเสื้อแขนยาวสีขาว ไม่สวมหมวก ผงทรงมหาดไทย คนกลางสวมเสื้อแขนยาวสีดำ สวมหมวก คนขวาสุดไม่สวมเสื้อ ไม่สวมหมวก มีผ้าโพกศีรษะ

อีกทั้ง ยังสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างชาวนากับควายซึ่งเป็นสัตว์เศรษฐกิจ และแรงงานสำคัญต่ออาชีพทำนา และวิถีชีวิตของชาวนา ช่วงที่ไม่ได้ไ้ทำงานจะปล่อยควายไปเลี้ยงที่ชายทุ่ง ในรูปปูนปั้น(มุมซ้ายบน)มีควาย 2 ตัว ตัวหนึ่งเป็นควายสีดำ อีกตัวหนึ่งเป็น ควายเผือก การที่ชาวเมืองจะเชิงเทรากับควายต้องมาด้วยความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน จึงเกิดเป็นความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะรูปร่างของควายที่เป็นมงคล ซึ่งเชื่อกันว่า ถ้าเลี้ยงไว้จะนำความสมบูรณ์พูนสุขมาสู่ครอบครัว เป็นควายคู่การทำมาหากิน ในทางตรงกันข้าม ควายที่มีลักษณะอัปมงคลเชื่อกันว่าหากเลี้ยงไว้จะนำความไม่ดี ความเดือดร้อนมาสู่ครอบครัว ตัวอย่างลักษณะความเป็นมงคลและอัปมงคลของควายตามความเชื่อของชาวนาที่ เขียม ทองดี รวบรวมไว้มีดังนี้

ตาราง 5 แสดงลักษณะควายที่เป็นมงคลและอัปมงคล⁴

ลักษณะ	ลักษณะที่เป็นมงคล	ลักษณะที่เป็นอัปมงคล
ขวัญ	ขวัญบริเวณบนคอที่ว่างแอก ขวัญหลังนอก ขวัญสองข้างตั้งจุมูก	ขวัญชานข้างตัว (สี่ข้าง) ขวัญบริเวณกระหม่อม ขวัญที่หนึ่งซี่ ขวัญบนสะโพก ขวัญปลายลิ้นคี่
สีขน	ขนดื่นขาว ขนหางยาว ขนท้องขาว ขนปากยาว มีขนขาวระหว่างตา (หน้าแว้)	ขนท้องดำ
เขาคารเดิน	เขายาวมีข้อปล้องเขาดี่ ขณะก้าวขาไม่แกว่งและไม่กระทบก เดินเร็ว	เขาสั้น ไม่มีเขาค ช่วงก้าวขาแกว่งกระทบก เดินช้า เวลาเดินมีเสียงกระตุกกระทบกัน
พฤติกรรม	เชื่องและเชื่อฟัง จดจำได้ดี ท้องกลมได้สัดส่วนกับตัว	ดื้อแตกดัน มีความต้องการทางเพศมาก ท้องกางซี่โครงห่าง
เล็บ	กีบเล็บชิดกันและปลายกีบกดลง	กีบเล็บฉีกห่าง ปลายกีบแดงขึ้น
คอ	อวบใหญ่	คอสวยเล็กบาง
หาง	หางยาวเลยเข้าและขนหางเป็นพวงใหญ่	หางสั้นขนหางน้อย
อก	ใหญ่	
หลัง	แบนกว้าง	
ขน	ยาวดก	
ตา	แจ่มใสไม่มีฝ้า	

นอกจากนี้ ชาวนาเชื่อว่าควายเผือก (Albinoid Buffalo) เป็นควายที่สามารถให้คุณให้โทษแก่เจ้าของมากกว่าควายสีดำ ถ้าเจ้าของปฏิบัติต่อควายเผือกไม่ดี ก็จะทำให้โทษอย่างรุนแรง และยังมีข้อห้ามพิเศษสำหรับควายเผือก คือห้ามซื้อ ห้ามขาย ห้ามฆ่าแกง ทำให้ควายเผือกมีราคาถูก และไม่นิยมซื้อขาย แม้แต่โจรก็ยังไม่กล้าขโมย เมื่อควายที่มีลักษณะเป็นมงคลตายลง ชาวนาจะเอาเนื้อฝังดิน เอาหนังมารองข้าว เอาเขามาไว้ในยุ้งข้าว โดยเชื่อกันว่า จะนำความเป็นสิริมงคลมาสู่ครอบครัว ทำให้ครอบครัวอยู่ดีกินดี⁵

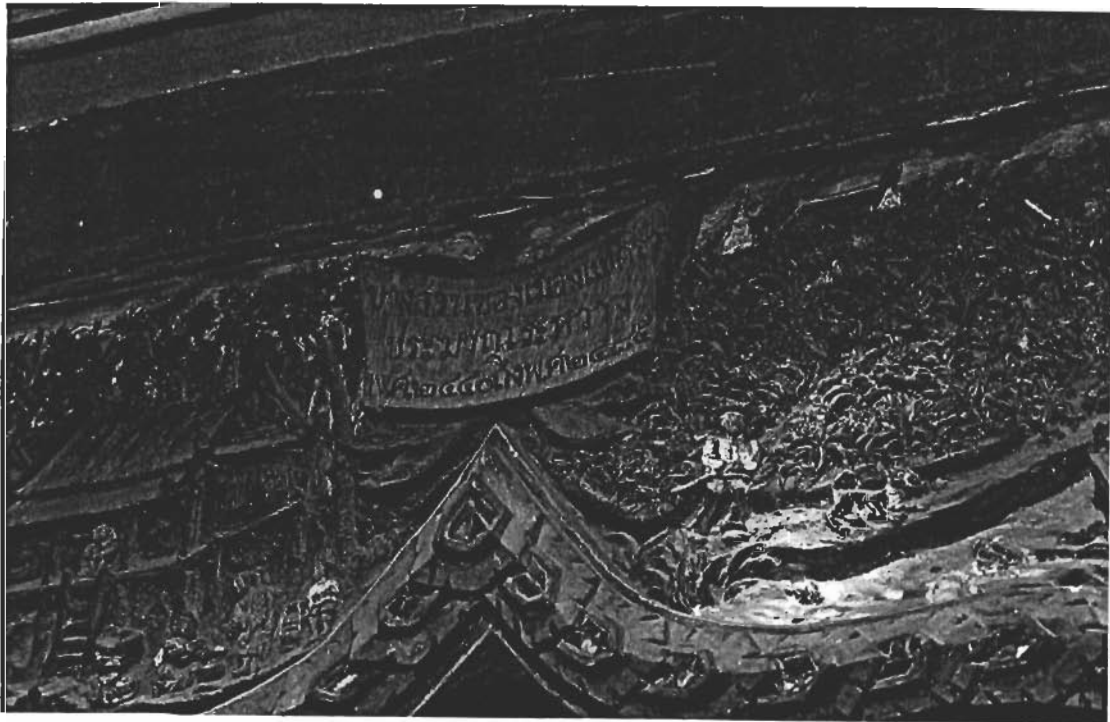

ภาพประกอบ 104 ข้าวผลผลิตที่ได้จากท้องนา

เมื่อนาข้าวเปลี่ยนจากสีเขียวเข้มเป็นสีพลับพลึง แสดงว่าสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้แล้ว มุมขวบนของรูปปูนปั้น หลิง ชาย ชาวนากำลังใช้เคียวเกี่ยวข้าว สะท้อนให้เห็นว่าเคียว เป็นเครื่องใช้ไม้สอยที่ใช้ทำมาหากินที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง สำหรับวิถีชีวิตของคนที่มีอาชีพทำนา

ชาวนา ชาย หญิง อีก 2 คน กำลังหาบฟ่อนข้าวจากท้องนา ไปยังลานหลังบ้านเพื่อรอการนวดข้าวต่อไป มีควายที่ถูกปล่อยให้กินฟาง ตอซังข้าวอยู่กลางทุ่งนา สะท้อนให้เห็นถึงลำดับขั้นตอนของอาชีพการทำนา จากไถนา ดำนา ข้าวแตกกอ จนสุกเป็นสีปลับปลิง เกี่ยวข้าว หาบข้าวไปนวด

การแต่งกายชายจะไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนแบบถกเขมร ผ้าพื้น มีผ้าขาวม้าคาดเอว ชายคนที่เกี่ยวข้าวหันหลัง มีรอยสักยันต์ที่แผ่นหลัง สะท้อนให้เห็นในความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ การอยู่ยงคงกระพัน หญิงชวานานุ่งโจงกระเบนผ้าพื้นสีมอๆ สวมเสื้อสีพื้นแขนยาว สวมหมวกไว้ผมมวยด้านหลัง

ภาพประกอบ 105 การทำบุญตักบาตร

หญิงชาวบ้านกำลังใช้ทัพพีตักข้าวใส่บาตรพระ มีญาติใส่ถ้วยกับข้าวและกล้วย มีเด็กวัดถือปิ่นโตตามหลังพระ มีชาวบ้านสูงอายุนั่งตำหมากอยู่ที่ระเบียงบ้าน มองดูการใส่บาตร มุมขวาบนของภาพมีวัด เห็นหลังคาโบสถ์ และยอดเจดีย์

สะท้อนให้เห็นประเพณีการทำบุญตักบาตร ซึ่งเป็นกิจวัตรประจำวันของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่มีความเชื่อความศรัทธาในศาสนาพุทธ ดั้งบันทึกของปาลเลกัวซ์ ที่ว่า

.... ผู้หญิงทุกเช้า จะไปนั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ที่ประตูบ้าน คอยถวายบิณฑบาต แก่พระภิกษุที่ผ่านมา⁶

วัด โบสถ์ เจดีย์ ถือเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพุทธ ซึ่งปรากฏให้เห็นในรูปปูนปั้น สัญลักษณ์ดังกล่าว เท่ากับเป็นการเน้นย้ำให้เห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ถึงความเชื่อ ความศรัทธาในศาสนาพุทธ มีความผูกพัน จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ทำให้ชาวเมืองนี้เป็นคนใจบุญสุนทาน และการตักบาตรพระ ถือว่าเป็นการอุปถัมภ์ บำรุงพุทธศาสนา⁷

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ปันโต ชันข้าว ถ้วยแกงมีฝาครอบ เป็นภาชนะใส่อาหาร ถาด(รองภาชนะใส่อาหาร) ทัพพี คือเครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนที่คนไทยจะใช้อยู่เป็นประจำ และเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการกิน เครื่องใช้ของพระ มีบาตร ดังที่ เซอร์ จอห์น เบาริง ได้พรรณนาภาพยามเช้าของคนไทย ว่า

.... กลุ่มผู้ภิกษาจารย์เหล่านี้ คือบุตรเรียงกันตามลำดับ แต่ละองค์จะได้รับข้าวหนึ่ง ทัพพีซึ่งจะถูกบรรจุลงในบาตร⁸

และยังสะท้อนถึงวัฒนธรรมการกินของไทยที่ว่า “กินข้าว กินปลา” เป็นอาหารหลัก นอกจากข้าว ยังมีของทำบุญอื่นๆ ที่อยู่ในถ้วยปิดฝา 2 ใบ น่าจะเป็นกับข้าวและมีกล้วย ซึ่งเป็นผลไม้ที่หาได้ง่าย โดยมากจะมีปลูกไว้กินเองเกือบทุกบ้าน ดังบันทึกของ ปาลเลกัวซ์ที่ว่า “ชาวบ้านทั่วไปมีอาหารหลักคือ ข้าว ปลา และผักผลไม้”⁹

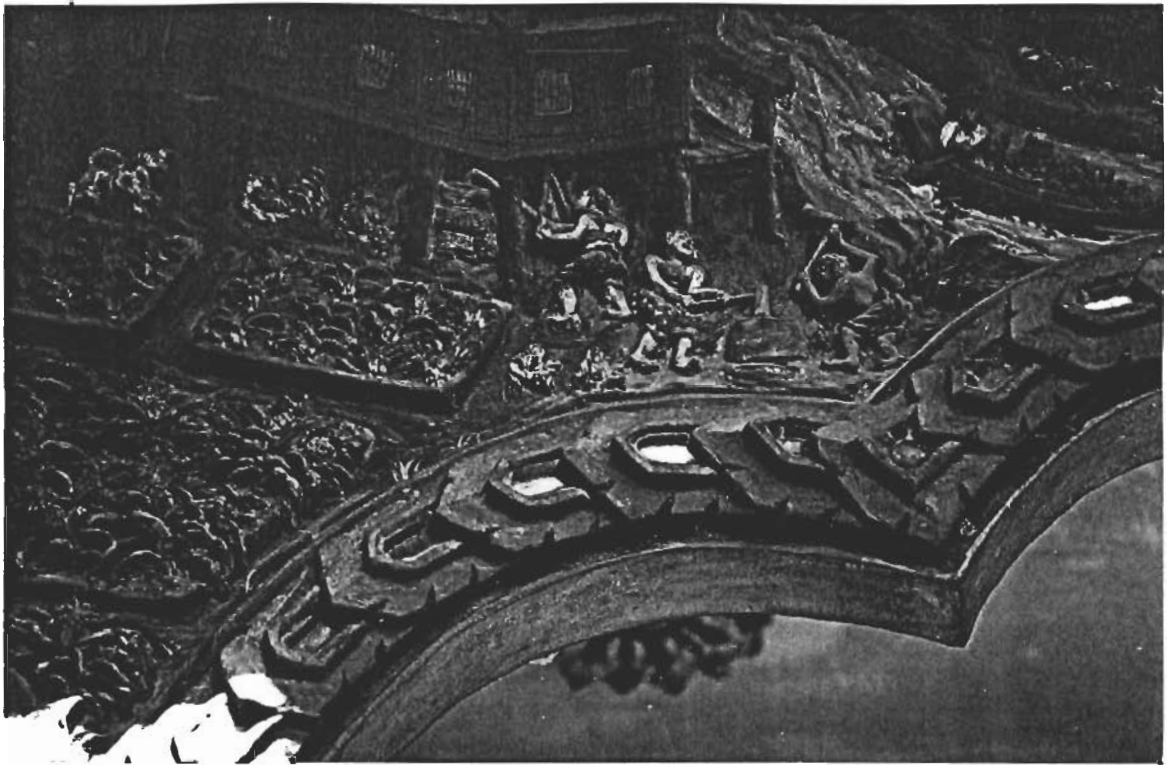
สำหรับการแต่งกาย พระสงฆ์ห่มผ้าจีวรสีเหลือง เด็กวัดนุ่งกางเกงขาสั้น ผ้าพื้น สวมเสื้อแขนสั้นคอกลมสีขาว หญิงที่นุ่งใส่บาตร นุ่งผ้าพื้น สวมเสื้อแขนสั้นสีน้ำตาล มีสไบสีขาวพาดบ่า การนั่งลงใส่บาตร สะท้อนธรรมเนียมการนั่ง การทำบุญตักบาตรกับพระสงฆ์ผู้ทรงศีล อย่างนอบน้อมและศรัทธา ส่วนผู้สูงอายุ (มีผมและหนวดขาว) กำลังตำหมากอยู่บนระเบียงบ้าน นั่งมองผู้หญิงใส่บาตร ไม่สวมเสื้อ นุ่งผ้าพื้น สะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกายของชาวบ้านผู้ชาย เมื่ออยู่บ้านจะไม่สวมเสื้อ และตำหมากเป็นภาชนะสำคัญ สำหรับวัฒนธรรมการกินหมาก ชาวเมืองฉะเชิงเทราจะกินหมากทั้งชายและหญิง

ในรูปปูนปั้นมีชายชาวจีนกำลังยืนถือมีดอยู่ 1 คน และกำลังตัดสับประรดอยู่ในไร่อีก 1 คน การแต่งกายของชาวจีน นุ่งกางเกงขาก๊วยยาว ผ้าพื้นสีมอๆ สวมเสื้อแขนยาว ผ้าหน้าติดกระดุม สวมหมวกกวยเล็ย

ภาพประกอบ 106 กอกล้วย

ผลไม้พื้นเมืองของคนไทย ซึ่งชาวเมืองฉะเชิงเทราจะมีปลูกไว้กินเองเกือบทุกบ้าน

ภาพประกอบ 107 วิถีไทยและจีน

ผู้หญิงคนหนึ่งกำลังสีข้าวอยู่ใต้ถุนเรือน และที่ลานข้างบ้านมีชายและหญิงกำลังช่วยกันตำข้าว สะท้อนถึง การทำงานที่ไม่เกี่ยงงานกันระหว่างเพศ ชาย หญิง และแสดงออกถึงวิถีชีวิตครอบครัวที่มีความอบอุ่น

นอกจากนี้ ยังสะท้อนถึงวัฒนธรรมการกินข้าว และเครื่องสีข้าว ครก สากตำข้าวเปลือก เป็นเครื่องใช้ภายในครัวเรือน ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ และวิธีการในการสีข้าว แยกเปลือกออกจากเมล็ดจนกลายเป็นข้าวสาร สำหรับหุงข้าวต่อไป

ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายในเมืองฉะเชิงเทรา มีการตั้งโรงสีสำหรับสีข้าว คือ โรงสีไฟของพระยาสมุทรบุรานุรักษ์ ดังหลักฐานตราหน้ายที่กล่าวถึง ว่า

.... จะส่งโรงจักรสีไฟ พระยาสมุทรบุรานุรักษ์ รับตัว สำคัญจากผู้จัดการส่งเข้า
ไปยังเจ้าพนักงานกรุงเทพฯ¹⁰

และข้อความที่กล่าวถึงโรงสีไฟในเมืองฉะเชิงเทรา ที่ว่า

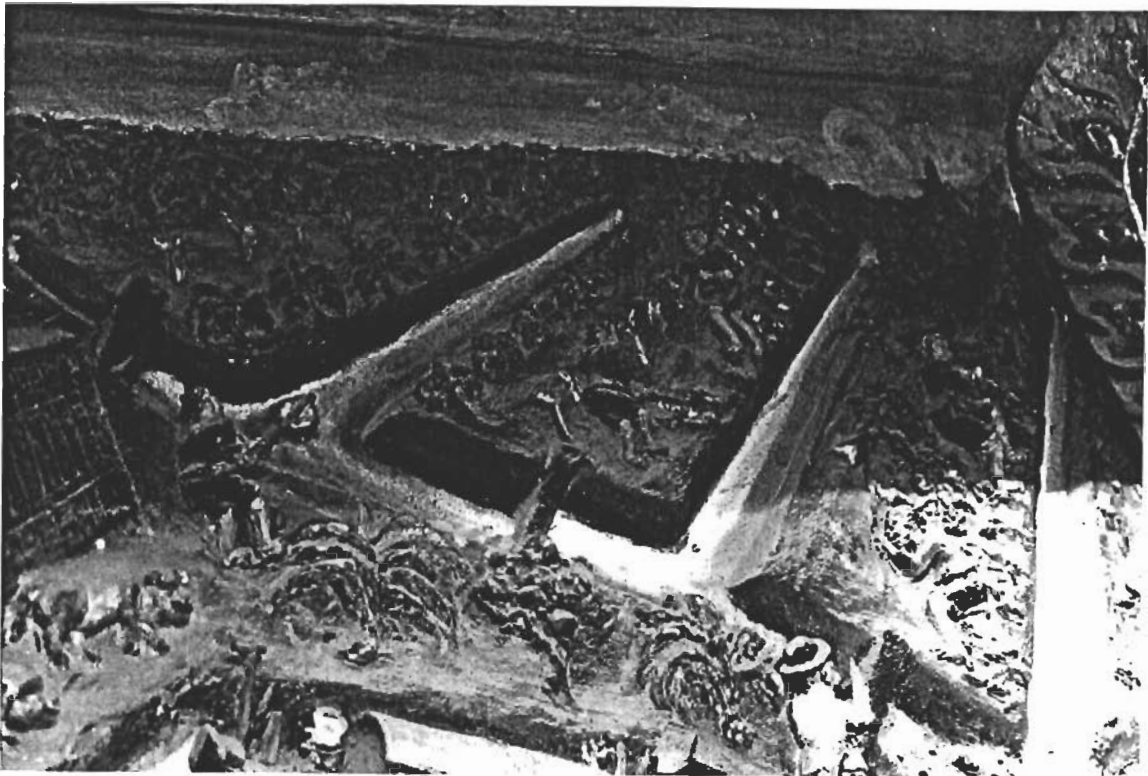
.... ตลาดพระกัณฑ์พัฒนารมณ์ บ้านทรายมูลห่างโรงสีไฟ ประมาณ 3 เส้นเศษ ...¹¹

สะท้อนให้เห็นว่าเทคโนโลยี และวัฒนธรรมจากตะวันตก เริ่มเข้าสู่สังคมเมืองฉะเชิงเทรา และเข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวเมืองนี้

จากรูปปั้นปั้นมีพ่อค้าชาวจีนพายเรือเร็วชายพืชผักผลไม้ไปตามแม่น้ำลำคลอง สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวจีน ที่เข้ามาค้าขายภายในเมืองฉะเชิงเทรา และสินค้าภายในเรือ ยังสะท้อนให้เห็นอาชีพทางการเกษตรกรรม ทำสวนผัก ผลไม้ และทำไร่สับปะรด เรือสำปั้นเป็นพาหนะสำหรับบรรทุกสินค้าไปมาค้าขายทางน้ำ

การแต่งกายของหญิงชาวไทย เมื่ออยู่บ้านหญิงคนที่กำลังสีข้าว นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้นสีน้ำตาล ห่มตะเบงมานสีเขียว ไว้ผมทรงดอกกระทุ่ม ส่วนหญิงที่กำลังตำข้าว นุ่งโจงกระเบนสีเขียวลายดอก ห่มตะเบงมานผ้าพื้นสีมอมๆ ผมทรงดอกกระทุ่ม สำหรับชาย นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้นสีน้ำเงิน ไม่สวมเสื้อ ทุกคนไม่ใส่รองเท้า ส่วนพ่อค้าชาวจีนนุ่งผ้าพื้น สวมเสื้อคอกลมแขนสั้นสีขาว สวมหมวกก๊วยเลี้ย

นอกจากนี้ ยังมีการปลูกผัก ปลูกสับปะรดแปลงเล็กๆไว้ข้างหลังบ้าน เลี้ยงไก่ไว้กินเนื้อกินไข่ สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตแบบพึ่งตนเอง หรือเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างชัดเจน

ภาพประกอบ 108 วิถีชีวิตชาวสวน

จากรูปปูนปั้นจะเห็นว่าผู้ขายหลายคนกำลังทำสวนบ้างก็กำลังใช้จอบขุดดิน บ้างก็กำลังเดินแบกจอบ บ้างก็กำลังใช้โพงดักน้ำ สะท้อนให้เห็นถึงอาชีพการทำสวนของชาวเมืองฉะเชิงเทรา และจอบ โพงดักน้ำ เป็นเครื่องมือสำหรับทำมาหากิน

การแต่งกายของชายชาวจีน จะนุ่งกางเกงขาก๊วยสั้น สวมเสื้อแขนยาวผ้าพื้นสีมอๆ มีผู้ชายคนหนึ่งสวมหมวกกล้วยเลี้ยง

ภาพประกอบ 109 การเลี้ยงสัตว์

ผู้ชายกำลังยื่นให้อาหารไก่อยู่ที่ลานดินหน้าบ้าน บ้านนี้มีการเลี้ยงหมูด้วย สะท้อนให้เห็นถึงอาชีพเลี้ยงสัตว์ ซึ่งผู้ที่มีความถนัดในการเลี้ยงหมู คือ ชาวจีน “ไทหล่า” และยังสะท้อนให้เห็นว่า เนื้อหมูเป็นอาหารอีกชนิดหนึ่ง ที่ชาวเมืองฉะเชิงเทราชอบรับประทาน ในแม่น้ำมีเรือกระแชงแบบมีประทุน จอดอยู่ 1 ลำ มีผู้ชายอีกคนหนึ่ง กำลังอาบน้ำในคลองหรือแม่น้ำที่ทำน้ำ เป็นวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัย 150 ปี รัตนโกสินทร์ ซึ่งจะอาบน้ำในแม่น้ำลำคลอง ดังที่ปาลเลกัวซ์พรรณนา ไว้ว่า

... คนไทยอาบน้ำวันละ 2 หรือ 3 เวลา บางคนก็ลงดำน้ำในคลอง บางทีก็ใช้ตักน้ำรดตั้งแต่หัวลงมา ...¹²

ภาพประกอบ 110 ชาวจีนเลี้ยงไก่

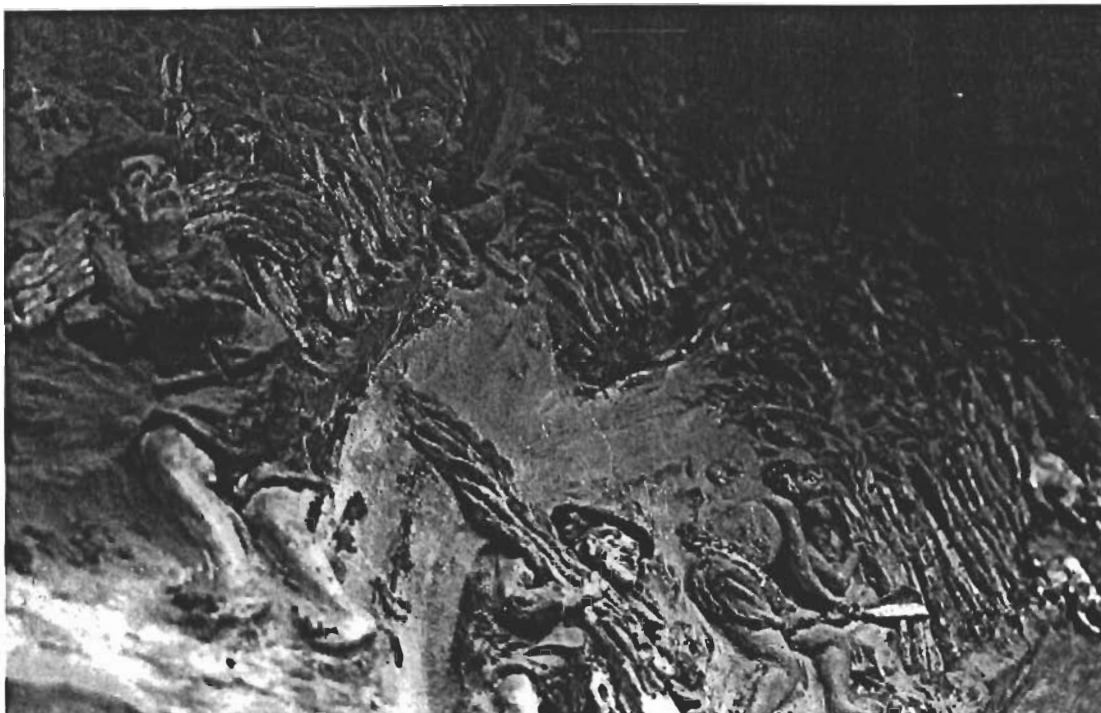
ชายชาวจีนกำลังกินโปรยอาหารเลี้ยงไก่ อยู่หน้าเรือนโรง สะท้อนให้เห็นถึงอาชีพเลี้ยงไก่ และการแต่งกายของชาวจีน นุ่งกางเกงขาก๊วยสั้น สวมเสื้อคอกลมผ้าพื้นแขนสั้น

ภาพประกอบ 111 วิถีชีวิตชาวเรือ

จากรูปปูนปั้นจะเห็นเรือกระแชงมีหลังคาประทุนจอดอยู่ในแม่น้ำ 1 ลำ มีคนนั่งห้อยเท้าอยู่ท้ายเรือ หัวเรือมีเตาและกาต้มน้ำ มีปลาว่ายอยู่ในแม่น้ำ มีชายแต่งกายภูมิฐานยืนหันหลังอยู่บนตลิ่ง สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวเรือ เพราะจากรูปปูนปั้นมีการตั้งเตาไฟต้มน้ำร้อน สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมการกินของผู้ที่มีวิถีชีวิตชาวเรือ และเรือมีหลังคาประทุน แสดงชัดเจนว่าเรือกระแชงลำนี้ถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัยด้วย มีปลาตัวโตว่ายน้ำอยู่หลายตัวนั้น แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ จนกลายเป็นที่มาของชื่อเมืองที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “แปดริ้ว” (ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2) และชาวเมืองนี้ นอกจากข้าวแล้ว ยังมีปลาเป็นอาหารหลักอีกอย่างหนึ่ง

วัฒนธรรมการแต่งกาย ผู้ชายที่อยู่บนเรือนุ่งกางเกงผ้าพื้นคลุมเข้า สวมเสื้อแขนยาว คอกกลมสีเขี้ยวอ่อนๆ เวลาแจวเรือหน้าจะสวมหมวกด้วย เพราะมีหมวกวางอยู่บนประทุนเรือ 1 ใบ ส่วนผู้ชายที่ยืนอยู่บนตลิ่ง นุ่งกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาวคอตั้งสีขาว (ทรงราชประแตน) มีผ้าคาดเอว สวมหมวกจากลักษณะการแต่งกาย ผู้ชายคนนี้น่าจะเป็นผู้มีฐานะ หรือชนชั้นปกครองของเมืองจะเขิงเทรา

ภาพประกอบ 112 ชาวจีนและชาวลาวเป็นแรงงานรับจ้าง

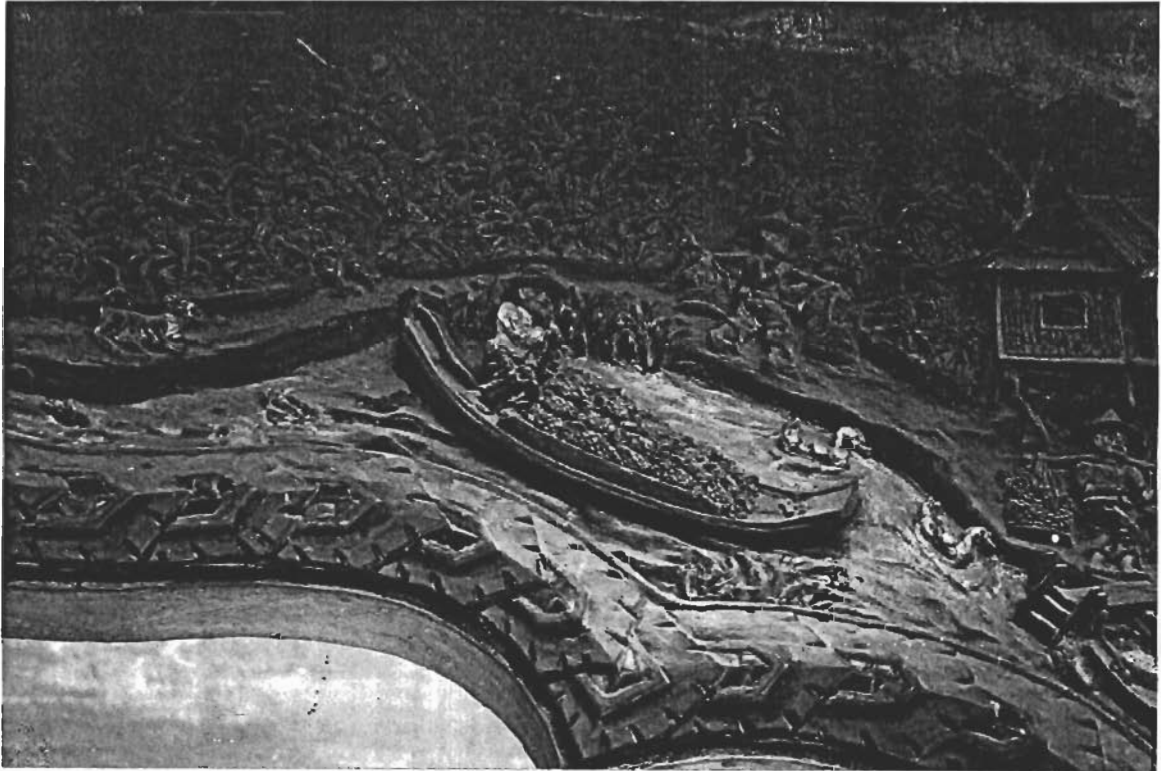
ชายชาวจีน 2 คน กำลึงแบกอ้อย สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตชาวจีนอพยพที่เข้ามาเมืองไทยในระยะแรก ส่วนมากจะมาเป็นแรงงานรับจ้าง พวกกุสึ จับกัง และชาวลาวกำลึงใช้มีดพร้าตัดอ้อย การแต่งกายของชาวจีน นุ่งกางเกงขาก๊วยสั้น สวมเสื้อผ้าพื้นสีมอมๆ แขนยาว สวมหมวก กุยเลี้ย ส่วนชาวลาวนุ่งโจงกระเบนสีเขี้ยว (แบบดกเขมร) มีผ้าขาวม้าคาดเอว ไม่สวมหมวก นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า มีดพร้าเป็นเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับทำมาหากิน

ภาพประกอบ 113 ชาวจีนในโรงหีบอ้อย

วิถีชีวิตชาวจีน นอกจากเป็นแรงงานรับจ้างตัดอ้อยแล้ว ชาวจีนบางคนก็เป็นลูกจ้างอยู่ในโรงหีบอ้อยทำน้ำตาลทราย บางคนกำลังนำอ้อยเข้าโรงหีบ บางชนอ้อยมากองข้างๆ เครื่องหีบ บางกำลังตีควายให้เดินหมุนลูกกว้าน บางกำลังหอบนำอ้อย บางก็กำลังเคี้ยวอ้อย และบางคนก็เป็นหลงจู๊หรือเจ้าของ โรงหีบอ้อย พวกนี้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรามา นาน จนสามารถเก็บหอมรอมริบมีเงินทุนพอที่จะลงทุนทำ โรงหีบได้ ในรูปปูนปั้นเจ้าของหรือหลงจู๊ กำลังยืนอยู่ที่ประตูโรงเรือน

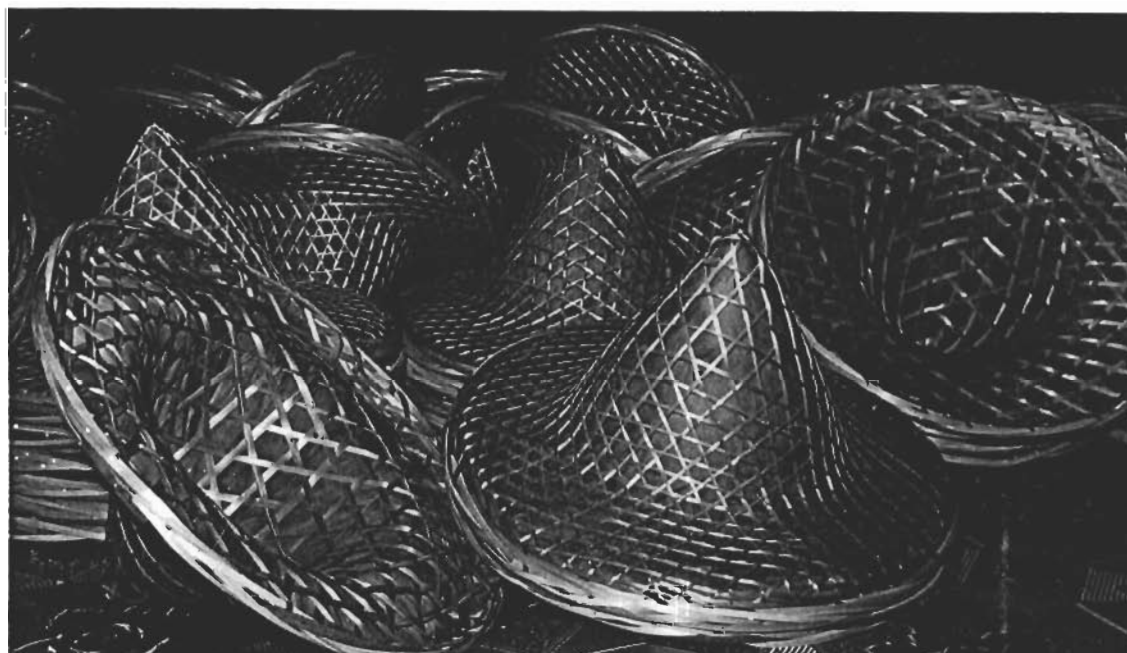
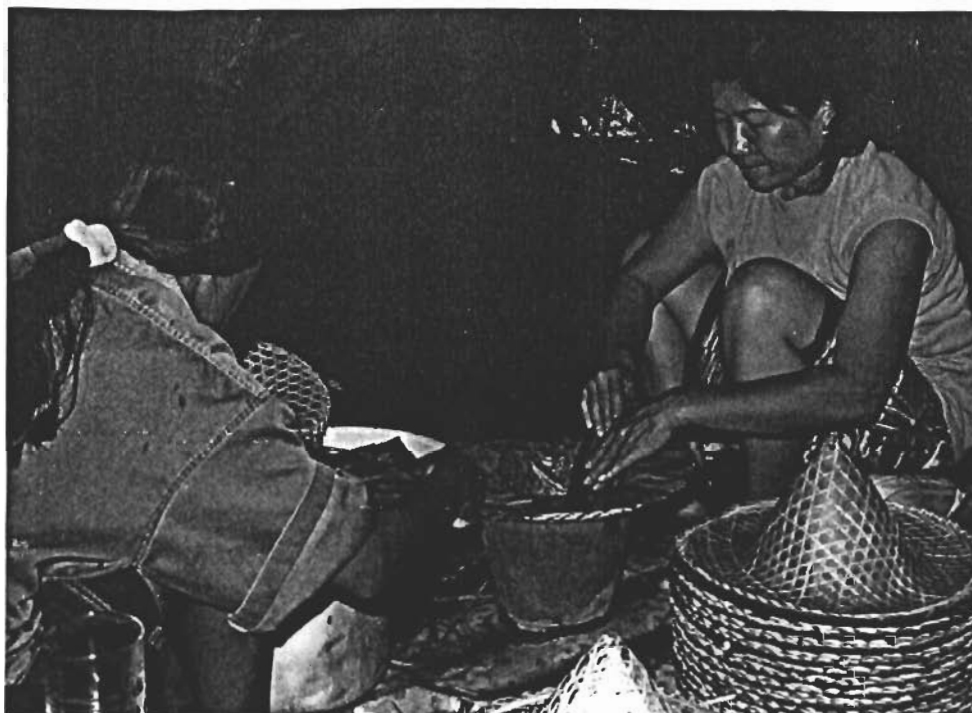
รูปปูนปั้นนี้ สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิต ชาวจีนอพยพ และการแต่งกายของชายชาวจีนที่กำลังนั่งหีบอ้อยและเคี้ยวอ้อย ไม่สวมเสื้อ นุ่งกางเกงขาก๊วยสั้น ไ่ว้มเปีย ส่วนชายคนที่หอบนำอ้อย สวมเสื้อแขนยาวผ้าพื้นสีมอมๆ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า มีการใช้ดั้งไม้สำหรับหอบนำอ้อย และที่เรือนโรงของเจ้าของโรงหีบ มีนาฬิกาแขวนข้างฝา มีโต๊ะ เก้าอี้ มีชุดน้ำชา วางอยู่บนโต๊ะ มีตุ่มใส่น้ำวางไว้ข้าง ๆ ตรงระเบียบของเรือนโรง และการแต่งกายของหลงจู๊เจ้าของโรงหีบ นุ่งกางเกงขายาว สวมเสื้อแขนยาวสีขาว

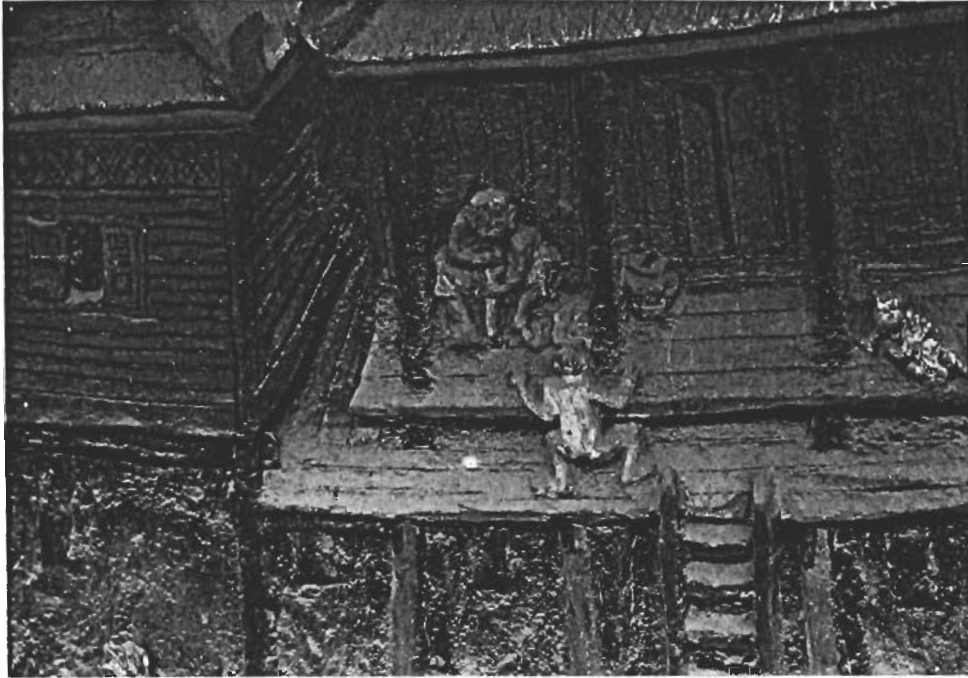
ภาพประกอบ 114 อาชีพทำไร่สับปะรด และพ่อค้าขายสับปะรด

พ่อค้ากำลังแจวเรือลำป็นบรรทุกสับปะรดมาเต็มลำ เพื่อเร่ขายตามแม่น้ำลำคลอง มีชายชาวจีนบ้างก็กำลังตัดสับปะรดอยู่ในไร่ บ้างก็กำลังหาบสับปะรด มีเปิดมาว่ายน้ำอยู่ 2 ตัว สะท้อนให้เห็นว่าสับปะรดเป็นผลไม้กอย่างหนึ่ง ที่ชาวเมืองฉะเชิงเทรานิยมรับประทาน จนเป็นที่มาของการทำไร่สับปะรด รวมทั้งเนื้อเปิด ไซ่เปิด

นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงการแต่งกายของชาวจีน ซึ่งมีเอกลักษณ์อย่างหนึ่งคือ สวมหมวก “กวยเล่ย์” ปัจจุบันที่จังหวัดฉะเชิงเทรา มีอาชีพการสานหมวกกวยเล่ย์ ที่บ้านปากน้ำ อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นอาชีพที่สืบทอดมา ตั้งแต่ช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์

ภาพประกอบ 115 การสานหมวกกุงเล็ยของชาวเมืองฉะเชิงเทรา
ที่บ้านปากน้ำ อำเภอบางคล้า

ภาพประกอบ 116 วัฒนธรรมการกินหมาก

หญิงมีอายุกำลังนั่งตำหมาก อยู่ที่ระเบียงบ้าน สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมการกินหมาก หรือเคี้ยวหมาก ทำให้ฟันดำ ถือเป็นความสวยงามอย่างหนึ่ง¹³

เด็กเปลือยตัวล่อนจ้อน เดินอยู่ที่นอกชานบ้าน โดยมีย่าหรือยายนั่งดูแลอยู่ที่ระเบียงบ้าน ใกล้ประตูมีตุ่มน้ำเล็ก ๆ มีแมวนอนอยู่ที่ริมระเบียง 1 ตัว สะท้อนให้เห็นความเป็นครอบครัวขยาย ของชาวเมืองฉะเชิงเทรา เมื่อพ่อแม่ออกไปประกอบอาชีพ ทำมาหากินนอกบ้าน จะมีผู้สูงอายุอาจจะเป็นปู่ ย่า ตา ยาย คอยดูแลหลานอยู่ที่บ้าน และตุ่มน้ำเป็นภาชนะใช้สอยในครัวเรือน แมวเป็น สัตว์เลี้ยงอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้าน

ภาพประกอบ 117 คนสอยหมาก

หมากเป็นพืชยืนต้น ลำต้นสูงประมาณ 15 เมตร มีลักษณะลำต้นตรงไม่แตกกิ่งก้านสาขา ดอกจะออกเป็นช่อ และออกบริเวณโคนใบ ดอกย่อยออกเป็นดอกตัวผู้ และดอกตัวเมีย เมื่อดอกผสมกันจะเจริญเติบโตออกเป็นผล ผลของหมากเป็นรูปกลมหรือกลมรี ผลเมื่อสุกแล้วจะเปลี่ยนจากสีเขียวเป็นสีแดง หมากจะนำมารับประทานคู่กับพลู่ โดยการเคี้ยวไว้ในปาก คนในสมัยก่อนจะนิยมกินหมากกันมาก ซึ่งหลายคนคงได้ยินคำว่า “กินหมาก กินพลู่”

เมืองฉะเชิงเทรา เป็นแหล่งปลูกหมาก (ดังได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ 4) อีกทั้ง “หมากแปดริ้ว” ก็มีชื่อเสียง สะท้อนให้เห็นว่า ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ชาวเมืองฉะเชิงเทราก็มีธรรมเนียมการกินหมากเช่นเดียวกัน ในรูปฉบับนี้มีผู้ชายกำลังใช้ตะขอสอยหมาก สะท้อนให้เห็นว่า ตะขอเป็นเครื่องมือใช้ในการทำสวนหมาก

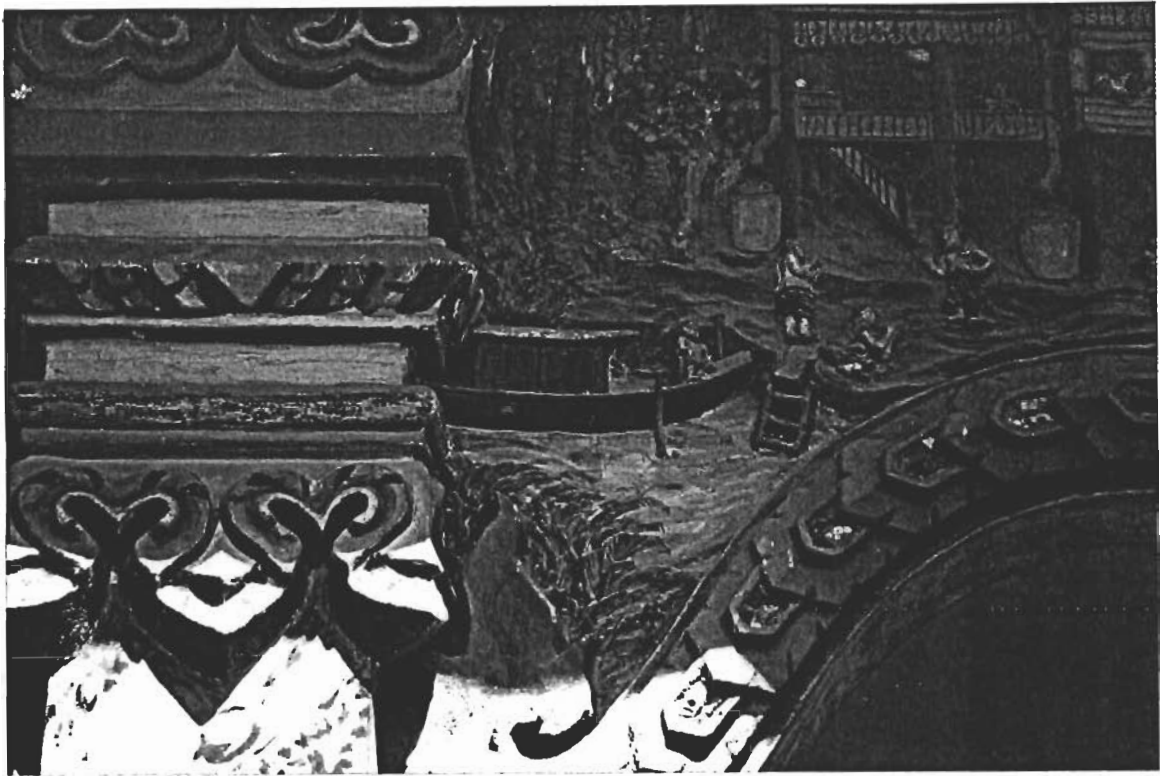

ภาพประกอบ 118 หอญิงไทยตักน้ำ

หอญิงชาวบ้านกำลั้งหัวถึง 2 โบ มาตักน้ำที่ทำหน้าบ้าน มีเปิดว้ายน้ำอยู่ในแม่น้ำ มีไก่หลายตัว กำลั้งค้อยเซียหาอาหารอยู่ที่ลานพื้นดินหน้าบ้าน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่อาศัยอยู่ริมน้ำ จะใช้น้ำในแม่น้ำลาคสอง สำหรับอุปโภค บริโภคในชีวิตประจำวัน ดังที่ ปาลเลกัวซีได้พรรณนาถึงกิจวัตรของหอญิง ว่า

.... หอญิงไปหาพิน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ต่ำข้าว¹⁴

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นถึง การแต่งกายของหอญิงชาวบ้าน นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้นห่มตะเบงมาน ไม่สวมรองเท้า และตักน้ำ เป็นเครื่องใช้ไม้สอยในชีวิตประจำวัน อีกอย่างหนึ่ง

ภาพประกอบ 119 ธรรมเนียมปฏิบัติในวิถีชีวิต

จากรูปปูนปั้น สะท้อนถึงวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ระดับคหบดี หรือชนชั้นปกครอง ผู้ชายแต่งกายแบบขุนนาง ข้าราชการ นุ่งผ้าโจงกระเบนผ้าพื้นสีน้ำเงินเข้ม สวมเสื้อขาวแขนยาวทรงราชประแตน สวมรองเท้ายกกำลังยืนไหว้ และผู้หญิงสวมเสื้อแขนสั้น นุ่งโจงกระเบนผ้าลายจุด สวมรองเท้ายกกำลังนั่งยอง ๆ กับพื้นดิน ยกมือไหว้ ผู้ชายสูงอายุเจ้าของบ้าน นุ่งผ้าโสร่ง ไม่สวมเสื้อ มีผ้าขาวม้าพาดบ่า (ซึ่งเป็นที่นิยมใช้อยู่ตลอดสมัย 150 ปีรัตนโกสินทร์) ไม่สวมรองเท้ายก

และยังสะท้อนให้เห็นถึงธรรมเนียมปฏิบัติ ในวิถีชีวิตของคนไทย ที่ผู้น้อยต้องให้ความเคารพนบถนอบต่อผู้อาวุโสกว่า ดังเอกสารของ ก.ศ.ร. กุหลาบ ได้กล่าวถึงว่า

... อย่างธรรมเนียมผู้น้อยนั่ง, หมอบ, คลาน, กราบไหว้ผู้ใหญ่ มีต่อมาจาก แผ่นดินพระเจ้าวตาก กรุงธนบุรี ถึงกรุงรัตนโกสินทร์ 5 แผ่นดิน คือ รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 2 - รัชกาลที่ 3 - รัชกาลที่ 4 แล้วก็มาถึงรัชกาลที่ 5 นับได้ 4 ปี _ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนธรรมเนียมกราบไหว้ ถวายบังคม เป็นถวายคำนับ หมอบ, คลาน, นั่ง เปลี่ยนเป็นยืน¹⁵

และธรรมเนียมปฏิบัติต่อผู้ใหญ่ เช่นนี้ ยังพบในบันทึกของ ปาลเลกัวซ์ว่า

.... ถ้าจะไหว้ผู้ใหญ่จะต้อง นั่งลงทับสัน พนมมียอกขึ้นท่วมหัว¹⁶

เรือนไทยแบบชนมปิงซิง ตั้งอยู่ริมน้ำ สะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทราที่นิยม สร้างบ้านอยู่ริมน้ำ และยังสะท้อนให้เห็นว่า เจ้าของบ้านต้องเป็นผู้ที่มีฐานะ มีตุ่มน้ำ 2 ใบสำหรับ รองน้ำฝนจากชายคาบ้าน สะท้อนถึงการใช้น้ำฝน สำหรับการดื่มกินของชาวเมืองฉะเชิงเทรา มี นาฬิกาแขวนติดฝาผนัง มีโต๊ะเครื่องแป้ง

บนบ้านที่ระเบียงมีคนยืนอยู่ 1 คน และที่มุขตัวบ้านตรงหน้าต่าง มีคนยืนอยู่อีก 1 คน และจะเห็นว่าแขกที่มาเยี่ยมเยือนนั้น มาโดยเรือเก๋งทั้ง มีบ่าวไพร่(นุ่งผ้าโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ) แจวเรือมาให้ ซึ่งเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของไพร่สม ที่ต้องรับใช้มูลนายในชีวิตประจำวัน แสดงให้เห็นถึงความมีฐานะของผู้ใช้เรือได้ด้วย

ภาพประกอบ 120 การติดต่อสื่อสาร

ผู้ชาย 2 คน น่าจะเป็นพนักงานไปรษณีย์โทรเลข แต่งกายด้วยกางเกงขาสั้น เสื้อแขนสั้น สีกรมท่า(มอๆ) สวมหมวกคล้ายทรงหม้อตาล หัวกระเป๋าคณะ 1 ใบ กำลังยืนพูดคุยกับผู้หญิง สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าของบ้าน และคงกำลังเตรียมตัวไปทำธุระนอกบ้าน เพราะหัวกระเป๋าก็ไปด้วย และการแต่งกายเรียบร้อยพร้อมที่จะออกไปนอกบ้าน คือนุ่งผ้าถุงสีกรมท่า สวมเสื้อขาวคอกลม แขนสั้น ไม่ใส่รองเท้า

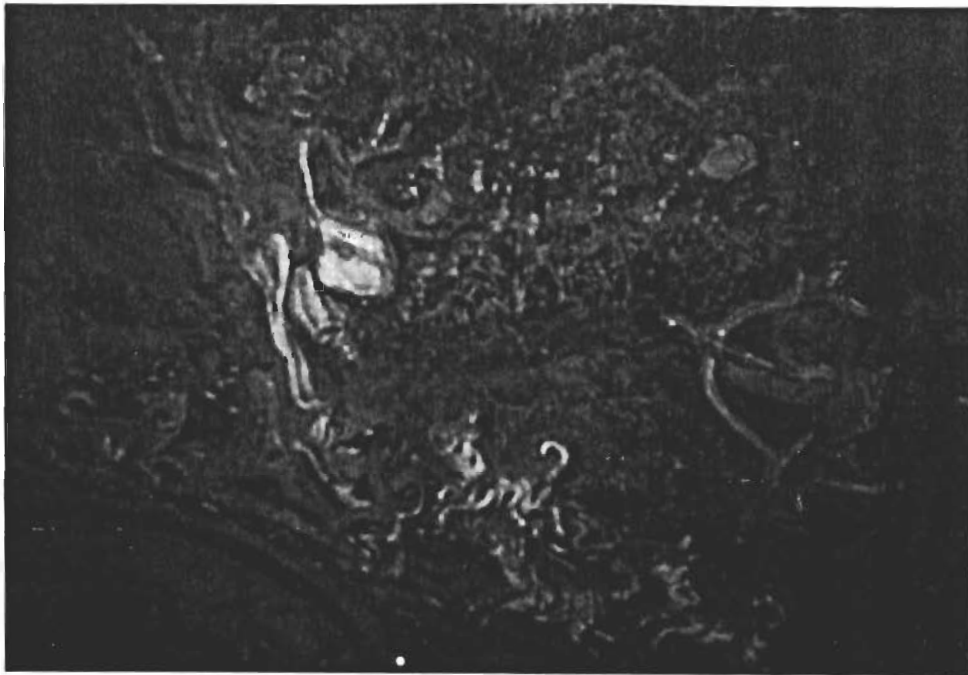
รูปนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญด้านการติดต่อสื่อสาร ซึ่งไทยรับมาจากวัฒนธรรมตะวันตก และได้แพร่มาถึงเมืองฉะเชิงเทราด้วย ดังหลักฐานตราน้อยที่ว่า

... การสายโทรเลขที่โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นนั้นเป็นที่อุดหนุนในการค้าขาย เพื่อ
 จะให้มีความเจริญแก่บ้านเมืองสืบต่อไป ... จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้า
 น้อยยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมหลวงภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช อธิบดีกรม
 ไปรษณีย์โทรเลขทรงจัดการเปลี่ยนสายเกเบอ ... เข้ามาทำการทอดสายวางสาย
 เกเบอที่เมืองฉะเชิงเทรา ให้สำเร็จตลอดไป ...¹⁷

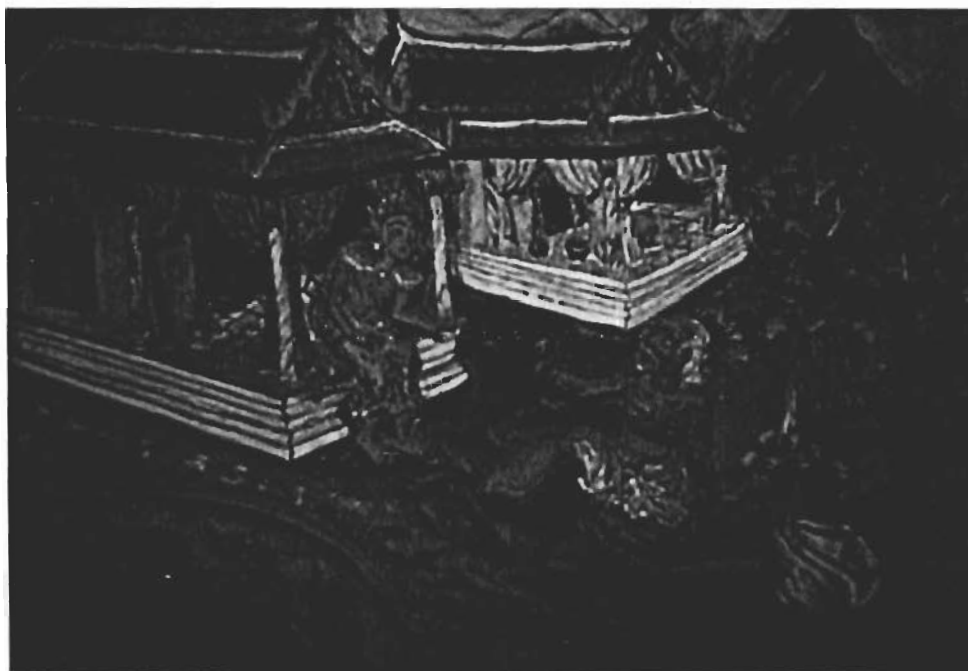
นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นว่า อาชีพรับราชการ จัดเป็นอาชีพหนึ่งของชาวเมือง
 ฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ ถึงแม้ช่วงก่อนการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย จะไม่มีเงิน
 เดือน แต่ก็มีการจ่ายเบี้ยหวัดให้ และยังได้รับประโยชน์จากแรงงานด้านเกษตรกรรม จากไพร่ที่
 อยู่ภายใต้สังกัดของตน แต่ช่วงสมัยต่อมาผู้ที่มิอาชีพรับราชการ จะมีเงินเดือน

ภาพประกอบ 121 ชูชกกับนางอมิตตา

ภาพประกอบ 122 ชุชกหลอกถามทางขึ้นเขาวงกตจากพรานเจตบุตร

ภาพประกอบ 123 ชุชกเข้าเฝ้าพระเวสสันดร

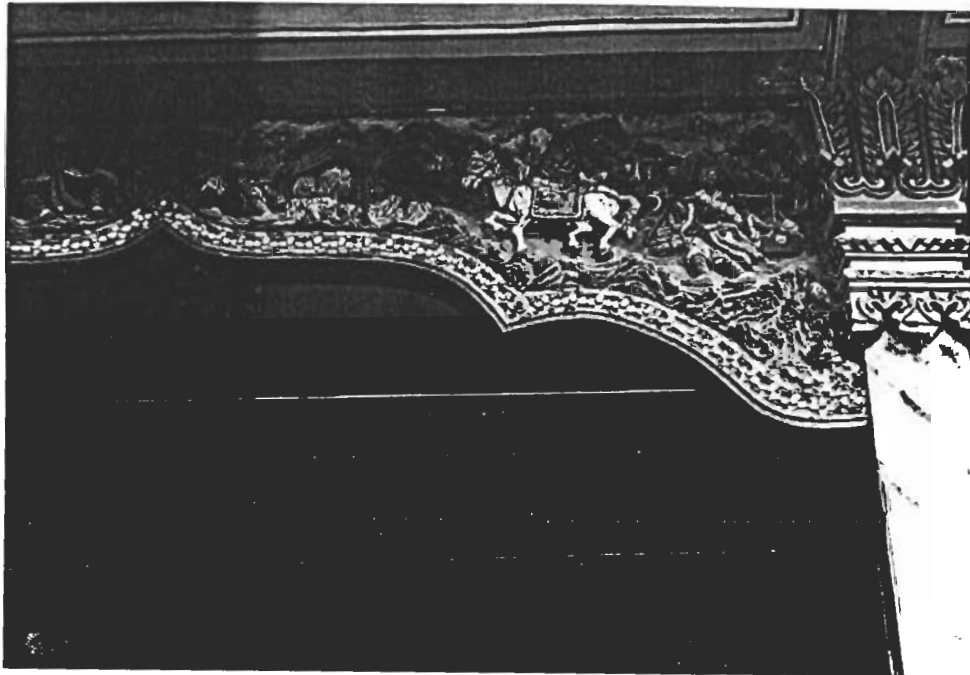
ภาพประกอบ 124 ชุชกกับกัณหา ซาลี

จากภาพประกอบ 121 ถึง 124 เป็นรูปปั้นปั้นด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ วัดสัมปทวน ซึ่งตามชายคาระหว่างเสา จะปั้นรูปตามเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องพระเวสสันดรชาดก การบำเพ็ญทานบารมี และพระเวสสันดรแต่งกายคล้ายฤาษี ซึ่งเป็นนักบวชอยู่ในศาสนาฮินดู ใช้ชีวิตอยู่ตามป่า ตามเขา¹⁸ ชุชกแต่งกายคล้ายพวกพราหมณ์ นุ่งผ้าโจงกระเบน ผ้าผืนยาวสีขาว ไว้ผมมวยด้านหลัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าชาวเมืองจะเชิงเทรา นอกจากจะนับถือศาสนาพุทธแล้ว ยังมีศาสนาอื่น ๆ อีก เช่น ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เป็นต้น

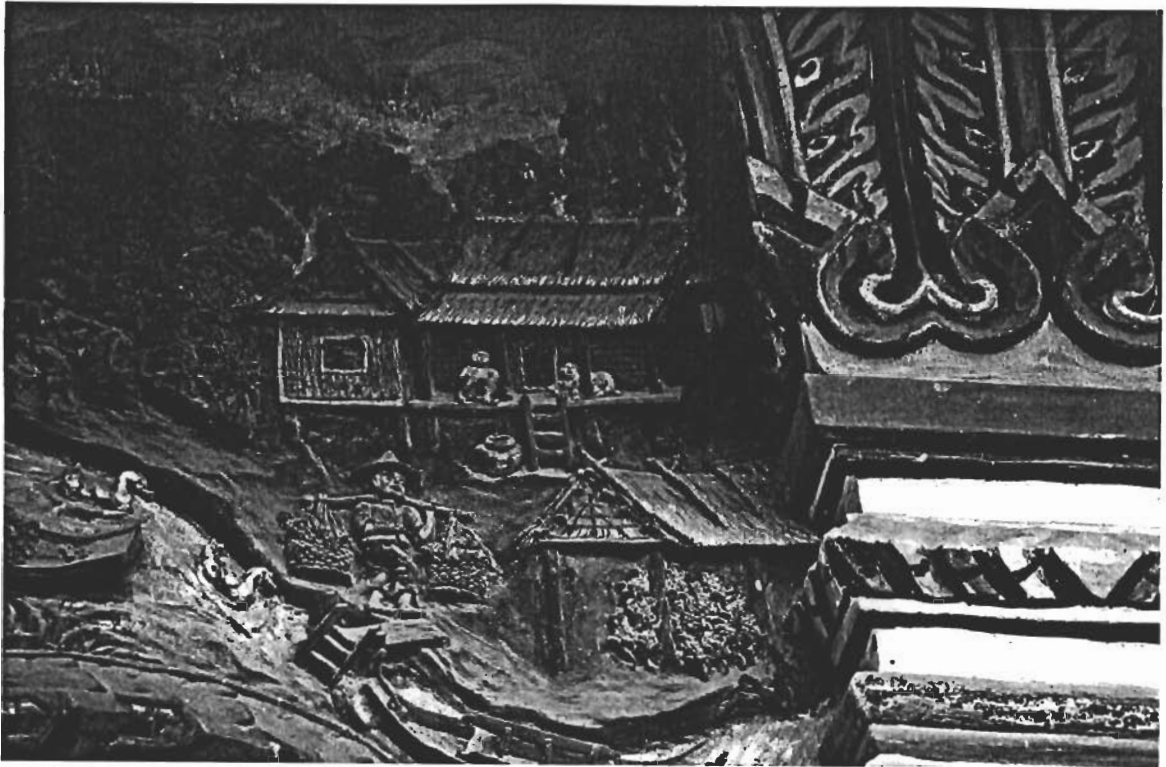
ภาพประกอบ 125 พรานเจตบุตร

จากรูปปูนปั้น สะท้อนถึงอาชีพ “พรานป่า” ที่ต้องเข้าป่า เพื่อล่าสัตว์ และอาวุธที่ใช้ในการทำมาหากินของอาชีพนี้ ก็คือ หอกและธนู หรือหน้าไม้ มีสุนัขเดินตาม 3 ตัว แสดงให้เห็นว่าสุนัขเป็นสัตว์ที่พวกพรานป่านิยมเลี้ยง อาจจะช่วยในการล่าสัตว์ได้ การแต่งกาย จะนุ่งผ้าโจงกระเบน ผ้าพื้นสีมอๆ มีผ้าคาดเอวและผ้าโพกศีรษะ

ภาพประกอบ 126 เรื่องไซอิ๋ว

จากรูปปูนปั้น มุขด้านหลังของพระอุโบสถวัดสัมปทวนเป็นเรื่องไซอิ๋ว บอกเล่าเหตุการณ์ที่พระถังซำจั๋งพร้อม 3 ทหารเอก กำลังเดินทาง ไปอัญเชิญพระไตรปิฎก ยังชมพูทวีป เป็นเรื่องจากพงศาวดารจีน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า วัฒนธรรมความเชื่อของจีนได้เข้ามาสู่สังคมเมืองฉะเชิงเทรา ตามชาวจีนอพยพที่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชาวเมืองนี้ อีกทั้งสะท้อนถึงความเชื่อของช่างปั้นคือ นายช่างเขียนก็ แซ่โง้ว ซึ่งเป็นชาวจีน “สกเกี้ยน”

ภาพประกอบ 127 คติการปลูกเรือน

คติความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกบ้านเรือน (จากบทที่ 2) ได้กล่าวถึงลักษณะบ้านเรือนของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ที่ตั้งอยู่บน 2 ฝากฝั่งแม่น้ำบางปะกงว่า เป็นการสร้างที่อยู่อาศัยในลักษณะของการปรับตัวให้เข้าสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ และได้กล่าวถึงคติความเชื่อไว้บ้างแล้ว แต่ยังมีคติความเชื่อถือของชาวเมืองฉะเชิงเทรา อันเกี่ยวเนื่องกับบ้านอีกหลายอย่างที่ยังไม่ได้กล่าวถึง สาเหตุที่ต้องนำมากล่าวถึงไว้ในบทนี้ เพราะบ้านเรือนคือ หนึ่งในปัจจัยสี่ที่สำคัญของมนุษย์บางคนตั้งแต่เกิดจนตาย ก็ยังอยู่ที่บ้านเรือนหลังเดิม ซึ่งบางหลังมีอายุยืนนานนับร้อยปีทีเดียว ด้วยเหตุนี้ก่อนจะปลูกเรือนจึงต้องมีพิธีกรรมต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การดูพื้นที่ที่จะปลูกว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ การเลือกไม้มาทำเสาเรือน ฤกษ์ซุดหลุมและเอาเสาลงหลุม เป็นต้น

ในอดีต การปลูกเรือนจะถือคติว่า ห้ามปลูกขวางตะวัน (คือหันข้างเรือนไปทางทิศตะวันออก หรือทิศตะวันตก) จะไม่ดี และมักจะมีคำพูดว่า “โบราณเขาถือ” แต่ถ้าปลูกเรือนตามตะวันคือหันข้างเรือนไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ จึงจะเป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุข

สำหรับไม้ที่จะนำมาเป็นเสาปลูกเรือนมักจะไม่ใช้ไม้ตะเคียน เพราะมีชันน้ำมันมาก หากนำมาใช้เป็นเสาเรือนมักตกน้ำมัน ถือว่าเป็นเรื่องอัปมงคล และไม้ที่จะนำมาใช้ปลูกเรือนนี้ จะไม่นิยมใช้ไม้คนละป่า เนื่องจากมีคติความเชื่อที่ว่า เทวดาหรือนางไม้ที่สิงสู่อยู่บนต้นไม้ ผิดพวกผิดเหล่ากัน จะทำให้คนอยู่บนเรือนไม่มีความสุข เพราะเทวดา นางไม้ จะทะเลาะวิวาทกัน¹⁹

คติความเชื่ออีกอย่างหนึ่ง คือ ห้ามปลูกเรือนบนโชดเนินคร่อมหลักตอ คร่อมต้นไม้ เขาถือว่าเป็นเสนียดจัญไร เมื่อเก็บสิ่งที่เกะกะไม้ตอออกไปแล้ว ต้องจัดการปราบดินให้เรียบ เพราะบางทีอาจมีใครมาฝังยาถรรพ์ ฝังรูปฝังรอยอะไรไว้ตรงพื้นดินบริเวณนี้ ก็จะทำให้ผู้อยู่ได้รับความเดือดร้อนได้ เมื่อปราบดินและขุดหลุมเสร็จแล้ว ต้องทำขวัญเสาก่อน มีการเอาหน่อกล้วยและต้นอ้อยผูกไว้ที่ปลายเสาถึงเวลาฤกษ์เอาเสาลงหลุม ต้องยกเสาเอกลงหลุมก่อน²⁰ และความเชื่อเกี่ยวกับการปลูกเรือนสี่ห้อง ไม่เป็นที่นิยม เพราะมีสัดส่วนคล้ายโรงผี (ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 2) ความเชื่อเกี่ยวกับบันได ลูกบันไดต้องทำจำนวนคู่ คือ 1, 3, 5, 7, 9, 11 เป็นต้น ไม่นิยมทำคู่ถือว่าไม่เป็นมงคล และไม่นิยมหันบันไดลงทางทิศตะวันตก ถือว่าเป็นบันไดผี²¹

จากที่กล่าวมาข้างต้นนั้น พอจะสรุปเป็นภาพรวมได้ว่า รูปนูนปั้นวัดสัมปทวน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ส่วนใหญ่มีความถนัดที่จะประกอบอาชีพ ทางด้านเกษตรกรรม และยามหน้าแล้งก็เข้าป่าหาของป่า มากกว่าที่จะทำการค้าขายแบบชาวจีน และชาวจีนอพยพที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในเมืองฉะเชิงเทรา ระยะเวลาแรก ๆ มักจะประกอบอาชีพเป็นแรงงานรับจ้าง ซึ่งเจ้าของไร่อ้อยหรือโรงที่บอ้อย หรือแม้กระทั่งรัฐก็นิยมจ้างชาวจีน เพราะมีความขยันขันแข็ง มีความรู้ความชำนาญมากกว่าคนไทยที่มีอุปนิสัยทำงานแบบสบาย²² นอกจากนี้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 ก่อนการเลิกระบบไพร่ คนไทยยังต้องสังกัดมูลนาย และเข้าเดือนนอกเดือน เพื่อรับราชการ ไม่ใช่แรงงานอิสระ

ชาวจีนเมืองฉะเชิงเทรา ได้นำวัฒนธรรมการแต่งกายที่ยังคงเอกลักษณ์ของตนเอง เข้ามาด้วย กล่าวคือส่วนใหญ่นิยมนุ่งกางเกงขาก๊วย (อาจจะป็นขาสั้นหรือยาว) สวมเสื้อแบบจีนมีสาบผ่าหน้า ติดกระดุม ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 5 ยังคงไว้ผมเปีย สวมหมวกกุยเลี้ยง

สำหรับชาวบ้านทั่วไป ผู้ชายนุ่งโจงกระเบน เมื่ออยู่บ้านหรือทำงานที่เหง้ออกมาก ๆ จะไม่นิยมสวมเสื้อ แต่ถ้าสวมเสื้อมักเป็นสีพื้นมอ ๆ และไม่สวมรองเท้า มีผ้าคาดเอว ส่วนมากจะใช้ผ้าพื้นหรือผ้าขาวม้าสอดคล้องกับค้ำกล่าวของปาลเลกัวซ์ ที่ว่า

.... การแต่งเนื้อแต่งตัวของคนไทยนั้นง่าย ๆ เขาเดินเท้าเปล่า และศีรษะเปล่า ๆ เครื่องนุ่งห่ม ก็เป็นผ้าลายอินเดียน ใช้เข็มขัดคาดทับ นุ่งกันด้วยวิธีนี้ ทั้งสองเพศ ผู้ชายนั้นมีผ้าขาวชั้นเดียว ใช้เป็นผ้าคาดพุงก็ได้ เช็ดน้ำมูกหน้าลายก็ได้ ซับเหงื่อก็ได้ และบางทีก็ใช้โพกหัวป้องกันแสงแดด²³

หญิงชาวบ้านทั่วไป นุ่งโจงกระเบนลายดอกหรือผ้าพื้น ห่มตะเบงมานเวลาอยู่บ้าน แต่เมื่อออกไปนอกบ้าน อาจจะไปประกอบอาชีพ หรือไปทำบุญที่วัด ฯลฯ จึงจะสวมเสื้อ ส่วนหญิงมีอายุเมื่ออยู่บ้าน ก็จะไม่สวมเสื้อ (เปลือยอก)

ดังที่ ปาลเลกัวซ์ ได้กล่าวถึงการแต่งกายของสตรีไทย ไว้ว่า

.... หญิงสาวกับหญิงทั่วไปใช้ผืนแพร คล้องคอมาข้างหน้าตลบชายให้ตกไหล่
ไปทางเบื้องหลัง เมื่อแต่งงานได้ปีสองปี ก็เอาผ้าแถบออกเมื่ออยู่ในบ้าน ...²⁴

นอกจากนี้รูปปั้นยังสะท้อนให้เห็น ถึงความเชื่อ ความศรัทธาของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ต่อสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

- ชาวเมืองฉะเชิงเทรา มีความเชื่อในศาสนาพุทธ เกี่ยวกับการทำบุญ ทำทาน
- ชาวเมืองฉะเชิงเทรา มีความเชื่อในศาสนาพราหมณ์
- ชาวเมืองฉะเชิงเทรา มีความเชื่อทางไสยศาสตร์

แม้ว่าช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์ ซึ่งเริ่มจากยุคแห่งการฟื้นฟูบูรณะประเทศ ผ่านยุคแห่งการปรับตัวให้ทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งเป็นจุดเปลี่ยนในการรับ แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์มาใช้ แต่ขณะเดียวกันชาวเมืองฉะเชิงเทรา ก็ยังคงความเชื่อในสิ่งที่มองไม่เห็นตัวอยู่ แม้กระทั่งปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมประเพณี จากรูปปั้นที่วัดสัมปทวน พบว่ารูปปั้นสามารถสะท้อนเรื่องราวทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจน ทั้งทางด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมการกิน เครื่องใช้ไม้สอย การแต่งกาย รวมทั้งธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ความเชื่อ ที่ยังคงลักษณะความเป็นไทย และยังปรากฏวัฒนธรรมของชาวจีน ที่ผสมกลมกลืนอยู่กับสังคมเมืองฉะเชิงเทรา ถึงแม้ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ จะมีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาเมืองฉะเชิงเทราเป็นจำนวนมาก (ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 3) และส่วนใหญ่จะเดินทางมาเผยแพร่ศาสนา แต่จากรูปปั้นที่วัดสัมปทวน พบว่า อิทธิพลของชาวตะวันตกมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม ในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา มีแค่เพียง ลักษณะของเรือนแบบขนมปังกึ่ง และการไปรษณีย์โทรเลข

ข้อจำกัดการศึกษาเรื่อง “วัฒนธรรมประเพณี” จากรูปปั้นที่วัดสัมปทวน ประการหนึ่งก็คือ บริเวณเชิงชายรอบพระอุโบสถ มีพื้นที่น้อยมากทำให้ช่างปั้นไม่สามารถปั้นเรื่องราวในวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราได้หมดทุกเรื่อง ดังนั้นรูปปั้นจึงแสดงออกถึงวัฒนธรรม ในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา เฉพาะเรื่องที่โดดเด่นและพบเห็นเป็นประจำ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อนำหลักฐานที่เป็นสายลักษณะอักษรมาศึกษาควบคู่กับรูปปั้นที่วัดสัมปทวน จึงพบว่าชาวเมืองฉะเชิงเทราในช่วง 150 ปี รัตนโกสินทร์ ยังคงสภาพสังคมที่มีลักษณะทางวัฒนธรรมไทยที่โดดเด่นกว่าวัฒนธรรมของชาติอื่น ๆ ที่เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทยช่วงยุคสมัยนั้น

การอ้างอิง

- ¹ มานัสสวาส กุลวงศ์. ภาพสะท้อนสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษากิจกรรมผ่านวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา. 2539. หน้า 403.
- ² สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. เล่มเดิม. หน้า 89.
- ³ เสฐียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน และการศึกษาเรื่องประเพณีไทย. 2515. หน้า 332.
- ⁴ เอี่ยม ทองดี. เล่มเดิม. หน้า 104.
- ⁵ แหล่งเดิม. หน้า 105.
- ⁶ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 208.
- ⁷ ชัย เรื่องศิลป์. เล่มเดิม. หน้า 108.
- ⁸ เซอร์ จอห์น เบาริง. บันทึกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง. แปลโดย นันทนา ตันติเวส. 2532. หน้า 92.
- ⁹ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 15.
- ¹⁰ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/22
- ¹¹ กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/27
- ¹² ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 202.
- ¹³ แหล่งเดิม. หน้า 117.
- ¹⁴ แหล่งเดิม. 208.
- ¹⁵ กุหลาบ. อายุระตีวัฒน์. 2538. หน้า 117.
- ¹⁶ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 217.
- ¹⁷ กจช. ม ร.5 รล - สด/1-/2
- ¹⁸ แสง จันทร์งาม. ศาสนศาสตร์. 2534. หน้า 106.
- ¹⁹ เสฐียรโกเศศ. ปลูกเรือน. 2539. หน้า 6.
- ²⁰ แหล่งเดิม. หน้า 50.

²¹ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. เรือนไทย. 2536. หน้า 55.

²² จี วิลเลียม สกินเนอร์. เล่มเดิม. หน้า 104.

²³ มงเซญอร์ ปาลเลกัวซ์. เล่มเดิม. หน้า 184.

²⁴ แหล่งเดิม. หน้า 181 - 184.

บทที่ 6

บทสรุป

การศึกษาภาพสะท้อนวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ กรณีศึกษารูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ผลการศึกษาพบว่า สามารถนำข้อมูลจากรูปปูนปั้น มาศึกษาวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในช่วงสมัยดังกล่าวได้ เพราะรูปปูนปั้นวัดสัมปทวน ปั้นโดยผู้ที่มีความสามารถในเชิงช่าง รวมทั้งวิธีการถ่ายทอดเรื่องราวของวิถีชีวิตผู้คน ที่พยายามปั้นปูนออกมาได้ใกล้เคียงความจริงมากที่สุด แม้เหตุการณ์ช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ช่างปั้นไม่ได้มีชีวิตร่วมสมัยด้วยกันก็ตาม แต่ก็สามารถหาข้อมูลได้จากการ “สัมภาษณ์” คนเฒ่าคนแก่ ซึ่งเป็นวิธีการหาข้อมูลในเชิงการบอกเล่าของผู้รู้ที่อยู่ร่วมสมัย หรือในช่วงอายุที่การบอกเล่ายังไม่ผิดเพี้ยนไปมากนัก และที่สำคัญที่สุดคือ รูปปูนปั้นนี้ยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ในช่วงที่ผู้เขียนไปทำการบันทึกภาพ

ผู้เขียน ศึกษาวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนเมืองฉะเชิงเทรา พบว่า รูปปูนปั้นวัดสัมปทวน สะท้อนได้ตรงกับสภาพจริงของเมืองฉะเชิงเทรา ที่มีแม่น้ำบางปะกงผ่ากลางเมือง เป็นแม่น้ำสายหลัก เป็นเส้นเลือดใหญ่ และแม่น้ำบางปะกงยังเป็นสิ่งแวดล้อมสำคัญ และมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการสร้างที่อยู่อาศัย ในรูปลักษณะของเรือนไทยชั้นเดียว ใต้ถุนสูง เพื่อให้พ้นจากน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ส่วนในฤดูแล้ง จะได้มีพื้นที่ช่วยระบายอากาศร้อน และการที่เรือนไทยมีหลังคาทรงจั่วยอดแหลม มีช่องลม ตัวเรือนทรงสอบ ก็ช่วยระบายอากาศร้อนได้ดีเช่นกัน แม้กระทั่งในส่วนของครัวไฟ ชาวเมืองนี้ส่วนใหญ่จะนิยมทำฝาด้วยไม้ฟากขัดแตะหรือใช้ตับจาก ซึ่งเป็นการช่วยระบายควันไฟ และความร้อนจากการทำครัวได้ หรือการเลือกใช้เรือเป็นพาหนะในการสัญจรไปมาในลำน้ำบางปะกง สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ในการต่อเรือที่รู้จักเลือกใช้ไม้ที่มีคุณสมบัติ เหมาะที่จะต่อเรือ เช่น ไม้ตะเคียนที่ลอยน้ำได้ดี หรือแช่น้ำอยู่นาน ๆ ก็ไม่ผุง่าย รู้จักคิดรูปทรงที่เหมาะสมแก่การใช้งาน เช่น รูปร่างเสกรี เหมาะสำหรับพายไปมาในคลองหรือแม่น้ำสายเล็ก ๆ เช่น เรือบดหรือรูปร่างกลมป้อม เหมาะสำหรับใช้บรรทุกสินค้า หรือการเลือกใช้วัสดุในท้องถิ่นบางอย่าง เช่น จักจั่นนำมาทำเป็นหลังคาประทุนเรือ ซึ่งจะช่วยให้ผู้อยู่อาศัยในเรือไม่ร้อน นอกจากนี้ เรือยังมีประโยชน์และจำเป็น ต่อวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทราอีกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นงานในท้องทุ่ง ไร่นา การจับปลา การค้าขาย ฯลฯ ซึ่งรูปปูนปั้นได้สะท้อนให้เห็นถึง ความสำคัญของเรือในวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา เช่น เรือหมู เรือสำปั้น เรือแก่งพั้ง และเรือกระแซง นอกจากจะใช้สำหรับบรรทุกของแล้ว ชาวเมืองฉะเชิงเทราบางครอบครัว ยังใช้เป็นที่อยู่อาศัย ทำให้มีวิถีชีวิตเป็น “ชาวเรือ” หรือ “ชาวน้ำ” ด้วย

ในช่วง 150 ปีรัตนโกสินทร์ เมืองฉะเชิงเทราเป็นเมืองเปิด เป็นชุมทางในการติดต่อ โดยมีแม่น้ำบางปะกงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ และเป็นทางออกทะเลได้ด้วย ทำให้เมืองนี้ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ อยู่ในพื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำ ส่งผลให้เมืองนี้มีความอุดมสมบูรณ์

ทั้งในเรื่องที่ดิน น้ำ สภาพอากาศ ฯลฯ ล้วนเป็นปัจจัยในการดึงดูดผู้คนหลายชาติหลายภาษา ให้เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินภายในเมืองนี้ ประกอบกับนโยบายของรัฐในช่วงสมัยดังกล่าว ด้วย

ดังนั้น ชาวเมืองฉะเชิงเทราจึงไม่ได้มีเพียงแต่ชาวไทยเท่านั้น แต่รวมถึงทุกชาติทุกภาษาที่เข้ามา มีวิถีชีวิตร่วมกันในสังคมเมืองฉะเชิงเทรา รูปปั้นปั้นอาจจะไม่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงทุกกลุ่มทุกชาติทุกภาษา แต่เมื่อนำมาศึกษาร่วมกับเอกสารชั้นต้น ก็พอจะสรุปภาพรวมของชาวเมืองนี้ได้ว่า มีทั้งชาวมอญ ลาว เขมร แขก(มุสลิม) ชาวจีน และชาติตะวันตก ชาวเมืองบางคนก็เป็นชนชั้นปกครอง ขุนนาง ข้าราชการ บางคนก็เป็นชนชั้นถูกปกครอง เป็นไพร่ เป็นทาส และบางกลุ่มที่เป็นชนชั้นพิเศษ ไม่ถูกควบคุมโดยระบบไพร่ คือชาวจีน และชาวตะวันตก รวมทั้งพระสงฆ์ด้วย ชาวเมืองฉะเชิงเทราแม้บางส่วนจะต่างชาติต่างภาษา แต่ก็สามารถมีวิถีชีวิตบางอย่างร่วมกันได้ เช่น การทำมาหากิน ระหว่างชาวจีนที่เป็นเจ้าของโรงหีบ ชาวจีนลูกจ้างในไร่อ้อย และโรงหีบชาวมอญที่นำอิฐมาขายให้กับเจ้าของโรงหีบ ชาวลาวที่ตัดฝิ่นมาขาย หรือแม้กระทั่งรัฐที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวเมืองฉะเชิงเทรา ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง สังคม และเศรษฐกิจ โดยเก็บผลประโยชน์จากชาวเมืองนี้ ในรูปของภาษีอากร

สำหรับอาชีพของชาวเมืองฉะเชิงเทรา นอกจากอาชีพทำน้ำตาลทราย ซึ่งจัดเป็นอุตสาหกรรมชั้นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว ชาวเมืองนี้ยังมีอาชีพทำนาปลูกข้าว ทำสวนจาก สวนหมาก สวนผัก ไร่อ้อย สับปะรด เลี้ยงสัตว์ จะเห็นได้ว่าเป็นอาชีพที่หนักไปทางด้านเกษตรกรรม นอกจากนี้ ยังมีอาชีพค้าขาย อาชีพต่าง ๆ เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถ และความถนัดของแต่ละกลุ่มคน ที่ส่งผลให้ชาวเมืองฉะเชิงเทราต้องก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตของการแบ่งงานกันทำ เพื่อเอื้ออำนวย และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ เช่น ชาวไทยไม่นิยมฆ่าสัตว์ เช่น หมู เพราะนับถือศาสนาพุทธ อาชีพนี้จึงตกเป็นของชาวจีนในเมืองฉะเชิงเทรา หรือเมื่อชาวสวน ชาวนา หรือชาวไร่ได้ผลผลิตทางเกษตรกรรมที่ต่างกัน ก็เกิดอาชีพค้าขายแลกเปลี่ยนกัน เป็นต้น

รูปปั้นปั้นวัดสัมปทวนยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อบางอย่างของชาวเมืองฉะเชิงเทรา ทั้งในแง่ของวิถีชีวิต การกิน การแต่งกาย เครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน เมื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ยิ่งทำให้ระบุได้ว่า ข้อมูลจากรูปปั้นปั้นวัดสัมปทวน เป็นข้อมูลที่ถูกตัดอง ซึ่งนักประวัติศาสตร์ไม่ควรละเลยที่จะนำข้อมูลจากรูปปั้นปั้นมาศึกษาประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คน

การศึกษาครั้งนี้มีข้อจำกัดหลายประการ เช่น ข้อจำกัดของเวลา เป็นผลต่อการเก็บข้อมูลหลาย ๆ อย่างเป็นอย่างมาก รวมทั้งความด้อยประสบการณ์ของผู้เขียนเอง

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้น (Primary Source)

เอกสารที่ยังไม่ได้พิมพ์

- หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. จ.ศ. 1144.
- _____. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171.
- _____. เลขที่ 6. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1171.
- _____. เลขที่ 2. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1172.
- _____. เลขที่ 8. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2. จ.ศ. 1172.
- _____. เลขที่ 7. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1189.
- _____. เลขที่ 22/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1992.
- _____. เลขที่ 6/ก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196.
- _____. เลขที่ 14. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1196.
- _____. เลขที่ 47. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1197.
- _____. เลขที่ 1. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1199.
- _____. เลขที่ 10. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1199.
- _____. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- _____. เลขที่ 18. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- _____. เลขที่ 73. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- _____. เลขที่ 82. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1200.
- _____. เลขที่ 9. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1201.
- _____. เลขที่ 117. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202.
- _____. เลขที่ 122. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202.
- _____. เลขที่ 166. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1202.
- _____. เลขที่ 96. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1203.
- _____. เลขที่ 75. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204.
- _____. เลขที่ 79. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1204.
- _____. เลขที่ 13. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- _____. เลขที่ 29. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- _____. เลขที่ 46. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- _____. เลขที่ 5. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.
- _____. เลขที่ 66. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. จ.ศ. 1205.

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 69. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.

_____. เลขที่ 80. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1217.

_____. เลขที่ 40. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1219.

_____. เลขที่ 254. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1223.

_____. เลขที่ 28. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.

_____. เลขที่ 30. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1224.

_____. เลขที่ 246. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.

_____. เลขที่ 24. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1226.

_____. เลขที่ 241. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1227.

_____. เลขที่ 240. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. จ.ศ. 1229.

ศิลปากร, กรม. กจช. ม ร.5 รล - มท/1

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/1

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/3

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/14

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/19

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/21

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/23

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/24

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/32

_____. กจช. ม ร.5 รล - มท/42

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/1

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/1-/2

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/5

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/6

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/8

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/10

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/12

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/15

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/16

_____. กจช. ม ร.5 รล - สด/19

_____. กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/2

_____. กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/2

_____. กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า/4

- ศิลปากร, กรม. กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 7
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 8
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 14
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 17
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 18
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 19
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 20
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 22
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 23
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 25
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 26
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 27
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 31
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 32
 _____, กจช. ม ร.5 รล - ตราหน้า / 33

2. เอกสารชั้นรอง (Secndary Sources)

- กนิษฐา โทตะชะวัฒน์. “ขุนนางไทยเชื้อสายจีนในประวัติศาสตร์ไทยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2376-2453) ,” วารสารประวัติศาสตร์. ฉบับรวมงานวิจัย : 38-42 ; 2534
 กุหลาบ. อยุธยาวัฒน์. กรุงเทพฯ : สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น - ไทย, 2538.
 กิจจา วัฒนสินธุ์. “ประวัติเมืองจะเข้เฑรา,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายกิจจา วัฒนสินธุ์. กรุงเทพฯ : อักษรไทย, 2523.
 กิตติ ตันไทย. คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520. ยัดสำเนา.
 ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ, 2524.
 คูชแมน, เจนนิเฟอร์ เวย์น. การค้าทางเรือสำเภาจีน-สยามยุคต้นรัตนโกสินทร์. แปลโดย ชินจิตต์ อ่ำไพพรรณ กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2528.
 ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. เอกสารของครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2515.
 จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ดวงกมล จำกัด, 2524
 จินตนา กระบวนแสง. เรือ : วิถีชีวิตริมหน้าผาคดกลาง. กรุงเทพฯ : สยามบู๊คส์ แอนด์ พับลิเคชัน, 2540.

- จอมเกล้าเกล้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4
(ภาคปกิณกะ). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น สุมิตร.
กรมศิลปากร, 2541.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์
จำกัด, 2533.
- จะเขียงเทรา, จังหวัด. ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดจะเขียงเทรา. กรุงเทพฯ : กง
สยามการพิมพ์, 2528.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : บุรพาสาน์, ม.ป.ป.
- _____. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช, 2522 .
- “ชาวจีนสมัยพระเจ้าตากสินและต้นราชวงศ์จักรี,” ศิลปวัฒนธรรม. 8 (5) : 48-52 ;
มีนาคม 2530 .
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “มองประวัติศาสตร์ไทยต้นรัตนโกสินทร์,” ศิลปวัฒนธรรม . 2 (18)
: 14-25 ; เมษายน 2524.
- _____. “การค้า ประชากรและรายได้แผ่นดินสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจาก
เอกสารของครอว์ฟอร์ด,” ศิลปวัฒนธรรม. 1 (4) : 34-36 และ 45 : 2523.
- ซิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี . การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม. แปลโดย ซิม วีระไวทยะ.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2525.
- ณัฐวุฒิ เรียบเรียง. เรือ. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.ที.พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด, 2541.
- ทานาเบ้, ซีเกฮารุ. “การชลประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย,”
วารสารธรรมศาสตร์. 5 (2) : 70-94 ; ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 6.
กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2531.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ.2336-2450.
วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528. ยัดสำเนา.
- น. ณ ปากน้ำ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2543.
- บรัดเล, หมอ และคณะมิชชันนารี. หนังสือจดหมายเหตุบางกอกกรือกอเดอ. ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายสมหมาย ยุนตระกูล. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2536.
- บุญมา พงษ์ไหมด. ข้อมูลท้องถิ่นจะเขียงเทรา. จะเขียงเทรา : ภาควิชาสังคมวิทยา สถาบัน
ราชภัฏจะเขียงเทรา, 2537.
- บุญรอด แก้วกันหา. การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411).
วิทยานิพนธ์ อ.ม, กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518. ยัดสำเนา.

เบาริง, เซอร์ จอห์น. บันทึกกรายวันของเซอร์จอห์น เบาริง. แปลจาก The Kingdom and People of Siam vol 2. โดย นันทนา ตันติเวสส,. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.

ประวัติวัดสัมปทวน (นอก) และชีวประวัติพระพุทธอิริยังนีมูวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมปทวน.
ฉะเชิงเทรา : ม.ป.ท., 2521.

ประเสริฐ ศิลรัตน์. แนะนำฉะเชิงเทรา ฉบับอำเภอเมือง. ฉะเชิงเทรา : วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา, ม.ป.ป.

पालเลกัวซ์, มงเซญอร์ . เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ :
ก้าวหน้า, 2520.

พ. สุวรรณ. ประวัติและคาถาพระพุทธรูปโสธร (หลวงพ่อโสธร). กรุงเทพฯ : สร้อยทอง, 2540.
“พระยาวิเสศดาไชย (ช้าง) อดีตเจ้าเมืองพนมสารคามเจ้าเมืองฉะเชิงเทรา,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอาจารย์ช้วน ปญฺญฺาโร. กรุงเทพฯ ; บริษัท ศรีเอทีพี พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537.

พวงไข่มุกข์ คุณารัตนพุกข์. ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453). วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521. อัดสำเนา.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์,
2539.

ภาษิต จิตรภาษา. “เรือนไทยประยุกต์,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 63 ; กันยายน 2540.
ภูเนตรนรินทร์ฤทธิ์, กรมหลวง. “โคลงนิราศฉะเชิงเทรา,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทาน
เพลิงศพ นายสนอง ตันทีกุล. กรุงเทพฯ : ประเมษฐ์ การพิมพ์, 2524.

มนัสสวาส กุลวงศ์. ภาพสะท้อนสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : กรณีศึกษาจิตรกรรมฝาผนังวัดมิ่งมิ้วมาวาส จังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2539. อัดสำเนา.

มรุพงษ์ศิริพัฒน์, พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น. “การเรียนรู้เรื่องอำเภอเมืองพนมสารคามและ
อำเภอสนามไชยเขตร,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอาจารย์
ช้วน ปญฺญฺาโร. กรุงเทพฯ : บริษัทศรีเอทีพี พับลิชชิ่ง จำกัด, 2537.

“ร - เรือภูมิปัญญาแห่งลำน้ำ,” ศิลปวัฒนธรรม. 18(11) : 96 - 100 ; กันยายน 2540.
รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. ภาษีอากรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2528.

ราชาวดี งามสง่า. เรือไทยสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ : บริษัท ต้นอ้อ จำกัด, 2535.

วิชัย เทียนน้อย. ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยวไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2528.

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์, ม.ล. การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสต์ศตวรรษ
ที่ 19. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

- วรรณิ์ แพลกอินทร์. ความสำคัญของการผลิตเพื่อการค้าของเมืองฉะเชิงเทราในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริง. ปรินูญานีพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2538. ถ่ายเอกสาร.
- เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลจาก Siam Under Rama III. โดยนิจ ทองโสภิต. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530.
- ว.ช. ประสงค์. ประวัติกรมสรรพากรฉบับสมบูรณ์. พระนคร : กรุงเทพฯการพิมพ์, 2514.
- ศิลปากร, กรม. อักษรานุกรมประวัติศาสตร์ไทย อักษร จ ช ซ. กรุงเทพฯ : ศูรสภา, 2536.
- _____ . ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ ; กองทัพบก, 2531.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. "ลาวในเมืองไทย," เมืองโบราณ. 6 (2) : 55-70 ; ธันวาคม 2522 - มกราคม 2523.
- _____ . เรือนไทยบ้านไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2543.
- ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล. "เศรษฐกิจไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (พ.ศ. 2325-2398), "ในเศรษฐกิจไทย. หน้า 62-138. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2533.
- ส. พลายน้อย. เกิดในเรือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สารคดี, 2538.
- สกินเนอร์, จี. วิลเลียม. สังคมจีนในประเทศไทย : ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคณะ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- เสฐียรโกเศศ. ชีวิตชาวไทยสมัยก่อนและการศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร : คลังวิทยา, 2515.
- _____ . ปลูกเรือน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2539.
- สวาท เสนาณรงค์. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398-2453). กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2523.
- สุดใจ พงศ์กล้า. มณฑลปราจีนบุรีสมัยเริ่มแรกถึงสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ (พ.ศ.2436-2458). ปรินูญานีพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528. อัดสำเนา.
- สุรชาติ บำรุงสุข. สงครามจากยุคนุพกาลสู่ศตวรรษที่ 21. กรุงเทพฯ : โครงการวิถิทรศน์, 2541.
- สุนทร คัยนันท์. ฉะเชิงเทราในประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2534.

- สุรัตน์ วรากรรัตน์. “การค้าต่างแดนของอีสานในอดีต,” เมืองโบราณ. 10 (2) : 99-119 ; เมษายน - มิถุนายน 2527.
- สุทธาดา เลขไวฑูรย์. ฉะเชิงเทรากับนโยบายการชลประทานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453). ฉะเชิงเทรา : สถาบันรชภัฏ ฉะเชิงเทรา , 2536.
- สุวิทย์ ไทยวัฒน์. วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2394-2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522. อัดสำเนา.
- แสง จันทร์งาม. ศาสนศาสตร์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน. เรือนไทย. กรุงเทพฯ : บริษัท ฉลองรัตน์ จำกัด, 2536.
- สมคิด ศรีสิงห์. การบริหารภาษีอากรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร , 2515. อัดสำเนา.
- โสธรวารามวรวิหาร, วัด. ประวัติหลวงพ่อโสธร. ฉะเชิงเทรา : วัดโสธรวารามวรวิหาร , ม.ป.ป.
- เสาวนีย์ จิตต์ทมวด. วัฒนธรรมอิสลาม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ทางนำ, 2535.
- หวาง เลี้ยว เยียน. “สาเหตุที่ชาวจีนอพยพไปอยู่เมืองไทยและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ,” ศิลปวัฒนธรรม. 8 (3) : 112-120 : มกราคม 2530.
- อดิศร ทมวกพิมาย. กรมท่ากับระบบเศรษฐกิจไทย : วิเคราะห์โครงสร้างและการเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2310-2398. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , 2531. ถ่ายเอกสาร.
- อภิรักษ์ บัณฑักดี. “หลบลมร้อนสู่มณฑลปราจีนถิ่นผลไม้,” อนุสาร อ.ส.ท. 27 (11) : 70-76 ; มิถุนายน 2530.
- อัญชลี สุสายัณห์. ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ม. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2524. อัดสำเนา
- ยีนแกรม , เจมส์ ซี. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย : 1850-1970. แปลจาก Economic Change in Thailand 1850-1970. โดย สุวิทย์ ฝึกขาว นคราญ กาญจนประเสริฐ และสมิทธิ สระอุบล. นครสวรรค์ : วิทยาลัยครุนครสวรรค์ , 2521.
- อุไร สิงห์ไพบุลย์พร. ช่างสิบหมู่ : ศิลปกรรมไทยโบราณ. กรุงเทพฯ : บริษัท เอส.ที.พี. เวิลด์ มีเดีย จำกัด, 2541.
- เลี่ยม ทองดี. ควายไทย. กรุงเทพฯ : บริษัทตันอ้อ จำกัด, 2534.

Bowring , Sir John. The kingdom and People of Siam_vol 1. London : Oxford University Press, 1969.

Malloch, D.E. Siam : Some General Remarks on its Production. Culcutta : Baptist Mission Press , 1852.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นางอิงตะวัน ชื่อสกุล แพลกอินทร์
 เกิดวันที่ 1 เดือนมิถุนายน พุทธศักราช 2506
 สถานที่เกิด อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 32 หมู่ 7 ตำบลบางกะโท อำเภอเมือง
 จังหวัด ฉะเชิงเทรา
 ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน อาจารย์ 1 ระดับ 5
 สถานที่ทำงานปัจจุบัน โรงเรียนพนมสารคาม “พนมอดุลวิทยา” อำเภอพนมสารคาม
 จังหวัดฉะเชิงเทรา รหัสไปรษณีย์ 24120

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2525 มัธยมศึกษาปีที่ 5 (แผนกวิทยาศาสตร์) จากโรงเรียนดัดดรุณี
 พ.ศ. 2527 ป.กศ.สูง (วิชาเอกสังคมศึกษา) จากวิทยาลัยครูเชียงใหม่
 พ.ศ. 2530 ค.บ. (วิชาเอกสังคมศึกษา) จากวิทยาลัยครูเพชรบุรีวิทยาสงครณ
 พ.ศ. 2538 ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร